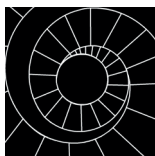

Lähihistoria

1/2024

**Muistamisen
kulttuurit ja
historian käyttö**

Lähihistoria

1/2024

SISÄLLYS

Pääkirjoitus.....	3
Muistamisen kulttuurit ja historian käyttö: Johdatus teemaan ja Tiina Kinnusen tutkimustyöhön	5

ARTIKKELIT

Ilona Pikkanen "Sangen ajankohtainen Nuijasota": Kasimir Leinon <i>Jaakko Ilkka ja Klaus Fleming</i> (1901) vuosisadan vaihteen historiakulttuurissa.....	24
Essi Jouhki, Liisa Lulu & Ville Soimetsä "Meno on kuin Teiniliitossa" – Valtakamppailut, sukupuoliroolit ja Suomen Teiniliiton historiakuva.....	54
Kari Alenius "Tällaisen Vironko me silloin halusimmekin?" Uudelleenäistymisen kilpailevat tulkinnat Viron johtavassa lehdistössä.....	83
Antero Holmila Euroopan parlamentti, ylikansallinen kulttuurinen muisti ja holokausti	113
Ville Kivimäki & Tuomas Tepora Kansakunnan haavat – Kulttuurinen trauma kollektiivisen muistin ilmentymänä	141
Pia Olsson Nukkuva karhu ja rukouksen voima – Ukrainan sodan herättämät tunteet suomalaisten muisti-ideologiassa	159

SARJAKUVA

Ainur Elmgren Muisto.....	188
------------------------------	-----

NÄKÖKULMAT

Sirpa Aalto & Timo Ylimaunu Muistamisen kulttuurin sukupuolittuneisuudesta – Näkökulma Suomen historiaan..	197
Heidi Kurvinen Näkökohtia naishistoriaan ja historian käyttöön toisen aallon feminismissä.....	206
Markku Hokkanen Imperiumin kiistelty kotiinpaluu 2020-luvun alun Britanniassa	223
Kati Parppe Valtion "historiamonopoli" ja historiatietoisuus Venäjällä	247
Abstracts.....	259

VERTAISARVIOITU
KOLLEGIALT GRANSKAD
PEER-REVIEWED
www.tsv.fi/tunnus

Lähihistoria

1/2024 – 3. vuosikerta

ISSN 2954-114X

lahihistoria.journal.fi

Lähihistoria on avoimesti verkossa ilmestyvä aikakauslehti, joka julkaisee tutkimusartikkeleita, esseitä, puheenvuoroja ja muita kirjoituksia historian ja lähtitieteiden aloilta.

Julkaisija: Lähihistorian tutkimuksen seura

TOIMITUS

Päätoimittaja Tuomas Laine-Frigren
tuomas.laine-frigren@tuni.fi

Toimitussihteeri Emilia Lakka
emilia.l.lakka@jyu.fi

TOIMITUSKUNTA

Miina Kaarkoski - miina.kaarkoski@mil.fi
Pia Koivunen - pia.koivunen@utu.fi
Hannah Yoken - hannah.k.yoken@jyu.fi
Essi Lamberg - essi.lamberg@helsinki.fi
Mikko Kempainen - mikko.kempainen@tuni.fi

Lähihistorian tekstiaineistoja koskee avoimen julkaisemisen CC BY-NC-ND. Lisenssin ulkopuolelle on rajattu Lähihistoriassa julkaistut kuvat, joiden osalta noudatamme alkuperäisen teoksen käyttö- ja tekijänoikeuksia.

TOIMITUSNEUVOSTO

Pertti Ahonen (Jyväskylän yliopisto)
Juhana Aunesluoma (Helsingin yliopisto)
Jari Eloranta (Helsingin yliopisto)
Guido Franzinetti (University of Eastern Piedmont)
Anssi Halmesvirta (Jyväskylän yliopisto)
Antero Holmila (Jyväskylän yliopisto)
Jenni Karimäki (Helsingin Yliopisto)
Ville Kivimäki (Suomalaisen Kirjallisuuden Seura)
Ilona Kempainen (Jyväskylän yliopisto)
Eerika Koskinen-Koivisto (Jyväskylän yliopisto)
Veli-Pekka Lehtola (Oulun yliopisto)
Jouni-Matti Kuukkanen (Oulun yliopisto)
Simo Mikkonen (Jyväskylän yliopisto)
Klaus Neumann (Deakin University)
György Majtényi (Eger University)
Timo Miettinen (Helsingin yliopisto)
Andrew Newby (Jyväskylän yliopisto)
Tuija Parvikko (Jyväskylän yliopisto)
Petteri Pietikäinen (Oulun yliopisto)
Johanna Rainio-Niemi (Helsingin yliopisto)
Tuomas Räsänen (Itä-Suomen yliopisto)
Hannu Salmi (Turun yliopisto)
Paula Schönach (Aalto-yliopisto)
Tuomas Tepora (Tampereen yliopisto)
Tanja Vahtikari (Tampereen Yliopisto)

LEHDEN ULKOASU

Ville Korkiakangas (suunnittelu)
Emilia Lakka (taitto)

Kannen kuva: Maailman nuorison ja yliopilaiden rauhan ja ystävyyden festivaalit Helsingissä. Museovirasto. Volker von Bonin 1962.

Pääkirjoitus

Tervetuloa uuden *Lähihistorian* pariin! Tuoreen numeron julkaisu on aina juhlan paikka, mutta tällä kertaa tunnelmat ovat erityisen timanttiset. Edessäsi on hartaasti suunniteltu erikoisnumero, joka juhlistaa Suomen ja Pohjois-Euroopan historian professori Tiina Kinnusen merkkipäivää ja hänen laaja-alaista työtään historian parissa.

Teemanumeron artikkelit ja esseet käsittelevät historiakulttuuria, kulttuurisen muistamisen erilaisia ilmenemismuotoja sekä historian poliittista käyttöä. Kirjoittajat osoittavat, miten historia voi olla samaan aikaan henkilökohtaista ja julkista, kansallista ja yllirajaista, tunteiden herättäjä ja tarinoiden varanto. Menneisyyden tulkinnat voivat palvella kylmän laskelmoitua politiikkaa, mutta samalla menneisyys on yksilöille, yhteisöille ja yhteiskunnille mitä keskeisin voimavara ja eksistentiaalinen tukipiste. Tutkijoiden katse ulottuu Suomen lisäksi Viroon, Venäjälle, Iso-Britanniaan ja Euroopan unioniin.

Historian käytön ja kulttuurisen muistamisen teema on moniulotteinen ja hyvin ajankohtainen. Menneisyyttä koskevia tulkintoja tuotetaan ja levitetään jatkuvasti yhteiskunnan eri osa-alueilla, hyvin monenlaisissa yhteyksissä ja moniin käyttötarkoituksiin. Millaista on 2020-luvun historiakulttuuri? Keväällä 2023 järjestin historiantutkija Antti Malisen kanssa Tampereen yliopistossa historiakulttuuria käsittelevän kurssin, jossa opiskelijoiden omilla tutkimuksilla oli tärkeä rooli. Yksi lopputulemista oli, että historiakulttuurin kenttä – peleistä podcasteihin, YouTube-videoista TikTok-historiaan – on hyvin moniääninen ja pluralistinen. Toisaalta pinnalla ovat elämyksellisyys, tunteet ja kuplautuneet alakulttuurit.

Sosiaalisen median ja 'kulttuurisotien' aikakaudella historiaan ja historiantutkijoihin kohdistuu monenlaisia ja osin uudenlaisia paineita. Markku Hokkanen kuvaa esseessään yhtä historian politisoitumisen muotoa, vaatimusta luoda 'positiivinen' kuva oman maan historiasta – tästä esimerkkinä Iso-Britannian konservatiivisessa lehdistössä esiintynyt nihkeys maan kolonialistisen menneisyyden kriittistä läpivalaisua tai 'woke' -kulttuuria kohtaan. Vallitsevassa ilmapiirissä tutkijatkin joutuvat olemaan varuillaan; vielä kymmenen vuotta sitten imperiumin ja orjuuden historian tutkimus ei vaatinut erityistä rohkeutta, Hokkanen kirjoittaa. Hyvin toisenlaisista menneisyyden

traumoista nousee tilanne Puolassa, jossa historiantutkijoita on kuulusteltu ja syytetty puolalaisten historiallista uhriasemaa kyseenalaistavista väitteistä. Näistä tapahtumista on raportoinut esimerkiksi Masha Gessen. Toivottavasti nuorisossa on tulevaisuus ja moniäänisen sekä moniarvoisen historian kannattajat pitävät pintansa. Myös kansakuntien 'imagon' kannalta on parempi, että menneisyyden kipupisteitä käsitellään avoimesti.

Käsillä olevan erikoisnumeron tekeminen on ollut hauskaa ja jännittävää myös siksi, että olemme ponnistaneet kunniakkaasta juhlakirjaperinteestä, mutta uudenaikaisessa avoimessa formaatissa. Rajatun painoksen lisäksi lehteä voi kokonaisuudessaan lukea ja levittää verkossa, minkä voimme toivoa vievän akateemisen juhlakirjan sanomaa tavallista laajemmille yleisöille. Artikkelien saavutettavuutta palvelee myös yhdessä taustaorganisaatiomme *Lähihistorian tutkimuksen seuran* kanssa perustamamme historia-aiheinen verkkosivusto (www.lahihistoria.fi), jossa osa tämänkin numeron kirjoittajista kertoo aiheistaan tiiviissä ja yleistajuisessa muodossa.

Tieteellisen lehden julkaiseminen vaatii eri vaiheissaan paljon työtä. Tämän numeron avaintekijöitä ovat vierailleet toimittajat Heini Hakosalo, Seija Jalagin, Marianne Junila ja Ville Kivimäki. Heille kiitos ja kumarrus laatu-tietoisesta työstä ja kokonaisvaltaisesta panoksesta koko toimitusprosessin aikana. Suuret kiitokset kuuluvat myös vertaisarvioijille sekä tietenkin hienoille kirjoittajille, jotka päättivät vastata kutsuun. Lopuksi kiitän *Lähihistorian* toimitusta, etenkin toimitussihteeri Emilia Lakkaa, joka otti taittotyön ammattitaitosiin hyppysiinsä väitöskirjansa viimeistelyn keskellä. Iloiset onnittelet ja malja lehtikuohua Tiina Kinnuselle merkkipäivän johdosta, koko toimituksen puolesta!

Tuomas Laine-Frigren

---

*FT, dosentti **Tuomas Laine-Frigren** on Lähihistorian päätoimittaja ja työskentelee tutkijana Tampereen yliopistossa.*

Muistamisen kulttuurit ja historian käyttö: Johdatus teemaan ja Tiina Kinnusen tutkimustyöhön

Historiantutkijan työhön kuuluu niin menneisyyden rekonstruointi kuin sen pohtiminen, mikä on historian merkitys ja käyttötarkoitus nykyhetken yhteiskunnassa. Näitä kahta tehtävää on käytännössä mahdoton erottaa toisistaan, sillä menneisyyttä kuvatessaan tutkija osallistuu vallitsevien historiakuvien ja -käsitysten rakentamiseen muun muassa aihevalinnoillaan, rajauksillaan, käsittelytavoillaan ja tulkinnoillaan. Tässä laajassa mielessä ymmärrettynä historia on aina poliittista; siihen liittyy valintoja ja vallankäyttöä suhteessa siihen, mitä menneisyydestä nostetaan esiin tämän päivän keskusteluun ja miten se perustellaan ja esitetään.

Historioitsijat eivät kuitenkaan ole yksin määrittämässä kuvaa menneisyydestä, eikä ammatikseen historiaa tutkivien yliopistoihmisten asema usein ole edes keskeinen tässä työssä. Menneisyyttä tulkitsevat ja sitä käyttävät omiin päämääriinsä niin valtaapitävät poliitikot kuin vallan haastajatkin. Sekä oma- ja perhekohtaisen muistin että kulttuurisen ja kollektiivisen muistamisen kautta tavalliset ihmiset ja ihmisyhteisöt käyttävät menneisyyttä nykyhetken ymmärryksen, identiteetin ja oman tulevaisuutensa hahmotelun välineenä. Akateeminen historiankirjoitus voi ajoittain tarjota kriittisiä virikkeitä näihin prosesseihin muun muassa nostamalla esiin heikosti tunnettuja aiheita tai purkamalla myyteiksi muuttuneita käsityksiä, mutta usein ainekset historian juhla- ja arkikäyttöön tulevat muualta: ylijarjaisesta populaarikulttuurista, perhemuistoista, julkisista puheenvuoroista ja kansallisista merkkitapahtumista.

Toisaalta historiantutkijat ovat valinnoillaan myös määritelleet sitä, mikä on tallentamisen ja muistamisen arvoista. Esimerkiksi Suomen historian kirjoittajat loivat 1800-luvulla ja 1900-luvun alkupuolella myytin yhden kulttuurin Suomesta ja häivyttivät näkyvistä moninaisuutta, kuten etnisiä ja kulttuurisia vähemmistöjä (Tervonen 2014). Myytti yhtenäisestä selviytyjäkansasta siirtyi myös koulujen historianopetukseen ja lukuisten ikäluokkien historiatietoisuuteen (Ahonen 2017). Erilaisten vähemmistöjen, kuten saamelaisten, romanien, tataarien, juutalaisten, ruotsin- tai venäjänkielis-

ten tai Suomeen saapuneiden maahanmuuttajien ja pakolaisten kannalta tämä tarkoittaa, että näiden ryhmien edustajat eivät välttämättä edelleenkään löydä itseään ”yhteisen Suomen” historian esityksistä. Samankaltainen häivyttäminen koski pitkään myös naisten historiaa.

Tämä teemanumero on huomionosoitus Suomen ja Pohjois-Euroopan historian professori Tiina Kinnuselle, jonka työssä kaikki yllä mainitut teemat ovat olleet keskeisiä. Tiinan tutkimuksille feminismiin ja naisasialiikkeen historiasta, toisen maailmansodan sosiaali- ja kulttuurihistoriasta sekä historiankirjoituksen ja historiakulttuurin historiasta on kaikille ollut leimallista refleksiivinen ote, jossa menneisyyttä ei ymmärretä vain menneisyytenä, vaan monitasoisesti nykyisyydessä läsnäolevana ilmiönä. Tiinan historiaesityksessä toimijoita eivät ole vain akateemiset tieteenharjoittajat vaan myös kirjailijat, elokuvissa kävijät, muistelijat, lapset, vähemmistöjen edustajat ja monet muut ihmisryhmät, jotka aktiivisesti tai passiivisesti osallistuvat historian käyttöön ja muistokulttuurien rakentamiseen.

Naistoimijoiden, naisliikkeen ja naisten kirjoittaman historiantutkimuksen historia

Nais- ja sukupuolihistorialla on alusta saakka ollut keskeinen paikka Tiina Kinnusen tutkimustoiminnassa, ja hän kuuluu alan johtaviin edustajiin Suomessa. Tiina on kartoittanut naistoimijoiden verkostoja ja tutkinut naisten toimijuutta muun muassa henkilökeskeisen tutkimuksen ja biografian keinoin. Väitöskirja ruotsalaisen Ellen Keyn vastaanotosta ja vaikutuksesta saksalaisen naisliikkeen parissa oli suunnattu ensisijaisesti saksankieliselle tutkijayhteisölle (2000). Keyn yhteiskunnalliset näkemykset olivat vilkkaan kansainvälisen keskustelun ja kiistojen kohteena – kiistojen, joilla muun muassa määritettiin naisliikkeen identiteettiä ja suuntaa. Tiinan Key-tutkimukset huomioivat aatehistorian emotionaaliset ulottuvuudet jo ennen tunteiden historian tutkimuksen nousua Suomessa. Tiinan henkilöhistoriallisille tutkimuksille on luonteenomaista yksilöiden kontekstualisoiminen osaksi erilaisia verkostoja, olivat ne sitten suku- ja perheverkostoja tai yhteiskunnallisia liikkeitä. Näissä verkostoissa liikkuvat niin tieto kuin tunteetkin, mikä ei estä niistä olemasta myös valtaverkostoja. Paribiografian mahdollisuuksia Tiina on hahmotellut tutkimalla rinnakkain ”taistelevia sisaria” Ellen Keytä ja Alexandra Gripenbergiä.

Biografia on kiehtonut Tiinaa paitsi lähestymistapana myös historiallisen tutkimuksen kohteena ja historiakulttuurin muotona. Biografiat olivat tärkeä osa varhaisen naisliikkeen identiteetin rakentamista ja historia- ja muistokulttuuria. Naisliikkeessä tiedostettiin, että historia voi – Alexandra Gripenbergin sanoin – toimia ”herätyksenä naisasian suurempaan harrastukseen”. 1900-luvun taitteessa naisliikkeen esimerkillisiä hahmoja esiteltiin lukijoille usein pienoiselämäkertojen kautta. Niiden avulla rakennettiin emansipoituneen suomalaisen naisen julkista persoonaa, esiteltiin uusia toimintamalleja ja havainnollistettiin naisten kasvavia toimintamahdollisuuksia tieteen, taiteen ja muun julkisen toiminnan alueella.

Naiset ovat luonnollisesti tuottaneet historian tutkimusta ja osallistuneet historiakulttuurin rakentamiseen muutenkin kuin elämäkertureina. Tiina Kinnusen yhdessä Elina Kataisen, Eva Packalénin ja Saara Tuomaalan kanssa toimittama teos *Oma pöytä. Naiset historiankirjoittajina Suomessa* (2005) täydensi merkittäväällä tavalla suomalaisen historiankirjoituksen historiaa. Se muistutti historiankirjoituksen kentän moniäänisyydestä ja siitä, että akateeminen historiankirjoitus kattoi vain osan tästä kentästä. Monet naiset kirjoittivat historiaa akateemisen yhteisön ulkopuolella tai sen laitamilla. Usein historian kirjoittaminen edellytti heiltä luovimista työn ja perhevelvollisuuksien välillä, kenties omasta huoneesta haaveillen, mutta usein omaan pöytään tai pöydännurkkaan tyytyen. *Oma pöytä* ei unohda myöskään varhaisia naispuolisia historioitsijoita, jotka toimivat akateemisen maailman sisällä, mutta osin erilaisten ehtojen mukaan kuin miespuoliset kollegansa.

Naisia suomalaisen historioitsijayhteisön osana tarkastellaan myös Tiinan yhdessä Irma Sulkusen kanssa kirjoittamassa Suomen Historiallisen Seuran historiateoksen (2019) osuudessa, joka käsittelee seuran jäsenistöä. Se nostaa esiin tutkijayhteisön sisäisiä hierarkioita ja sisäistä ja ulkoista rajanvetoa, myös sukupuolen suuntaan. Vuonna 1875 perustettu seura sai ensimmäisen naispuolisen puheenjohtajansa, ”esimiehensä”, Lolo Krusius-Ahrenbergin vuonna 1957 (Tiina Kinnunen itse toimi tässä tehtävässä kuusikymmentä vuotta myöhemmin, vuosina 2016–2017). Tiinan tutkimusotteelle luonteenomainen refleksiivisyys ja erilaisten ajallisten kerrostumien yhdistäminen näkyy selvästi näissä tutkimuksissa, joissa naispuolinen historiankirjoittaja kirjoittaa menneisyyden naisista kirjoittamassa menneisyyden naisista. Tällainen kolmiulotteinen shakki voisi saada vähäisemmän tutkijan tiputtamaan nappulansa, mutta Tiinan analyttinen ja omasta positiosta tietoinen ote pitää myös hänen liikkuaan eri ajallisten kerrostumien välillä.

Sota, lotat ja muistamisen kulttuurit

Tiina Kinnunen oli 2000-luvun alkupuolella keskeisessä roolissa niin sanotun ”uuden sotahistorian” nousussa. Tiinan johdolla järjestettiin syksyllä 2005 tutkijatapaaminen, jonka pohjalta ilmestyi seuraavana vuonna toimitettu teos *Ihminen sodassa. Suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodasta* (2006). Kirja pyrki haastamaan aiempaa sotahistoriallista tutkimusta etenkin kulttuurihistoriallisesta näkökulmasta käsin, mutta samalla myös luomaan uusia keskusteluyhteyksiä sotaa tarkastelevien tutkijoiden välille. Monet kirjan kirjoittajista olivat väitöstutkijoita, joiden myöhemmät tutkimukset ovat vakiinnuttaneet sodan sosiaali- ja kulttuurihistoriallisen tarkastelun asemaa suomalaisessa tutkimuskentässä. Tiinan pyrkimys työskennellä nuorten, vasta uransa alkuvaiheessa olevien tutkijoiden kanssa näkyy vahvasti hänen muussakin tutkimustoiminnassaan. Tiinalla oli muun muassa tärkeä kannustava ja kokoava rooli kriittisen miestutkimuksen tulossa suomalaisen historiantutkimuksen kentälle, mikä ilmeni vahvasti myös *Ihminen sodassa* -artikkelikokoelman aiheissa.

Eräs tärkeä piirre Tiinan työssä on ollut ymmärtää ”suomalaisten” tutkimusaiheiden kansainvälinen merkitys ja toisaalta ulkomaisten virikkeiden tuominen suomalaiseen keskusteluun. Yhtenä osoituksena tästä on toimitettu teos *Finland in World War II: History, Memory, Interpretations* (2012). Kirjan alkuunpanijana Tiina kokosi yhteen laajan joukon kirjoittajia, jotka käsittelivät Suomea toisessa maailmansodassa niin kansainvälisessä kontekstissaan kuin kansallisessa erityislaatuisuudessaan. Vaikka kirjassa ovat vahvasti esillä sotahistorian uudemmat aihepiirit – muun muassa arjen ja kotirintaman historia, sotilaiden kokemukset, terveys- ja sosiaalipolitiikka sekä sodan muistaminen –, käsitellään artikkeleissa kattavasti myös politiikkaa, diplomatiata, strategiaa ja sodankäyntiä.

Molemmissa teoksissa *Ihminen sodassa ja Finland in World War II* Tiinan omat tutkimusartikkelit käsittelivät sodan muistamista. Erityisesti Lotta Svärd -järjestön jäsenten sodanjälkeinen historia on ollut Tiinalle läheinen teema. Hän on kirjoittanut sekä aiheen kokonaisesityksen *Kiitetyt ja parjatut. Lotat sotien jälkeen* (2006) että joukon erillisartikkeleita, joissa hän on tarkastellut lottien muuttuvaa asemaa häväistyistä tappion symboleista juhlituiksi kansallissankareiksi sodan suomalaisessa muistokulttuurissa. Aiheessa ovat yhdistyneet useat Tiinalle tärkeät näkökulmat: naishistoria, muistitietotutkimus, kokemushistoria, nationalismitutkimus, sotahistoria, historian

käyttö ja poliittisuus sekä elokuvien ja kaunokirjallisuuden hyödyntäminen tutkimuksen lähteenä.

Kansainvälisesti Tiina on kirjoittanut lotista erityisesti saksalaiselle tutkijayleisölle, jolle ajatus sodan jälkeen ”fasistiseksi” leimatun järjestön merkittävästä asemasta sodan muistokulttuurissa on lähtökohtaisesti vieras. Tiinan tutkijantyössä näkyy selvästi pyrkimys korostaa ”pienten maiden” historioiden merkitystä, kun pyritään hahmottamaan eurooppalaisia historia- ja muistokulttuureita. Vaikka toisen maailmansodan kokemus ja muisto ymmärretään edelleen yhteisen eurooppalaisen identiteetin ja integraation lähtökohtana, Tiinankin tutkimustyö osoittaa, miten vaikeaa on muodostaa yhtä käsitystä siitä, mitä tämä muisto eri puolilla Eurooppaa tarkoittaa ja mitä johtopäätöksiä siitä vedetään. Esimerkiksi Suomessa holokausti ei suinkaan ole ollut päällimmäisin asia toisen maailmansodan muistokulttuurissa; vastaavasti Baltian maissa sekä Neuvostoliiton vaikutuspiiriin jääneessä itäisessä Keski-Euroopassa sotaa ja sen seurauksia on ollut mahdoton muistaa vain voittona fasismista. Suomalaisten suhde toiseen maailmansotaan eroaa puolestaan jyrkästi muista Pohjoismaista.

Muistokulttuurissa rakentuva identiteetti

Tiina Kinnunen on paitsi tutkinut ja opettanut myös osallistunut aktiivisesti tieteellisen tutkimuksen ja tieteellisen tiedon välittämiseen ja hyödyntämiseen yhteisöjen historiallisen muistin rakentamisessa.

Tieteellisen tiedon popularisoinnissa ja suuren yleisön historiakuvan rakentumisessa museoilla ja näyttelyillä on keskeinen merkitys. Lottien Suomi-tutkimusprojektissa (1999–2009) Tiina yhdessä muiden tutkijoiden kanssa kirjoitti näkyväksi suomalaisten lottien historiaa järjestön omista lähtökohdista, ei ensisijaisesti puolustusvoimille tai suojeluskunnille alisteisena instituutiona. Hän rakensi tutkimustyöhönsä perustuen yhdessä virolaisen kollegansa kanssa Suomen Lottien ja Viron Naiskodukaitse -järjestön historiaa esittelevän ja molemmissa maissa kiertäneen näyttelyn (2006–2008). Suurta kiinnostusta herättänyt lottanäyttely oli esillä Viron lisäksi myös Saksassa (2007–2008). Keskeisen naisten maanpuolustusjärjestön historiahanke osoitti, ettei naisten kokemuksia voi ohittaa aiemmin maskuliiniseksi mielletyissä sotahistoriassa, vaan miessukupuolen itseoikeutettu asema niin tutkimuksen tekijänä kuin sen kohteenakin oli aiheellista kyseenalaistaa.

Uuden sotahistorian aikaansaama paradigman muutos heijastui historiallisten tapahtumien representaatioon museoissa. Mikkeliin avattiin uusi, toisen maailmansodan historiaan keskittynyt Sodan ja rauhan keskus Muisti vuonna 2021. Tiedekeskuksen suunnittelu alkoi vuonna 2015, jolloin kutsuttiin koolle erityisesti sotahistorian tutkimuksessa ansioituneista tutkijoista koostunut asiantuntijatyöryhmä. Työryhmän puheenjohtajana toimi Tiina Kinnunen, joka sittemmin johti myös Muistin tieteellistä neuvottelukuntaa sen ensimmäisenä puheenjohtajana. Nimenä Sodan ja rauhan keskus Muisti osoittaa, kuinka poliittisen ja sotilaallisen johdon toimiin sekä sotatapahtumiin keskittynyt sotahistoria oli täydentynyt uusilla, sodan sosiaali- ja kulttuurihistoriasta ponnistavilla tulkinnoilla. Keskuksen luonne on korostanut sotakokemusten moninaisuutta ja moniäänisyyttä – sekä muistin ja muistamisen merkitystä historian tulkinnassa ja tutkimuksessa.

Yhteisön kollektiivinen muisti rakentuu yksittäisistä muistoista ja niiden tulkinnoista, ja ne voivat olla yhteisiä, erilaisia tai jopa keskenään kilpailevia. Historian käyttö tulkintojen vahvistamisessa tai kumoamisessa voi palvella niin yhteisön yhteisyyttä kuin sen polarisaatiotakin. *Kansalaisten Eurooppa (European Europe for Citizens, EFC)* on Euroopan Unionin ohjelma, jonka tavoite on kasvattaa unionin kansalaisten yhteisyyttä lisäämällä tietoisuutta unionin muistiperinnöstä, yhteisestä historiasta ja yhteisistä arvoista. Sen keskeinen oivallus on, että vaikka yhtä Euroopan historiaa ei voida kertoa, lukuisia pieniä tarinoita voidaan, ja niistä kutoutuu monimuotoinen mutta yhteinen Euroopan historia.

Vuosina 2020–2023 Oulun yliopiston tutkijat osallistuivat Tiinan johdolla EFC-ohjelmasta rahoitettuun projektiin *StadtRäume – Stadtentwicklung in der "Zwischenkriegszeit" in Europa* (Urban Spaces – Urban Development in the Interwar Period in Europe), jonka tavoitteena oli pohtia ja kehittää monimuotoista eurooppalaista identiteettiä, ”eurooppalaisuutta”. Eurooppalaisuuden ilmenemistä tarkasteltiin kaupunkihistorian näkökulmasta, paikallisten erityispiirteiden mutta toisaalta jaettujen kokemusten kautta. Projektin erityinen ansio oli, että se toi yhteen historian ammattilaiset ja harrastajat sekä edisti siten historiaa koskevan tiedon demokratisoitumista.

Historia on tieteenä altis väärinkäytöksille, ja kamppailu siitä, kenen muistot ja menneisyys hyväksytään, on ollut jatkuvaa. Juuri nyt historian käyttö ja muistin politiikka ovat ajankohtaisia ja kärjistyneitä kysymyksiä. Tutkitun tiedon tuottaminen ja julkaiseminen on entistä tärkeämpää valeuutisten ja

disinformaation vallatessa alaa julkisessa keskustelussa. Tieteellisen tiedon vastuunkantajia tarvitaan.

Teemanumeron sisältö

Teemanumeron artikkelit ja esseet käsittelevät historiakulttuuria, muistamisen kulttuureja ja historian käyttöä poliittisena välineenä 1900-luvun alusta 2020-luvulle niin Suomessa, Virossa, Venäjällä, Britanniassa kuin EU:n ”yhteisessä Euroopassakin”.

Ilona Pikkanen analysoi artikkelissaan Kasimir Leinon vuonna 1901 ilmestynyttä näytelmää *Jaakko Ilkka ja Klaus Fleming* sekä sen teatteriesityksiä aikansa historiakulttuurin ilmentymänä. Leinon historiallinen fiktio toimi väylänä sortokausien politiikan kritisointiin, jota sensuuri kovin ottein kontrolloi. Kirjallisuus- ja teatteriarvostelut laajenivat ”kaikukammiksi”, jossa kertomusta luettiin varovaisesti mutta aikalaisten kyllä ymmärtämällä tavalla Suomen poliittisen tilanteen kautta. Kymmentuntisen näytelmän katsominen oli yleisöltäkin melkoinen kulttuurinen ja ehkä myös poliittinen demonstraatio. Leinon *Jaakko Ilkka* oli perustuslaillinen kapinallinen, joka kelpasi niin suomenkielisen oikeiston esikuvaksi kuin sosialistienkin luokkataistelukuvastoon.

Suomen Teiniliiton historiakuvan muotoutumista ja muistamisen tapoja problematisoivat Essi Jouhki, Liisa Lalu ja Ville Soimetsä. Vaikka liitto toimi yli 40 vuotta, mielikuvia siitä ovat hallinneet 1970-luvun puoluepolitisoituminen ja miespuolisten aktiivien valtataistelut. Aktiivien haastatteluja ja kirjoituskeruuta hyödyntäen tutkijat katsovat kivettyneen historiakuvan ohi ja osoittavat, että teiniliittolaiset itse kokivat toiminnan monipuolisempaan kuin kärjistyksiä korostava jälkimmäinen antaisi ymmärtää. Liitossa oli kiistatta miesten johtoasemaa tukeneita rakenteita ja käytänteitä, samoin mielikuvien tasa-arvoa, mutta myös yhteisöllistä ilmapiiriä, jossa tytöt ja naiset löysivät yhteiskunnallisen aktiivisuuden keinoja. Puoluepolitisoituminen ja vastakkainasettelut on puolestaan usein nähty syynä Teiniliiton hiipumiseen, mutta entiset aktiivit muistelevat myös keskinäistä dialogia, vaikka ideologiset erot olivat selvät. Toiset puolestaan väsyivät kahnauksiin. Peruskoulu-uudistuksellakin oli merkittävä roolinsa koululaispolitiikan ja Teiniliiton romahduksessa.

Uudelleen itsenäistyneen Viron historiakuvasta hahmottuu Kari Aleniuksen artikkelissa kolme politisoitunutta tulkintaa, jotka heijastavat maan kolmen valtalehden intressejä. Viron itsenäistymistä 10, 20 ja 30 vuotta tapahtuman jälkeen käsitellessä mediatekstejä tulkiten Alenius toteaa, että *Postimees* näki Viron kehityksen pelkästään myönteisenä, koska se ylipäänsä kannatti markkinaliberaalia politiikkaa. *Eesti Päeväleht* ja *Õhtuleht* sen sijaan nostivat esiin ristiriidan: itsenäistymiseen johtanut kansallinen yhtenäisyys oli rapautunut, eivätkä suuret toiveet olleet toteutuneet vaan osa kansasta koki elämänlaatunsa heikentyneen. 30 vuotta itsenäistymisen jälkeen lehdissä katsottiin, ettei Viro ollut enää ”keskeneräinen”, vaan suvereeni, vakaa demokratia ja oikeusvaltio. Itsenäistymistä muisteltiin *Postimeehessä* ilman poliittisia kannanottoja, nostalgisoiden ja jopa huumorilla, kun taas *Eesti Päeväleht* muistutti yhteiskunnallisen tasa-arvon heikkoudesta ja *Õhtuleht* kritisoi vallanpitäjiä välinpitämättömyydestä.

Kansallisten muistamisen kulttuurien lisäksi teemanumerossa tarkastellaan myös ylikansallisen muistamisen kulttuurin rakentamista. Antero Holmila analysoi Jan Assmannin kulttuurisen muistin teoriaa soveltaen, miten ja miksi holokaustista tehtiin EU:ssa muistipolitiikan keskeinen elementti 1990-luvulta alkaen ja miten itälaajentuminen johti vuonna 2006 myös stalinismin pakkosiirtojen ja teloitusten lisäämiseen tähän ylikansalliseen muistipolitiikkaan. Euroopan Parlamentin pöytäkirjat ja ohjelmadokumentit kertovat EU:n arvo- ja normimaailmasta ja kiinnostuksesta ylikansalliseen omakuvaan. Ukrainan tilanne tuottanee Holmilan mukaan jälleen uudelleen muistisiirtymän.

Ville Kivimäki ja Tuomas Tepora esittävät artikkelissaan teoreettisen mallin, jonka avulla voi avata historian käytön, kollektiivisen muistamisen ja sotiin liittyvän väkivallan yhteyttä. Samalla he huomauttavat ilmaisun *historian käyttö* kapeudesta: se soveltuu kuvaamaan eritoten autoritääristen toimijoiden tapaa hyödyntää historiaa kontrollivälineenä. Avoimissa yhteiskunnissa menneisyyden hyödyntäminen on vähemmän välineellistä, monisyisempää ja myös ristiriitaisempaa. Pohtiessaan sitä, miksi sodat ja väkivalta – Suomessa esimerkiksi vuoden 1918 sisällissota – ovat keskeisiä kansallisten identiteettien rakentamisessa, kirjoittajat käyttävät Assmannin kulttuurisen muistin käsitettä mutta erottavat sen muistin politiikasta ja historiapolitiikasta. Kollektiiviseen muistiin painuneita sotien tuottamia ”murtumia” analysoidaan artikkelissa ”valittujen traumojen” ja ”kulttuurisen trauman” käsitteiden

avulla. Kollektiiviset traumat voivat toimia kulttuurisena resurssina, joiden avulla haastetaan vallitsevaa muistin politiikkaa.

Venäjän hyökkäys Ukrainaan helmikuussa 2022 teki Euroopasta sodan näyttämön, ja samalla se nostatti eri maissa pintaan toisen maailmansodan ja myös myöhempien konfliktien muistoja. Pia Olsson analysoi artikkelissaan sitä, millaisia historiatulkintoja suomalaiset ovat hyödyntäneet yrittäessään ymmärtää sota Ukrainassa. Hän lukee Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran keruuaineistosta affektiivisia kuvioita, joiden avulla kirjoittajat muodostavat henkilökohtaisia ja yhteiskunnallisia merkityksiä. Muisti-ideologian käsitettä soveltaen Olsson toteaa, että sota Ukrainassa on moninaistanut suomalaisten toisen maailmansodan ajan muistamisen kulttuuria. Sitä on pitkään leimannut selviytymisen eetos, mutta Ukrainan tilanne nosti pintaan katkeruuden, pelon ja vihan tunteita Venäjää kohtaan.

Etnisyyden ja toiseuden muistijalkia käsittelee Ainur Elmgren, joka ”sarjakuvittaa” 1890-luvulla suomalaisessa sanomalehdessä ilmestyneen tuntemattoman nimimerkin, Saima Grönstrandin, kirjoittaman novellin *Muisto*. Novellissa suomalainen tyttö rakastuu nuoreen tataarikaupustelijaan, joka on kuvattu tekstissä etnografisen tarkasti. Vuosia myöhemmin ikäneito muistelee nostalgisesti nuoruutensa ihastusta. Sarjakuvassa nousee vahvana näkyviin etnisyyden ja sukupuolinormien ristiriita. Siitä, mikä ei toteutunut, ovat jäljellä yksityiset muistot.

Sukupuolen ja muistamisen yhteyttä käsittelee myös Sirpa Aallon ja Timo Ylimaunun essee, jossa he jäljittävät naisille omistettuja muistomerkkejä Suomessa. He kysyvät, mitä naisten on tehtävä saadakseen muistomerkin. Ne harvat naiset, joita on arvostettu patsain, muistolaatoin ja postimerkein, ovat kirjailijoita, taiteilijoita tai joissakin tapauksissa poliitikkoja. Muistamisen ja unohtamisen kohteet muuttuvat ajassa, mutta muistomerkein kerrotaan siitä, mikä on kunakin aikana kollektiivisen muistamisen arvoista.

Sukupuolitettua historiaa on hyödynnetty myös suomalaisen feministisen liikkeen lähihistoriassa 1970- ja 1980-luvulla, kuten Heidi Kurvisen näkökulmateksti liikkeen tunnekylläisestä viestinnästä osoittaa. Feministiset naisyhteisöt hakivat menneisyydestä, esihistorian matriarkaateista 1900-luvun naisaktivisteihin saakka, esikuvia ja yhteenkuuluvuutta. Niiden avulla vastattiin myös feminismiin kohdistuneeseen torjuntaan ja vähättelyyn. Kurvinen nostaa esiin myös 1970-luvun uuden naisliikkeen ja akateemisen naishistoriantutkimuksen yhteistä historiaa, vaikka ne on tavattu nähdä erillisinä. Taisteleva tutkimus ei kotiutunut naishistoriantutkimukseen Suomes-

sa, mutta tutkijat ovat Kurvisen mukaan aktiivisesti haastaneet historiantutkimuksen perinteitä ja tiedontuottamisen tapoja. Tutkimusaiheet löytyvät tutkijoiden omasta ajasta, joten historiantutkimuksessa käsitellään nykyään muun muassa sukupuolten moninaisuutta ja rodullistettujen näkökulmia.

Britanniassa kiivasta julkista keskustelua ovat herättäneet imperiumin historia ja sen erilaiset muistamisen muodot, joita Markku Hokkanen katsouksessaan avaa. Varsinkin siirtomaavallan ja orjuuden historia on viimeisen vuosikymmenen aikana ollut latautunut keskustelukenttä, vaikka molempia aihepiirejä on akateemisessa tutkimuksessa käsitelty monipuolisesti jo pitkään. Kun aiheet nousivat suuren yleisön tietoisuuteen, myös niiden tutkimukseen alkoi kohdistua yhteiskunnallisia paineita. Hokkasen katsaus käsittelee sekä näitä mediassa ja tutkimuksessa esillä olleita kiistoja että 2000-luvulla julkaistuja tutkimuksia ja yleistajuisempia esityksiä.

Kuten Kati Parppei omassa esseessään osoittaa, Venäjällä puolestaan julkinen keskustelu muistamisen arvoisesta menneisyydestä ei ole moniäänistä ja vapaata, vaan valtiollisen historiamonopolin nimissä on viimeistään vuodesta 2009 lähtien yhtenäistetty koulujen oppikirjoja ja muovattu historiakaanonia. Nuoremman sukupolven historiatietoisuus rakentuu valtion tiukassa ohjauksessa. Lisäksi eri kaupunkeihin on 2010-luvulla pystytetty multimedianaäyttelyitä ”Venäjä, minun historiani” toistamaan sanomaa Venäjästä lännen vastavoimana. Myös näiden kohderyhmänä ovat erityisesti nuoret. Venäjän sotahistoriallinen seura puolestaan on käynnistänyt muistomerkkihankkeita ”isänmaan sankareiden” ja patriotismin vahvistamiseksi. Parppein mukaan kaikki, mikä ei ole linjassa yhtenäisen historian esityksen kanssa, leimautuu Venäjällä vääristelyksi. Yksiäänisellä historiakaanonilla saadaan aikaan kollektiivinen amnesia.

Heini Hakosalo, Seija Jalagin, Marianne Junila & Ville Kivimäki

Kirjallisuus

Ahonen, Sirkka. *Suomalaisuuden monet myytit. Kansallinen katse historian kirjoissa.*

Helsinki: Gaudeamus, 2017.

Tervonen, Miika. "Historiankirjoitus ja myytti yhden kulttuurin Suomesta." Teoksessa

Kotiseutu ja kansakunta: miten suomalaista historiaa on rakennettu, toimittaneet

Pirjo Markkola, Hanna Snellman & Ann-Catrin Östman, 137–162. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2014.

Tiina Kinnusen julkaisut

- Kinnunen, Tiina, ja Matti Salo. *Introduction to economy – internationalisation*. Dokumenttielokuva. Erasmus+ Europe for Citizens, 2023.
www.youtube.com/@urbanspacesproject
- Junila, Marianne, ja Tiina Kinnunen. "Patriotism and austerity: Finnish children and youth in World War Two." Teoksessa *Women, Children, and the Collective Face of Conflict in Europe, 1900–1950*, toimittaneet Nupur Chaudhuri ja Sandra Trudgen Dawson, 195–211. Wilmington: Vernon Press, 2023.
- Kinnunen, Tiina. "Progress, nation and great women in constructing the idea of feminist internationalism." Teoksessa *Nationalism and Internationalism Intertwined: A European History of Concepts beyond the Nation State*, toimittaneet Pasi Ihalainen ja Antero Holmila, 112–128. European Conceptual History 7. New York: Berghahn Books, 2022.
- Kinnunen, Tiina. "Om jag finge tala på svenska: Alexandra Gripenberg ja eletty suomenmielisyys." Teoksessa *Humanisten med många roller. En festskrift till Paula Rossi på hennes 60-årsdag*, toimittaneet Kirsi Lepistö, Riitta Kosunen & Elisa Risto, 113–135. *Studia humaniora ouluensia* 18. Oulun yliopisto, 2022.
<http://urn.fi/urn:isbn:9789526233642>
- Ihalainen, Pasi, ja Tiina Kinnunen. "A model country or a peripheral anomaly? Finnish women's suffrage and female members of parliament in transnational debates, 1906–1919." Teoksessa „*Vorhang auf!*“ *Frauen in Parlament und Politik. Beiträge zur Geschichte des Parlamentarismus und der politischen Parteien*, toimittaneet Tobias Kaiser ja Andreas Schulz, 55–72. Düsseldorf: Droste, 2022.
- Kinnunen, Tiina. "Alexandra Gripenberg and lost faith in national belonging." Teoksessa *Nineteenth-century nationalism and emotions in the Baltic sea region: The production of loss*, toimittaneet Anna Bohlin, Tiina Kinnunen & Heidi Grönstrand, 344–369. *National Cultivation of Culture* 25. Leiden: Brill, 2021.
https://doi.org/10.1163/9789004467323_015
- Bohlin, Anna, Tiina Kinnunen & Heidi Grönstrand (toim.) *Nineteenth-century nationalism and emotions in the Baltic Sea region: The production of loss*. *National Cultivation of Culture* 25. Leiden: Brill, 2021.
- Bohlin, Anna, Heidi Grönstrand & Tiina Kinnunen. "Introduction: The production of loss." Teoksessa *Nineteenth-century nationalism and emotions in the Baltic Sea region: The production of loss*, toimittaneet Anna Bohlin, Tiina Kinnunen & Heidi Grönstrand, 1–22. *National Cultivation of Culture* 25. Leiden: Brill, 2021.
- Kinnunen, Tiina. "The exemplary Minna Canth as 'the brave defender of all those who had been oppressed and hurt': Practices and politics of feminist commemoration in Finland, 1900 to 1944." *Faravid* 52 (2021): 69–88.
<https://faravid.journal.fi/article/view/112685>
- Kinnunen, Tiina. "Controversies about love and marriage: The reception of Ellen Key's ideas among German-speaking feminists." Teoksessa *Collective motherliness in*

- Europe (1890–1939): The reception and reformulation of Ellen Key's ideas on motherhood and female sexuality*, toimittaneet Ulla Åkerström ja Elena Lindholm, 61–81. Frankfurt: Peter Lang, 2020. <https://doi.org/10.3726/b17731>
- Kinnunen, Tiina. "Ella Kivikoski – tutkija sodassa." Teoksessa *Tiedenainen peilissä. Arkeologian professori Ella Kivikosken elämä ja tutkimuskentät*, toimittaneet Minna Silver ja Pirjo Uino, 127–146. Bibliotheca sigillumiana 9. Sigillum, 2020. <https://www.sigillum.fi/tuote/tiedenainen-peilissa-arkeologian-professori-ella-kivikosken-elama-ja-tutkimuskentat/>
- Kinnunen, Tiina. "Ellen Key and Rudolf Kjellén on war, peace, and the future of post-First World War Europe." *Scandinavian Journal of History* 44, no. 2 (2019): 150–168. <https://doi.org/10.1080/03468755.2018.1530137>
- Kinnunen, Tiina. "Minna Canth Suomalaisen Naisliiton muistokulttuurissa 1900-luvun alusta vuoteen 1944." Teoksessa *Toinen jalka haudassa. Juhlakirja Juhani Kostetille*, toimittaneet Sanna Lipkin, Titta Kallio-Seppä, Annemari Tranberg & Tiina Väre, 143–149. Oulu: Oulun yliopisto, 2019.
- Kinnunen, Tiina. "Naishistorian biografisia ja eettisiä avauksia." *Historiallinen Aikakauskirja* 117, no. 1 (2019): 84–88.
- Ihalainen, Pasi, ja Tiina Kinnunen. "Reform and revolution in Scandinavia, 1917-1919: Entangled histories and visions of the future." *Scandinavian Journal of History* 44, no. 2 (2019): 143–149. <https://doi.org/10.1080/03468755.2018.1511469>
- Sulkunen, Irma, ja Tiina Kinnunen. "Suomen Historiallinen Seura historioitsijayhteisönä: jäsenistö ja toimintakulttuuri." Teoksessa *Tiede ja yhteiskunta. Suomen Historiallinen Seura ja historiantutkimus 1800-luvulta 2010-luvulle*, toimittanut Petri Karonen, 45–157. Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 1449. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2019.
- Kinnunen, Tiina. "Feminist biography in Finland and Sweden around 1900: Creation of bonds of administration and gratitude." Teoksessa *Erinnern, vergessen, umdeuten? Europäische Frauenbewegungen im 19. und 20. Jahrhundert*, toimittaneet Angelika Schaser, Sylvia Schraut & Petra Steymans-Kurz, 312–337. Frankfurt am Main: Campus Verlag, 2019.
- Kinnunen, Tiina, ja Ville Kivimäki (toim.) *Historiallinen Aikakauskirja* 116, no. 4 (2018). Uuden sotahistorian teemanumero.
- Kinnunen, Tiina, ja Irma Sulkunen. "Historian tutkijat oman historiansa äärellä. Naisnäkökulma ja metodiset haasteet." Teoksessa *Ruukki, raja ja rahvas. Oikeutta 60-vuotiaalle Kimmo Katajalalle*, toimittaneet Ismo Björn, Antti Härkönen, Jenni Merovuo & Riikka Myllys, 84–100. Joensuu: Pohjois-Karjalan Historiallinen yhdistys, 2018.
- Turtola, Martti, Aki-Mauri Huhtinen, Tiina Kinnunen, Juha Mälkki, Ilkka Tapio Seppinen & Joni Strandberg (toim.) *Kotirintama*. Helsinki: WSOY, 2018.
- Kinnunen, Tiina. "Naiset, kansakunta ja moraali sota-ajan Suomessa." Teoksessa *Kotirintama*, toimittaneet Martti Turtola et al., 26–31. Helsinki: WSOY, 2018.
- Kinnunen, Tiina. "Nauru sodassa." Teoksessa *Kotirintama*, toimittaneet Martti Turtola et al., 132–146. Helsinki: WSOY, 2018.

- Kinnunen, Tiina. "Naisetko vain aputyöläisiä? Naisliikkeen lehdistön välittämä kuva vuosien 1939–1944 tasa-arvopyrkimyksistä." *Sukupuolentutkimus* 31, no. 3 (2018): 5–18.
- Nyysönen, Jukka, Pigga Keskitalo & Tiina Kinnunen. "Sápmi100? Saamelaishistorian vastanarratiiveja Suomi100-tapahtumassa Sajoksessa." *Ennen ja Nyt: Historian Tietosanomat* 2 (2018): 1–12.
<http://www.ennenjanyt.net/2018/09/sapmi100-saamelaishistorian-vastanarratiiveja-suomi100-tapahtumassa-sajoksessa/>
- Kinnunen, Tiina. "Sisällissodan muistokulttuuri kylmän sodan jälkeen. Uusvanhoja ja uusia tulkintoja." Teoksessa *Rikki revitty maa. Suomen sisällissodan kokemukset ja perintö*, toimittaneet Tuomas Tepora ja Aapo Roselius, 335–357. Helsinki: Gaudeamus, 2018.
- Kinnunen, Tiina, ja Ville Kivimäki. "Sota sosiaalisena ja kulttuurisena ilmiönä. Toinen maailmansota ja uusi sotahistoria suomalaisissa väitöstutkimuksissa." *Historiallinen Aikakauskirja* 116, no. 4 (2018): 373–383.
- Kinnunen, Tiina. "Fallen angels, fallen nation? Representation of patriotic women and images of a nation in Finland's post-war memory." Teoksessa *Continued Violence and troublesome pasts: Post-war Europe between the victors after the Second World War*, toimittaneet Ville Kivimäki ja Petri Karonen, 109–131. Studia Fennica Historica 22. Helsinki: SKS, 2017. <http://dx.doi.org/10.21435/sfh.22>
- Kinnunen, Tiina, ja Marianne Junila. "Shaping memories: Shifting images of the Winter War in the Finnish post-war memory culture." Teoksessa *Time and Culture/Temps et Culture*, toimittaneet Ecaterina Lung, Étienne Bourdon, Christopher Heath, Laurence Shee & Cecile Valleé, 181–192. Bucuresti, Editura Universtatii din Bucuresti, 2017.
- Kinnunen, Tiina. "The many layers of the war remembrance in Finland: The memory production of the 1918 Civil War and the Second World War in the post-Cold War period." Teoksessa *Finland Suomi 100: Language, culture, history*, toimittaneet Ulla Tuomarla, Iwona Piechnik & Bernadett Biró, 391–407. Helsinki: University of Helsinki, 2017. <https://ruj.uj.edu.pl/xmlui/handle/item/48961>
- Halldórsdóttir, Erla Hulda, Tiina Kinnunen, Maarit Leskelä-Kärki & Birgitte Possing (toim.) *Biography, Gender and History: Nordic Perspectives*. Cultural history – Kulttuurihistoria 14. Turku: Turun yliopisto, 2016.
<http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-29-6678-3>
- Halldórsdóttir, Erla Hulda, Tiina Kinnunen, Maarit Leskelä-Kärki & Birgitte Possing. "Doing biography." Teoksessa *Biography, Gender and History: Nordic Perspectives*, toimittaneet Erla Hulda Halldórsdóttir, Tiina Kinnunen, Maarit Leskelä-Kärki & Birgitte Possing, 7–34. Cultural history – Kulttuurihistoria 14. Turku: Turun yliopisto, 2016. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-29-6678-3>
- Kinnunen, Tiina. "Fighting Sisters: A comparative biography of Ellen Key (1849–1926) and Alexandra Gripenberg (1857–1913) in the contested field of European feminisms." Teoksessa *Biography, Gender and History: Nordic Perspectives*, toimittaneet Erla Hulda Halldórsdóttir, Tiina Kinnunen, Maarit Leskelä-Kärki & Birgitte Possing, 143–164. Cultural history – Kulttuurihistoria 14. Turku: Turun yliopisto, 2016.
<http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-29-6678-3>

- Kinnunen, Tiina, Maarit Leskelä-Kärki, Erla Hulda Halldórsdóttir & Birgitte Possing, "Afterword: Future challenges." Teoksessa *Biography, Gender and History: Nordic Perspectives*, toimittaneet Erla Hulda Halldórsdóttir, Tiina Kinnunen, Maarit Leskelä-Kärki & Birgitte Possing, 251–263. Cultural history – Kulttuurihistoria 14. Turku: Turun yliopisto, 2016. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-29-6678-3>
- Ribberink, Anneke, Tiina Kinnunen, Kirsti Niskanen & Angelika Schaser. "Introduction: Gender and Politics in Auto/Biographies." *European Journal of Life Writing* 5 (2016): 1–8. <http://dx.doi.org/10.5463/ejlw.5.205>
- Kinnunen, Tiina. "The national and international in making a feminist: The case of Alexandra Gripenberg." *Women's History Review* 25, no. 4 (2016): 652–670. <http://doi.org/10.1080/09612025.2015.1114327>
- Hakosalo, Heini, Seija Jalagin & Tiina Kinnunen (toim.) *Lisää tällaista! Marianne Junilan juhlakirja*. Scripta Historica 37. Oulu: Oulun Historiaseura, 2015.
- Kinnunen, Tiina. "Alexandra vai Aleksandra Gripenberg? Nimivariaatio johtolankana identiteettiristiriidan tutkimisessa." Teoksessa *Lisää tällaista! Marianne Junilan juhlakirja*, toimittaneet Heini Hakosalo, Seija Jalagin & Tiina Kinnunen, 121–128. Scripta Historica 37. Oulu: Oulun Historiaseura, 2015.
- Kinnunen, Tiina. "Saara Tuomaala-Sarpong (1964–2015) in memoriam." *Historiallinen Aikakauskirja* 113, no. 4 (2015): 474.
- Kinnunen, Tiina. "Aina ajankohtainen Sara Wacklin" (yläkerta), *Kaleva* 25.07.2015.
- Kinnunen, Tiina. "Alexandra Gripenberg's feminist christianity." Teoksessa *Finnish women making religion: Between ancestors and angels*, toimittaneet Terhi Utraiainen ja Päivi Salmesvuori, 61–79. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2014.
- Kinnunen, Tiina. "Taistelevat sisaret. Kaksoiselämäkerta Ellen Keystä ja Alexandra Gripenbergistä eurooppalaisina feministeinä." Teoksessa *Historiallinen elämä. Biografia ja historiantutkimus*, toimittaneet Heini Hakosalo, Seija Jalagin, Marianne Junila & Heidi Kurvinen, 205–222. Historiallinen arkisto 141. Helsinki: SKS, 2014.
- Kinnunen, Tiina. "The post-cold war memory culture of the civil war: Old-new patterns and new approaches." Teoksessa *The Finnish Civil War 1918*, toimittaneet Tuomas Tepora ja Aapo Roselius. History of Warfare 101, 401–439. Leiden: Brill, 2014.
- Kinnunen, Tiina. "Valmiina tai veloitettuina. Naiset sota-ajan töissä." Teoksessa *Elämää sotavuosien Turussa 1939–1945*, toimittaneet Pertti Grönholm, Pirkko Kanervo, Olli Kleemola & Antti Nyqvist, 211–215. Turun historiallinen arkisto 64. Turku: Turun Historiallinen Yhdistys, 2014.
- Kinnunen, Tiina. "Villiintyneet turkulaisnaiset ja kansakunnan moraali." Teoksessa *Elämää sotavuosien Turussa 1939–1945*, toimittaneet Pertti Grönholm, Pirkko Kanervo, Olli Kleemola & Antti Nyqvist, 131–134. Turun historiallinen arkisto 64. Turku: Turun Historiallinen Yhdistys, 2014.
- Jalava, Marja, Tiina Kinnunen & Irma Sulkunen (toim.) *Kirjoitettu kansakunta. Sukupuoli, uskonto ja kansallinen historia 1900-luvun alkupuolen suomalaisessa tietokirjallisuudessa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2013.
- Jalava, Marja, Tiina Kinnunen & Irma Sulkunen. "Kansallinen historiakulttuuri. Näkökulmia yksinäisyyden purkamiseen" (johdanto). Teoksessa *Kirjoitettu kansakunta*.

- Sukupuoli, uskonto ja kansallinen historia 1900-luvun alkupuolen suomalaisessa tietokirjallisuudessa*, toimittaneet Marja Jalava, Tiina Kinnunen & Irma Sulkunen, 7–27. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2013.
- Kinnunen, Tiina. "Historia 'herätyksenä naisasian suurempaan harrastukseen'. Alexandra Gripenberg Suomen naisten menneisyyden tulkkina." Teoksessa *Kirjoitettu kansakunta. Sukupuoli, uskonto ja kansallinen historia 1900-luvun alkupuolen suomalaisessa tietokirjallisuudessa*, toimittaneet Marja Jalava, Tiina Kinnunen & Irma Sulkunen, 189–227. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2013.
- Kinnunen, Tiina, ja Ville Kivimäki (toim.) *Finland in World War II: History, memory, interpretations*. History of Warfare 69. Leiden: Brill, 2012.
- Kinnunen, Tiina, ja Markku Jokisipilä. "Shifting images of 'our wars': Finnish Memory Culture of World War II." Teoksessa *Finland in World War II: History, memory, interpretations*, toimittaneet Tiina Kinnunen ja Ville Kivimäki, 433–482. History of Warfare 69. Leiden: Brill, 2012. https://doi.org/10.1163/9789004214330_012
- Kinnunen, Tiina. "'Mainioita naisia'. Pienoiselämäkerrat autonomian ajan historiapolitiikassa." *Historiallinen Aikakauskirja* 110, no. 4 (2012): 390–400.
- Kinnunen, Tiina. "Vahva suomalainen nainen – historialliset myytit ja niiden merkitys." *Faravid* 36, no. 1 (2012): 253–267.
http://pro.tsv.fi/pshy/julkaisut/Faravid_artikkelit/Faravid_36/Kinnunen/index.html
- Tuusulan Syvärannan Lottamuseon perusnäyttelyn käsikirjoitus, avattu toukokuussa 2012 Tuusulassa.
- Kinnunen, Tiina. "Thought-Provoking Reflections on History-in-Society." Arvio teoksesta Jorma Kalela, *Making History: The Historian and Uses of the Past* (2012). *Ethnologica Fennica* 39, no. 1 (2012): 126–128.
- Kinnunen, Tiina. "Debating individualism and altruism: Gertrud Briumer, Ellen Key and the ethical foundations of modern life." *Women's History Review* 20, no. 4 (2011): 497–507.
- Kinnunen, Tiina. "Fredrika Bremers Töchter. Finnisch-schwedische feministische Gemeinschaft." *Ariadne. Forum für Frauen- und Geschlechtergeschichte* 60 (2011): 18–26.
- Kinnunen, Tiina. "Ellen Key. Ihailtu ja kiistelty eurooppalainen feministi" (2011), *Sukupuolentutkimus. Klassikkogalleria*.
<https://blogs.helsinki.fi/klassikkogalleria/2021/07/08/ellen-key-1849-1926/>
- Kinnunen, Tiina. Arvio teoksesta Henrik Meinander, *Suomi 1944* (2009). *Historiallinen Aikakauskirja* 108, no. 1 (2010).
- Kinnunen, Tiina. "Lottakuva muutokset sotienjälkeisessä Suomessa." Teoksessa *Lotat. Suomen naisten suuri tarina*, toimittaneet Pirjo Tuominen et al., 371–384. Helsinki: Tammi, 2010.
- Kinnunen, Tiina et al. (toim.) *Sodassa koettua IV*. Helsinki: WSOY, 2009.
- Kaarninen, Mervi, ja Tiina Kinnunen. "Naisvaikuttajien sota." Teoksessa *Sodassa koettua IV*, toimittaneet Tiina Kinnunen et al., 9–22. Helsinki: WSOY, 2009.

- Kinnunen, Tiina. "History as an Argument: Ellen Key and Alexandra Gripenberg as Historical Writers." Teoksessa *Gendering Historiography: Beyond National Canons*, toimittaneet Angelika Epple ja Angelika Schaser, 181–207. Frankfurt am Main: Campus, 2009.
- Kinnunen, Tiina. "Finnische Kriegserinnerung." Teoksessa *Kriegserfahrung und nationale Identität in Europa. Erinnerung, Säuberungsprozesse und nationales Gedächtnis*, toimittanut Kerstin von Lingen, 343–362. Paderborn und München: Ferdinand Schöningh, 2009.
- Kinnunen, Tiina. "'Werde, die du bist'. Feminismus und weibliches Lebensgefühl Anfang des 20. Jahrhunderts." *Themenportal europäische Geschichte*, osoitteessa <http://www.europa.clio-online.de/2009/Article=413>
- Kinnunen, Tiina. "Gender and Politics: Patriotic Women in the Finnish Public Memory, post 1944." Teoksessa *The Gender of Memory: Cultures of Remembrance in Nineteenth- and Twentieth-Century Europe*, toimittaneet Sylvia Paletschek ja Sylvia Schraut, 181–203. Frankfurt am Main: Campus, 2008.
- Kinnunen, Tiina. "Die 'Lotta' als Verkörperung der Nation. Transformationen des nationalen Selbstbildes in der finnischen Nachkriegszeit." Teoksessa *Finnland und Deutschland. Studien zur Geschichte im 19. und 20. Jahrhundert*, toimittaneet Bernd Wegner, Oliver von Wrochem & Daniel Schümmer, 139–151. Hamburg: Verlag Dr. Kovac, 2008.
- Kinnunen, Tiina et al. (toim.) *Sodassa koettua III*. Helsinki: WSOY, 2008.
- Kinnunen, Tiina. "Nainen, kansakunta ja moraali sota-ajan Suomessa." Teoksessa *Sodassa koettua III*, Tiina Kinnunen et al., 26–27. Helsinki: WSOY, 2008.
- Kinnunen, Tiina. "Nauru sodassa." Teoksessa *Sodassa koettua III*, toimittaneet Tiina Kinnunen et al., 132–133. Helsinki: WSOY, 2008.
- Kinnunen, Tiina. "Tutkijan eettiset valinnat." *Suomen Historiallisen Seuran jäsenlehti* 1–2/2008: 8–15.
- Kinnunen, Tiina. Arvio teoksesta Kirsi Tuohela, *Huhtikuun tekstit. Kolmen naisen koettu ja kirjoitettu melankolia 1870–1900* (2008). *Historiallinen Aikakauskirja* 106, no. 3 (2008): 329–331.
- Kinnunen, Tiina. "Frauen und Vaterland. Die finnische Lotta Svärd". Näyttelykäsikirjoitus. Berliini: Suomen Saksan-instituutti, 2007–2008.
- Kinnunen, Tiina. *Kiitetyt ja parjatut. Lotat sotien jälkeen*. Helsinki: Otava, 2006.
- Kinnunen, Tiina, ja Ville Kivimäki (toim.) *Ihminen sodassa. Suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodasta*. Jyväskylä: Minerva, 2006.
- Kinnunen, Tiina, ja Ville Kivimäki. "Johdatus koettuun sotaan" (johdanto). Teoksessa *Ihminen sodassa. Suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodasta*, toimittaneet Tiina Kinnunen ja Ville Kivimäki, 9–18. Jyväskylä: Minerva, 2006.
- Kinnunen, Tiina. "'Muista menneitten sukupolvien työ'. Lupaus-elokuva lottahistorian kuvauksena." Teoksessa *Ihminen sodassa. Suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodasta*, toimittaneet Tiina Kinnunen ja Ville Kivimäki, 213–328. Jyväskylä: Minerva, 2006.
- Kinnunen, Tiina. "Images of Patriotic Women and Contested Concepts of Patriotism, post 1944 Finland." *Women's History Magazine* 52 (2006): 8–14.

- Kinnunen, Tiina. "Jälkisanat." Teoksessa *Kenttäharmaita naisia*, toimittanut Irja Virtanen. Helsinki: Tammi, 2006.
- Katainen, Elina, Tiina Kinnunen, Eva Packalén & Saara Tuomaala (toim.) *Oma pöytä. Naiset historiankirjoittajina Suomessa*. Historiallisia Tutkimuksia 221. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2005.
- Katainen, Elina, Tiina Kinnunen, Eva Packalén & Saara Tuomaala. "Naiset historiankirjoittajina. Akateeminen marginaali ja uuden tiedon tuottaminen" (johdanto). Teoksessa *Oma pöytä. Naiset historiankirjoittajina Suomessa*, toimittaneet Elina Katainen, Tiina Kinnunen, Eva Packalén & Saara Tuomaala, 11–49. Historiallisia Tutkimuksia 221. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2005.
- Kinnunen, Tiina. "Kotitalouden ja kotiteollisuuden historian tutkija ja järjestöaktiivi Katri Laine." Teoksessa *Oma pöytä. Naiset historiankirjoittajina Suomessa*, toimittaneet Elina Katainen, Tiina Kinnunen, Eva Packalén & Saara Tuomaala, 241–249. Historiallisia Tutkimuksia 221. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2005.
- Kinnunen, Tiina. "Lottatutkijan valinnat." *Lähde. Historiatieteellinen aikakauskirja* 1/2005.
- Kaarninen, Mervi, ja Tiina Kinnunen. "Hardly any women at all: Finnish historiography revisited." *Storia della Storiografia* 46 (2004): 152–110.
- Kinnunen, Tiina. Arvio teoksesta Eva Helen Ulvros, *Sophie Elkan. Hennes liv och vänskapen med Selma Lagerlöf* (2001). *Naistutkimus – Kvinnoforskning* 3/2004.
- Kinnunen, Tiina. "Kvinnan söker sin väg. Om kvinnliga identitet, litteratur och kvinnliga förebilder vid förra sekelskiftet." Teoksessa *Erobring og overskridelse. De nye kvinnene inntar verden 1870–1940*, toimittaneet Tone Hellesund ja Inger Marie Okkenhaug, 83–101. Oslo: Unipubforlag, 2003.
- Kinnunen, Tiina. "Nainen ja kunnia." *Ostiensis* 2/2003.
- Kinnunen, Tiina. "'Sinä teet minusta rikkaan ja kauniin'. Valta naisten välisissä tunnesiteissä." Teoksessa *Meillä Euroopassa. Juhlakirja Päivi Setälälle 20.1.2003*, toimittaneet Laura Kolbe ja Liisa Suvikumpu, 334–342. Helsinki: Otava, 2003.
- Kinnunen, Tiina. Arvio teoksesta Solveig Bergman, *The Politics of Feminism. Autonomous Feminist Movements in Finland and West Germany from the 1960's to the 1980's* (2002). *Naistutkimus – Kvinnoforskning* 2/2003.
- Kinnunen, Tiina. "Pikkukaupungin kosmopoliitit." Teoksessa *Naisten kaupunki*, toimittanut Marja Kokko, 44–59. Jyväskylä: Atena, 2002.
- Kinnunen, Tiina. "Lottien sota 1939–1944." Teoksessa *Itsenäisyyden puolustajat. Kotirintamalla*, toimittaneet Lauri Haataja ja Tapio Bergholm, 246–255. Porvoo: Weilin+Göös 2002.
- Kinnunen, Tiina. "'Kun lottaharmaata häväistiin'. Näkökulmia Sissiluutnantti-debattiin." *Historiallinen Aikakauskirja* 99, no. 1 (2001): 34–42.
- Kinnunen, Tiina. Arvio teoksesta Karen Offen, *European Feminisms 1700-1950* (2000). *Naistutkimus/Kvinnoforskning* 14, no. 4 (2001): 108–109.

- Kinnunen, Tiina. Arvio teoksesta Kai Häggman, *Piispankadulta Bulevardille* (2001). *Historiallinen Aikakauskirja* 99, no. 4 (2001): 442–443
- Kinnunen, Tiina. "Ennakkositoumuksista ymmärtämiseen. Naishistorian ulottuvuudet." Teoksessa *Historioitsijan arki ja tutkimuksen prosessi*, toimittaneet Sari Autio, Sari Katajala-Peltomaa & Ville Vuolanto, 49–62. Tampere: Vastapaino, 2001.
- Kinnunen, Tiina. "Eine der Unseren' und 'Königin im neuen Reiche der Frau'. Die Rezeption Ellen Keys in der Frauenbewegung des deutschen Kaiserreichs. Tampere: Yliopistopaino, 2000.
- Kinnunen, Tiina. "Eine 'große' Mutter und ihre Tochter. Ellen Key und die deutsche Frauenbewegung." Teoksessa *Ellen Keys reformpädagogische Vision. Das Jahrhundert des Kindes und seine Wirkung*, toimittaneet Meike Sophia Baader, Juliane Jacobi & Sabine Andresen, 64–80. Weinheim & Basel: Beltz, 2000.
- Kinnunen, Tiina. Arvio teoksesta Sari Oikarinen, *A Dream of Liberty. Constanze Markiewicz's Vision of Ireland* (1998). *Naistutkimus/Kvinnoforskning* 2/2000: 100–102.
- Kinnunen, Tiina. Arvio teoksesta Christina Klausmann, *Politik und Kultur der Frauenbewegung im Kaiserreich* (1997). *Feministische Studien* 1/2000: 161–163.
- Kinnunen, Tiina. "Aatteita ja tunteita. Ellen Keyn vastaanotto saksalaisessa naisliikkeessä." *Naistutkimustiedote* 4/2000: 5–9.
- Kinnunen, Tiina, Ellen Key & Sissy Frerichs. "Ett exempel på beundrans betydelse i kvinnorörelsens konstituering." Teoksessa *Kön, religion och kvinder i bevaegelse*, toimittanut Anette Warring, 107–123. Roskilde: Institut for Historie og Samfundsforshold, 2000.
- Kinnunen, Tiina. Arvio teoksesta Päivi Lipponen ja Päivi Setälä (toim.) *Suomalainen nainen* (1999). *Yliopisto* 47, no. 16 (1999): 68.
- Kinnunen, Tiina. Arvio teoksista Pia Olsson, *Eteen vapahan valkean Suomen* (1999) & Kaarle Sulamaa, *Lotta Svärd. Uskonto ja isänmaa* (1999). *Yliopisto* 47, no. 18 (1999): 67.
- Kinnunen, Tiina. "Suursodan varjossa." Teoksessa *Perhekirja. Eurooppalaisen perheen historia*, toimittanut Kaari Utrio, 406–418. Helsinki: Tammi, 1998.
- Kinnunen, Tiina. "Fasimin äidit." Teoksessa *Perhekirja. Eurooppalaisen perheen historia*, toimittanut Kaari Utrio, 438–451. Helsinki: Tammi, 1998.
- Kinnunen, Tiina. "Fanikulttuuria vuosisadan vaihteessa?" *Naistutkimustiedote* 4/1997: 6–9.
- Kinnunen, Tiina. Arvio teoksesta Marja Engman, *Det främmande ögat. Alma Söderhjelm i vetenskapen och offentligheten* (1996). *Naistutkimus/Kvinnoforskning* 10, no. 1 (1997): 74–76.
- Kinnunen, Tiina. Arvio teoksesta Maria Lähteenmäki et al. (toim.) *Yksi kamari, kaksi sukupuolta. Suomen eduskunnan ensimmäiset naiset* (1997). *Naistutkimus/Kvinnoforskning* 10, no. 2 (1997): 76–79.
- Kinnunen, Tiina, ja Alexandra Ramsay. "Kvinnor och kultur - tysk-nordiska jämförelser." *Historisk Tidskrift för Finland* 82, no. 1 (1997): 122.
- Kinnunen, Tiina, ja Alexandra Ramsay. "Miten olla nainen ja mies Pohjoismaissa ja Saksassa?" *Historiallinen Aikakauskirja* 95, no. 1 (1997): 88–90.

- Kinnunen, Tiina. "Ylistyslaulu naisellisuudelle. Johdatus Ellen Keyn feministiseen teoriaan." *Naistutkimus/Kvinnoforskning* 3/1993: 30–40.
- Kinnunen, Tiina. "Minun valtakunnassani äiti on tärkein kansalainen." Teoksessa *Olavi Paavolainen kolmannen valtakunnan vieraana ja juhlien jälkeen. Esseitä kansallissosialismista*, toimittanut Paula Koskimäki, 265–279. Helsinki: Otava, 1993.
- Kinnunen, Tiina. "Naisellisuus uhattuna? Ellen Key, Hedwig Dohm ja naisemansipatio." Teoksessa *Historian päiviä. Päivi Setälän 50-vuotisjuhlakirja*, toimittanut Matti Klinge, 25–33. Helsinki: Otava, 1993.

"Sangen ajankohtainen Nuijasota": Kasimir Leinon Jaakko Ilkka ja Klaus Fleming (1901) vuosisadan vaihteen historiakulttuurissa

Abstrakti

Artikkelissa tarkastellaan Kasimir Leinon historiallista näytelmää Jaakko Ilkka ja Klaus Fleming (1901) ja sen teatteriesityksiä. Tutkimuksen keskiössä ovat näytelmän ja esitysten saamat sanoma- ja aikakauslehtiarvostelut, erityisesti Jaakko Ilkka -hahmon tulkinta. Tutkimus taustoittaa vuosisadan vaihteessa syntyneen "uuden Ilkan" venäläistämiskauden poliittisiin kiistoihin, erityisesti kysymykseen Suomen valtiollisesta asemasta osana Venäjän keisarikuntaa. Aikakauden Ilkka-kuvaa käsitellään myös suhteessa ääni-oikeusuudistukseen liittyvään ideaalikansalaisajatteluun ja yhteiskunnan modernisoitumiseen. Sanomalehtiarvioissa Ilkkaa kuvataan oikeutettuna laillisuustaistelijana, johon suomenkielinen koulutettu keski- ja yläluokka pystyi samaistumaan. Sanomalehdistössä käydyt nuijasotakeskustelut kertovatkin suomenkielisen sivistyneistön kansanomaisia juuria juhlistavasta kollektiivisesta kiinnostuksesta tätä historiallista hahmoa kohtaan. Samaan aikaan Ilkasta tuli kuitenkin myös tunnistettava osa työväenliikkeen sosialistista luokkataistelukuvastoa.

Jaakko Ilkka "(varmasti): En esivaltaa vastaan nouse minä, / niin kauvan kuin on toivo oikeudesta!" Kasimir Leino: *Jaakko Ilkka ja Klaus Fleming* (1901, 45)

Klaus Fleming: "Hm, oikeus on monenlaista, Kurki;

ja laissa? niin, mut ken se säätää lain?

Ne, joill' on valta maassa, säätää lait

ja laithan ovat muuttuvaliset nekin.

Se mikä tänään laissa kielletään, jo huomenn' ehkä laissa käsketään."

Kasimir Leino: *Jaakko Ilkka ja Klaus Fleming* (1901, 349).

Kiihkeinä 1900-luvun alun ensivuosina Suomen suuriruhtinaskunnan lehdistössä puitiin yllättävän paljon kaukaista 1590-lukua. Sytykkeen antoi Kasimir Leinon vuonna 1901 julkaisema *Jaakko Ilkka ja Klaus Fleming* -näytelmä, joka kuvasi talvikuukausina 1596–1597 käydyn talonpoikaisnousun tai -kapinan eli nuijasodan tapahtumia. Kyseessä oli ensimmäinen suomenkielinen draamallinen esitys tästä suomalaiskansallisen historiakulttuurin kestoaiheesta, ja kaksi teatteria otti sen heti ohjelmistoonsa. Teoksesta ja erityisesti sen teatteriadaptaatioista kirjoitettiin kymmenittäin useita palstoja täyttäviä selostuksia ja arvioita sekä suomeksi että ruotsiksi vuosina 1901–1902. Näissä teksteissä pohdittiin Leinon tekstin kirjallisia ja historiallisia ansioita, mutta hahmoteltiin myös sen ajankohtaisia poliittisia ja yhteiskunnallisia ulottuvuuksia.

Tarkastelen artikkelissani niin Leinon näytelmää kuin sen teatteriadaptaatiotakin. Keskeisessä roolissa ovat näytelmän ja esityksien usein yhteenkietoutuvat sanoma- ja aikakauslehtiartiot.¹ Kiinnitän huomiota erityisesti teoksen Jaakko Ilkka -kuvaan, joka poikkeaa selvästi 1800-luvun teatterinäytämöillä nähdystä ja akateemisen historiankirjoituksen sivuille kirjoitetusta Ilkka-hahmosta. Yleisemmin artikkeli kytkeytyy historiakulttuurin tutkimukseen kysyessään, millä tavoin mennyt on läsnä nykyisyydessä ja miten kukin nykyisyys muokkaa kuvaamme menneisyydestä ja käsitystämme siitä, mitkä menneisyydet ovat merkityksellisiä.

Historiakulttuuri on määritelty muun muassa niinä kulttuurisina käytänteinä, jotka sitovat ihmisiä menneisyyteen ja tuottavat erilaisia menneisyysesityksiä ja -käsityksiä. Kaikki historiaa koskeva vuorovaikutus tai viestintä on historiakulttuuria.² Historiakulttuurin voi myös ymmärtää menneisyyttä koskevana, yhteisesti jaettuna ja käsiteltyinä, joskus kiisteltynä, tarina- ja kertomusvarantona. Suomalaisen yhteiskunnan tunnerakenteiden muutoksia tutkinut Anu Kantola onkin todennut teoksessaan *Kahdeksan kuplan Suomi*, että on vaikea kuvitella toimivaa yhteiskuntaa, joka ei kertoisi tarinoita itsestään.³ Usein erilaiset poliittiset murroskaudet synnyttävät yhteisöllisen identiteetin perustana olevaan tarinamaailmaan ja yhteisön tulevaisuuteen liittyvää keskustelua. Muutosten aikaansaamat, eteenpäin suuntautuvat tunteet – huoli ja pelko tulevaisuudesta sekä tulevaisuuteen heijastetut toiveet – vaikuttavat siis myös siihen, miten katsomme taaksepäin.⁴

Vuosisadan vaihteen poliittisessa tilanteessa nuijasodan ja sen keskeisten toimijoiden historiallista merkitystä määriteltiin uudelleen suomenkieliselä näyttämöllä ja teatteriarvioissa.⁵ Asetan artikkelissani 1900-luvun

alussa syntyneen uuden Ilkan taustalle venäläistämiskaudella kärjistyneet keskustelut Suomen valtiollisesta asemasta osana Venäjän keisarikuntaa, sekä Suomen (mahdollisista) perustuslaeista. Pohdin häntä myös suhteessa äänioikeusudistukseen kytkeytyvään ideaalikansalaisajatukseen. Ilkasta oli kuitenkin moneksi; Kasimir Leinon näytelmän sanomalehtiarvioissa talonpoikaisjohtajan hahmo taipui niin suomenkielisen sivistyneistön kuin sosialistienkin tarkoituksiin.

Kasimir Leino ohjaa ja kirjoittaa

Kainuun Paltamosta kotoisin ollut maanmittarin poika Kasimir Agathon Leino (Lönnbohm) (1866–1919) oli kirjailija ja kriitikko. Hän oli valtion kirjallisuuspalkinnon kaksinkertainen vastaanottaja, jälkisanojen mukaan suomalaisen lyriikan ensimmäinen ”suuri, rikas taiteilijanerö”, joka kuitenkin sittemmin on kadonnut kirjallisuushistorialliseen hämärään. Leino julkaisi runokokoelmia ja novelleja 1880- ja 1890-luvuilla, väitteli ranskalaisen romantiikan ajan novelistin Prosper Mériméen tuotannosta 1895 sekä suomensi ranskalaista kirjallisuutta ja Ibseniä.⁷ Hän lukeutui nuorsuomalaisiin, suomalaisen puolueen sisällä 1880-luvulta eteenpäin hahmottuneeseen oppositioon. Nuorsuomalaisten mielestä modernisoituvan yhteiskunnan merkittäviä kysymyksiä olivat työväestön asema, äänioikeuden laajentaminen, sukupuolten välinen tasa-arvo ja uskonnollinen suvaitsevaisuus, ja vanhat kielivastakohtaisuudet tuli jättää sivuun. Lapsuuskotinsa perintönä sujuvasti suomea puhunut ja kirjoittanut Leino oli tässä katsannossa ”hyvä fennus”, joka painotti yksilön vapautta ja luutuneiden asenteiden kyseenalaistamista:

Tasavaltaa hengen mä taistelen, / Yksvaltaa järjen mä intoilen: / Ain’ olkoon yksilön vapaus / Oma lausua vakuutus.⁹

Vuosina 1890–1898 teräväkynäinen Leino työskenteli nuorsuomalaisten pääkaupunkiseudun äänenkannattajan *Päivälehd*en kirjallisuus-, taide- ja teatteriarvostelijana. Päivälehden-piiristä tuli nopeasti käsité, ja siihen kuuluivat muun muassa Eero Erkkö ja Juhani Aho sekä Santeri Ingman (Ivalo) ja Tekla Hultin, osin Arvid Järnefelt. Kasimir Leinon myötä piiriin liittyi myös tämän Helsinkiin saapunut 12 vuotta nuorempi pikkuveli Eino Leino. *Päivälehd*en sivuilla vanhemmasta Leinon veljeksestä tuli väistämättä suomalaisen tai-

Kuva 1. Nuori Kasimir Leino. Lähde: Museovirasto (CC BY 4.0)

dekritiikin kehittäjä, joka vastusti ”vanhoja, ijänikuisiin ihanteihinsa lyöpyneitä äkämyksiä.”¹⁰ Väitöskirjan valmistuttua Leino palkattiin toviksi fennoomaanien kulttuurisen lippulaivan eli Suomalaisen teatterin varaohjaajaksi, mutta hän irtisanoutui ohjattuaan vain muutaman näytelmän.¹¹ Pääkaupunkiseudun teatterikentältä Leino siirtyi ulkomaan opintomatkan kautta johtamaan Viipuriin sijoittunutta Suomalaista Maaseututeatteria, jonka johtajana hän ohjasi Turkuun kantaesityksen myös *Jaakko Ilkka ja Klaus Fleming*-spektaakkelista heti sen ilmestyttyä alkuvuodesta 1901 ja kiersi näytelmän kanssa laajalti maakunnissa vielä seuraavanakin vuonna.

Jaakko Ilkka ja Klaus Fleming oli pisin suomenkielisellä näyttämöllä nähty historiallinen näytelmä, sillä sen esitysaika oli liki 10 tuntia. Painettuna tämä ”laveahkoinen ja pitkäsanainen”¹² teos on lähes 600 sivun laajuinen, ja historiallisia ja fiktiivisiä henkilöahmoja on reipas 52 hengen joukko (joista 18 mainitaan päähenkilöiksi). Lisäksi näyttämölle tarvittiin valtaisa määrä avustajia, talonpoikaista kansaa, hoviväkeä ja huoveja. Mikäli innokas teatterinharrastaja halusi nähdä näytelmän kokonaisuudessaan, teatterissa olikin käytävä kahtena iltana: ensimmäisenä esitettiin näytökset I-III ja seuraavana iltana näytökset IV-V. Tässäkin muodossa koko näytelmän katsominen vaati sitkasta isänmaallis-historiallista innostusta ja vähintäänkin mahdollisuutta myöhäiseen arkiamuun. Åbo *Tidning* uutisoi 20.3.1901, että edellisen illan klo

20 alkanut näytäntö oli loppunut vasta klo 01:15 keskiviikon vastaisena yönä. ”Haltioitunut yleisö” jaksoi silti kutsua tekijää esille ja luovuttaa ”seppeleitä, kukkakoreja ja laitteita toinen toisensa perästä.”¹³ Tätä ennen katsojien usko oli kuitenkin ollut loppua kesken. Näytelmän viimeinen näytös kesti peräti puolitoista tuntia: ”Täytyy myöntää, että yleisön keskuudesta, varsinkin tuon pitkäksi venytetyn viimeisen kuvaelman aikana, kuului verrattain kovaäänisiä huomautuksia kappaleen pitkävetisyydestä...”¹⁴

Aikakauden yleisö oli kyllä tottunut pitkäsyiseen ja suuriieleiseen historialliseen näytelmään. Friedrich Schillerin 30-vuotista sotaa kuvaava *Wallenstein* (1799) oli alkuperäisessä muodossaan kolmena iltana esitettävä trilogia, ja Zacharias Topeliuksen *Välskärin kertomuksiin* pohjautuva, katsojien rakastama ja toistuvasti 1800-luvulla esitetty *Regina von Emmeritz* (1853) – joka sekin sattumalta tapahtuu 30-vuotisen sodan melskeissä – toi näyttämölle suuria joukkokohtauksia rynnäköineen ja kanuunoineen, juomalauluja ja yleviä monologeja.¹⁵ Toisaalta nuijasodan aikakausi oli aiemmin taipunut filosofisempaan, hienovaraisempaan ja ajattomampaan suuntaan esimerkiksi J. J. Wecksellin *Daniel Hjortissa* (1862). Kasimir Leino kuitenkin asetti tapahtumat vankasti perinteisemmän historiallisen näytelmän traditioon. Samalla hän tarjosi iskulauseita, jotka saivat kaikupohjaa venäläistämisvuosien puristuksessa ja yhteiskunnan sosiaalisten suhteiden hiertyessä uusiksi.

Jaakko Ilkka ja Klaus Fleming (1901)

Leinon näytelmä alkaa Pohjanmaalla. Ensimmäisessä näytöksessä lukija tai katsoja todistaa talonpoikiin kohdistuvaa mielivaltaa Ilkan kotitalossa Ilmajoella: huovit riepottelevat Ilkan vaimoa Kirstiä, lyövät tämän sokeaksi ja sulkevat lopuksi navettaan, talosta viedään lehmä ja siemenviljat juodaan kurkuista alas. Ylipäänsä esivallan paikallisten edustajien käytös on holtitonta ja huonoa. Tästä sisuuntuneena Ilkka päättää lähteä kyselemään asioiden lailista laitaa marski Flemingiltä Turusta (II näytös). Hän joutuu vangiksi, mutta suorittaa klassisen vankilapaon vaatteista solmitun köyden avulla. Seuraavassa kohtauksessa Ilkka harhailee talvisessa metsässä yllään vain punasinen kerrasto ja törmää kumppaniinsa Kontsakseen. Ilkan epämuodollista asua ihmeteltyään (”Mut lempo vie, / on housut sulta unhottuneet, veikko!”¹⁶) parivaljakko kätkeytyy takaa-ajajilta noidan mökkiin. Paikalle saapuu Klaus Flemingin avioton poika Gottschalk, hyödytön lukutoukka ja trubaduuri sekä

Turun linnan arkistonhoitaja, joka on saanut "kehtokeijuiltansa synnyinlahjaksi kaihon kanteleen"¹⁷. Romanttisen kansasuhteensa innoittamana hän pelastaa lauteiden alla piilottelevat talonpojat ja, kuten hän itse myöhemmin tajuaa, aiheuttaa näin epäsuorasti nuijasodan.

Nolosti päättyneen Turun-matkan jälkeen talonpojat suuntaavat III näytöksessä Tukholmaan tiedustelemaan Kaarle-herttuan neuvoa. "Korska narrijoukko" eli ruotsalaiset ylimykset naureskelevat maalaisille talonpojille, mutta nämä saavat nyrkkiä puivalta Kaarlelta sentään kehotuksen hankkia rauhaa itse jo klassikoksi muodostuneilla lauseilla:

(K)ai teit' on talonpoikaa siksi monta, / te että roistot saatte torjutuksi, / jos muuten ei, niin nuijin, aidanseipäin! .... Te maata varjelkaa, ma suojaan merta!¹⁸

Tukholmassa Ilkan perspektiivi laajenee ja hän löytää yksilön omia tarpeita ja toiveita ylevämmän motiivin: kyseessä oli koko Suomen asia, orjuudessa huokaavan ja taipuvan Suomen kansan puolustus. Kuten mukana ollut kokenut Tukholman-kävijä ja päävalittaja Pentti Pouttu asian ilmaisi: "Yks kansa, niin, ja samat sortajat - / on herrat kaikkialla samanlaiset!"¹⁹ Näytös päättyy pitkään kohtaukseen, jossa Isoonkyröön palanneet talonpojat valitsevat itselleen johtajan. 1800-luvun romanttisesta traditiosta periytyvä, aina yllättäen paikalle ilmestyvä ja kirouksia langettava naisnoita lausuu näytöksen päätteeksi hyytävän ennustuksen "vertaohavasta ruumisvaipasta" johon marski Fleming tulee päätyämään: "(M)a tahdon sen ja – perkele sen täyttää!"²⁰

Neljännessä näytöksessä nähdään ensin soihtujen valaisema, elegantti tanssiaiskohtaus Turun linnassa, jonne tuodaan viesti koko maan yli vyöryvästä nuija-armeijasta. Klaus Fleming kamppailee järjen ja tunteen ristivedossa:

Mut riita syntyy / mun tunteen välillä ja kylmän järjen, / jos täytyy kansaa oman synnyinmaani / mun lyödä maahan niinkuin sutten laumaa, / kun hätää ruikutain he niskuroi / ja uhkaa minua ja kuningasta.²¹

Tämän jälkeen päähenkilöt kohdataan Nokialla, talonpoikien yöllisessä leirissä. Talonpoikia kuvataan historiallisten Perttu Palon ja Pentti Pirin suulla viinaan- ja naisiinmenevänä, ryöstelevänä joukkiona. Hämmäläiset ja savolaiset talonpojat ovat saaneet tarpeekseen ja lauleskelevat Ilkasta ikäviä lauluja tämän selän takana. Ilkkaa tällainen kiittämättömyys harmittaa, käyhän hän

pyhää taistelua oikeuden puolesta, kun taas toisille kyse on pelkästä ryöstöretkestä ja ”ajan hauskutuksesta.”²² Noita on jälleen paikalla. Hän kertoo Ilkalle, että talonpojat ovat aikeissa kavaltaa johtajansa ja suostuttelee itkevän talonpoikaisjohtajan pakenemaan kotiin Pohjanmaalle. Petollisille talonpojille käy didaktisesti oikein eli huonosti.

Näytelmän viides ja viimeinen näytös tuo tapahtumat odotettuun loppuunsa. Ilkka otetaan kiinni Ilmajoella, ja vouti Abraham Melkiorinpoika mestauttaa tämän vastoin Flemingin nimenomaista kieltoa. Ilkan sokea, kurjuudessa elävä vaimo kuolee järkytyksestä kuunnellessaan mestauksen ääniä näyttämön ulkopuolelta. Osa talonpojista pakenee nostattamaan Pohjois-Pohjanmaata. Varsinaisen nuijasodan loppu Santavuoren taisteluineen kuvataan Turkuun huonossa terveydentilassa saapuvan Klaus Flemingin suulla. Pitkässä loppukohtauksessa harhojen vallassa olevan Flemingin luokse saapuvat vuorotellen Jaakko Ilkka, päättään pudisteleva Kustaa Vaasa, vitkutteleva kuningas Sigismund, Kaarle-herttua, tämän eteen mestauspölkylle kumartuva Johan Fleming ja pieni Kustaa Aadolf, tuleva valloittajakuningas. Fleming heittää henkensä juuri ennen kuin noita ja Jaakko Ilkan poika Pentti hiipivät paikalle päämääränään surmata hänet. Kalpea Daniel Hjort astuu esiin ja julistaa Kaarle-herttuan laivojen lähestyvän.

Vuosisadan vaihde ja kirjallisen kulttuurin rajat

Kasimir Leino julkaisi *Jaakko Ilkka ja Klaus Fleming* -näytelmän ensimmäiset osat veljensä Einon kanssa perustamassaan *Nyky aika* -lehdessä jo keväällä 1899. Kuten tunnettua, Suomen senaatti oli saman vuoden tammikuussa pitkän viivyttelyn jälkeen ottanut käsittelyyn uuden asevelvollisuuslain, jonka tarkoituksena oli yhtenäistää Suomen asevoimat Venäjän asevoimien kanssa. Helmikuun 15. päivänä annettiin lisäksi keisarillinen julistuskirja, jonka mukaan kaikkien ”yleisten valtakunnanlakien” säätäminen siirtyi Venäjän valtioneuvoston tehtäväksi eli Suomen lait alistettiin Venäjän lainsäädännölle. Yleisvaltakunnallista lainsäädäntöä oli toki ollut koko ajan, ja tässä niin sanotussa helmikuun manifestissa oli kyse nimenomaan asevelvollisuuslain voimaansaattamisesta. Keisarin hämmästykseksi manifesti otettiin suuriruhtinaskunnassa vastaan tyrmistyneenä.²³ Tämä kertoo, että Suomen asemasta yleisemmin sekä laeista ja perustuslaeista erityisemmin oli 1800-luvun loppupuolella vakiintunut kaksi hyvin erilaista kertomusta, suomalainen ja

venäläinen. Nämä kertomukset törmäsivät toisiinsa erityisesti 1880-luvulta eteenpäin, ja tilanne kärjistyi 1890-luvun lopulla.

Taustalla oli Suomen valtioasemaa ja perustuslakeja koskeva tulkinta-ero, joka piirtyi selkeästi esille Krimin sodan jälkeisenä tilapäisenä mielipiteen ja sananvapauden aikana (1856–1867), jolloin käytiin laajaa julkista keskustelua Suomen asemasta Venäjän yhteydessä. Keisari Aleksanteri I oli vakuuttanut vuonna 1809 Ruotsin valtakunnan itäisten maakuntien siirtymässä osaksi Venäjän keisarikuntaa, että uusien suomalaisten alamaisten aiemmat "uskonnon, perustuslakien ja konstitutioiden mukaiset oikeudet" säilytettäisiin. Tässä vaiheessa jätettiin kuitenkin käytännössä ja selkeästi määrittelemättä Suomen juridinen asema uudessa valtioyhteydessä eli se, miten aiempi lainsäädäntö asettui suhteessa Venäjän itsevaltaisen keisarin ja keisarikunnan etuihin. Toisaalta Suomelle ei myöskään annettu yksiselitteistä modernia valtiosäätöä eli erityistä perustuslaillista hallitusmuotoa, joka olisi rajannut hallitsijan valtaa. Myöhemmin voitiin siis loputtomasti kiistellä siitä, vahvistettiinko Porvoon valtio- tai maapäivillä vuonna 1809 joitain "peruslakeja" vai vain "yleisiä lakeja"; esimerkiksi A.I. Arwidsson esitti vuonna 1832 julkaisemassaan oppikirjassa *Lärobok i Finlands historia och geografi*, että vuoden 1787 hallitusmuoto ja vuoden 1789 yhdistys- ja vakuuskirja olivat nimenomaan perustuslakeja.²⁴

Oikeustaisteluna tunnettu kiivas polemiikki alkoi, kun liberaalin oikeustieteilijän, senaattori Leo Mechelinin Ranskassa julkaisema pamfletti *Précis du droit public de Grand-Duché de Finlande (Piirteitä Suomen suuriruhtinaskunnan valtio-oikeudesta, 1886)* käännettiin venäjäksi. Mechelin antoi suomalaiselle separatistiselle valtio-opille täsmällisen asun. Seuraavina vuosina julkaistiin kymmeniä sanomalehtikirjoituksia, pamfletteja ja kirjoja, joissa käsiteltiin kysymystä siitä, oliko Suomi provinssi vai valtio ja mitä Porvoossa 1809 oli oikeastaan vakuutettu. Tässä vaiheessa venäläiseen historiakuvaan syntyi näkemys "ovelista" suomalaista hallintomiehistä, jotka "silmänkääntötempuillaan" saivat keisarit hämättyä "separatismia" tukeviin muutoksiin, kuten rahareformiin ja kultakantaan siirtymiseen. Kiinnostava yksityiskohhta on se, että aikakauden venäläiset kirjoittajat kiinnittivät huomiota myös heidän näkökulmastaan vaarallisesti voimistuvaan Suomen sodan (1808–1809) historiakulttuuriin, joka juhlisti Venäjää vastaan sotineita suomalaisia ja ruotsalaisia sotilaita.²⁵

Suuriruhtinaskuntaan vuonna 1898 nimitetty uusi kenraalikuvernööri Nikolai Bobrikov (1839–1904) ammensi näistä keskusteluista opiskellessaan

Suomen tilannetta ennen virkakautensa alkamista. Tämä energinen, 60-vuotias Pietarin sotilaspiirin esikuntapäällikkö ja Baltian aiempi venäläistäjä ryhtyi heti saavuttuaan ennen näkemättömään mielipiteenmuodostuksen tarkkailuun. Hänellä oli kenraalikuvernöörinä asetusten suoma mahdollisuus valvoa kirjoitteluvapautta lähes yksinvaltaisesti, ja hän myös käytti oikeuttaan.²⁶ Nämä toimenpiteet kohdistuivat voimakkaasti poliittisesti ja kulttuurisesti aktiiviseen sivistyneistöön, mikä tarkoitti, että Bobrikoville muodostui laaja, monimuotoinen ja kovaääninen vastarinta, josta venäläisvaikutteisen aktivismin syntymisen myötä lopulta tuli myös aseellista.

Bobrikoville sanomalehdistö oli erityinen epäjärjestyksen ahjo ja aikakauden sensuuritoimien pääkohde. Kullakin paikkakunnalla painoasiamiesten tuli tarkistaa paikallisten kirjapainojen painotuotteet, ja heidät oli ohjeistettu tarttumaan sekä siihen mitä sanottiin että siihen miten sanottiin. Tämä tarkoitti, että sensorien haastavana tehtävänä oli löytää myös allegorinen piilokritiikki esimerkiksi lehdissä julkaistusta runoudesta. Jos sensori ei hyväksynyt tekstin tai sen osan julkaisemista, seurasi painoeste. Sensuuria tutkinut Pirkko Leino-Kaukiainen on luokitellut vuosien 1890 ja 1905 väliset painoesteet 23 kategoriaan. Suurin määrä painoesteitä – yli 230 – langetettiin sensuuria ja painoasioiden valvontaa, lakkautuksia ja toimittajien erottamista koskevasta kirjoittelusta, eli ne johtuivat käytännössä painoestejärjestelmän kommentoinnista. Seuraavaksi eniten esteitä annettiin kansan mielialaa ja mielenosoituksia koskevasta kirjoituksista (179 kappaletta), valtiopäiviä ja senaattia käsittelevistä artikkeleista (146 kappaletta) ja uusien asetusten, erityisesti kieliasetuksen, valmistelua koskevasta kirjoittelusta (125 kappaletta). Helmikuun 1899 lopussa kiellettiin lehtiä julkaisemasta runomuotoisia, historiallisia tai allegorisia, viittauksia päivänpoliittisiin tapahtumiin. Tällainen epäsuora poliittinen kommentointi aiheutti noin 50 painoestettä.²⁷

Ennakkosensuuri koski alle viiden painoarkin (80 sivun) teoksia, koska niillä uskottiin olevan laajin lukijakunta. Sensuuri puuttui hanakasti myös kirja- tai pamflettimuotoiseen ajankohtaiseen yhteiskunnalliseen kritiikkiin, mutta kaunokirjallisuus sai olla suhteellisen rauhassa. Historiallisen romaanin sivuilla saattoi vaikkapa ylistää suomalaisen talonpojan vuosisaataista, omatoimista taistelua itäisessä ilmansuunnassa sijaitsevaa vainoojaa vastaan, mikä oli varsin helppo nähdä esihistoriana venäläistämisvuosien vastarinnalle. Tällainen kirja oli esimerkiksi Santeri Ivalon (Ingman) *Juho Vesainen* (1894), joka kuvasi niin sanotun pitkän vihan aikana (1570–1595) Vienan Karjalaan tehtyjä ryöstöretkiä.²⁸

Politiikan puhuminen kirjallisuuden kautta oli toki tunnettu keino tiukan sensuurin oloissa, kuten esimerkiksi tietokirjailija Minna Maijala on osoittanut. Kuuluisa tanskalainen esteetikko ja kirjallisuuskriitikko Georg Brandes oli peräti julkaissut lyhyen mutta konkreettisen luvun "Hvorledes man skriver og taler under censur" (Kuinka kirjoittaa ja puhua sensuurin alla) Puolan-matkaansa kuvaavassa teoksessa *Indtryk fra Polen* (1888). Brandes kuvaa kuinka hän puhekiertueellaan siirsi kielletyistä puolalaisista kirjoista otettuja suoria lainauksia sallituista teoksista otettujen sitaattien sekaan, muutti sanastoa radikaalimmaksi (esimerkiksi korvaamalla tsaari-sanan tyrannilla) ja käytti Hamlet-viittauksia epäsuoran poliittisen kommentoinnin välineenä. Yleisö osallistui hämäykseen taputtamalla oudoissa kohdissa, jotta sensori ei ymmärtäisi, mihin Brandesin puheessa reagoitiin. Kirjallisesti sivistynyt kuulijakunta haukkoi henkeä puhujan rohkeudesta, mutta sensorit eivät saaneet häntä kiinni konkreettisesti vallanpitäjien kritiikistä.²⁹ Ei siis ihme, että myös Suomen suuriruhtinaskunnassa osattiin tulkita rivien välejä ja etsiä kielikuvia ja symboleita.

Historiakulttuurin kannalta 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun painoviranomaisten huoli historiallisista viittauksista keinona kommentoida päivänpolitiikkaa on merkittävä. Historiantutkimus ja historiallinen fiktio tarjosivat ajankohtaisia aiheita käsittelevän kirjallisuuden rinnalla tehokkaan väylän puhua myös nykyisyydestä. Erityisesti tällaisessa sananvapautta rajoittavassa poliittisessä tilanteessa kiinnostavaksi tarkastelukohteeksi noussee teoksia ympäröivä julkinen keskustelu eli kirjallisuus- ja esitysarvostelut, joihin liittyi usein yleisempää historiakulttuurista pohdintaa eri aikakausien merkityksestä. Tällaisesta "teospuheesta" voi muodostua kyseisen tekstin sisältöä ja sen eri näkökulmista tulkittua sanomaa toistava ja voimistava kaikkukammio, jonka olemassaolo tekee yksittäisestä teoksesta sen konkreettista sivumäärää vaikuttavamman kulttuurisen kokonaisuuden.

Jaakko Ilkan ja Klaus Flemingin ajankohtaisuus

"Koko teos on kuin majesteetillisesti vierivä kymi, jonka verkkaisen väkevät aallot kuvastelevat kaikki rantojen ilmeet", lausui Leinon näytelmästä *Valvojan* kirjallisuuskriitikko joulukuussa 1901. Hän kiitti näytelmän pedagogis-isänmaallista otetta, mutta moitti tästä johtuvaa liian laajaa, "paraadi- maista" esitystapaa. Näytelmällä oli silti eittämättömät, nykyhetkeen sidotut

ansionsa: "(V)arsinkin nykyaikana on tällainen kotimaan ja kansallisen historian merkkitapausten verestäminen sangen paikallaan."³⁰

Jaakko Ilkan ja Klaus Flemingin tarinaa luettiin lähes kaikissa arvioissa poliittisen tilanteen kautta, mutta tämä ilmaistiin varovasti. Suorimmin asian ytimeen iski nuorsuomalainen kuvalehti *Lukutupa* kuvaillessaan näytelmän Jaakko Ilkkaa: "Hänessä runoilijan oikeuden ja vapaudenrakkaus, joka käy läpi kaiken hänen entisen runoillisen tuotantonsa, on luonut paraimman ja korkeimman muotonsa, joka näinä vapauden sortoaikoina lämmittävästi mieliämme innostaa."³¹ Åbo *Underrättelser* käytti samaa käsitteistöä, mutta kiersi ne 1590-luvulle: kyseessä oli murroskausi, jona "uusi ja vanha", "vapaus ja sorto" kamppailivat.³² Nämä ovat kuitenkin harvinaisen suoria viittauksia vuosisadan vaihteen venäläistämiseen ja sen aiheuttamaan tunneilmastoon. Usein kirjoitettiin ainoastaan näytelmän suuresta merkityksestä "nykyisissä oloissa". Kaikki toki tiesivät, mistä ja minkälaisista "oloista" oli kyse.

Piilopoliittiseen merkityksenmäärittelyyn liittyi myös kysymys yhteisöllisen tarinamaailman ainesosista. Kirjallisuus- ja teatterikriitikot pohtivat kansallisen historian tapahtumakaanonia eli sitä, minkä tapahtumien kautta suuriruhtinaanmaan historian suurta kertomusta tuli ymmärtää. Esimerkiksi vanhasuomalaisen *Uuden Suomettaren* mukaan nuijasota oli historian merkkitapausta, koska siinä talonpoikainen kansa nousi ilmi kapinaan laillista hallitusta vastaan uhaten tuhotta vallanpitäjät. Tällaisena tapahtumana se oli "ainoa laatuaan maamme historiassa."³³ Nuorsuomalainen *Päivälehti* puolestaan huomautti, että "nuijasodan tapahtumat ovat niitä harvoja ilmiöitä Suomen historiassa, jotka kertovat jotakin itsenäistä, yksimielistä, suurempaa toimintaa Suomen kansan taikka sen osan puolesta."³⁴ 1900-luvun alun kirjallisuus- ja teatterikriitikot eivät siis enää tuomitse kapinaan nousseen kansan puuhia, kuten vielä 1800-luvun puolenvälin akateemisessa historiankirjoituksessa oli tehty.³⁵ Varottavan kumouksellisuuspuheen sijasta korostettiin suomalaisen kansan muinaista vahvuutta, urhoollisuutta ja sitkeyttä. Nuijasodasta ja sen kannattelemaisesta kansakuvasta oli hyvää vauhtia tulossa kollektiivista historiakulttuurista perimää, suomalaisuuden keratiinia, joka vahvisti kansakuntakokonaisuutta kohtaamaan (Åbo *Underrättelserin* sanoin) myös nykyisiä ja edessä olevia "inhottavuuksia".

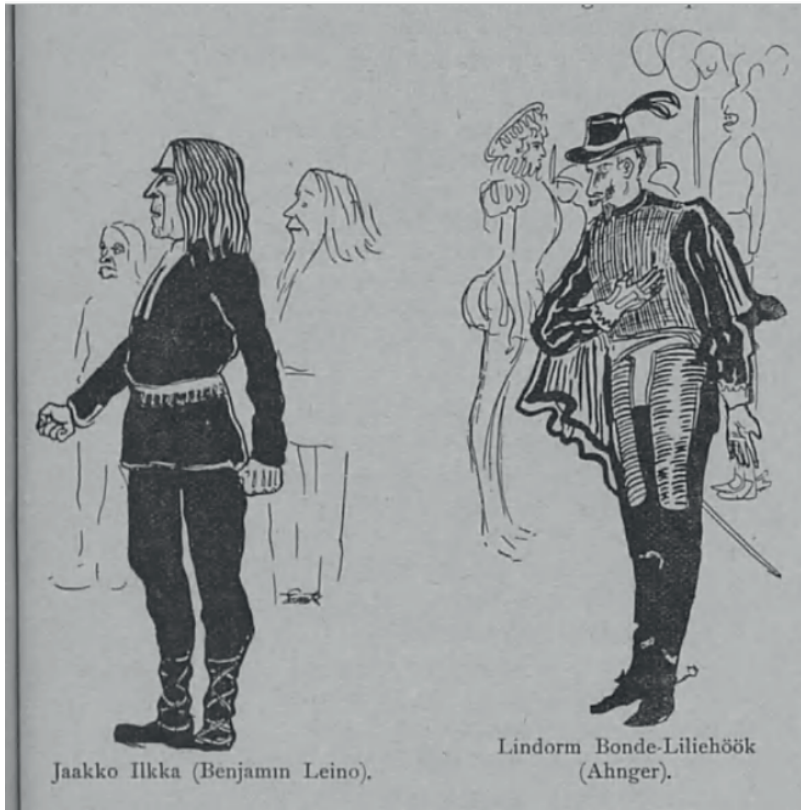
Aihetta paatoksellisen juhlallisesti lähestyvistä rintamasta lipesi ainoastaan ruotsinmielisten aina sana- ja kuvavalmis poliittinen pilalehti *Fyren*. Lehdessä teatterikulmaa pitävän "Teater-Callen" ironinen ääni riisui tulokinnasta kaiken ylevyyden arkistamalla tapahtumien päähenkilöt ja heidän

motiivinsa. Talonpojat tekevät Tukholmaan "huvitteluretken" ja käväisevät samalla Kaarlen luona valituksella. Lehden pilapiirroksessa tepastelevan konkkanokkaisen Klaus Flemingin perhe-elämä "ei suuresti poikkeaa muiden kuolevaisten vastaavasta. Hän nahistelee vaimonsa kanssa, saarnaa palvelijoille näiden velvollisuuksista ja istuskelee sitten itseensä tyytyväisenä seuraamassa yksityisiä tanssiaisia, jotka on järjestänyt nuorison mielenlennykseksi." Kaiken kukkuraksi Teatteri-Kalle epäili, että kaksi iltaa kestävä näytelmä oli pääasiassa laadittu "vahtimestariparkojen taskurahoja ajatellen".³⁶

Historioitsija Marja Vuorinen on tutkinut aatelikuvan muutosta Suomen suuriruhtinaskunnassa 1800-luvun kuluessa. Kun itsensä kansalliseksi ja kansanomaiseksi määritellyt sivistyneistö loi historiallisissa romaaneissa ja näytelmissä, sanomalehtiteksteissä ja valtiopäivädebateissa kuvan moraalisesti rappeutuneesta, hienostelevasta, itsekkästä ja taantumuksellisesta "pahasta aatelisherrasta", oli sen pyrkimyksenä erotella uudet hyvät hallitsijat (sivistyneistö) vanhoista huonoista (aateli).³⁷ Leinon näytelmän aatelikuvaan reagoivatkin lähes ainoastaan ruotsinkielisten julkaisujen kriitikot. "Me moitimme herrakuvauksen heikkoutta ja vähäistä omaperäisyyttä", toteaa esimerkiksi nimimerkki "G.C" Åbo *Tidning* -lehdessä Maaseututeatterin Turun-esityksien jälkeen. Vallanhimoiseksi kuvatulle Ebba Stenbockille "ei tehdä ritarinpalvelusta", "hento Juhana Fleming esitetään hamesankarina ja muutoinkin tyhjänpäiväisenä" ja Karin Fleming (tämän sisar) on "kummallinen sekoitus aatelisylpeyttä ja erotiikkaa". Ruotsissa tavattu ylhäisaateli on tyhjänpäiväistä sekin ja Kaarle-herttua "tuskin muuta kuin ulkonainen somiste".³⁸ Klaus Flemingin ristiriitaista hahmoa käsitellään kuitenkin lähes kaikissa arvioissa, riippumatta sosiaalisista tai (kieli)poliittisista rajoista. *Wiipurin* mukaan näytelmä kuvaa räikeillä väreillä marskin "hirmuista isännöimistä". Kyseessä ei kuitenkaan ole mikään "tavallinen teatterihirviö", sillä Flemingin suurena päämääränä oli kuitenkin "kansan paras" ja Suomen itsenäisyys.³⁹

Jaakko Ilkka vai Klaus Fleming?

Maltillinen iltalehti *Suomen Kansa* uutisoi marraskuun 1901 lopulla Suomalaisen Teatterin lavalla Leinon näytelmän yhteydessä nähdyistä juhlavista suosionosoituksista. Jaakko Ilkkaa näytelleelle Benjamin Leinolle ojennettiin heti kolmannen näytöksen kuolinkohtauksen jälkeen kaunis laakeriseppele sinivalkoisin nauhoin ja yleivin värssyin. Näytelmän lopussa "myrskyisten

Kuva 2. Kuvitusta Fyren-lehden Jaakko Ilkka -näytelmää käsittelevään arvioon 30.11.1901. Kuvassa talonpoikia ja aatelisia. Lähde: Kansalliskirjaston digitaaliset aineistot.

suosionosoitusten kaikuessa” ojennettiin lisäksi seppel vastikään henkensä heittänyttä Klaus Flemingiä esittäneelle Axel Ahlbergille. Seppeleessä oli punakeltaiset nauhat, joissa luki ”Jos oli Ilkka mies, ol’ Fleming myös, / sen näyttämöllä näytti taidetyös.”⁴⁰

Laakeriseppelillä merkittiin 1800-luvun suuriruhtinaskunnassa, myös sen teatterilavoilla, erityisen merkityksellisiä kulttuuritilaisuuksia. Nykypäivän teatterissäkävijää huvittaa ajatus illuusion rikkovista seppelenluovutuksista kesken kohtausten – erityisesti tilanteessa, jossa juuri hirtetty ja teiltattu Ilkka kävelee reippaasti lavalle seppelöitäväksi. 1900-luvun alun katsojalle merkityksellisempää ja tavattomampaakin lienee Leinon näytelmän kahden päähenkilön juhliminen tavalla, joka viittasi maan kahteen eri kieliryhmään. Sinivalkoinen oli jo vakiintunut fennomaanien väriyhdistelmäksi, jota myös

Suomalaisen Teatterin kotinäyttämön Arkadian kattomaalaukset toistivat. Teatterihistorioitsija Pentti Paavolaisen mukaan ruotsinmielisten ja -kielisten punakeltaisia nauhoja sen sijaan oli Suomalaisen Teatterin lavalla tuskin aiemmin nähty. Nuorsuomalaisen Leinon näytelmässä molemmat kuitenkin kuolivat saman isänmaan asialla, yhtä traagisesti ja yhtä juhlittuina⁴¹, heijastellen kenties kielipuolueiden hetkellistä lähentymistä venäläistämiskaudella. Kaksi päähenkilöä ja seppelein todettua kansallissankaria yhdessä näytelmässä loi kuitenkin suuren dramaturgisen ongelman. Lähes jokainen teoksesta arvion laatinut teatteri- ja kirjallisuuskriitikko mietti vilpittömästi, miten Leinon teoksesta saataisiin tiivistettyä toimiva yhden illan esitys.

Pohjimmiltaan kysyttiin samalla, mitä voitaisiin jättää pois, eli kumpi näytelmän kahdesta "elämänpiiristä" oli kansallisen historiakulttuurin kannalta merkittävämpi. Ilmensikö suomalaisuutta parhaiten Flemingin perheen "huwittelut", sen sirot menuetit "aikakauden mukaisen musiikin säweleillä"⁴² vai körttikampauksinen, kalpeaksi sminkattu Ilkka, "laiha synkkä mies, / jonk' kasvot kärsimystä ilmoittaa / ja silmät sielun tulta salamoivat"?⁴³ 1800-luvun alkupuolen näytelmäkirjailijat olivat selvästi kotonaan aatelisten toimijoiden maailmassa. Kuten sanottu, Gabriel Lagus oli tuonut ensimmäisenä näyttämölle kaksi yhtä vahvaa puolta, talonpojat ja ylhäisön, ja ratkaissut tästä juontuneet dramaturgiset ongelmat viemällä Flemingien koko perheen Pohjanmaalle. Talonpoikaisleirin koomisen sekasorron korostaminen oli kuitenkin tehnyt pohjalaisesta kansasta kollektiivisen antisankarin vielä 1860-luvun lopulla.⁴⁴ 1900-luvun taitteessa historiakulttuurin pohjavirta oli kääntynyt.

Lakitietoinen Jaakko Ilkka ideaalikansalaisena

Näytelmän oikean fokuksen paikantamiseen kytkeytyi tiiviisti kysymys siitä, kuka piti ymmärtää sen päähenkilöksi. Kirjailija itsehan jätti tämän juonen tasolla auki, vaikka oli toki asettanut otsikossa Jaakko Ilkan ensimmäiseksi. Yksikään arvioista ei nosta Klaus Flemingiä Jaakko Ilkan tärkeysasteelle, vaikka roolituksia katsoessa huomaa, että ohjaajat olivat miehittäneet nämä keskeiset miesroolit teattereidensa kokeneilla ja suosituilla näyttelijöillä. Pääkaupunkiseudun nuorsuomalaisten äänitorvi *Päivälehti* ilmaisi asian suorimmin: "Ilkka on kumminkin tämän draaman varsinainen päähenkilö, hänen luonteessaan ovat vivahdukset useimmat ja tunteen väreet rikkaimmat." Myös nykylukija voi todeta, että Ilkka on kaiken tapahtumisen ja kom-

munikaation keskiössä, samaan shakespearelaiseen tapaan kuin Klaus Fleming oli Fredrik Cygnaeuksen 50 vuotta aiemmin laaditussa *Claes Flemings tider* -näytelmässä (1851). Hän on näyttämöllä neljässä kuvaelmassa viidestä ja yhdistää näytelmän kolmea muuten hyvin erillistä toimijaryhmää – ilmajokisia talonpoikia, Turun hoviovia ja Tukholman ylhäisiä.

Ilkka kiehtoi katsojia, koska hänen hahmossaan tiivistyi 1890-luvun poliittisesti aktiivisen ja ajattelevan henkilön dilemma: saako lakia rikkoa, jos oma ja yhteisöllinen oikeudettomuuden tunne on vahva? 1800-luvun teksteissä lakikysymystä sivutaan ohimennen. Esimerkiksi Cygnauksen näytelmässä talonpoika Bengt Bonde toteaa Flemingille hyvin samaan tyyliin kuin Fleming itse Leinon näytelmässä: ”Laki on kuten laki luetaan”.⁴⁵ Kasimir Leinon nuijasotatulkinnassa sen sijaan laeista ja laittomuuksista puhutaan jatkuvasti. Laki- ja oikeuspuhe kiihtyy toisen näytöksen puolessavälissä, kun Ilkka ja Fleming kohtaavat Turun linnassa. Dialogissa sivuilla 91–98 vedotaan lakiin ja oikeuksiin 11 kertaa. Ilkka perustelee perustuslaillisin äänenpainoin, että talonpoikien vapaus pohjautuu muuttumattomaan Ruotsin lakiin, johon Fleming vastaa: ”Suus kiinni mies! Näät sinun lakikirjas / on käsky kuninkaan ja minun, marskin!”⁴⁶ Vasta ”Kaarle-hertun” hyväksyntä ja tehtävän laajentuminen koko Suomen vapauttamiseen oikeuttaa kapinan pohjalaisen talonpojan legalismin läpäisemässä mielessä. Aseellinen nousu päättyy tuhoisasti, mutta idealismi säilyy loppuun saakka: ”Ilkka (tyynesti): Edestä oikeuden on helppo kuolla!”⁴⁷

1900-luvun alun Jaakko Ilkka on ajankohtainen sovitus juuri päättyneen vuosisadan Ilkka-kuvasta. On houkuttelevaa ajatella, että tässä vaiheessa aiempiin nuijasotatulkintoihin yhdistyivät viimeisten 30 vuoden poliittiset, taloudelliset, sosiaaliset ja ideologiset muutokset, joihin yleisesti viitataan kattotermillä yhteiskunnan modernisoituminen.

Suuriruhtinaskunnan jähmeään säätyjärjestelmään kasvoi uuden ituja 1870-luvulta alkaen. Kaupungeissa ja kylissä perustettiin yhdistyksiä ja järjestöjä, joissa ”eturyhmätoimintaa”, vaikuttamista ja poliittista propagandaa päästiin harjoittelemaan säätyyn, usein jopa sukupuoleen katsomatta. Yhteiskunnallista unta uinuneesta suuriruhtinaskunnasta kehittyi vapaapalokuntien, nuorisoseurojen, maanviljelysseurojen, raittiusyhdistyksien, naisyhdistyksien, harrastelijateattereiden sekä pian myös työväenyhdistyksien ja ammattiyhdistyksien maa. Järjestötoiminta loi aktiivista kansalaisyhteiskuntaa pysähtyneen sääty-yhteiskunnan rakenteiden sisälle. Historioitsija Marko Tikkaa mukailleen moderni kansalaisyhteiskunta syntyi määrämuo-

toisten kokousasiakirjojen, pöytäkirjojen, julistusten ja ponsien voimalla.⁴⁸ Muodollista valtuutusta myös talonpoikien lähetystö oli lähtenyt Tukholmasta hakemaan: "Pouttu: (kääntyen Ilkkaan): No, Ilkka, lupa itse ruhtinaalta / on meillä vihdoin nousta aseisiin!"⁴⁹

Konservatiivisen, pysähtyneen ja säätyeroihin perustuvan yhteiskuntajärjestyksen oikeutusta oli lopulta mahdoton perustella, kun teollistuminen kiihtyi ja talous vapautui, erityisesti metsää omistava maalaisväestö vaurastui, koulutus laajeni, liikkuvuus lisääntyi ja tiedonvälitys modernisoitui. 1900-luvun alkuun tultaessa reippaasti alle 10 % suuriruhtinaskunnan noin 2,7-miljoonaisesta väestöstä oli äänioikeutettuja säätyvaltiopäiväedustajia valittaessa. Paineet järjestelmän uudistamiseen olivat alkaneet kasvaa 1880-luvulta alkaen, ja varsinainen äänioikeus uudistus oli vireillä vuoden 1897 valtiopäivistä.⁵⁰ 1900-luvun alun äänioikeuskeskusteluissa ja lopulta lainsäädännössä määriteltiin konkreettisesti valtiokansalaisen ihannetta. Kaikkien äänestämiseen liittyvien ehtojen ja rajoitteiden poistamista eli todellista yleistä ja yhtäläistä äänioikeutta pidettiin kuitenkin "äärimmäisenä, niskansa taittavana radikaalisuutena". Osa kansasta oli jopa oikeusoppineiden mukaan arvotonta ja kyvytöntä äänestämään, ja erityisen haitallista oli, mikäli tällaiset siveellisesti epävapaat yksilöt päätyivät kansanedustajiksi. Pelättiin myös äänioikeuden laajentamista ulkopuoliselle painostukselle ja poliittiselle agitaatiolle alttiisiin väestöryhmiin.⁵¹

Kasimir Leinon Ilkka ei totisesti tätä ollut. Talonpoikaisesta kapinakenraalista muokkautui Leinon käsissä harkitseva mutta aktiivinen ihannekansalainen, joka aiheetta vankityrmään heitettyä ja pahoinpideltynäkin jaksoi sinnikkäästi etsiä ratkaisua ja käydä läpi kaikki lailliset tiet asiansa selvittämiseksi. Kapina oli sekin lähtökohdiltaan harkittu, ei mikään eläinvaistoisen, lapsenmielisen rahvaan luonnonvoimamainen ryöpsähdys kuten 1600- ja 1700-luvun historiankirjoituksessa oli esitetty.⁵² Myös verrattuna historioitsija Yrjö Koskisen *Nuijasota*-teoksessa esiteltyyn köyhälistö-Ilkkaan, joka oli "käskijä-kykyä vailla"⁵³, näytettiin yleisölle nyt aivan toisenlainen Ilkka. Leinon näytelmän hämäläiset ja savolaiset talonpojat antavat tälle hyveelliselle, ryöstelyä ja juopottelua paheksuvalle Ilkalle lempinimen "Pyhimys".⁵⁴ Leinon Ilkassa ei ole jälkeäkään realistisen kirjallisuuden yksilöllisistä henkilökuvauksista, sellaisista kuin Minna Canthin Kauppa-Lopo tai Homsantuu. Hän on lähes persoonaton isänmaallinen ideaalikuva.

Näin asia hahmotettiin myös sanomalehtiarvioissa, vaikka sävyjä löytyikin. Ihanteellisen kansanvalistuksellinen kuvalehti *Opiksi ja huviksi* nosti

Jaakko Ilkan heti tammikuussa 1901 sankarikategoriaan: "[H]än lähtee ensin omia yksityisiä oikeuksiansa puoltamaan, sitten hän huomaa muillakin olevan saman asian ja vihdoin hänen rintansa avartuu siksi marttyyrihehkuksi [...] joka teki hänestä ihailun kansallissankarin."⁵⁵ Myöntyväisyyslinjalaisten ja nuorsuomalaisten välillä tasapainotteleva joensuulainen *Karjalatar* ei ollut aivan yhtä vakuuttunut: "Ilkka on kuva suomalaisesta, joka on koiran tavoin uskollinen lailliselle esivallalleen, josta hän ei tahdo uskoa, että häntä kohdannut paha on hallitusmahdin tahdosta."⁵⁶ Nuorsuomalaista, vuonna 1903 toistuvien painoesteiden takia lakkautettua *Uutta Savo*a lähellä olleen *Uuden Kuvalehden* mukaan "Ilkka kunnioittaa syvästi lakia ja esivaltaa, jollaisena hän edustaa koko Suomen kansaa."⁵⁷ Vanhasuomalaisten *Uusi Suometar* puolestaan maalaili marraskuussa 1901 Ilkan "jaloksi luomaksi", joka oli "ihanteellisesti inhimillinen, oikeuden personoitu esitaistelija, kotoisissa oloissaan yhtä hellä kuin kantansa järkähtämättömyydessä marskin veroinen."⁵⁸ Lopulta *Suomen Kansan* teatterikriitikko kuvaa nähneensä näyttämöllä "titaanimaisen jylhän" Ilkan, jonka aate oli kuin "kirkkaan tunturi-ilman viileä puhallus".⁵⁹

Sosialistien nälkäinen Jaakko Ilkka

Leinon näytelmän porvarillisten arvioiden retoriikassa on selviä kaikuja Zacharias Topeliuksen laajalti kansa- ja oppikouluissa luetun *Maamme kirjan* propagoimasta työteliään kuuliaisesta kansakuvasta:

Mitä puutteita vielä lieneekin maallamme, – ja niitä saattaa kyllä olla paljon, – saamme kuitenkin katsoa onneksi että täällä on vapaus ja lain kuuliaisuus, järjestys ja oikeus olemassa. Tästä suuresta onnesta saamme lähinnä kiittää yhteiskunnan lakeja, hallitusta sekä rauhallista, lakia noudattavata kansaamme.⁶⁰

Sivistyneistön toiveista huolimatta Topelius ei lopulta rauhoittanut sosiaaliin epäkohtiin kollektiivisesti herännyttä, ruumiillista työtä tekevää rahvasta. Päinvastoin: järjestäytyneenä työväestö ryhtyi vuosisadan taitteessa tarkastelemaan kriittisesti sivistyneistön tarjoamia kansallisia symboleita – vaikkapa J. L. Runebergin hurskasta ja asemaansa alistunutta Saarijärven Paa-voa – omissa sanoma- ja aikakauslehdissään.⁶¹ Historioitsija Seppo Aalto on myös todennut, että juuri kansakoulut antoivat taitoja ja kykyjä, jotka loivat

edellytyksiä työväenaatteen leviämislle teollisuuspaikkakunnilla. Luku- ja kirjoitustaito, sivistystason nousu ja tieto maailmasta nostivat itsetuntoa ja antoivat malleja ja välineitä haastaa perinteisiä sosiaalisia suhteita ja vakiintunutta yhteiskuntajärjestystä.⁶²

Työväestön sivistäminen oli kansankielellä esiintymisen ja "kansallisen ohjelmiston" luomisen rinnalla myös osa sivistyneistövetöisen Suomalaisen Teatterin kansallista tehtävää. Se järjesti työväestölle varattuja "helppohintaisia" näytöksiä sekä myi muina aikoina edullisempia lippuja silloisen Helsingin kantakaupungin laitamilla, nykyisen Mannerheimintien ja Arkadiankadun kulmauksessa, sijanneen Arkadia-teatterin toisen parven "paratiisiin", josta oli näkymä niin näyttämölle kuin arvoyleisön permannolle ja ensiparvellekin. Aikakauden eurooppalaiset teatterirakennukset heijastivat ja ylläpitivät sääty-yhteiskunnan hierarkkista rakennetta: kaikki katsojat seurasivat kylä samaa esitystä, mutta heidät oli jaettu herrasväkeen ja muuhun yleisöön, joiden sisäänkäynnit, lämpiötilat ja istuimet oli eroteltu toisistaan. Yläparven "alhaiso" ryhtyi kuitenkin 1890-luvun kuluessa kritisoimaan niin teatteriohjelmistoja kuin teatterissa käymiseen liittyviä konkreettisia sosiaalisen erottelun muotojakin, esimerkiksi sitä, että työväestölle ei myydy lippuja Suomalaisen Teatterin juhlanäytäntöihin.⁶³

Tästä näkökulmasta ei ole yllättävää, että sosialistisessa *Työmieheissä* joulukuun 1901 alussa julkaistu arvio Kasimir Leinon Jaakko Ilkasta poikkeaa sävyiltään täysin keski- ja yläluokille suunnattujen lehtien näkemyksistä. Järjestäytyneen, työväen itsensä johtaman ja radikalisoituneen työväenliikkeen helsinkiläinen siipi oli perustanut tämän avoimesti poliittisen lehden 1896. Alussa työväenlehtien kulttuuriosastot olivat vaatimattomia, ja *Työmiehesäkin* ensimmäiset kaunokirjallisuuden arviot ilmestyivät vasta 1900. Aatteen leviämisen kannalta tärkeään teatteriin sen sijaan kiinnitettiin alusta alkaen huomiota.⁶⁴ Teatteriarvioissa Suomalaisen Teatterin ohjelmisto kytkettiin ajan yhteiskunnalliseen tilanteeseen ja työväestön asemaan, mikä puolestaan laajensi niiden elämänalueiden piiriä, jotka voitiin käsittää työväestön sarron valossa.⁶⁵ Myös kansallinen menneisyys avautui luokkapohjaiselle tarkastelulle.

Kasimir Leinon näytelmästä kritiikin laatinut "Esa Huttunen" piti kylä näyttämöllä näkemästään, mutta ei sen yleisöstä. Hän ihmetteli varsinkin näytelmän jälkimmäistä osaa usein vaivannutta yleisökatoa, josta toki oli kirjoitettu myös muissa lehdissä. Huttunen ei kuitenkaan porvarislehtien tapaan tarjonnut selitykseksi näytelmän dramaturgisia ongelmia vaan

”näytelmän liikanaista hyvyyttä” eli sen yleisössä aiheuttamaa huonoa sosiaalista omatuntoa:

Tämän teoksen pohjana oleva suuri, jalo aatteisuus ja lakkaamatta jyrisevä toisuus, ovat yhdistettynä se ruoska, joka teatteria kannattavan hienomman yleisön pakoittaa näissä näytännöissä loistamaan poissaolollaan. [...] Ihmeellinen voima mahtoi olla tuolla pohjolaishella Jaakolla eläissään, kun nytkin vielä neljättäsataa vuotta tomuna oltuaan ainoastaan muistollaan, toistetussa muodossaan ajaa paikalle joukottain meidän marskeja Ebboineen ja huoveineen.⁶⁶

Kriitikko Huttusen käsittelyssä teatterikriitikistä tulee sen yleisön kritiikkiä. Hän kääntää suorastaan hurjistuneen katseensa ”intelligenssiimme”, joka pitää nälällä, ”tuolla viimeisellä pätkällä aikojen läpi käsistänne pysyneestä hirttonuorasta”, kurissa ”rahvaan tosi ystäviä”. Kriitikon mukaan tämä ”vallan ahne etujoukko” boikotoi sosiaaliseen epätasa-arvoon puuttuvien kirjailijoiden, kuten Minna Canthin, A. B. Mäkelän (Kaapro Jääskeläisen), Arvid Järnefeltin, Matti Kurikan ja nyt Kasimir Leinon, näytelmiä. Nuorsuomalaisen Leinon vauraaseen pohjalaiseen jokilaaksoon sekä kynttilöin ja aatelisvaakunoin koristeluihin linnasaleihin sijoittuva teos luettiin siten tähän työväenkulttuuriksi ja -kirjallisuudeksi muotoutuvaan kokonaisuuteen. Vain muutamia vuosia myöhemmin Leinon kaltaisiin ”herrasrunoilijoihin” suhtauduttiin kuitenkin jo kriittisemmin. Teatteriohjelmistoilta ryhdyttiin odottamaan ”uuden aikaisten tunteitten järkipiperäistä ja luonnollista esittämistä, sisältöä eikä vaan sanoja, suomalaista taidetta ei aina ulkomaalaista, ihmisiä eikä haarniskoita, kärsivää ihmiskuntaa eikä marssivia statistejä.”⁶⁷

Herroja oli toki kritisoitu jo 1800-luvun nuijasotatulkinnoissa. Gabriel Laguksen *Klubbhöfdingen*-näytelmän Ilkka julistaa, että herrat pitää juuria ylös maasta, jotta

uudet, rauhalliset ja turvalliset ajat koittavat työtä tekeväälle talonpojalle. Minun suruistani uusi päivä nousee kärsiville ja sorretuille.⁶⁸

Suorempi vaikutusyhdeys *Työmiehessä* esitettyyn luentaan oli kuitenkin muutamaa vuotta ennen Leinon näytelmän kirjoittamista menehtyneen runoilija, sanomalehtimies Kaarlo Kramsun (1855–1895) nuijasotaesityksillä. Näissä on yleisesti nähty sosialismille myönteistä retoriikkaa, vaikka Kramsun muu tuotanto – esimerkiksi lukuisat lehtiartikkelit – oli varovaisen kantaaottama-

tonta. Yrjö Koskisen *Nuijasota* oli tehnyt nuoreen Kramsuun lähtemättömän vaikutuksen, ja hän julkaisi ensimmäiset historialliset balladinsa, kolmikon *Ilkka*, *Hannu Krankka* ja *Santavuoren tappelu*, osana *Runoelmia*-kokoelmaa (1878, 1887). Seuraan liittyi vielä *Keski-Suomi*-lehdessä julkaistu *Pentti Pouttu* vuonna 1892.⁶⁹ *Ilkka*-runon päähenkilö tunnetusti neuvoo sosiaalisen paineen alla valittavaa kansaa: "Ken vaivojansa vaikertaa, / on vaivojensa vanki, / Ei oikeutta maassa saa / ken itse sit' ei hanki."⁷⁰

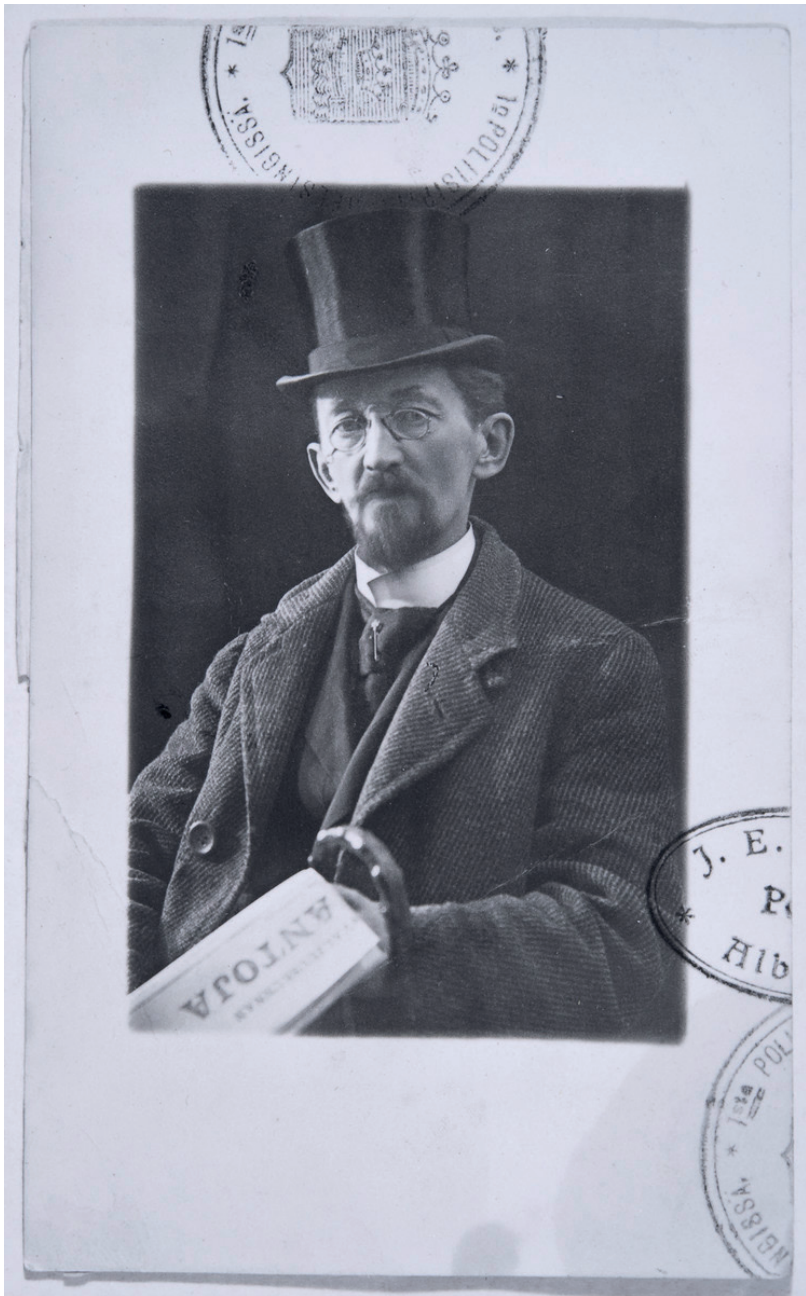
Työmiehen teatterikritiikin lisäksi on löydettävissä muitakin viitteitä siitä, että 1590-luvun puolenvälin talonpoikaisnoususta yleisesti ja Jaakko Ilkasta erityisesti tuli 1900-luvun alkuvuosina tunnistettava osa sosialistista luokkataistelukuvastoa. Vaasan työväenyhdistyksen uusi talo vihittiin käyttöön sunnuntaina 14.10.1906. Paikalle oli kutsuttu myös sosialidemokraattisen poliittisen pilalehden *Kurikan* toimitus, joka ei kuitenkaan ehtinyt tilaisuuteen. He julkaisivat kuitenkin tervehdyksen:

Eläköön Vaasan veri uudessa talossanne! Toivomme uudestavuodesta voivamme levitä keskuuteenne tuhansissa Kurikoissa, kuten Jaakko Ilkan nuijat entisinä aikoina. Eläköön kapinallinen nauru nälkäisissä suupielissänne!⁷¹

Palkinnoista unohdukseen

Kasimir Leinin *Jaakko Ilkka ja Klaus Fleming* sai valtion korkeimman kirjallisuuspalkinnon, 1500 markkaa, vuonna 1902. Yhtä aikaa palkittiin Maila Talvion torpparikuvaus *Pimeänpirtin hävitys* (1300 markkaa) ja Teuvo Pakkalan satiirinen nousukaskuvaus, näytelmä *Kauppaneuvoksen härkä* (1000 markkaa). Palkinnon myöntämisestä Leinolle oli kiistelty Svenska Litteratursällskapetin ja Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran muodostamassa palkintovaliokunnassa pitkällisesti. Maan ruotsinkielistä kirjallisuutta edistäneiden kirjallisuusraatilaisten mielestä Leinon teos oli "vähemmän täysarvoinen" kuin muut ehdolla olevat. Suomenkieliset edustajat puolestaan lausuiivat ikään kuin puolittaisin, pensein kiitoksin, että "hra K. Leinon näytelmän arvokas aatesisältö sekä osittain onnistunut yritys historialliseen näytelmärunoiluun" oli palkitseminen arvoinen teko.⁷² Leinon palkintosumma oli tuntuva, sillä se vastasi suurin piirtein kansakoulunopettajan vuosipalkkaa, vaikka maaseudulla opettajat saivatkin tähän päälle asunnon ja viljelysmaata. Toisaalta Lei-

Kuva 3. Kasimir Leino passikuva, otettu todennäköisesti 1910-luvun alkupuolella.
Lähde: Museovirasto (CC BY 4.0)

noa sosiaalisesti ja kulttuurisesti lähempänä olevan viiteryhmän, yliopiston professorien, vuositulot olivat kymmenkertaiset.⁷³

Nykyisin tuntematon Kasimir Leino asettuu valtiollisesti palkittuna kirjailijana samalle jatkumolle kuin Mika Waltari, Väinö Linna, Kjell Westö ja Sirpa Kähkönen. Leinon kirjalliset ansiot haihtuivat kuitenkin muutamassa vuosikymmenessä; estetiikan ja nykykansain kirjallisuuden professori Rafael Koskimies ei kyennyt sanomaan *Jaakko Ilkka ja Klaus Fleming* -näytelmästä vuonna 1946 muuta kuin että se oli "keskinkertainen, joskin aikoinaan näyttämölle päässyt historiallinen draama".⁷⁴

Kirjallisuudentutkija Olli Löytyn mukaan "klassikon" epäämätön tunto-merkki on sen kyky elää yli välittömän kontekstinsa rajojen – tällainen teos puhuttelee yhä uudessa nykyisyydessä.⁷⁵ Kasimir Leinon 600-sivuista näytelmää ei siis parhaalla tahdollakaan voi kutsua klassikoksi. 1910- ja 1920-luvuilla *Jaakko Ilkalla ja Klaus Flemingillä* oli silti vielä kysyntää hyvinkin erilaisissa yhteyksissä. Esimerkiksi Hämeenlinnassa kirjaltajyhdistyksen iltamissa maaliskuussa 1908 nähtiin mandoliiniorkesterin ja arpajaisten välissä Leinon teokseen perustuva kuvaelma, kertoo sosialidemokraattinen työväenlehti *Hämeen Voima*.⁷⁶ *Suupohjan Kaiku* kuvailee puolestaan kesäkuun 1919 lopulla vietetyn Lapuanpäivien ja Etelä-Pohjanmaan suojeluskuntain kesäjuhlan ohjelmaa. Yleisölle oli tarjolla sisällissodan jälkeisessä, isänmaallis-oikeistolais-kristillisessä hengessä jumalanpalvelus, taisteluharjoitus, ampumakilpailu, valtionhoitaja Mannerheimin suorittama suojeluskuntatarkastus kunnialaukauksin, uskonnollis-isänmaallinen juhlaillatama sekä neljä näyttöstä Kasimir Leinon *Jaakko Ilkka ja Klaus Fleming* -näytelmää.⁷⁷

1590-luvun tapahtumia ensimmäistä kertaa suomeksi kuvannut historiallinen näytelmä ja siitä myönnetty valtion kirjallisuuspalkinto olivat Kasimir Leinon kirjailijanelämän huippukohta, jota seurasi hidas mutta väistämätön alamäki. Leino julkaisi *Jaakko Ilkan ja Klaus Flemingin* jälkeen kertomuskoelman ja näytelmän *Lehtolapsi* (1905) sekä muutamia suomennoksia. Viimeisinä vuosinaan hän harrasti satunnaisten kirjallisten töiden ohella kuvanveistoa ja eli ajoittaisilla apurahoilla ja kirjoituspalkkioilla. Suunnitelmissa oli uusia historiallisia näytelmiä, joiden päähenkilöinä olisi ollut muun muassa Venäjän palvelukseen 1700-luvun lopulla siirtynyt Georg Magnus Sprengtporten, Suomen sodassa taistellut ruotsalainen kenraali Georg Carl von Döbeln ja 1500-luvun Vaasoja, kuten Juhana-herttua ja tämän vaimo Katariina Jagellonica. Nämä teokset jäivät kuitenkin suunnitelmien asteelle. Viimeisinä elinvuosinaan tämä lähes 50-vuotias kirjailija kurotti vielä kauemmas kar-

toittamattomaan menneisyyteen ja – kirjallisuudentutkija Väinö Kaukosen sanoin – ”valloilleen päässeen mielikuvituksen saadessa yliotteen kadotti näköpiiristään todellisuuden kestävä maaperän”. Kasimir Leinon mielessä syntyi fantastinen kuvitelma muinaissuomalaisesta tai suomalais-ugrilaisesta kuningaskunnasta, jonka vaiheita, saavutuksia ja loistoa hän katsoi olevansa kutsuttu elävöittämään taiteen kaikin keinoin.⁷⁸

Kuvaavaa valtionpalkitun historiallisen näytelmän *Jaakko Ilkka ja Klaus Fleming* tekijän viimeisille vuosille on se, että hänen kuolemansa jälkeen maaliskuussa 1919 käytiin maan sanomalehdissä keskustelua siitä, oliko Leino kuollut nälkään ja oliko hän kuollut sairaalassa vai kylmässä asunnossa Albergan (Leppävaaran) aseman luona sijainneen puutalon yläkerrassa. Nimimerkki ”Kirjailijatoveri” tosin arveli *Helsingin Sanomissa*, ettei Kasimir Leinoa ollut vienyt aikaiseen hautaan ”suoranainen leivättömyys eikä nälkä, vaan että hänen elämänsä muuten oli epäsäännöllisesti ja epäedullisesti järjestetty”.⁷⁹

Lopuksi

Kasimir Leinon *Jaakko Ilkka ja Klaus Fleming* -näytelmän pääjuonilinja toistaa vahvoja kaikuja 1800-luvun puolenvälin historiankirjoituksesta ja historiallisista näytelmistä. Siinä missä 1800-luvun ensimmäisten vuosikymmenien kirjailijat olivat olleet kiinnostuneita lähinnä aikakauden aatellisista toimijoista, siirtyi katse talonpoikien kokemusmaailmaan niin Yrjö Koskisen *Nuijasota*-teoksessa kuin Gabriel Laguksen *Klubbhöfdingen* -näytelmässäkin. Leinon näytelmä jatkaa, syventää tai kenties pikemminkin laajentaa talonpoikakuvausta ja kirjoittaa samalla Jaakko Ilkkaa uudestaan: lakitietoinen Ilkka on tehokas, vuosisadan vaihteen poliittisessa ilmastossa ja historiakulttuurissa resonoiva vaihtoehto kritisoidulle 1860-luvun Ilkalle, jota oli motivoinut ainoastaan henkilökohtainen, väkevä ja tuhoava vallanhimo.

Leinon näytelmän toisteinen lakipuhe heijastaa paitsi Bobrikovin Suomen laittomaksi koettua tilannetta myös heti helmikuun manifestin 1899 jälkeen perinteisiltä sijoiltaan liikahtanutta sisäpoliittista kenttää. Näytelmän sisältöä ja sen Ilkka-kuvaa saatettiin tässä vaiheessa arvostaa niin keski- kuin työväenluokkaisestakin aatemaailmasta käsin. Vapaus, itsemääräämisoikeus, itsenäisyyden kaipuu ja sorron alta vapautuminen olivat 1800-luvun kansallisuusaatteiden ydinsanoja, jotka sopivat niin konservatiiviseen, liberaaliin

kuin sosialistiseen mielenmaisemaan.⁸⁰ Samaan aikaan Leinon näytelmä alleviivaa kaikin kerronnallisoin keinoin sitä, että aseelliseen vastarintaan ei nousta luvatta eikä syyttä.

Erityisesti 1900-luvun vaihteen suomenkieliset kirjallisuus- ja teatterikriitikot, puoluekannasta riippumatta, ottivat viestikapulan vastaan. Oikeutettuun laillisuustaisteluun käynyt marttyyri oli selvästi hahmo, johon teatteriarvioita laativan suomenkielisen koulutetun keski- ja yläluokan oli helppo samaistua, ja sama positiivinen Ilkka-puhe toistui lehdestä toiseen. Voi myös ajatella, että jatkuvan painoesteuhan kanssa kamppailevat sanoma- ja aikakauslehdet käyttivät tähän historialliseen näytelmään liittyviä arvioita tapana puhua epäsuorasti sensuuriviranomaisille ja kenraalikuvernöörille: "Katsokaa, me olemme tällaisia!" Julkisuudessa vahvistui näin kuva Jaakko Ilkasta esikuvallisena suomalaisena ja samalla äärimmäisen lainkuuliaisena, perustuslaillisena kapinallisena. Lisäksi lehdistö tuntui puhuvan ääni-oikeusudistukseen kytkeytyvän kansalaisideaalikeskustelun pyörteissä suomalaiselle lukijakunnalle, ikään kuin suostuttelevan tätä: "Muistakaa, meidän pitää olla tällaisia!"

Sanomalehtiarvioita lukiessa vaikuttaa melkein siltä, että 1900-luvun alun teatterilavojen inspiroimat nuijasotakeskustelut heijastelevat jonkinlaista kollektiivista hullaantumista tähän yli 300 vuotta sitten mestattuun talonpoikaisjohtajaan. Samalla saatettiin juhlia suuriruhtinaskunnan suomenkielisen sivistyneistön perustamismyyttiä, sen kansanomaisia juuria eliitin ulkopuolella.⁸¹ Tämä Ilkka-romanssi vaikutti myös suoraan ensimmäisen tasavallan aikaiseen Ilkka-suhteeseen. Sotienvälisenä aikana "vapaan" talonpoikaiskulttuurin ihailu kytkeytyi ajatukseen vahvasta, maataomistavasta talonpojistosta suojamuurina valkoisen Suomen ja kaupungeissa tungeksivan työväestön ja muun epäilyttävän irtonaisen rahvaan välillä.⁸² Tässä ilmapiiressä myös Kasimir Leinon Jaakko Ilkka oli jälleen, hetken, ajankohtainen.

---

*FT, dosentti **Ilona Pikkanen** työskentelee Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran tutkimusosastolla vanhempana tutkijana. Hän on tutkinut muun muassa historiankirjoituksen historiaa ja historiallisia näytelmiä sekä 1800-luvun kirjeenvaihtokulttuuria.*

Viitteet

- 1 Arviot on haettu Kansalliskirjaston digitaalisesta sanomalehtikirjastosta erilaisilla hakusanayhdistelmillä (esim. ”jaakko ilkka klaus fleming”~5). Vuosilta 1901–1902 niitä löytyi yhteensä 31 alkuperäistä. Aiemmin ilmestyneiden arvioiden julkaiseminen uudelleen (myös käännöksinä) on jätetty tästä luvusta pois.
- 2 Hentilä 2001; Sarviaho 2017.
- 3 Kantola 2022, 260.
- 4 Roselius et al. 2022.
- 5 Aihetta koskevasta akateemisesta historiankirjoituksesta ja historiallisista näytelmistä 1800-luvulla, ks. Pikkanen 2018 ja 2019. Ks. myös Federley 1947.
- 6 Kouta 1919.
- 7 Kaukonen 1966; Rajala 2017.
- 8 Vasenius 1891.
- 9 Leino 1890b, 117.
- 10 Leino 1890a.
- 11 Paavolainen 2018, 378, 384, 389.
- 12 *Uusi Kuvalehti* 14.1902.
- 13 *Åbo Tidning* 21.3.1901.
- 14 *Wiipuri* 22.11.1901. Ks. myös *Åbo Tidning* 21.3.1901.
- 15 Paavolainen 2013, 61.
- 16 Leino 1901, 129.
- 17 *Ibid.*, 70.
- 18 *Ibid.*, 186.
- 19 *Ibid.*, 190.
- 20 *Ibid.*, 269.
- 21 *Ibid.*, 120.
- 22 *Ibid.*, 385.
- 23 Jussila 2004, 617.
- 24 Vasta Venäjän vuoden 1906 perustuslakiin saatiin suurin suomalaisin ponnistuksin lause, jossa todettiin, että Suomi kuuluu osana Venäjän valtioon, mutta sitä hallitaan sen omien erityislakien mukaisesti. Jussila 2004, 72–77, 265–282, 303–309, 489.
- 25 Jussila 2004, 549, 556–595.
- 26 Leino-Kaukiainen 1984.
- 27 Tommila et al. 1988; painoesteitä koskevat tiedot on kerätty Leino-Kaukiaisien julkaisemista liitteistä. Määrällisesti suurin kategoria oli määrittelemätön painoeste (276 kappaletta). Leino-Kaukiainen 1984, 327.
- 28 Koskimies 1946b, 116–118; Leino-Kaukiainen 1984, 234; Häggman 2001, 114, 121.
- 29 Brandes 1888, 145–149; Majjala 2017, 198–199.
- 30 *Valvoja* 1.12.1901.
- 31 *Lukutupa* 30.11.1901.
- 32 *Åbo Underrättelser* 21.3.1901.
- 33 *Uusi Suometar* 16.11.1901.
- 34 *Päivälehti* 13.11.1901.

- 35 Pikkanen 2016.
- 36 *Fyren* 30.11.1901.
- 37 Vuorinen 2010, 380.
- 38 *Åbo Tidning* 21.3.1901.
- 39 *Wiipuri* 22.11.1901.
- 40 *Suomen Kansa* 23.11.1901.
- 41 Paavolainen 2018, 513–515.
- 42 *Satakunta* 30.3.1901.
- 43 Leino 1901, 178.
- 44 Pikkanen 2019.
- 45 Cygnaeus 1851, 179. Myös A.O. Roosin *Johan Fleming* -näytelmässä Arvid Stålarin painottaa Kaaralle että Sigismund on "laillinen kuningas". Roos 1837, 92.
- 46 Leino 1901, 94.
- 47 Leino 1901, 483.
- 48 Tikka 2009, 10–12.
- 49 Leino 1901, 187.
- 50 Tikka 2009, 20–21.
- 51 Harjula 2006.
- 52 Pikkanen 2018.
- 53 Koskinen 1877, 294–295.
- 54 Leino 1901, 390.
- 55 *Opiksi ja huviksi* 1.1.1901.
- 56 *Karjalatar* 30.3.1901.
- 57 *Uusi Kuvalehti* 1.4.1902
- 58 *Uusi Suometar* 16.11.1901.
- 59 *Suomen Kansa* 23.11.1901.
- 60 Topelius 2008, 168.
- 61 Roininen 1993, 56–57.
- 62 Aalto 2018, 22.
- 63 Seppälä 2010, 36–45.
- 64 Tommila et al. 1988, 605.
- 65 Tommila et al. 1988, 605; Roininen 1993, 45–47.
- 66 *Työmies* 6.12.1901.
- 67 *Työmies* 8.4.1904 ja 9.10.1913. Siteerattu teoksessa Seppälä 2010, 43.
- 68 Lagus 1869, 60.
- 69 Niemi 1998.
- 70 Kramsu 1887, 35.
- 71 *Kurikka* 15.10.1906.
- 72 *Suomi* 1.1.1903.
- 73 Häggman 2012, 214. Häggmanin teoksen lopusta löytyy kattava luettelo kirjallisuuspalkintojen saajista ja palkintotyöryhmistä.
- 74 Koskimies 1946a, 103.
- 75 Löytty 2021, 78.
- 76 *Hämeen Voima* 19.3.1908.
- 77 *Suupohjan Kaiku* 28.6.1919.
- 78 Kaukonen 1966, 64–65.

- 79 *Helsingin Sanomat* 14.3.1919.
 80 Välimäki 2020.
 81 Vuorinen 2010, 372–73.
 82 "Kasimir Leino redivivus", *Helsingin Sanomat* 8.9.1935; Kettunen 1998, 283–284;
 Pikkanen 2020, 172.

Lähteet

Sanomalehdet

- Fyren*, 30. marraskuuta 1901
<https://digi.kansalliskirjasto.fi/aikakausi/binding/1008217?page=5>
Helsingin Sanomat, 14. maaliskuuta 1919
<https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/1175876?page=7>
Helsingin Sanomat, 8. syyskuuta 1935
<https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/1982332?page=16>
Hämeen Voima, 19. maaliskuuta 1908
<https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/629420?page=1>
Karjalatar, 30. maaliskuuta 1901
<https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/1044959?page=4>
Kurikka, 15. lokakuuta 1906
<https://digi.kansalliskirjasto.fi/aikakausi/binding/1003320?page=4>
Lukutupa, 30. marraskuuta 1901
<https://digi.kansalliskirjasto.fi/aikakausi/binding/722857?page=1>
Opiksi ja huviksi, 1. tammikuuta 1901 (näytenumero)
<https://digi.kansalliskirjasto.fi/aikakausi/binding/500782?page=12>
Päivälehti, 13. marraskuuta 1901
<https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/673593?page=2>
Satakunta, 30. maaliskuuta 1901
<https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/1048887?page=2>
Suomen Kansa, 23. marraskuuta 1901
<https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/702449?page=3>
Suomi, 1. tammikuuta 1903
<https://digi.kansalliskirjasto.fi/aikakausi/binding/498430?page=303>
Suupohjan Kaiku, 28. kesäkuuta 1919
<https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/1303447?page=3>
Työmies, 6. joulukuuta 1901
<https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/708291?page=2>
Uusi Kuvalehti, 1. huhtikuuta 1902
<https://digi.kansalliskirjasto.fi/aikakausi/binding/889174?page=5>
Uusi Suometar, 16. marraskuuta 1901
<https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/798262?page=4>

Valvoja, 1. joulukuuta 1901

<https://digi.kansalliskirjasto.fi/aikakausi/binding/671344?page=72>

Wiipuri, 22. marraskuuta 1901

<https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/787022?page=1>

Åbo Tidning, 21. maaliskuuta 1901

<https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/725567?page=2>

Åbo Underrättelser, 21. maaliskuuta 1901

<https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/755878?page=2>

Kirjallisuus

Aalto, Seppo. *Kapina tehtailla. Kuusankoski 1918*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Siltala, 2018.

Brandes, Georg. *Indtryk fra Polen*. Kjobenhavn: Gyldendalske Bokhandels Forlag, 1888.

Cygnæus, Fredrik. *Claes Flemings tider. Skaldestycken af Fredr. Cygnæus*. Wiborg: J. Alfhabs förlag, 1851.

Federley, Berndt. "Claes Fleming i hävdateckning och skönlitteratur." *Historiska och litteraturhistoriska studier* 23. Helsingfors: Svenska Litteratursällskapet, 1947: 426–447.

Harjula, Minna. "Kelvoton valtiokansalaiseksi? Yleisen äänioikeuden rajoitukset ja äänioikeusanomukset Suomessa 1906–17." *Historiallinen Aikakauskirja* 104, no. 4 (2006): 368–381.

Hentilä, Seppo. "Historiapoliitikka - Holocaust ja historian julkinen käyttö." Teoksessa *Jokapäiväinen historia*, toimittaneet Jorma Kalela ja Ilari Lindroos, 26–49. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2001.

Häggman, Kai. *Sanojen talossa: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1890-luvulta talvi-sotaan*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2012.

Häggman, Kai. *Werner Söderström osakeyhtiö 1878–1939: Piispankadulta Bulevardille*. Helsinki: WSOY, 2001.

Jussila, Osmo. *Suomen suuriruhtinaskunta 1809–1917*. Helsinki: WSOY, 2004.

Kantola, Anu, ja työryhmä. *Kahdeksan kuplan Suomi. Yhteiskunnan syvät muutostarinat*. Helsinki: Gaudeamus, 2022.

Kaukonen, Väinö. *Kasimir Leino runoilijana*. Helsinki: Otava, 1966.

Kettunen, Pauli. "Suojeluskunnat ja suomalainen kansanvalta." Teoksessa *Raja railona. Näkökulmia suojeluskuntiin*, toimittanut Risto Alapuro, 283–284. Helsinki: WSOY 1998.

Koskimies, Rafael. *Elävä kansalliskirjallisuus: suomalaisen hengen vaiheita 1860–1940*. Helsinki: Otava, 1946a.

Koskimies, Rafael. *Otavan historia 1890–1918*. Helsinki: Otava, 1946b.

Koskinen, Yrjö. *Nuijasota: sen syyt ja tapaukset*. Tekijä, 1877.

Kouta, Aarni. "Muistelmia Kasimir Leinosta." *Otava* 4, 1. huhtikuuta 1919.

<https://digi.kansalliskirjasto.fi/aikakausi/binding/607354?term=Kasimir&term=Leino&page=51>

Kramsu, Kaarlo. *Runoelmia*. Helsinki: WSOY, 1887.

- Lagus, Gabriel. *Klubbhöfdingen. Skådespel i fem akter*. Helsingfors: G.W. Edlunds förlag, 1869.
- Leino, Kasimir. *Jaakko Ilkka ja Klaus Fleming*. Helsinki: Otava, 1901.
- Leino, Kasimir. "Kirjallisesta arvostelusta meillä." *Päivälehti*, 15. joulukuuta 1890.
<https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/474170?page=3>.
- Leino, Kasimir. *Ristiaallokossa. Kokoelma runoelmia*. Porvoo: WSOY, 1890.
- Leino-Kaukiainen, Pirkko. *Sensuuri ja sanomalehdistö Suomessa vuosina 1891–1905*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura, 1984.
- Löytty, Olli. *Jäähvyäiset kotimaiselle kirjallisuudelle*. Helsinki: Teos, 2021.
- Maijala, Minna. *Kultakauden maanalainen vastarinta. Sortokauden taisto isänmaan ja sananvapauden puolesta*. Helsinki: Otava, 2017.
- Niemi, Juhani. "Kramsu, Kaarlo." Teoksessa *Kansallisbiografia-verkkojulkaisu. Studia Biographica* 4. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1997, julkaistu 1998. NBN:fi-fe20051410.
- Paavolainen, Pentti. *Kriisit ja kaipuu. Kaarlo Bergbomin elämä ja työ III: 1888–1906*. Teatterikorkeakoulun julkaisusarja. Helsinki: Taideyliopiston Teatterikorkeakoulu, 2018. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-7218-33-4>.
- Paavolainen, Pentti. *Nuori Bergbom. Kaarlo Bergbomin elämä ja työ I: 1843–1872*. Teatterikorkeakoulun julkaisusarja. Helsinki: Taideyliopiston Teatterikorkeakoulu, 2013. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-6670-23-2>
- Pikkanen, Ilona. "Rahvaan metelinen mielentila' ja Yrjö Koskisen Nuijasota (1857, 1859) osana kansallista kulttuurista muistia." Teoksessa *Usko, tiede ja historiankirjoitus. Suomalaisia maailmankuvia keskiajalta 1900-luvulle*, toimittaneet Irma Sulkunen, Marjaana Niemi & Sari Katajala-Peltomaa, 333–360. Historiallisia tutkimuksia 271. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2016.
- Pikkanen, Ilona. "The Emergence of a Story Space: The image of the Club War (1596–1597) in Swedish and Finnish historiography, 1620–1860." *Scandinavian Journal of History* 43, no. 4 (2018): 515–538.
- Pikkanen, Ilona. "The Metrics and Poetics of Historical Drama: The Dramatis Personae of a Premodern Revolt in Early Nineteenth-century Finland." *Orbis litterarum: revue danoise d'histoire littéraire* 74, no. 5 (2019): 311–339.
- Pikkanen, Ilona. "1590-luvun aateli suomalaisten ja ruotsalaisten historioitsijoiden silmin 1900-luvun alkupuolella." *Historiallinen Aikakauskirja* 118, no. 2 (2020): 166–177.
- Rajala, Panu. *Virvatuli. Eino Leinin elämä*. Helsinki: WSOY, 2017.
- Roininen, Aimo. *Kirja liikkeessä. Kirjallisuus instituutiona vanhassa työväenliikkeessä (1895–1918)*. SKST 600. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden Seura, 1993.
- Roos, A.O. *Johan Fleming, skådespel. Thalia, dramatiska försök*. Stockholm: Nordströmska boktryckeriet, 1837.
- Roselius, Aapo, Tuomas Tepora & Ville Yliaska. "Himmeä voitto? Kylmän sodan jälkeinen kokemushistoria Suomessa". *Politiikasta.fi*. Julkaistu 28.2.2022, <https://politiikasta.fi/himmea-voitto-kylman-sodan-jalkeinen-kokemushistoria-suomessa/>
- Sarviaho, Samu. *Ikuinen rauha. Vuoden 1323 Pähkinäsaaren rauha suomalaisessa historian tutkimuksessa ja historiakulttuurissa 1800- ja 1900-luvuilla*. Oulu: Oulun yliopisto, 2017.

- Seppälä, Mikko-Olavi. *Suomalaisen työväenteatterin varhaisvaiheet*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1272. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2010.
- Tommila, Päiviö, Lars-Folke Landgrén, Pirkko Leino-Kaukiainen & Jaakko Kerkkonen (toim.) *Suomen lehdistön historia 1. Sanomalehdistön vaiheet vuoteen 1905*. Kuopio: Kustannuskiila, 1988.
- Tikka, Marko. *Kun kansa leikki kuningasta. Suomen suuri lakko 1905*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1247. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2009.
- Topelius, Zacharias. *Maamme kirjan digitaalinen editio*. Toimittaneet Reeta Holopainen, Sakari Katajamäki, ja Ossi Kokko. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 836. Helsingfors - Helsinki: Svenska Litteratursällskapet i Finland, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2008. <http://maammekirja.fi/>.
- Vasenius, Valfrid. "Isänmaa ja yhteiskunta runoilijaimme silmillä katsottuna." *Valvoja*, 1. helmikuuta 1891, osa 2.
https://digi.kansalliskirjasto.fi/aikakausi/binding/671326?term=Leino&term=Risti_aallokossa&page=47.
- Vuorinen, Marja. *Kuviteltu aatelismies. Aateluus viholliskuvana ja itseymmärryksenä 1800-luvun Suomessa*. Bibliotheca Historica 128. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2010.
- Välimäki, Susanna. "Oikeus ääneen. Turun Työväenyhdistyksen Naiskuoron alkuvaiheet 1897-1918 - mikrohistoriallinen tutkimus naisliikkeen musiikkitoiminnasta." Teoksessa *Työväen taide ja kulttuuri muutosvoimana: kirjoituksia työväen musiikista, kirjallisuudesta, teatterista ja muusta kulttuuritoiminnasta*, toimittaneet Saijaleena Rantanen, Susanna Välimäki & Sini Mononen, 125–177. Helsinki: Tutkimusyhdistys Suoni ry; Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 2020.

”Meno on kuin Teiniliitossa” – Valtakamppailut, sukupuoliroolit ja Suomen Teiniliiton historiakuva

Abstrakti

Tässä artikkelissa syvennymme oppikoulujen yläluokkalaisten etujärjestön Suomen Teiniliiton (1939–83) historiakuvan rakentumiseen sekä muistamisen tapoihin. Tarkastelemme, ketkä entiset teiniliittotoimijat ovat ottaneet ja saaneet tilaa muistella ja vaikuttaa järjestönsä historiakuvan rakentumiseen ja arvioimme, miksi tietyt teemat ovat korostuneempia kuin toiset. Keskitymme erityisesti kahteen teemaan, teinitoiminnan 1970-luvun puoluepoliittiseen vaiheeseen sekä sukupuolen merkitykseen keskittyvään muisteluun. Teiniliiton historiakuva on rakentunut vuosikymmenten kuluessa, järjestön toiminnan alusta saakka. Eri teinisukupolvet ovat osallistuneet prosessiin aktiivisesti, mutta teinitoiminnan pitkä kaari kulminoituu useimmiten puoluepolitisoitumisen ja miespuolisten teiniaktiivien käymien valtakamppailuiden kauteen. Historiakuvan voimakas keskittyminen yhteen ajanjaksoon on jättänyt varjoonsa Teiniliiton muita merkittäviä vaiheita ja saavutuksia, kuten kouludemokratian, peruskoulu-uudistuksen ja kansainvälisyyden edistämisen sekä tyttöjen nousun aktiivisiksi yhteiskunnallisiksi toimijoiksi.

Oppikoulun yläluokkalaisten etujärjestö Suomen Teiniliitto (1939–83)¹ oli huippukaudellaan 1960–70-lukujen taitteessa Suomen suurin ja yhteiskunnallisesti vaikutusvaltaisin nuorisojärjestö. Vaikka Teiniliiton historian kaari on pitkä ja monipuolinen, sen julkinen muistelu on painottunut verrattain lyhyeen ajanjaksoon 1970-luvun alkupuolella. Tuota vaihetta leimaaavat järjestön puoluepoliittinen kamppailu ja valtataistelut, niihin liittyneet talousvaikeudet, jäsenmäärän jyrkkä lasku sekä huipentumana vuonna 1975 tapahtunut järjestöllinen romahdus.

Valta, vimma ja häviö tarjoavat Teiniliiton tarinalle dramaattisen huipentuman, ja onkin luonnollista, että nämä elementit ovat olleet myös myöhemmän aikalaismuistelun ja pitkälti sen perusteella syntyneen historiakuvan

kiintopisteinä. Samalla ne ovat kuitenkin jättäneet varjoonsa teinitoiminnan laajemman, liki neljä vuosikymmentä kestäneen historiallisen kaaren, joka pitää sisällään useita koululaissukupolvia yhdistävän kokemusmaailman ja vertaisyhteisön. Uusimman Teiniliitto-tutkimuksen tavoitteena onkin ollut arvioida järjestön historiakuva uudelleen ja osallistua sen rakentamiseen kuulemalla aikalaisia moniäänisesti ja arvioimalla muistitiedon ja muun aikalaisaineiston konteksteja aiempaa laajemmin.²

Historiakuvaksi voidaan kutsua käsitysten kokonaisuutta, jota rakennetaan menneisyyden merkityksellisistä tapahtumista ja ilmiöistä. Katja-Maria Miettunen on kuvannut historiakuva pelikentäksi, jossa kamppailevat erilaiset menneisyystulkinnat ja samalla menneisyys, nykisyys ja tulevaisuus kietoutuvat yhteen.³ Teiniliitonkin historiakuvaan ovat vaikuttaneet erilaiset tulkinnat siitä, mikä teinitoiminnassa on minäkin aikana ollut merkille pantavaa ja muistamisen arvoista. Näiden käsitysten kohtaamispisteessä voidaan puhua myös monikkomuotoisesti historiakuvista, jotka eivät ole keskenään poissulkevia vaan pikemminkin toisiaan kommentoivia ja täydentäviä.

Tässä artikkelissa arvioimme kahta Teiniliiton historiakuvassa korostuvaa teemaa, jotka kytkeytyvät osittain toisiinsa. Ensin tarkastelemme sitä, kuinka Teiniliiton puoluepoliittisen kauden luonnetta ja merkitystä muistellaan ja määritellään yhtäältä aikalaisaktiivien ja toisaalta heitä edeltäneiden ”60-lukulaisten” eli kansainvälisen solidaarisuuden ja kouludemokratiakampanjoiden ajan toimijoiden keskuudessa. Tämän jälkeen pohdimme sukupuolen merkitystä teinitoiminnassa ja nostamme esiin Teiniliiton merkityksen tyttöjen ja nuorten naisten poliittisen ja yhteiskunnallisen aktiivisuuden mahdollistajana. Kysymys sukupuolesta kytkeytyy myös siihen, millaisessa kontekstissa erityisesti nuorten miesten johtamaa 1970-lukulaista poliittista kamppailua muistellaan ja kuinka vahvasti sen nähdään määrittävän koko koululaisliikettä. Näillä näkökulmilla havainnollistamme laajemmin sitä, ketkä entiset Teiniliitto-toimijat ovat ottaneet ja saaneet tilaa muistella ja vaikuttaa järjestönsä historiakuvan rakentamiseen sekä millaisia asioita muistelussa korostetaan ja sivuutetaan.

Suomen Teiniliitto (syksyyn 1943 saakka Suomen Oppikoulujen Toverikuntien Liitto) perustettiin viimeisenä rauhan kesänä 1939 suomenkielisissä oppikouluissa toimineiden toverikuntien valtakunnalliseksi kattojärjestöksi. Vuosikymmenten aikana siitä kasvoi vaikutusvaltainen oppikoululaisten edunvalvoja ja koulutuspoliittinen vaikuttaja. Teiniliitto erosi merkittävästi muista ajan nuorisjärjestöistä, sillä sen perustajina ja toiminnan moottorei-

Kuva 1. Teiniliiton Mikkelin liittokokouksen puheenjohtajistoa ja sihteeristöä maaliskuussa 1975. Reunimmaisena vasemmalla puheenjohtaja Jussi Kasanen, valkoisessa paidassa Anders Blom, hänestä oikealle Matti Viialainen, Antti Mykkänen, Raimo Lehtinen, Dave Seligson, Olavi Haataja ja Tuire Mannila. Kuvaaja: Mauri Kymäläinen.

na olivat nuoret itse. Kattojärjestön hallitusvalta oli kuitenkin pitkään ylioppilailla, ja sille valittiin aikuismaailmaa edustava opettajakuraattori. Teiniliiton jäsenistö koostui pääosin 15–19-vuotiaista oppikoulujen ylempien luokkien oppilaista eli teineistä, jotka järjestäytyivät koulukohtaisten teinikuntien ja alueellisten teiniyhdistysten alle. 1960-luvun huippuvuosina jäsenyys oli lähes itsestään selvä osa oppikoululaisten toimintakulttuuria. Paikallisissa teinikunnissa toiminnan kärki suuntautui oman koulun arkeen, mutta valtakunnallisella järjestötasolla toimintateemat olivat laajempia: yhteishenkeä ja sivistystä, kulttuurin uudistamista ja kansainvälisyysaatetta, yhteiskunnallisuutta ja kouludemokratiaa. Teiniliitolla oli parhaimmillaan yli satatuhatta jäsentä ja monipuolinen koulutus-, kurssi- ja tapahtumakalenteri, joka toi yhteen tuhansia aktiivisia teinejä eri puolilta maata. Toiminnan tukena olivat dynaaminen järjestökoneisto, laajalevikkinen lehti sekä kahdesti vuodessa kokoontuva liittokokousmalli.

Teiniliiton historia on aiemmissa tutkimuksissa jaettu erilaisiin kausiin tai sukupolviin, joita ovat määritelleet yhtäältä kollektiivinen päämäärä koulu-

laisten etujen ajamisessa, toisaalta erilaiset toiminnan lähtökohdat ja tavoitteet. Pohjimmiltaan teinitoiminnan pitkä traditio muodosti yhteiskunnallisen koululaisliikkeen, jonka on aiemmassa tutkimuksessa katsottu jakautuneen neljään vaiheeseen: varhaisvuosiin ajoittuva pioneeriaika, 1950-lukuun kiinnittyvä kuuliaisuuden ja kulttuuriharrastusten aika, 60-lukulainen valpautumisen ja yhteiskunnallisuuden aika sekä 70-lukulainen puoluepoliittinen vaihe.⁴ Olemme omassa tutkimuksessamme hyödyntäneet tätä jaottelua lähtökohdana ja samalla täsmentäneet ja osin tulkinneet uudelleen 1960–70-lukujen murrosvaiheita ja jatkuvuuksia. Lisäksi olemme kiinnittäneet huomiota teinitoiminnan viimeisen, aiemmin vähemmälle huomiolle jääneen romahduksen ja hiipumisen vaiheeseen.⁵

Artikkelimme primääriaineistona on laaja kokoelma entisten teiniliitolaisten tuottamaa muistitietoa, joka koostuu pääasiassa *Teiniliitto, vimma ja rakkaus* -hankkeen tutkimushaastatteluista sekä yhdessä Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kanssa kerätyistä *Minun Teiniliittoni* -kirjoituskeruuvastauksista.⁶ Itse tuotetun aineiston lisäksi olemme hyödyntäneet muiden hankkeiden yhteydessä kerättyä aineistoa sekä entisten teiniaktiivien aiempia muistelukirjoituksia tai julkaistuja omaelämäkerrallisia tekstejä.⁷ Kokonaisuudessaan aineistoomme sisältyy lähes kahdensadan henkilön muistoja ja kokemuksia teinitoiminnan eri tasoilta ja vuosikymmeniltä, koulujen teinikuntalaisista aina Teiniliiton järjestövallan huipulle.

Haastattelimme hankkeen aikana kaikkiaan 63 henkilöä, jotka muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta ovat olleet koululaisliikkeen aktiiveja teinitoiminnan ylemmillä portailla eli alueellisissa teiniyhdistyksissä, Teiniliiton hallituksessa ja järjestön toimihenkilöinä. Tekemämme puolistrukturoidut teemahaastattelut noudattelivat useimmiten yhteistä kaavaa ja etenivät lapsuuden kotitaustasta teinitoimintaan ja lopuksi Teiniliitolle annettuihin merkityksiin myöhemmässä elämässä. Muutamissa tapauksissa rajasimme tai painotimme käsiteltäviä aiheita haasteltavien aseman ja ennalta saatujen taustatietojen mukaisesti. Haastattelutilanteet olivat lähtökohtaisesti avoimia ja joustavia, ja haastateltavilla oli tilaa viedä keskustelua haluamaansa suuntaan. Haastattelujen rakenne ja painopisteet vaihtelivatkin jonkin verran paitsi haastateltavien myös haastattelijoiden intressien mukaisesti. Haastattelut olivat pääasiassa yksilöhaastatteluja ja ne tehtiin kahden tai kolmen tutkijan pareina. Kahdeksassa tapauksessa muistelijoina oli samanaikaisesti kaksi tai kolme henkilöä. *Minun Teiniliittoni* -kirjoituskutsu tavoitti puolestaan

61 entistä teiniä, jotka vastauksissaan muistelivat pääasiassa osallisuuttaan paikallisessa teinitoiminnassa eri puolilla Suomea.

Analyysimme ytimessä ovat yhtäältä yksilöiden henkilökohtaiset muistot ja kokemukset, toisaalta muistelijoiden laajempi, kollektiivinen muistelutyö ja historiakuvan rakentaminen ja rakentuminen. Näin tutkimuksessamme yhdistyvät myös viime aikoina voimistuneet kokemushistorian ja tunteiden historian näkökulmat. Historiantutkimuksessa menneisyudessa koetun hetken tai tilanteen tavoittaminen sellaisenaan on liki mahdotonta, ja kokemuksia joudutaankin tavoittelemaan, tunnistamaan ja sanallistamaan jälkikäteen syntyneissä ilmaisuissa tai vuorovaikutuksessa. Myös tunteilla on paikkansa eletyn ja koetun elämän muistamisessa, sillä niiden kautta kokemuksista tulee ymmärrettäviä, samastuttavia ja eläviä.⁸ Lähihistoriallisen tutkimuksen etuna onkin, että aikalaisia voidaan yhä kuulla. Siksi muistitieto on ollut tutkimuksemme keskeinen metodi, lähdeaineisto sekä kohde.

Tavoittelemme tutkimusasetelmissamme hedelmällistä ja moniäänistä vuoropuhelua muistitiedon, kirjallisten aikalaisdokumenttien ja muiden menneisyyttä koskevien aineistojen kesken.⁹ Muistitiedon erityispiirteiden huomioiminen onkin ollut erityisen tärkeää, sillä tutkimusaineistomme on muodostunut eri aikoina sekä muistelutilanteiden ja erilaisten toimijoiden välisessä vuorovaikutuksessa. Muistot ovat kerrostuneita ja rakentuvat aina muisteluhetken käsitysten ja arvojen näkökulmasta, jolloin elettyä ja koetua elämää tuotetaan ja työstetään yhä uudelleen eri lähtökohdista.¹⁰ Samalla muistot ovat kertojalleen subjektiivisesti ja kokemuksellisesti totta, mikä tekee niiden tulkinnasta erityisen kiinnostavaa. Muistin ja muistitietotutkimuksen voima on siinä, että yksiselitteisten faktojen sijaan tavoitellaan tulkintaa ja ymmärrystä siitä, *miksi* ja *miten* menneisyyttä muistetaan tietyllä tavalla.¹¹ Pidämmekin muistitietoa ja kokemushistoriaa hedelmällisinä lähestymistapoina, kun tutkimme Teiniliittoon liittyviä käsityksiä, laajempia kokemusyhteisöjä ja toimijoiden itsensä rakentamaa historiakuvaa.

Teiniliiton historiakuvan rakentajat

Teiniliiton historiakuva on kehittynyt vuosikymmenten kuluessa, aina järjestyksen toiminnan varhaisvaiheista eli toisen maailmansodan vuosista saakka. Historiakuvan rakentamiseen ovat osallistuneet niin aikalaiset kuin myöhemmät tarkastelijat ja kommentoijat, joista vain osalla on ollut tutkijataus-

taa tai tutkimuksellista intressejä aiheeseen. Teiniliittoa ovatkin määritelleet ja muistelleet erityisesti entiset teiniaktiivit, toimittajat sekä poliitikot, jotka ovat omalta osaltaan edistäneet etenkin puoluepoliittisen kamppailun kauden kanonisoitumista historiakuvan keskiöön. Toimittajat Antti Blåfield ja Pekka Vuoristo loivat pohjaa tälle jo keväällä 1983, vain muutamaa kuu-kautta ennen liiton lopullista lakkauttamista. Teiniliiton ylätasoa toimintaa vuosina 1963–75 varsin syvällisesti käsittelevässä *Suomen Kuvalehden* kak-siosaisessa artikkelissa ääneen pääsivät lähinnä viimeisten vallan ja vim-man vuosien miespuoliset teiniaktiivit.¹² Vuonna 2010 valmistui Anna-Liisa Haavikon puolittainen dokumenttielokuva *Muisti. Teiniliiton loppu*, jossa on niin ikään äänessä puoluepoliittisen vaiheen muistelijoita – kaikki heistä miehiä.¹³ Samalla Teiniliiton loppuvuodet 1975 eteenpäin hahmottuvat lähinnä romahtaneen talouden selvittämisenä. Todellisuudessa liitto pyrki vuosikymmenen lopulla luomaan myös uudenlaista toimintaa ja aktivoimaan jäsenistöään uudelleen. Vuonna 1981 jopa *Teinilehti* herätettiin punk-hengessä lyhyesti uudelleen henkiin.¹⁴

Historiantutkimuksen kohteeksi Teiniliitto nousi viimeistään kulttuurihistorioitsija Marja Tuomisen väitöskirjassa (1991), jossa hän käsitteli Teiniliittoa ja teinitoimintaa osana 1960-lukulaista vastakulttuuria ja sukupolvihegemonian kriisiä. Tuominen otti tutkimuksessaan huomioon Teiniliiton keskeisen roolin osana nuorison vuorovaikutteista yhteiskunnallistumisprosessia. Teinitoiminnan historiaa ovat tämän jälkeen tarkastelleet 1970-lukuun painottuvassa kouludemokratia-aiheisessa väitöskirjassaan Paavo Kärenlampi ja teinien 1960–70-lukujen taksvärkkejä eli päivätyökeräyksiä laajassa pro gradu -tutkielmassaan käsitellyt Risto Ahonen (molemmat 2000). Kimmo Rentola on puolestaan tutkinut koululaisliikkeen vasemmiston 1960–70-lukujen puoluejärjestäytymisen alkuvaiheita eri tutkimusartikkeleissaan. Vuonna 2020 Essi Jouhki jatkoi koululaisliikkeen historiaan tarkastelevien väitöskirjojen sarjaa tutkimuksellaan, joka keskittyy paikallisen teinikuntatoiminnan muistitietohistoriaan. Suomalaisen koulunuorisliikkeen ruotsinkielisen osan, Teiniliiton sisarjärjestön FSS:n (*Finlands svenska skolorngdomsförbund*, 1921–) kokonaishistoria ilmestyi vuonna 2021 Aapo Roseliuksen kirjoittamana.¹⁵

Teiniliittoa ja teinitoimintaa on käsitelty myös osana laajempaa kasvatuksen ja koulutuksen historiaa sekä nuorison yhteiskuntahistoriaa.¹⁶ Kokonaishistoriallisen perustutkimuksen puuttuminen aina viime vuoteen saakka lienee kuitenkin vaikuttanut siihen, että Teiniliittoon viittaaminen

laajemmassa yhteiskuntahistoriallisessa tutkimuksessa on ollut kontekstiltaan valikoivaa. Ville Pernaan *Pimeä vuosikymmen* -teoksessa (2021) järjestön 1970-luvun puoluepoliittinen kausi on toiminut lähinnä esimerkkinä nuorisoon ulottuneesta kotimaisesta Neuvostoliitto-ystävyysspolitiikasta sekä oikeiston ja vasemmiston kamppailusta. Toisinaan viittaukset ovat olleet epämääräisiä tai virheellisiäkin, kuten Antero Holmilan *Suomalaisten kylmä sota* -kirjassa (2023), jossa muistitietoaineiston kapean tulkinnan perusteella syntyy yksipuolinen kuva Teiniliitosta ja 1970-luvun koulumaa-ilmasta autoritääriseen ja ääri vasemmistolaisena. Esimerkiksi erään muistitietokeruuseen vastanneen 1960-luvulla oppikoulunsa käyneen henkilön mainitsema paikkaansa pitämätön käsitys Teiniliiton pakkojäsenyydestä on nostettu edustavaksi esimerkiksi 1970-luvun tilanteesta.¹⁷ Järjestön viimeisistä vuosista ei puolestaan ollut ennen viime vuotta julkaistu lainkaan tutkimuskirjallisuutta. Teiniliiton hiipumisvaihe oli pitkään niin huonosti tunnettu, etteivät monet aktiiveistakaan edes tienneet toiminnan ylipäättään jatkuneen vielä vuoden 1975 jälkeen.

Ennen Teiniliiton vuoden 1971 varapuheenjohtaja Satu Hassin nuoruusvuosiin keskittyvää *Mannerheim-solki ja punalippu* -muistelmateosta (2018) koululaisliikkeen näkyvimpiä julkisia muistelijoita ovat olleet järjestön poliittiseen valtaeliittiin kuuluneet miespuoliset aktiivit. Heille Teiniliitto merkitsi yleensä alkuvaihetta myöhemmälle yhteiskunnallisesti tai poliittisesti merkittävälle uralle ja verkostojen luomiselle.¹⁸ Teiniliiton huipulla ja kulis-seissa toimineet naiset ovat sen sijaan jääneet tai jättäytyneet laajemman julkisuuskuvan taustalle. Tämä on korostanut liiton puoluepoliittista vaihetta entisestään samalla, kun historiakuvasta on muodostunut huomattavan maskuliininen. Johtotehtävissä tyttöjä näkyi aina poikia vähemmän, mutta järjestörakenteen alemmilla portailla eli teinikunnissa sekä alueellisissa teiniyhdistyksissä tytöt ja nuoret naiset olivat selvässä enemmistössä.

Yksipuolisen historiakuvan rakentuminen on tuttu ilmiö sekä kotimaisessa että kansainvälisessä nuorisoradikalismien historiassa, jossa 60-lukulaisen radikaalin mieseliitin kokemuksia on herkästi yleistetty kattamaan koko sukupolven kokemusmaailmaa.¹⁹ Historioitsija Alice Echols on huomauttanut, että 1960-luvun Yhdysvaltojen kansalaisoikeustaistelu ja koko vuosikymmen on näyttäytynyt mediassa ja muistoissa miesten nerouden ja rohkeuden paraatina, josta naiset on pidetty syrjässä.²⁰ Suomalaista 1960-lukua tarkastellut Katja-Maria Miettunen on puolestaan kuvannut, miten 60-lukulaisille radikaaleille Vanhan ylioppilastalon valtaus marraskuussa 1968 oli eräänlainen

radikalismien huipentuma, ”iloisen ja viattoman vaiheen” loppu.²¹ Heistä monet ovat myös entisiä teiniliittolaisia, kuten liiton varapuheenjohtaja Erkki Tuomioja ja Teinilehden päätoimittajana työskennellyt Kai Linnilä. Samaan murrosvaiheeseen on myös tavallisesti ajoitettu Teiniliiton muutos leikkisästä ”nuorten merirosvojärjestöstä” ensin yleisvasemmistolaiseksi ja lopulta puoluekamppailun hallitsemaksi läpeensä poliittiseksi organisaatioksi.²²

Puoluepolitisoitumisen aika nousee muisteluaineistoissa koko teiniradition historiakuvan kiintopisteeksi, josta käsin arvioidaan usein sekä oman että muiden sukupolvien toimintaa. Tämän vaiheen aktiiveille se oli elettyä ja koettua nuoruutta, mutta monille 1950–60-lukujen muistelijoille ”politiikan” tulo koulumaailmaan näyttäytyy selvästi kielteisenä asiana, jopa eräänlaisena teiniperinnön haaskaamisena.²³ Samalla he kokevat koululaisliikkeen radikalisoitumista ja puoluepolitisoitumista edeltäneen isänmaallisuuden ja konservatiivisen kansalaiskasvatuksen vuodet epäpoliittiseksi ajaksi. Toisin sanoen poliittisuus typistyy nimenomaan puoluepolitiikkaan. Toisaalta etenkin 60-luvun lopun radikaalin murrosvaiheen teinit suhtautuvat edeltäjiinsä vähintään yhtä kriittisesti ja tulkitsevat teinitoiminnan alkuvuosikymmeniä kiihkoisänmaallisena, kotikutoisena ja ”harmaana” aikana.²⁴

Puoluekamppailun voima ja muistaminen

Loppiaisenä 1967 Teiniliiton tuolloin vuosittainen liittokokous järjestettiin Turussa. Paikallinen demarijulkaisu *Turun Päivälehti* kirjoitti, että Otso Appelqvistin johdolla aloittaneesta Teiniliiton uudesta hallituksesta tuli ”radikaalimpi kuin koskaan ennen”.²⁵ Appelqvist oli jo 26-vuotias, mutta kelpasi silti nuorten keulakuvaksi. Hänessä yhdistyivät yleisvasemmistolaiset verkostot ja vaikutusväylät niin kulttuuri- kuin yhteiskuntaelämänkin aloilla. Hän oli Ylioppilasteatterin älyköitä sekä pasifistisen Sadankomitean perustajajäsen.

Liittokokouksen tunnelma ja osanottajien aiempaa vapautuneempi olemus oli tehnyt välittömän vaikutuksen *Turun Sanomien* toimittajaan: ”Heillä on nuoruutta uhkuvat otteet, nuori puhetapa, nuoret ilmeet. Heillä on leikkimieltyä ja huumoria, ikioma huumorinsa ja tavaton innostuksensa. Mutta heillä on myös hämmästyttävästi tarmoa ja asiallisuutta.”²⁶ Kokous osuikin taitekohtaan, sillä Teinipäivien ohjelmassa oli tuolloin viimeistä kertaa jumalanpalvelus ja seppeleenlasku sankarihaudoille. Tilalle tulivat yhä voimakkaammin muutosvaatimukset ja epäkohtiin tarttuminen, kouludemo-

kratian, oppilaiden oikeusturvan ja kehitysyhteistyön kautta. ”Satapäinen nuorisoparlamentti, teinikansanedustajat, istui kolme päivää kokouksissa aamusta iltaan sylissään puoli kilo paperia”, raportoi *Suomen Kuvalehdessä* Maarit Niiniluoto, *Teinilehden* aiempi toimittaja ja *Helsingin Sanomien* entisen päätoimittajan ja kulttuuriosaston tuolloisen päällikön tytär. Hän näki Turussa ”nykyaikaisen suomalaisen teinin parhaimmillaan”.²⁷ Puheenjohtaja Appelqvist oli omistaan samaa mieltä. ”Loistavaa teineissä on heidän vitaa-lisuutensa, se into ja päättäväisyys, jolla toimitaan”, hän tiivistä myöhemmin keväällä *Seitsemäntoista*-nuortenlehdelle.²⁸

Appelqvist johti Teiniliittoa hallituksen puheenjohtajana kaksi vuotta. Tuohon aikaan sijoittui vasemmistoradikaalin nuorisoliikchedinnän ylirajainen, vuoteen 1968 tiivistynyt murros. Puoluejärjestäytyminen koitti kuitenkin vasta seuraavassa vaiheessa. Appelqvistin ja häntä selvästi nuoremman, vain 19-vuotiaana Teiniliiton ensimmäiseksi kouluasiainsihteeriksi palkatun Yrjö Engeströmin päähuomio kohdistui vielä nimenomaan koulun uudistamiseen, sen autoritaariseksi koetun ilmapiirin ja vanhoillisen tunneregiimin ravisteluun. Tuolloin suomalainen koululaisliike eteni hetken voimakkaasti vapaan kasvatuksen suuntaan ja sai inspiraationsa Britanniasta, A. S. Neillin vuonna 1921 perustamasta Summerhill-yksityiskoulusta.²⁹ Rinnalla kulki kansainvälisyysteema, joka konkretisoitui ensimmäisen taksvärkkiin eli päivätyökeräykseen Perun alkuperäiskansoille syksyllä 1967. Idea saatiin Ruotsista ja toteutus oli yhteispohjoismainen.³⁰ Vuoden 1969 puheenjohtajaksi ei kuitenkaan enää valittu kasvatusradikaalia, vaan liberaalinuori Olli J. Ojanen, jonka ehdokkuutta tukivat institutionaalisempaa kouludemokratialinjaa ajaneet nuoret sosiaalidemokraatit, johtohahmoinaan Appelqvistin varapuheenjohtajana ollut Erkki Tuomioja sekä häntä samassa tehtävässä edeltänyt Maunu Harmo.³¹

1960-luvun viimeisten vuosien rooli Teiniliiton historiakuvassa on heikompi kuin näitä seuranneen puoluevaiheen. Radikaaleina vuosina tapahtui paljon mutta moneen suuntaan. Osa hankkeista, kuten kotimainen Summerhill-kokeilukoulu, jäivät lopulta toteutumatta. Kouludemokratia ja oppilaiden oikeusturva sen sijaan vahvistuivat, ja erityisesti Jertta Roosin (myöh. Blomstedt) vuosina 1968–69 päätoimittama *Teinilehti* otti paikkansa laajasti luettuna, nuorten omaehtoista yhteiskunnallista aktiivisuutta tukevana julkaisuna. Aivan vuosikymmenen taitteessa vapaita suuntia etsivän radikalismien kuitenkin voitti monen aikalaisen sittemmin harmittelema kehitys, rajatun viiteryhmän kaipuu. Siinä 1968-liikchedinnöistä tehdyt johtopäätök-

set yhdistyivät Suomelle ja etenkin vasemmistolle vanhastaan ominaiseen järjestökeskeisyyteen.

Ojanen oli vielä oman tiensä kulkija, joka suunnitteli teinikuntien sisälle aloitevalmiita muutaman oppilaan soluja, "kouluun vaikuttamisen ryhmiä".³² Kun Ojanen lähti Teiniliitosta, anarkistisvivahteiset visiot saivat väistyä lopullisesti. Vuonna 1968 kumottiin myös 1930-luvulta saakka voimassa ollut opetusministeriön kielto aatteellisten asujen ja tunnusten käytöstä kouluissa, mikä mahdollisti konkreettisesti koulumaailman ja puoluepoliittisen nuorisotoiminnan lähentymisen. Oppikoululaisaktiivit näkivät jo ylioppilasmaailmasta, että puolueisiin liittyminen tarjosi uusia konkreettisia keinoja vaikuttaa. Alkuun päästyään tuo kehitys kiihtyi, ja 1960–70-lukujen taitteen yhteiskunnallinen vimma suuntautui pian puolueisiin.

Vaikka Teiniliiton historiakuvassa puoluejärjestymisen samastuu herkästi sellaisenaan uuvuttaviin, koulumaailmasta irtautuneisiin valtataisteluihin ja nuorten miesten harjoittamaan "järjestögangsterismiin", ei tällaista kehitystä ole perusteita pitää väistämättömänä eikä koululaisnuorten puolue toimintaa sellaisenaan paheksuttavana. Oli useamman tekijän seurausta, että ongelmat kärjistyivät ja lopulta romahduttivat Teiniliiton. Etsivän radikalismien hiipuminen ja puoluekamppailu oli joka tapauksessa pettymys Appelqvistille. Engeström ja monet muutkin vasemmistosuuntautuneista nuoremmista teiniliittotovereista löysivät SKP:n vähemmistösiiven linjan eli taistolaisuuden, jossa kiehtoivat maailmankuvan selkeys, oikeamielisyyden kokemus ja vallankumoukseen valmistautuminen. "Kaikki häipyivät. Se on siis elämäni ainoa semmoinen kohta, jota voisi kutsua kriisiksi", pohtii Appelqvist. "Olen viettänyt hyvin onnellisen elämän ja hyvin menee, mutta siis silloin ei oikein mennyt."³³

Taistolaisuuden tai "luokkakantaisen" kommunismin vetovoima oli muutamien vuosien ajan niin suuri, ettei sosialistisessa koululaisliikkeessä juuri jäänyt tilaa muille suuntauksille. Samalla kokoomuslaiset eli "porvariteinit" keskittivät voimiaan toimintalinjastaan riippuen joko Teiniliiton kaatamiseen tai valtaamiseen elinkeinoelämän rahoituksella. Teiniliiton vuoden 1966 hallituksessa ollut Ilkka-Christian Björklund seurasi tätä kehitystä vuodesta 1972 alkaen jo kansanedustajana SKDL:n sosialisteissa, ja hänen jälkiarvionsa oli karu: Teiniliiton ajoivat perikatoon "yhdistyneet oikeistolaiset ja stalinistiset voimat".³⁴

Teiniliiton puoluepoliittinen vaihe huipentui vuosien 1974–75 taitteeseen. Järjestön puheenjohtajana oli tuolloin taistolaisiin kuulunut Matti Viialainen.

Hallituksen puheenjohtajat olivat tyypillisesti koulunsa jo päättäneitä yliopilaita, ja Viialainen oli tehtävään tullessaan jo 21-vuotias. Muita varsinaisia jäseniä hallituksessa oli kymmenen, suurin osa lukiolaisia ainakin vielä kautensa alussa. Samalla jokainen hallituksen jäsenistä oli jo vähintään aloitteleva nuorisopoliitikko eli valittu jonkin poliittisen nuorisojärjestön piiristä. Tuon ajan Teiniliitossa valtaa jakoivat neljä poliittista ryhmää, taistolaisten ohella sosialidemokraatit, keskustalaiset ja kokoomuslaiset, jotka olivat oppositiossa valtakunnanpolitiikkaa heijastavalla tavalla. Naisia hallituksen varsinaisissa jäsenissä oli vain kaksi.

Teiniliiton ylätason toimintakulttuuria havainnollistaa se, että suorat henkilösuhteet nuorten miespoliitikkojen – porvariteinien johtohenkilö Anders Blomin sanoin ”puolueen soturien” – välillä toimivat usein hyvin yli muuten selvien puoluerajojen. Blom ja Viialainen olivat molemmat määrätietoisia ja kunnianhimoisia ja osasivat poliittisen pelin kamppailuineen ja sopimukseineen: ”Viialainen osoittautui kaveriksi, jonka kanssa pystyi ylipäänsä tulemaan toimeen”, muistelee Blom.³⁵ ” Se liittyy varmaan arvostukseen siitä, että jos toinen osaa jotain, että se on pätevä, niin mikäpä siinä”, kertoo puolestaan Viialainen.³⁶ Heidän kaltaisilleen sisäpiiriläisille 1970-luvun teinitoiminnan kutsuminen ”ylipolitisoitumiseksi” näyttäytyikin muita herkemmin yksinkertaistamisena. Viialainen arvioi asiaa näin:

Mä en oikein sano ”yli”, vaan se kehityksen dynamiikka johti siihen. Ei sitä [puoluepolitiikkaa] sinne kukaan tuonut tai tyrkyttänyt, vaan se kamppailu itsessään vei meitä liikaa lokeroihin. Mutta korostan näiden kaikkien nuorten omia aivoja ja vastuuta, ei sitä juurikaan ohjailtu tai käsketty mistään. Kyllä me itse koimme sen maailmankatsomuksellisen prosessin kaikissa suuntauksissa, ja me olimme dialogissa toistemme kanssa.³⁷

Kaikille avaintehtäviin päätyneille miehille valtakamppailu ei toki sopinut. Esimerkiksi Teiniliiton vt. pääsihteeriksi keväällä 1974 palkattu keskustalainen Kari Kaunismaa tuskastui ”uuvuttavaan jähnykseen”. Myös varapuheenjohtajana samaan aikaan aloittanut demarinuori David ”Dave” Seligson kertoo, että ”politrukin raskas työ” oli paikallis- ja aluetasolla aiemmin toimineelle koululaisaktiiville pettymys ja ”ainaista kahnausta”. Hän luopui varapuheenjohtajuudesta jo samana syksynä, ja Kaunismaa puolestaan lähti marraskuussa helpottuneena varusmiespalvelukseen.³⁸ Lähinnä tuon vaiheen aikalaisten toisinaan käyttämä ilmaisu ”meno on kuin Teiniliitossa”

viitaakin uhmakkaiden poliitikonalkujen suhmurointiin ja ei-toivottuun järjestö- ja käyttäytymiskulttuuriin.³⁹

Paikallistason teiniaktiiveille puoluekamppailut olivat usein vieraannuttavia, mikä sai Teiniliiton järjestönä tuntumaan yhä etäisemmältä ja hävitti monelta syyn liittyä oman koulunsa teinikuntaan ja sitä kautta keskusjärjestöön. ”Se oli aivan hirveää”, kertoo eräs maaliskuun 1975 Mikkelin liittokokoukseen osallistunut, tuolloin vasemmistolaiseksi itsensä määritellyt naismuistelija. ”Taisteltiin vallasta, puheenvuorot kestivät iäisyyden.” Häntä Teiniliiton romahdus ei harmittanut, sillä ”[p]olitiikka, jota kundit tekivät oli ahdista-vaa”.⁴⁰ Teinitoiminnan viimeiset, 1970–80-lukujen vaihteen vuodet nähnyt miespuolinen muistelija puolestaan kuvailee vierauden tunnetta, jota liittokokousten ”miniatyyrikansanedustajat Cavalet-salkkuineen” aiheuttivat.⁴¹

Puoluepoliittisen kauden teiniliittolaisuus ei silti ollut pelkkää valtataistelua. 1970-luvun teinitoiminnan historiakuva on kaivannut lisää moniäänisyyttä ja toiminnan eri tasojen huomioimista. Puolue toiminta ja ryhmäytyminen jäykistivät herkästi rakenteita ja edistivät nuoruuden ehdottomuuden kautta jakoa meihin ja muihin, mutta samalla rinnalle tuli uutta oman viiteryhmän sisäistä yhteisöllisyyttä ja motivaatiota. Etenkin paikallistasolla toimintatarmo suuntautui edelleen koulumaailman kehittämiseen ja kansainväliseen solidaarisuuteen. Tätä valaisevat erityisesti vasemmistolaisten naisaktiivien kokemukset ja muistot, jotka ovat perinteisesti jääneet Teiniliiton historiakuvasa keskustason kamppailujen varjoon.

Napakat naiset miehisissä rakenteissa

Teiniliiton alkuvuosien valokuvissa tyypillinen teinijohtaja oli nuori mies sotilasunivormussaan. Kolmen vuosikymmenen kuluessa univormut ehtivät vaihtua pukuihin, puvut rentoihin villapaitoihin – ja taas monilla uudelleen pukuihin. 1970-luvun alun kokouskuvissa puhujanpöntössä ja salin edustalla näkyy edelleen lähinnä vakavaimmeisiä miehiä asiakirjasalkkuineen.

Vaikka eturivin kuvasto on miehistä, Teiniliiton koko pitkässä historiassa tyttö- ja poikaoppilaat ovat olleet lähtökohtaisesti tasavertaisia liiton jäseniä ja toimijoita. Toisin kuin monissa muissa 1900-luvun alkupuolen yleisissä nuorten harrastusjärjestöissä, kuten partiossa, suojeluskunnissa tai pikkulotissa, teinikunnat ja Teiniliitto olivat avoinna sekä tytöille että pojille. Vain erillisissä poika- ja tyttölyseoissa toimi sukupuolittuneita teinikuntia,

mutta niidenkin välillä oli aktiivista yhteistyötä. Teiniliiton hallitukset koostuivat sekä nuorista miehistä että naisista, mutta puheenjohtajaksi valittiin useimmiten mies.

Ensimmäisen naispuheenjohtajansa Teiniliitto sai vuonna 1952, kun tehtävään valittiin 25-vuotias Aira Heimola (myöh. Forsman). Hän oli ollut ahkera teiniaktiivi Helsingin tyttönorssissa, mikä oli opettanut yhteisössä toimimista ja vastuun ottamista. Kaikkea oli tehtävä, sillä tyttökoulussa ”ei voitu jättää mitään poikien työksi”. Heimola on kuvaillut itseään puuhakkaaksi tytöksi, ja puuhakkuuden ansiosta hän näki päässeensä mukaan ensin Teiniliiton hallitukseen, sitten varapuheenjohtajaksi ja lopulta puheenjohtajaksi. Heimola ei kokenut sukupuolellaan olleen mitään merkitystä valinnassa – tulihan hän valituksi myös miesten äänillä. Vierestä seuranneet kuitenkin havaitsivat, kuinka Heimola sai puurtaa ajoittain enemmän kuin miestoverinsa. Järjestön pitkäaikaisin taloudenhoitaja, teinejä huomattavasti iäkkäämpi Mailis Sampo (s. 1917) on muistellut, kuinka Heimola ja miespuoleinen kollega tekivät lähtöä kesäkurssille. Vain salkkuaan pidellyt mieskollega oli tokaisnut kurssimateriaaleja raahanneelle Heimolalle, että tämän pitäisi ottaa ”vain sen verran tavaraa, kun jaksaa kantaa”.⁴² Seuraavaa – ja myös viimeiseksi jäänyttä – naispuheenjohtajaa jouduttiin odottamaan lähes kaksi vuosikymmentä.

Teinikunnissa tilanne oli samankaltainen: teoriassa kuka tahansa saattoi tulla valituksi teinikunnan puheenjohtajaksi. Mutta kuten Turun Suomalaisesta Yhteiskoulusta ylioppilaaksi vuonna 1964 kirjoittanut Anja Niiniranta kertoo, ei se kuvannut todellista tilannetta. Niiniranta kuvailee itseään tunnolliseksi ja ujoksi työläisperheen kasvatiksi, jolle itsensä ja mielipiteidensä esiin tuominen oli hankalaa, ja yhteiskoulussa oli helppo ottaa seuraajan rooli. Tekijäksi hän pääsi teinikuntatoiminnan kautta, kun hän innostui ystävänsä kanssa ilmoittautumaan vapaaehtoiseksi koulun konventtiin. Siellä hän tutustui paremmin silloiseen teinikunnan emäntään. Puheenjohtajan paikasta hän ei itse osannut unelmoidakaan: oli itsestään selvää, että hänestä on korkeintaan sihteeri tai emännäksi.⁴³ Saman ilmiön tunnistaa Niinirannan ikätoveri, Munkkiniemen yhteiskoulun teiniaktiivi Jaakko Kyläsalo. ”Munkassa” tyttöjä ei näkynyt teinikunnan johdossa, mikä Kyläsalon mukaan oli ”yhteisön tahto”. ”Työt eivät luottaneet siihen, että heidän keskuudestaan joku voisi olla vaikka puheenjohtaja.”⁴⁴

Kysymys sukupuolirooleista ja mahdollisista teinitoiminnan hierarkioista kuului haastattelujemme kysymysrunkoon sekä *Minun Teiniliittoni* -kirjoituskutsun saatekysymyksiin. Muistelijoiden tapa käsitellä sukupuoliin liitty-

viä asioita vaihteli, mutta suurimmassa osassa haastatteluja nuorten naisten ja miesten tehtäviä ja asemia teinitoiminnassa kommentoitiin ainakin jonkin verran. Keruuvastauksissa kirjoittajat puolestaan päättivät itsenäisesti, mainitsivatko he sukupuolirooleja lainkaan ja mistä näkökulmasta he teemaa mahdollisesti käsittelivät. Muutamat muistelijat nostivat teeman myös haastatteluissa esiin omatoimisesti ja toiset sivuuttivat sen kokonaan. Muutamissa haastatteluissa, joissa keskityttiin tavallista tarkemmin rajattuihin teemoihin, sukupuoliin liittyviä kysymyksiä ei käsitelty lainkaan.

Varsinkin 1950- ja 1960-lukujen teinitoimintaa muistelevat haastateltavat ovat yksimielisiä siitä, että teinitoiminnassa vallitsi pitkään eräänlainen äänenlausumaton jaottelu: pojat valittiin luontevasti puheenjohtajiksi ja rahastonhoitajiksi, kun tytöille sopi paremmin sihteerin, teinikunnan emännän tai muun "puuhakkaan naisen" rooli. Kyseessä oli niin kutsuttu sukupuoli-sopimus, jolla tarkoitetaan yhteiskunnassa vallitsevia yleisesti jaettuina normeja, kulttuurisia koodeja ja konkreettisia käsityksiä, joiden mukaan miehet ja naiset toimivat.⁴⁵ Monet muistelijat kuitenkin osoittavat, että tyttöjen oli mahdollista haastaa vakiintunutta mallia ottamalla paikkansa kyselemättä ja olemalla poikkeuksellisen napakka ja sosiaalisesti taitava. Esimerkiksi Karjalan yhteiskoulua käynyt Riitta Paavolainen korostaa olleensa teinikuntansa ensimmäinen tyttöpuheenjohtaja "naismuistiin".⁴⁶

Jonkinlaiseen sukupuolten tasavertaisuuteen kuitenkin Teiniliitossakin pyrittiin, sillä jokakesäisille valtakunnallisille teinijohtajakursseille valittiin aina yhtäläinen määrä tyttöjä ja poikia, yleensä tulevat puheenjohtajat ja sihteerit, muistelee liiton pääsihteerinä 1960-luvun alussa työskennellyt Irja Eskola (os. Karjalainen). Sukupuolten tasa-arvoinen kohtelu oli hänen kokemuksessaan itsestään selvää, ja Eskola muistaa myös omassa koulussaan teinitoiminnan olleen "ihan yhtä aktiivista molemmilta puolilta". Hänen ja monen muun haastateltavan mukaan oli vain sattumaa, että kerran vuodessa Teiniliiton johtajaksi valittiin aina nuori mies.⁴⁷

Perinteisissä tyttö- ja poikalyseoissa asetelma oli jo lähtökohdiltaan toisenlainen. Tyttöjen koulunkäynti oli ollut yleisempää jo 1930-luvulta lähtien, mutta sukupuolten erottelu leimasi koko oppikoulujärjestelmää. Tyttökoulujen keskikoulu kesti vuoden pidempään kuin poika- ja yhteiskouluissa ja niiden oppisisällöt ohjasivat tyttöjä enemmän kohti kädentaitoja. Myös yhteiskouluissa tyttöjä ohjattiin poikia useammin käytännöllisiin aineisiin ja kielilinjalle. Tyttölyseot olivat myös tunnettuja tiukemmasta kurista ja nuhteesta.⁴⁸ Teinikuntatoiminta oli nuorille keino venyttää sukupuolten väliselle

Kuva 2. Iisalmen tyttölyseon teinikunnan hallitus kokoontunut ryhmäkuvaan keväällä 1967. Tyttökouluissa teinikuntatoiminta kerrytti aktiiveille monenlaisia taitoja. Keskelä valkoisissa kauluksissa teinikunnan puheenjohtaja, sittemmin toimittajaksi päätynyt Leena "Patiska" Pakkanen. Hannele Plettnerin yksityiskokoelma.

kanssakäynnille asetettuja tiukkoja rajoja. Teinijuhlia eli ”konvia” järjestettiin yhdessä, ja yhteistyötä tehtiin muussakin toiminnassa. ”He [lyseolaiset] toivat perinteistä poikaenergiaa mukaan, mikä kasvatti meissä tyttöteineissä tulevia feminismiarvoja”, kertoo Riihimäen tyttölyseota käynyt Maili Mustonen.⁴⁹

Teiniaktiivien muistoissa tyttökoulut näyttäytyvät vanhoillisina mutta samaan aikaan nuorten naisten toiminnan kenttää laajentavina kasvuym-päristöinä. Keskimääräistä tiukemmasta moraali- ja siveyskuristaan huolimatta ne tarjosivat tytöille tilaa ja vapautta toimia eri tavoin kuin yhteiskouluissa, joissa kaikista tehtävistä kilpailtiin poikien kanssa. Kuten Heimolan ja Niinirannan muistot paljastavat, yhteiskoulujen dynamiikka ohjasi helposti tyttöjä ja poikia erilaisiin tehtäviin. Tyttökouluissa tytöt saivat pyörittää teinikuntia keskenään ja kartuttaa samalla taitojen lisäksi rohkeutta ja itsevarmuutta.⁵⁰ Vaikuttaa myös siltä, että tyttökoulujen tiukempi kuri yllytti tyttöjä kapinoimaan avoimemmin autoritääriseksi koettuja rakenteita ja opetusmenetelmiä vastaan.⁵¹

Sallivamman ja kannustavamman tyttökoulun kasvatti oli Teiniliiton pääsihteeriksi suomenruotsalaisesta sisarjärjestöstä vuonna 1968 siirtynyt Marianne ”Manne” Laxén. Yksinhuoltajaäidin, itsenäisten sukulaisten, naisrehtorin ja kesätyöpaikan naisjohtajan ansiosta Laxén oli kasvanut vahvojen naisten vaikutuspiirissä. Kesätyössään lähettinä hän kertoi toimittavansa kirjettä ”Rouva Johtajalle”, johon aulavirkailija vastasi tietävänsä missä johtaja oli, mutta ei rouvan olinpaikkaa. ”Että näin mä luulin vaan että maailma on naisten käsissä.” Ehkä sieltä tulee hänen itsevarmuutensa ja tarve toimia: ”kipinää oli, ja kipinää on vieläkin”.⁵² Laxén kiersi ahkerasti eri puolella Suomea Teiniliiton asioilla, ja monet muistavat hänet vaikuttavana persoonana. ”Se Laxénin esitys oli semmoinen, että tää on mun tieni!” kertoo Kajaanin (poika)lyseota käynyt Panu Pulma.⁵³

Miesten ja naisten rooleista ja sukupuoliin kohdistuneista odotuksista neuvoteltiin uudelleen 1960-luvun Suomessa monilla julkisilla areenoilla, ja siihen ottivat osaa teinitkin. ”Yksilön tarkastelu ihmisenä, ei miehenä tai naisena”, vaati entinen teini ja sukupuoliin tasa-arvoa ajaneen Yhdistys 9:n perustajiin kuulunut Kati Peltola *Teinilehden* etusivulla syksyllä 1965.⁵⁴ Vuosikymmenen kuluessa selkeät sukupuoliroolit alkoivat hapertua myös yhteiskouluissa, ja nuoret naiset ottivat entistä enemmän tilaa itselleen. Enää naispuheenjohtaja ei ollut sielläkään harvinaisuus, ja monissa kouluissa tytöt ottivat ohjat käsiinsä. ”Minun mielestä me tytöt siinä se kuri pidettiin, ja pyöritettiin kaikki. Ja ne pojat oli siinä niin kun koristeellisia”, Päivi Uljas (os.

Saarinen) muistelee järvenpääläisten teinien toimintaa.⁵⁵ Järvenpää oli yksi Kimmo Rentolan tutkimuksissaan tunnistaman ”ratavarren ryhmän” eli tulevan taistolaisen koululaisliikkeen ytimen kotiseutuja, ja Uljas kuului tähän samaan kaveriporukkaan.⁵⁶

Teinityttöihin vetosivat erityisesti kulttuuriharrastukset, kuten teiniteatteri ja oman lehden toimittaminen. Kulttuuritoiminta tarjosi tytöille tilaa toimia sekä mahdollisuuksia hankkia tärkeitä verkostoja. *Teinilehden* sanavalmiina päätoimittajana tunnettu Jeritta Roos, kynällä leikitellyt toimittaja ja teatteriaktiivi Tarleena Sammalkorpi sekä niin ikään teiniteatteriipiireistä ponnistanut, Teiniliiton vuoden 1970 puheenjohtajaksi valittu Rauna-Riitta Lahtela näyttivät esimerkkiä. Tytöt alkoivat olla enemmistössä myös kurssi-toiminnassa.⁵⁷ Sen lisäksi, että 1960-luvun lopulla koululaisliikkeen kattojärjestötasolla oli useita näkyviä naisroolimalleja, Teiniliiton toimistoa oli pyöritetty naisvoimin jo perustamisajoista lähtien. Järjestön useat pääsihteerit sekä pitkäaikaisin taloudenhoitaja olivat naisia, ja myös hallitukseen valittiin sekä miehiä että naisia. Vuosi 1968 oli käänne Teiniliitossa siinäkin mielessä, että sen jälkeen naisten määrä hallituksissa väheni yhteen tai kahteen.

Rauna-Riitta Lahtela jäi viimeiseksi naispuheenjohtajaksi Teiniliitossa, ja muutamat miespuoliset johtohahmot ovat myöhemmin kertoneet suhtautuneensa häneen pitkälti keulakuvana. ”Kenties oli yksi niistä ideoinneista, että valitaan nyt Rauna-Riitta puheenjohtajaksi, koska hän on lojaali, sujuva esiintyjä”, muistelee demarinuorten koululaispoliitikko ja Teiniliiton vuoden 1970 järjestösihteeri Jorma ”Joppe” Westlund. Lisäksi Lahtelalta löytyi sopiva keskustalainen tausta perheensä miehistä: isä Olavi Lahtela oli peruskoulua tukenut kansanedustaja, ja veli Markku Lahtela Teiniliittoakin 1960-luvun puolivälissä lähellä ollut kirjailija.⁵⁸ Lahtelan merkitys tytöille oli kuitenkin suuri: samastuttava nuori nainen mekossa ja sievissä valkoisissa kauluksissa saattoi olla myös puheenjohtaja.⁵⁹

Lahtelan jälkeen korkeimmalle ylsi Satu Hassi, joka toimi vuoden 1971 hallituksen varapuheenjohtajana. Sanavalmis ja kyvykäs Hassi tunnettiin tehokkaana maakuntalähettiläänä ja kouluttajana, mutta avainasemistaan huolimatta hän ei mieltänyt itseään varsinaiseksi johtohahmoksi. ”Meikäläisten gurut olivat kaikki miehiä.” Hän muistaa jääneensä mieskollegoidensa varjoon ja saaneen osakseen vähättelyä ja jopa ilkeämielistä vitsailua. ”Eri-tyyssyntini oli ehkä rikkominen sukupuolelleni säädettyjä kirjoittamattomia lakeja vastaan”, hän on jälkikäteen arvioinut.⁶⁰ Taistolaisen liikkeen jälkeen feminismistä vapautta ja toiminnan iloa löytänyt Hassi havahtui tähän kaik-

Kuva 3. 1970-luvulla Teiniliiton kokouksissa puheita pitivät lähinnä miehet, mutta yleisössä oli runsaasti aktiivisia nuoria naisia. Kuvassa kaksi Mikkelin liittokokouksen osallistujaa harteillaan vasemmistolaiseen nuorisomuotiin kuuluneet venäläiset kukkahuivit. Kuvaaja: Mauri Kymäläinen.

---

keen myöhemmin, kuten muutkin hänen aikalaisensa. Vaikka debatti sukupuolirooleista kävi vilkkaana, tasa-arvokeskustelu ei ulottunut omaan elämänpiiriin, taistolaisuuden tai Teiniliitonkaan sisälle.

Lyhyen naisvaltaisen kauden jälkeen niin liiton puheenjohtajat kuin varapuheenjohtajatkin olivat nuoria miehiä, kuten useimmat pääsihteeritkin ja *Teinilehden* toimittajat. Teiniliiton 1970-luvun vahvimaksi naisvaikuttajaksi on usein mainittu vuosien 1970 ja 1972–74 aikana pääsihteerinä toiminut taistolainen Eeva-Liisa ”Eevis” Wallenius (myöh. Lehto). Sekä mies- että naismuistelijat kuvaavat häntä päteväenä ja vaikuttavana pääsihteerinä, vaikkei hän mikään palopuheita pitänyt karismaattinen poliittinen johtaja ollutkaan.⁶¹ Muita aktiivisia nuoria naisia olivat esimerkiksi ulkoasiainsihteerinä toiminut keskustan Mari Kiukas sekä taistolaisten Mervi Viteli ja Riitta Ahmavaara vuosien 1973–74 hallituksista.⁶² 1970-luvun alun Teiniliiton hallituksiin päässeet naiset löytyivät nimenomaan nuorten taistolaisten riveistä, joka oli ajalle poikkeuksellisen tyttö- ja naisvaltainen liike.⁶³

Selvästä liittotason sukupuolivinoumasta huolimatta Teiniliiton ytimen toimijat muistelevat teinitoimintaa ympäristönä, jossa sukupuolella ei ollut merkitystä. Vuoden 1969 puheenjohtaja Olli J. Ojanen käyttää sanaa ”sukupuolineutraali” muistelleessaan omaa puheenjohtajuuttaan. ”Että hommia hoidettiin sen mukaan, mikä vakanssi oli taikka mikä tehtävä oli ja näin päin.”⁶⁴ Ojaseen edeltäjä, demokraattiseksi kuvailtu Otso Appelqvist on samaa mieltä: ”Että kunhan vaan se on hyvä tyyppi tai kiinnostaa esittää hyviä juttuja tai haluaa olla mukana.” Vanhoja teiniajan dokumentteja katsottuaan Appelqvist kuitenkin tunnistaa – oman arvionsa mukaan olosuhteiden ja sattuman vuoksi – kuinka suurimmaksi osaksi töitä tehtiin muiden miesten kanssa: Teiniliiton kouluasiainsihteerin ja keskeinen ideologi Yrjö Engeström ”nyt sattui olemaan poika”.⁶⁵ 1970-luvun miestoimijat sen sijaan pohtivat sukupuolittuneita asemia ja käytäntöjä avoimemmin, todennäköisesti siksi että puoluepoliittinen kamppailu oli selvemmin nuorten miesten alaa.

Osa muistelijoina selittää ajan miesjohtoisuutta sillä, etteivät poliittiset taistelut yksinkertaisesti kiinnostaneet nuoria naisia. Tekemistä ja tilaa toimia löytyi muualta. ”Mulle riitti se mitä mä tein. Mullahan oli paljon mielenkiintoisia tehtäviä”, pohtii myös Yhdistys 9:ään nuorison edustajana päätyneyt, Järvenpään yhteiskoulussa opiskellut Marjut Helminen (os. Kaarela).⁶⁶ Samansuuntaisesti ajattelivat monet teinitytöt, joiden tarmo kohdistui taksivärkkikeräysten järjestämiseen, kesäkurssien organisointiin ja koulujen sisäisiin asioihin. Pienetkin kampanjat ja teot tuntuivat konkreettisilta ja voimistavilta. ”Kun kiinnittelin Teiniliiton julisteita koulun seinille ja kun historian opettaja halusi kuulla oppilaiden mielipidettä ajankohtaisiin uutisaiheisiin, tuntui että jokin voisi muuttuakin”, muistelee eräs 1970-luvun nuori nainen.⁶⁷

Vaikka naisilla oli näkyvä rooli Teiniliiton toimistolla ja paikallisessa toiminnassa, poliittisten kamppailujen kiihtyminen ja avainpaikkojen tärkeyden korostuminen johti liiton johdon miehistymiseen entisestään. Ja vaikka puolueiden sotureiden rinnalta tai takaa löytyi myös nuoria naisia, he hautautuvat muiden teemojen alle eivätkä tunnu sopivan ajan poliittisten taisteluiden kentälle ja kuvastoon. Toimeliaat ja monessa mukana olleet tytöt olivat näkyvästi esillä niin aikalaislehtien palstoilla kuin radiossa ja televisiossakin, mutta myöhemmin julkisuudessa kiinnostus on kohdistunut enemmän päätöksiä tehneisiin ja puheita johtaneisiin miehiin. Asetelmaa korostaa se, että monet Teiniliittoa muistelevat miehet puhuvat lähinnä muista miehistä, joiden kanssa eniten tekivät töitä tai kamppailivat.⁶⁸

Historiantutkija Daniel James on huomannut, etteivät yhteisöä vahvistavat kertomukset useinkaan jätä tilaa sukupuolittuneille muistoille vaan sysäävät naiset helposti marginaaliin tai stereotyyppisiin rooleihin.⁶⁹ Siksi radikaaliin koululaisliikkeeseen kuuluneiden naismuistelijoiden voi olla vaikea nähdä sukupuolella olleen vaikutusta toimintaansa Teiniliitossa. Monet muistelijat sukupuolestaan riippumatta toki tiedostavat luottamustehtävien miesvoittoisuuden sinänsä. Sukupuolirooleja ja mahdollisia epätasa-arvoisia käytänteitä pohtivat kuitenkin enimmäkseen vasta myöhemmin feministisesti orientoituneet teiniaktiivit, kuten edellä mainitut Satu Hassi tai Maili Mustonen. Heille feminismi on tarjonnut käsitteitä ja näkökulmia myös nuoruuden toiminnan myöhempään arviointiin.⁷⁰ Jotkin haastateltavat ovat sen sijaan kohotelleet kulumiaan ja joko huvittuneet, yllättyneet tai närkästyneet, kun olemme kysyneet heiltä koululaisliikkeen sukupuoliasetelmista. Heidän vastauksissaan toistuu vetoaminen tyttöjen suureen määrään teinitoiminnassa: monet luettelevat vaikuttavia ja napakoita nuoria naisia, ja erityisesti taistolaisiin kuuluneet muistelijat korostavat nostaneensa tietoisesti nuoria naisia johtavillekin paikoille.

Napakan naisen retoriikka ja ajatus teinitoiminnan sukupuolineutraaliudesta muistuttaa toimittajantyön sukupuolittuneisuutta tutkineen mediahistorioitsija Heidi Kurvisen havaitsemia retorisia keinoja, joita hän nimittää vahvan naisen perinnöksi ja mielikuvien tasa-arvoksi.⁷¹ Ne osaltaan rakentavat ja uusintavat muistikuvaa Teiniliitosta tasa-arvoisena ja sukupuolineutraalina toimintaympäristöä. Kun sukupuolten toiminnan välisiä eroja ei huomata, on myös sukupuolten välisiä hierarkioita vaikea nähdä. Lisäksi teinitoimijoiden keskuudessa vallinnut toverillinen ja yhteisöllinen ilmapiiri vahvistaa entisten teinitoimijoiden kokemusta tasa-arvoisesta toiminnasta.

Kuten vinoutunut sukupuoliasetelma Teiniliiton johtotasolla osoittaa, järjestön menettelytavoissa vallitsi miesten johtoasemaa tukevia käytäntöjä ja rakenteita. Samalla on tärkeää tunnistaa ja tiedostaa, että Teiniliitto oli tästä huolimatta monelle tytölle se toimintaympäristö, joka aikanaan mahdollisti yhteiskunnallisen aktiivisuuden ja antoi eväitä myös myöhempään elämään. ”Se antoi mulle sellaiset työkalut, joilla toimia”, tiivistää pitkään ammattiliitossa työskennellyt historiantutkija, tietokirjailija ja entinen teiniaktiivi Päivi Uljas.⁷²

Kärjistyksistä refleктоivaan moniäänisyyteen

Historiakuvan syntyprosessi on kollektiivinen ja siten hallitsematon, mutta sen rakentajien toiminnassa ja muistelussa on aina taustalla erilaisia motiiveja ja konteksteja. Menneen ajan todellisuuden sijaan voidaan tavoittaa menneisyyden representaatioita ja arvioida sitä, mitä uskotaan ja koetaan tapahtuneen. Näin historiakuva muodostuu vuorovaikutuksessa nykyisyyden ja muistellun hetken kanssa sekä tapahtumien, kokemusten ja tunteiden välittämänä. Monikkomuotoisesti voidaan puhua rinnakkaisista historiakuvista, jotka heijastavat teinitoimintaan eri tavoin osallistuneiden yksilöiden tai ryhmien, kuten naistoimijoiden tai taistolaisaktiivien kokemuksia ja tulkintoja. Tällaisten historiakuvien voidaan nähdä monipuolistavan ja paikoin myös haastavan kollektiiviseksi miellettyä narratiivia.

Neuvostoliiton romahdusta seuranneina vuosina 1970-luvun, idänsuhteiden ja suomettumisen tarkasteluun ja näistä ilmiöistä käytyyn keskusteluun tuli uutta tilaa ja tarvetta sekä uudenlaisia ääniä. Juuri 1960–1970-luvuilla politiikan piiriin nuorina nousseet henkilöt ovat myös edelleen aktiivisia yhteiskunnallisia keskustelijoita. Nämä ilmiöt ovat korostaneet Teiniliiton historiakuvan painottumista 1970-luvun puoluekampppailuun ja etenkin taistolaisten toimintaan, mikä on samalla korostanut teinitoiminnan raskaina pidettyjä piirteitä ja liittänyt ”politiikkaan” negatiivisen sävyn. Näin lähes yhtä vimmainen 1960-luvun loppuvuosien yleispoliittinen mutta puolueista riippumaton teinitoiminta, kuten globaaliin eriarvoisuuteen liittyvät kampanjat sekä kysymys kouludemokratiasta ja koulumaailman liberalisoinnista, jää muistelussa usein poliittisen ja politiikan määrittelyn ulkopuolelle.

Toisaalta jo 1960–70-lukujen taitteessa osa vanhemman, yleisesti ”epäpoliittisena” pidetyn ajan teineistä oli katsonut paheksuen heitä seuranneiden nuorten radikalismia. Uudet sukupolvet ravistelevat aina vanhaa, sillä nuorten ”ikuisena tehtävänä on pölyn pyyhkiminen”, kuten esseisti Matti Kurjen-
saari kirjoitti vuoden 1969 tunnelmissa, itse jo yli 60-vuotiaana.⁷³

1970-luvusta ja sen historiakuvasta puhutaan ja kiistellään toki edelleen.⁷⁴ Samalla ajan kulumisen on edistänyt sitä, että monet osalliset kokevat uudenlaista tarvetta muistella ja reflektoida mennyttä. Entisten teiniliittolaisten muistot noin puolen vuosisadan taakse ulottuvista tapahtumista, motiiveista ja tunteista korostavat monia yksityiskohtia ja häivyttävät toisia, mutta etäisyys voi myös auttaa näkemään uutta: syitä ja seurauksia, omia valintoja, nuoruuden merkitystä – ja sen, mikä olisi voinut olla toisin.

Teiniliiton romahduksen jälkeisinä vuosina koululaispolitiikka koki jyrkän inflaation, ja 1980–90-lukujen nuorisoaktivismiin näkökulmasta puolueisiin järjestäytynyt teiniliittolaisuus vaikutti vanhanaikaiselta ja vieraalta. Pinnalle nousivat sen sijaan suoran toiminnan eri muodot. Myös elämässään eteenpäin menneille entisille teiniaktiiveille järjestövuodet olivat taakse jäänyttä aikaa. Vaikka Teiniliitto oli monille merkittävä yhteiskunnallisen identiteetin rakennuspalikka, kiihkeimpiin kamppailuihin liitetään myös epämieluisia muistoja ja tapahtumia.

Teiniliittolaisuus onkin toisinaan nähty leimaavana, ja järjestön puoluekamppailuun typistynyt historiakuva näkyy julkisessa ja yhteiskunnallisessa keskustelussa usein varoittavana esimerkkinä. Melko laajasti ajatellaan myös, että juuri puoluekamppailu ja ”politiikan ylikuumeneminen” johtivat Teiniliiton lakkauttamiseen. Se oli toki yksi tekijä ja suoraan vuoden 1975 taloudellistoiminnallisen romahduksen taustalla, mutta samalla on epätodennäköistä, että Teiniliitto olisi muutenkaan selvinnyt 1970-luvun kuluessa edenneestä peruskoulu-uudistuksesta entisellään, yli 100 000 jäsenen erittäin aktiivisena järjestönä. Kun peruskoulu lakkautti rinnakkaiskoulujärjestelmän ja kouludemokratiakamppailukin hiipui, Teiniliitolta katosi laajasti mobilisoiva agenda. Eliitin kouluun luotu järjestö olisi todennäköisesti kutistunut ja kokenut muodonmuutoksen joksikin samankaltaiseksi kuin nykyinen, vuonna 1985 perustettu Suomen Lukiolaisten Liitto. Jos tällainen kehitys olisi ollut mahdollinen, on selvää, että Teiniliiton historiakuvakin olisi aivan erilainen.

Entisten teiniaktiivien kanssa tuotetun muistitietoaineiston kokonaisuus osoittaa, että teiniliittolaisten kokemus ja käsitys järjestöstään on paljon monipuolisempi kuin julkisuutta herkimmin saavat ja toisinaan kontekstinsa kadottavat kärjistyksen. Historiakuvien sukupolvisidonnaisuus on kuitenkin läsnä yhtä lailla yksityisemmässä kuin julkisemmässäkin muistelussa. Eri aikoina toiminnassa mukana olleet muistavat Teiniliiton eri tavoin, ja myös aikalaisten keskuudessa on erilaisia näkemyksiä tapahtumista. Kuitenkin lähes kaikki ikäluokkaan katsomatta tunnistavat teinitoiminnan kauaskantoiset, voittopuolisesti positiiviset merkitykset. Nykypäivästä käsin nuoruuden ehdottomuuttakin muistellaan yleensä ymmärtäen, ja vanhat riitapukarit tervehtivät jo toisiaan jaettuina kokemuksina korostaen: olimme siellä yhdessä.

---

*FT **Essi Jouhki** työskentelee historian tutkijatohtorina Jyväskylän yliopistossa. Hänen tutkimuksensa liittyvät suomalaiseen lapsuuden ja nuoruuden historiaan, kasvatuksen ja koulutuksen historiaan sekä muistitietohistoriaan.*

---

*FM **Liisa Lulu** työskentelee väitöskirjatutkijana Turun yliopiston kulttuurihistorian oppiaineessa. Hän on kiinnostunut muistitiedosta ja elämäkerrallisista aineistoista historian tutkimuksessa, yksilöistä yhteiskunnallisissa liikkeissä sekä sukupuolihistoriasta.*

---

*Dosentti **Ville Soimetsä** työskentelee yliopisto-opettajana Turun yliopiston poliittisen historian oppiaineessa. Hän on tutkimustyössään erikoistunut aatteisiin ja mentaliteetteihin sekä politiikan ja kulttuurin rajapintoihin.*

Viitteet

- 1 Kesäkuusta 1939 huhtikuuhun 1941 järjestön nimenä oli Suomen Oppikoulujen Toverikuntien Liitto ja tämän jälkeen lokakuuhun 1943 saakka Suomen Oppikoulujen Toverikuntaliitto.
- 2 Erityisesti Jouhki & Lulu 2018; Jouhki 2020; Jouhki 2021; Soimetsä ym. 2023.
- 3 Miettunen 2009, 269.
- 4 Tuominen 1991, 258; Jouhki 2020, 38–43.
- 5 Soimetsä ym. 2023, 40.
- 6 *Teiniliitto, vimma ja rakkaus* -tutkimushanketta (2020–2024) on rahoittanut Koneen Säätiö. *Minun Teiniliittoni* -kirjoituskeruu toteutettiin keväällä 2021. Lisäksi hankkeen aikana järjestettiin kaksi useamman osallistujan vuorovaikutteista muistelutyöpajaa, joiden aineistoon ei kuitenkaan ole viitattu tässä artikkelissa.
- 7 Näistä merkittävimpänä Irja Eskolan (os. Karjalainen) vuonna 2005 tekemät Teiniliiton varhaisten vuosikymmenten teinitoimijoiden haastattelujen muistiinpanot. Tarkemmin hankkeen aineistokokonaisuudesta ks. Soimetsä ym. 2023, 33–39.
- 8 Abrams 2010, 49–50; Koivunen 2020, 26–28; Kivimäki & Toivo 2022, 60–62.
- 9 Teräs & Koivunen 2017; Jouhki 2020, 61.
- 10 Vrt. Abrams 2010, 78–79; Vehkalahti & Jouhki 2022, 377, 380.
- 11 Ks. Passerini 1989; Abrams 2010; Savolainen & Taavetti 2022; Vehkalahti & Jouhki 2022.
- 12 Blåfield, Antti & Vuoristo, Pekka. ”Näin tapettiin Suomen Teiniliitto osa 1: Muutoksen vuodet 1963–1971.” *Suomen Kuvalehti*, 1/1983; Blåfield, Antti & Vuoristo, Pekka. ”Näin tapettiin Suomen Teiniliitto osa 2: Romahduksen vuodet 1972–1975.” *Suomen Kuvalehti*, 2/1983.
- 13 Haavikko, Anna-Liisa. *Muisti. Teiniliiton loppu*. YLE, 2010.
<https://yle.fi/aihe/artikkeli/2015/11/16/muisti-teiniliiton-loppu>.
- 14 Soimetsä ym. 2023, 369–400.

- 15 Tuominen 1991; Kärenlampi 2000; Ahonen 2000; Rentola 1990; 2003; 2012; Jouhki & Lalu 2018; Jouhki 2020; 2021; Roselius 2021.
- 16 Kiuasmaa 1983; Koski 2003; Laine 2005; Kaarninen 2011.
- 17 Pernaa 2021, 153–175; Holmila 2023, 178.
- 18 Esim. jo mainitut poliitikot ja yhteiskunnalliset vaikuttajat Erkki Tuomioja, Erkki Liikanen, Ben Zyskowitz, Timo Laaninen ja Anders Blom.
- 19 Miettunen 2009; Janovicek 2013, 186–187.
- 20 Echols 2003, 90.
- 21 Miettunen 2009, 157–159.
- 22 "Nuorison iloinen merirosvojärjestö", kirjoitti Teiniliiton puheenjohtaja Otso Appelqvist keväällä 1968. Ks. "Keisarillisen koulun uudet vaatteet", *Ylioppilaslehti* 12/1968; Soimetsä ym. 2023, 28, 189.
- 23 Jouhki 2020, 315–319.
- 24 Jouhki 2020, 38, 114; Soimetsä ym. 2023, 113.
- 25 *Turun Päivälehti* 6.1.1967.
- 26 *Turun Sanomat* 3.1.1967.
- 27 Niiniluoto, Maarit. "Teinit eivät halua olla enää tuppisuita." *Suomen Kuvalehti* 2/1967.
- 28 *Seitsemäntoista* 1.4.1967.
- 29 Soimetsä ym. 2023, 163, 181.
- 30 Ahonen 2000, 21–39; Lundberg 2022, 8–15.
- 31 Tuomioja 1993, 82; Olli J. Ojanen, haastattelijoina Essi Jouhki ja Jouko Aaltonen, 7.5.2021.
- 32 Ojasen sähköpostiviesti Soimetsälle, 17.11.2022; Ojasen sähköpostiviesti Jouhkielle, 10.5.2021.
- 33 Otso Appelqvist, haastattelijoina Jouko Aaltonen, Ville Okkonen ja Kimmo Rentola, 16.9.2021.
- 34 Björklundin kommentti julkaisussa Linnilä 1996, 70.
- 35 Anders Blom ja Olli Kyrki, haastattelijoina Ville Soimetsä, Ville Okkonen ja Emmi Bildjuschkin, 7.2.2022. Blomin puheenvuoro.
- 36 Matti Viialainen, haastattelijoina Ville Soimetsä, Ville Okkonen & Jouko Aaltonen, 24.11.2021.
- 37 Ibid.
- 38 Kari Kaunismaan muisteluteksti; Minun Teiniliittoni 44, David Seligson, s. 1954. SKS KRA.
- 39 Kari Anttila, haastattelijoina Ville Soimetsä, Ville Okkonen ja Jouko Aaltonen, 13.4.2022; Timo Laanisen puheenvuoro, Haavikko 2010.
- 40 Minun Teiniliittoni 58, nimim. Hippi edelleen, s. 1954. SKS KRA.
- 41 1960 syntynyt teiniaktiivi, haastattelijoina Jouko Aaltonen ja Essi Jouhki, 18.8.2020.
- 42 Aira Forsman (os. Heimola), haastattelijana Irja Eskola 11.1.2005. Heimolan ansiot tunnustettiin, kun hän sai ansiomerkin Teiniliiton 25-vuotisjuhlan yhteydessä kesällä 1954.
- 43 Anja Niiniranta, haastattelijoina Ville Soimetsä ja Liisa Lalu, 26.8.2020.
- 44 Jaakko Kyläsalo, haastattelijat Jouko Aaltonen ja Essi Jouhki, 13.6.2020.
- 45 Sukupuolisopimuksesta ks. Hirdman 1990; Rantalaiho 1994; Julkunen 2010, 18–19.
- 46 Minun Teiniliittoni 33, Riitta Paavolainen, s. 1942. SKS KRA.
- 47 Irja Eskola, haastattelijoina Ville Soimetsä ja Essi Jouhki, 30.9.2021.

- 48 Jouhki 2020, 43, 94; Tyttöjen erilaisista koulutustarpeista ks. Kaarninen 1995.
- 49 Minun Teiniliittoni 25, Maili Mustonen, s. 1937. SKS KRA.
- 50 Jouhki 2020, 305–307.
- 51 Esimerkiksi vuonna 1972 muutamia aktiivisia tyttöoppilaita erotettiin kouluistaan yhteiskunnallisen aktiivisuutensa vuoksi. Suurinta huomiota sai Kouvolan tyttölyseosta erotetun Katriina ”Atu” Toivosen tapaus, jonka tiimoilta järjestettiin myös suuri Teiniliiton kampanja. Soimetsä ym. 2023, 303–304.
- 52 Marianne Laxén, haastattelijoina Liisa Lalu, Jouko Aaltonen ja Aapo Roselius, 13.10.2021.
- 53 Panu Pulma, Piitu Peltonen ja Lea Walter, haastattelijoina Liisa Lalu ja Jouko Aaltonen, 18.10.2021.
- 54 Kati Peltola. ”Sukupuolirooleja muuttamaan!”, *Teinilehti* 17/1965; Yhdistys 9:stä ja laajemmin sukupuoliroolikeskustelusta ks. esim. Kurvinen & Turunen 2022, 3–6.
- 55 Päivi Uljas (os. Saarinen), haastattelijoina Essi Jouhki ja Liisa Lalu, 17.6.2020.
- 56 Soimetsä ym. 2023, 176, 254; Rentola 1990.
- 57 Soimetsä ym. 2023, 247–248.
- 58 Erkki Liikanen ja Jorma Westlund, haastattelijoina Ville Okkonen, Kimmo Rentola ja Ville Soimetsä, 15.3.2023. Westlundin puheenvuoro.
- 59 Soimetsä ym. 2023, 227.
- 60 Hassi 2018, 222; Satu Hassi, haastattelijoina Ville Soimetsä, Liisa Lalu ja Jouko Aaltonen, 27.9.2021. Taistolaisen liikkeen ja feminismin suhteesta, muistamisesta ja jatkuvuudesta ks. esim. Turunen 2018.
- 61 Paula Karhunen, haastattelijoina Liisa Lalu ja Emmi Bildjuschkin, 22.12.2021; Kaunismaa, haastattelu; Kaksi entistä naisaktiivia, haastattelijoina Liisa Lalu, Essi Jouhki ja Ville Okkonen, 7.6.2021; Minun Teiniliittoni 11, Paula Karhunen, s. 1957. SKS KRA.
- 62 Eeva-Liisa Lehto, haastattelijoina Liisa Lalu ja Essi Jouhki, 29.9.2021; Pulma, Peltonen ja Walter, haastattelu; Lauri Kontro, haastattelijoina Jouko Aaltonen ja Kimmo Rentola, 13.10.2022.
- 63 Rentola 2003, 101–103; Soimetsä ym. 2023, 287.
- 64 Ojanen, haastattelu.
- 65 Appelqvist, haastattelu.
- 66 Marjut Helminen, haastattelijana Essi Jouhki, 6.10.2021.
- 67 Minun Teiniliittoni 55, nimim. 70-luvun nuori, s. 1955. SKS KRA.
- 68 Tämä ilmiö näkyy sekä haastatteluissamme että *Muisti*-dokumenttielokuvassa. Teinitoiminnan kaikki tasot tavoittaneessa *Minun Teiniliittoni* -muistitietokeruussa aineisto on puolestaan moniäänisempää.
- 69 James 2007, 228–229.
- 70 Ks. myös Jouhki 2020, 305–306.
- 71 Kurvinen 2013, 423.
- 72 Uljas, haastattelu.
- 73 Kurjensaari 1973, 178.
- 74 Viimeaikaisesta suomettumisdebatista ks. esim. Koivunen ym. 2022; Vares 2023, 125–174.

Lähteet

Haastattelut

Teiniliitto, vimma ja rakkaus -tutkimushankkeen muistitietohaastattelut, 2020–2023. 63 haastateltavaa. Haastattelutallenteet ja tekstinnökset kirjoittajien hallussa. Irja Eskolan haastattelujen muistiot, 2005. 14 haastateltavaa. Muistiot kirjoittajien hallussa.

Kirjallinen muistitietoaineisto

Minun Teiniliittoni -muistitietokeruu, 15.2.–15.6.2021. 61 vastaajaa. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkisto, perinteen ja nykykulttuurin kokoelma.

Sanoma- ja aikakauslehdet

"Keisarillisen koulun uudet vaatteet", *Ylioppilaslehti* 12/1968.
Niiniluoto, Maarit. "Teinit eivät halua olla enää tuppisuita." *Suomen Kuvalehti* 2/1967.
Peltola, Kati "Sukupuolirooleja muuttamaan!", *Teinilehti* 17/1965.
Seitsemäntoista 1.4.1967.
Turun Päivälehti 6.1.1967.
Turun Sanomat 3.1.1967.

Kirjallisuus

Abrams, Lynn. *Oral History Theory*. New York: Routledge, 2010.
<https://doi.org/10.4324/9780203849033>.
Ahonen, Risto. *Teinien taksvärkki. Ykskaks maailma paremmaks!* Pro gradu -tutkielma. Helsinki: Helsingin yliopisto, 2000.
Blåfield, Antti, ja Pekka Vuoristo. "Näin tapettiin Suomen Teiniliitto osa 1: Muutoksen vuodet 1963–1971." *Suomen Kuvalehti*, 1/1983.
Blåfield, Antti, ja Pekka Vuoristo. "Näin tapettiin Suomen Teiniliitto osa 2: Romahduksen vuodet 1972–1975." *Suomen Kuvalehti*, 2/1983.
Echols, Alice. *Uhoa ja unelmia. 60-luvun jälkijärityksiä*. Alkuteos *Shaky Ground: The Sixties and its Aftershocks*, suomentaneet Liisa Laaksonen ja Petri Stenman. Helsinki: Like, 2003.
Haavikko, Anna-Liisa. *Muisti. Teiniliiton loppu*. YLE, 2010.
<https://yle.fi/aihe/artikkeli/2015/11/16/muisti-teiniliiton-loppu>.
Hassi, Satu. *Mannerheim-solki ja punalippu*. Helsinki: Siltala, 2018.
Hirdman, Yvonne. "Genussystemet." Teoksessa *Demokrati och makt i Sverige*. SOU 1990:44. Maktutredningens huvudrapport. Stockholm. <https://lagen.nu/sou/1990:44>.

- Holmila, Antero. *Suomalaisten kylmä sota*. Jyväskylä: Atena, 2023.
- Hyvärinen, Matti. "Opiskelijaliike kertomuksena." *Politiikka* no. 4 (1990): 261–270.
- Hyvärinen, Matti. *Viimeiset taistot*. Tampere: Vastapaino, 1994.
- James, Daniel. *Doña María's Story: Life History, Memory, and Political Identity*. 3rd edition. Durham, NC: Duke University Press, 2007.
- Janovicek, Nancy. "'If you'd told me you wanted to talk about the '60s, I wouldn't have called you back': Reflections on Collective Memory and the Practice of Oral History." Teoksessa *Oral History Off the Record: Toward an Ethnography of Practice*, toimittaneet Anna Sheftel ja Stacey Zembrzycki, 185–200. New York: Palgrave Macmillan, 2013.
- Jouhki, Essi. *Teinikuntatoiminnan sukupolvet. Muistitietohistoria oppikoulujen koulu-
laisliikkeestä 1950–1970-luvuilla*. Acta Universitatis Ouluensis. B, Humaniora 178. Oulu: Oulun yliopisto, 2020. <http://urn.fi/urn:isbn:9789526225173>.
- Jouhki, Essi. "'Then we were ready to be radicals!': School Student Activism in Finnish Upper Secondary Schools in 1960–1967." *Scandinavian Journal of History* 46, no. 3 (2021): 383–407. <https://doi.org/10.1080/03468755.2021.1875871>.
- Jouhki, Essi, ja Liisa Lalu. "Hei me tehdään nyt itse! Muistoja nuoruudesta teinikuntatoiminnassa ja nuortaistolaisessa liikkeessä." *Elore* 25, no. 2 (2018): 9–32. <https://doi.org/10.30666/elore.77117>.
- Julkunen, Raija. *Sukupuolten järjestykset ja tasa-arvon paradoksit*. Tampere: Vastapaino, 2010.
- Kaarninen, Mervi. "Oppikoulu yhteiskunnan rakentajana." Teoksessa *Valistus ja koulunpenkki. Kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle*, toimittaneet Anja Heikkinen ja Pirjo Leino-Kaukiainen, 405–429. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2011.
- Kiuasmaa, Kyösti. *Oppikoulu 1880–1980. Oppikoulu ja sen opettajat koulujärjestyksestä peruskouluun*. Oulu: Pohjoinen, 1982.
- Kivimäki, Ville, ja Raisa-Maria Toivo. "Kokemuksen historia." Teoksessa *Avaimia menneisyyteen. Opas historian tutkimuksen menetelmiin*, toimittaneet Tuomas Tepora, Mirkka Danielsbacka & Matti O. Hannikainen, 59–76. Helsinki: Gaudeamus, 2022.
- Koivunen Pia. *Rauhanuskovaiset. Suomalaiset maailman nuorisofestivaaleilla 1940–1950-luvuilla*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2020.
- Koivunen, Pia, Liisa Lalu, Saara Matala & Ville Soimetsä. "Kylmän sodan Suomi ja historiallisen tarinankerronnan vaikeus." *Politiikasta*, 20.1.2022. <https://politiikasta.fi/kylman-sodan-suomi-ja-historiallisen-tarinankerronnan-vaikeus>.
- Koski, Leena. "Oppikoulunuoruus 1940–1950-luvuilla." Teoksessa *Nuoruuden vuosisata. Suomalaisen nuorison historia*, toimittaneet Sinikka Aapola ja Mervi Kaarninen, 283–314. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2003.
- Kurjensaari, Matti. *Syntynyt sivulliseksi. Näkyjä ja näkemyksiä 1960–1973*. Porvoo ja Helsinki: WSOY, 1973.
- Kurvinen, Heidi, ja Arja Turunen. "Radical sex role ideology and the Finnish gender role movement in the late 1960s." *Women's History Review* 32, no. 1 (2023): 62–81. <https://doi.org/10.1080/09612025.2022.2092270>.

- Kurvinen Heidi. *"En mä oo mies enkä nainen. Mä oon toimittaja". Sukupuoli ja suomalainen toimittajakunta 1960- ja 1970-luvuilla.* Acta Universitatis Ouluensis. B, Humaniora 113. Oulu: Oulun yliopisto, 2013.
- Kärenlampi, Paavo. *Taistelu kouludemokratiasta. Kouludemokratian aalto Suomessa.* Helsinki: Suomen Historiallinen Seura, 1999.
- Laaninen, Timo. *Keskustan kuiskaaja. Vuoteni politiikassa.* Helsinki: Kirjapaja, 2021.
- Laine, Sofia. "Neljän naisministerin tarina aktivismista ja siitä mitä pitäisi tehdä." Teoksessa *Mitä on tehtävä? Nuorison kapinan teoriaa ja käytäntöä*, toimittaneet Tommi Hoikkala, Sofia Laine & Jyrki Laine, 151–176. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto/ Nuorisotutkimusseura, 2005.
- Liikanen, Erkki. *Olin joukon nuorin.* Helsinki: Otava, 2019.
- Linnilä, Kai. "60-luku ja vaaran vuodet." Teoksessa *Ikaroksen perilliset. NVL:n 75-vuotisjuhlakirja*, toimittanut Silja Hiidenheimo, 53–70. Helsinki: WSOY, 1996.
- Lundberg, Björn. "Youth Activism and Global Awareness: The Emergence of the Operation Dagsverke Campaign in 1960s Sweden." *Contemporary European History* (2022): 1–15. <https://doi.org/10.1017/S0960777322000595>.
- Miettunen, Katja-Maria. *Menneisyys ja historiakuva. Suomalainen kuusikymmentäluku muistelijoiden rakentamana ajanjaksona.* Bibliotheca Historica 126. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2009.
- Passerini, Luisa. *Facism in Popular Memory. The Cultural Experience of the Turin Working Class.* Cambridge: Cambridge University Press, 1989.
- Pernaa, Ville. *Pimeä vuosikymmen. Suomi 1968–1981.* Helsinki: Siltala, 2021.
- Rantalaiho, Liisa. "Sukupuolisopimus ja Suomen malli." Teoksessa *Naisten hyvinvointivaltio*, toimittaneet Anneli Anttonen, Lea Henriksson & Ritva Nätkin, 9–30. Tampere: Vastapaino, 1994.
- Rentola, Kimmo. "Nuortaistolaisuuden synty I. Ratavarren ryhmä ja muut varhaiset nuorleninistit (1967)." *Politiikka* no. 4 (1990): 243–260.
- Rentola, Kimmo. "Kevään 1968 isänmaan toivot." Teoksessa *Työväen verkostot*, toimittaneet Sakari Saaritsa ja Kari Teräs, 96–132. Helsinki: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 2003.
- Rentola, Kimmo. "Suomen Teiniliiton nousu ja tuho." Teoksessa *Tiedon ja osaamisen Suomi. Kasvatus ja koulutus Suomessa 1960-luvulta 2000-luvulle*, toimittaneet Pauli Kettunen ja Hannu Simola, 175–181. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2012.
- Roos, J. P. "Missä he ovat nyt? 60- ja 70-lukulaiset aktivistit 2000-luvulla." Teoksessa *Mitä on tehtävä? Nuorison kapinan teoriaa ja käytäntöä*, toimittaneet Tommi Hoikkala, Sofia Laine & Jyrki Laine, 53–102. Helsinki: Nuorisotutkimusseura, 2005.
- Roselius, Aapo. *Skolungdom. Finlands Svenska Skolungdomsförbund FSS 1921–2021.* Helsingfors: Svenskt Stöd r.f, 2021.
- Savolainen, Ulla, ja Riikka Taavetti. "Muistitietotutkimus. Paikantumisia, eettisiä kysymyksiä ja tulevia suuntia." Teoksessa *Muistitietotutkimuksen paikka. Teoriat, käytännöt ja muutos*, toimittaneet Ulla Savolainen ja Riikka Taavetti, 10–46. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2022. <https://doi.org/10.21435/skst.1478>.

- Soimetsä, Ville, Essi Jouhki, Liisa Lalu, Ville Okkonen, Kimmo Rentola & Aapo Roselius. *Vimmaa ja voimaa. Suomen Teiniliitto ja yhteiskunta 1939–1983*, toimittaneet Ville Soimetsä, Essi Jouhki & Liisa Lalu. Helsinki: Teos, 2023.
- Suominen, Tapani. *Ehkä teloitamme jonkun. Opiskelijaradikalismi ja vallankumousfiktio 1960- ja 1970-lukujen Suomessa, Norjassa ja Länsi-Saksassa*. Helsinki: Tammi, 1997.
- Teräs, Kari, ja Pia Koivunen. "Historiallinen muistitietohaastattelu." Teoksessa *Tutkimushaastattelun käsikirja*, toimittaneet Matti Hyvärinen, Pirjo Nikander & Johanna Ruusuvoori, 163–180. Tampere: Vastapaino, 2017.
- Tuominen, Marja. *"Me kaikki ollaan sotilaitten lapsia". Sukupolvihegemonian kriisi 1960-luvun suomalaisessa kulttuurissa*. Helsinki: Otava, 1991.
- Tuomioja, Erkki. *Kukkaisvallasta kekkosvaltaan*. Helsinki: Otava, 1993.
- Turunen, Arja. "Kapinaa ja ahtaita raameja. Suomalaisten feministien muistoja 1970- ja 1980-lukujen yhteiskunnallisesta toimintakulttuurista." *Sukupuolentutkimus–Genusforskning* 31, no. 3 (2018): 37–50.
- Vares, Vesa. *Nuori Ben Zyskowicz. Suomettumisen vuodet*. Helsinki: Otava, 2023.
- Vehkalahti, Kaisa, ja Essi Jouhki. "Lapsuuden ja nuoruuden historian näkökulmia muistitietotutkimukseen." Teoksessa *Muistitietotutkimuksen paikka. Teoriat, käytännöt ja muutos*, toimittaneet Ulla Savolainen ja Riikka Taavetti, 366–391. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2022. <https://doi.org/10.21435/skst.1478>.

"Tällaisen Vironko me silloin halusimmekin?" Uudelleenitsenäistymisen kilpailevat tulkinnat Viron johtavassa lehdistössä

Abstrakti

Artikkelissa analysoidaan Viron kolmen suurimman sanomalehden (*Postimees*, *Eesti Päevaleht*, *Õhtuleht*) vuosina 2001, 2011 ja 2021 välittämää kuvaa Viron uudelleenitsenäistymisestä ja sitä seuranneesta yhteiskunnallisesta kehityksestä. Vaikka kaikki mainitut lehdet ovat virallisesti sitoutumattomia, tuloksena hahmottui silti kolme erilaista politisoitunutta tulkintaa ja historiakuva. *Postimees* kannatti Virossa harjoitettua oikeistolaista markkina-liberaalia politiikkaa ja näki siksi vuoden 1991 jälkeisen yhteiskunnallisen kehityksen positiivisena. Se tuki myös kansalliskonservatiivista tulkintaa Viron itsenäistymiskamppailusta. *Eesti Päevaleht* sympatisoi vasemmistolaisia tulkintoja, minkä seurauksena sen näkemys oli lähes päinvastainen. *Õhtuleht* sijoittui välittämänsä kuvan osalta näiden kahden sanomalehden väliin, ollen kuitenkin lähempänä *Eesti Päevalehteä* kuin *Postimees*-lehteä.

Vanhoillisten kommunistien vallankaappausyritys Moskovassa elokuussa 1991 oli Neuvostoliitolle lopullinen kuolinisku, joka johti välittömästi koko valtion hajoamiseen. Myös Viron valtiojohto julisti Viron itsenäisyyden palautetuksi 20.8.1991. Kyse oli nimenomaan itsenäisyyden palauttamisesta tai uudelleenitsenäistymisestä, koska virolaisen näkökulman mukaan Viron itsenäistyminen vuodelta 1918 oli edelleen voimassa *de jure*. Viro oli vain ollut Neuvostoliiton miehittämä vuosina 1944–1991. Virolla on siten nykyään kaksi itsenäistymiseen liittyvää juhlapäivää: toinen 24.2.1918 ja toinen 20.8.1991.¹

Keskityn tässä artikkelissa analysoimaan virolaista mediakeskustelua maan uudelleenitsenäistymisestä. Oman maan itsenäisyyteen liittyviä asioita muistellaan niin Virossa kuin muuallakin intensiivisimmin silloin, kun tapahtumista on kulunut tasavuosisikymmeniä. Analysoin siksi myös omas-

sa artikkelissani virolaisen lehdistön kirjoittelua kymmenvuotissykleittäin: 10, 20 ja 30 vuotta tapahtumien jälkeen. Lehdistöaineistosta tehdyt otokset kattavat ajallisesti kolme elokuun jälkipuoliskoa (15.8.–31.8.) vuosilta 2001, 2011 ja 2021. Valittujen lehtien koko sisältö on käyty systemaattisesti läpi kyseisiltä jaksoilta.

Viron johtavalla lehdistöllä tarkoitan maan kolmea laajalevikkisintä päivälehteä: *Eesti Päevaleht* (EPL), *Postimees* (PO) ja *Õhtuleht* (OL).² Kyseiset lehdet ovat puolueisiin ja poliittisiin ideologioihin sitoutumattomia, mutta niissä työskentelevillä henkilöillä, kuten ihmisillä ylipäätään, voi olla vaihtelevasti erilaisia arvoihin ja maailmankatsomuksiin pohjautuvia painotuksia, sympatioita ja antipatioita. Õhtulehteä voidaan luonnehtia tabloidityyppiseksi, joskaan tyyliero kahteen muuhun ei ole kovin suuri. Viron media-alan liiketoiminnassa on tapahtunut 1990-luvun alusta nykypäivään monia muutoksia, jonka myötä myös lehtien omistussuhteet ovat vaihdelleet useaan kertaan eri liikeyritysten välillä. Näiden, pääasiassa pohjoismaisten suurten media-konsernien omistamien yritysten mahdollisista ohjauspyrkimyksistä lehtien varsinaisiin sisältöihin ei ole saatavissa tutkittua tietoa.³

Viron uudelleenitsenäistymistä on tutkittu erilaisista näkökulmista⁴, mutta virolaisen lehdistön tai muun median historiatulkintoihin keskittyvää tutkimusta ei ole toistaiseksi ilmestynyt. On kuitenkin muutamia teoksia tai artikkeleita, joissa käsitellään virolaisten näkemyksiä oman maansa historiasta ja jotka siten tarjoavat mahdollisuuden tutkimukselliseen keskusteluun. Lähimmäksi tämän artikkelin teemaa tulee Raili Nuginin artikkeli, jossa hän analysoi, miten virolaisten kollektiivinen minäkuva heijastui Eesti Päevalehden sisällöissä vuosina 1991 ja 2001. Nuginin havainnot vuoden 2001 tilanteesta antavat vertailukohtaa saman vuoden mediakeskustelulle uudelleenitsenäistymiseen liittyen. Ene Kõresaar on tutkinut virolaista muistelukulttuuria elämäkertojen kautta ja todennut, että uuden itsenäisyyden ajan kehityskulkuja muistellaan usein ristiriitaisin tuntein. Anu Aarelaid-Tart ja Anu Kannike ovat käyttäneet samasta asiasta jopa käsitettä kulttuurinen trauma.⁵

Marek Tamm on puolestaan analysoinut muistipolitiikkaan liittyntä keskustelua Viron parlamentissa vuosina 1991–2011. Parlamentin fokus oli lähes täysin vuotta 1991 edeltäneessä historiassa, mutta Tammilla on kuitenkin muutamia huomioita uudelleenitsenäistymisen juhlapäivän statukseen liittyen. Maininnan arvoinen on myös Meike Wulfin teos, jossa hän käsittelee Viron historiakulttuurin kehitystä. Hänen fokuksensa on eri historiantutkija-

sukupolvien näkemysten ja valtiovallan toimenpiteiden analyysissa ja tulkinnoissa Viron uudelleenitsenäistymistä edeltävästä historiasta, mutta Wulfin havainnot tarjoavat silti jonkin verran vertailumahdollisuuksia.⁶

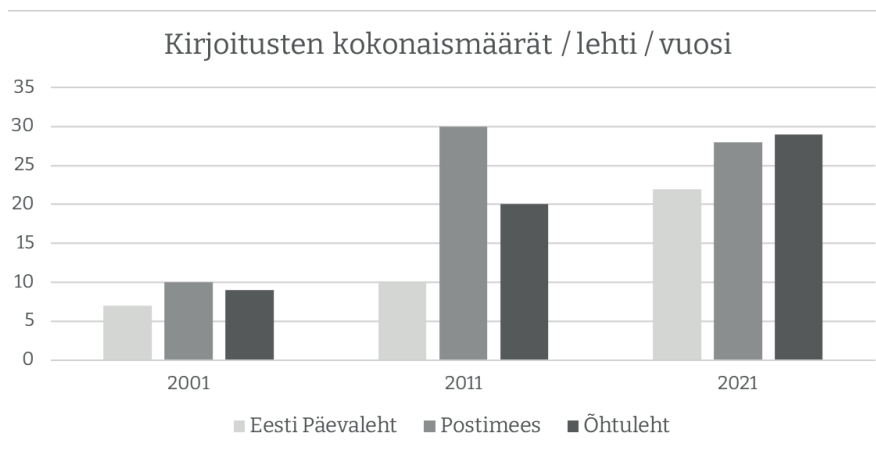
Koko tämän artikkelin läpäisevä pääkysymys on, mitä Viron johtavassa lehdistössä on kirjoitettu uudelleenitsenäistymiseen liittyen, ja miksi juuri tietyllä tavalla. Media-aineisto jakautui tältä osin käytännössä kahteen ala-temaan: 1) historialliset tapahtumat vuonna 1991 ja 2) Viron yhteiskunnan kehitys vuodesta 1991 eteenpäin. Analyysin kannalta keskeisiä tarkentavia kysymyksiä ovat: Mitä teemoja lehdet ovat nostaneet esiin kyseisessä asiasyhteydessä ja miksi? Missä määrin ja miten kirjoittelu on muuttunut ajan mittaan ja mistä syistä? Millaisia yhtäläisyyksiä ja eroja eri lehtien välillä on havaittavissa ja mitkä tekijät selittävät ne? Minkälainen historiakuva tai -kuvia kaiken kaikkiaan rakentuu virolaisten lehtien kertomuksissa? Analyysi kohdistuu siihen, minkälaisia tulkintoja lehtien toimitukset ovat rakentaneet valintojensa kautta, haastatteleamalla ulkopuolisia henkilöitä ja antamalla heidän puheenvuoroilleen tai kirjoituksilleen palstatilaa sekä koostamalla itse muiden aineistojen pohjalta artikkelityyppisiä kirjoituksia.

Metodiikan osalta tutkimuksen perustan muodostaa kontekstointia painottava historiallinen lähdekritiikki, jonka yhteydessä myös määrällisellä analyysillä on pieni rooli. Laadullisessa analyysissä huomioidaan soveltuvasa määrin muutamia monitieteisiä erityisnäkökulmia. Yksi sellainen on muistamisen rakenteisiin liittyvät tutkimustulokset, ennen kaikkea niihin liittyvä narratiivisuus – koska muistamiseen liittyy aina ihmisten luontainen taipumus luoda menneisyydestä mielekkäältä tuntuvia kertomuksia. Kertomuksiin kuuluvat puolestaan stereotyyppiä ja muut yksinkertaistavat mallit ja mielikuvat maailmasta.⁷ Toinen vastaava erityisnäkökulma on lehdistön yleisiin toimintatapoihin liittyvä tutkimus. Kaikkien median tuottamien aineistojen tarkoitus on vaikuttaa kohdeyleisöön. Aineistot syntyvät prosessissa, joka voi olla ääripäiden osalta hyvin vaihteleva yhdistelmä suureen objektiivisuuteen pyrkivää tiedon välittämistä ja vahvaan subjektiivisuuteen pohjautuvaa suostuttelevaa tai propagandistista viestintää.⁸ Näiden ääripäiden väliin luonnollisesti mahtuu kirjo vähemmän polarisoituneita näkökulmia.

Määrällinen analyysi: kokoavista artikkeleista kohti pienten uutisten ja mielipiteiden kirjoja

Alla olevassa kaaviossa on esitetty, kuinka paljon uudelleenitsenäistymiseen liittyneitä kirjoituksia kaikkiaan ilmestyi mainituilla aikaväleillä kussakin sanomalehdessä. Luvut sisältävät kaikki kirjoitustyyppit: pääkirjoitukset, uutiset, lehden omien toimittajien laatimat artikkelityyppiset kirjoitukset, ja toimituksen ulkopuolisten kirjoittajien tekstit.

Itsenäisyyden palauttamisen muistopäivä oli tapahtuma, johon liittyen julkaistiin melko paljon kirjoituksia, mutta jonka elinkaari mediasyklissä oli joka kerralla lyhyt. Yli 90 prosenttia kirjoituksista ilmestyi aikavälillä 18.8.–21.8. Lehdissä ei siis koettu tarpeelliseksi nostaa juhlapäivän tematiikkaa esille juurikaan ennen varsinaista päivää ja sen aattoa, eikä myöskään käydä mainittavassa määrin jälkikeskustelua juhlapäivän tapahtumista joitakin välitömiä kommentteja lukuun ottamatta.

Kirjoitusten vuosittaisen määrän kehitys selittyy ennen muuta kaikkien lehtien rakenteen ja ulkoasun muutoksella. Vuonna 2001 kaikki mainitut lehdet edustivat sellaista sanomalehdistön koulukuntaa, jossa suosittiin harvoja mutta pitkiä kirjoituksia. Kymmenen vuotta myöhemmin erityisesti Postimees ja hieman vähäisemmässä määrin myös Õhtuleht olivat jo siirtyneet rakenteeseen, jossa julkaistiin mieluummin paljon lyhyitä uutisia ja artikkeleita, joskin yksittäisille pitemmille artikkeleille oli edelleen tilaa. Eesti Päevaleht oli vielä vuonna 2011 tässä mielessä perinteisellä linjalla, mutta sekin muutti rakennettaan ja ulkoasuun vuoteen 2021 mennessä.

Oheisissa taulukoissa on esitetty kirjoitusten jakautuminen niiden laatijan mukaan sekä pääpiirteittäinen jako aihepiireihin. Pääkirjoituksia pidetään lähtökohtaisesti sanomalehden virallisina linjauksina. Vain Öhtulehdessä ilmestyi uudelleenitsenäistymiseen liittynyt pääkirjoitus kaikkina tarkasteltuina vuosina. Postimees-lehdessä sellainen julkaistiin vain vuonna 2011 ja Eesti Päevalehdessä vuonna 2021. Tässä yhteydessä voidaan huomioida, että monissa virolaisissa lehdissä ei ole ollut käytäntönä julkaista pääkirjoitusta välttämättä joka päivä. Koska kyse on kuitenkin merkittävästä muistopäivästä, pääkirjoituksen jättäminen pois selittyy enemmän muilla syillä. Viimeksi mainittujen lehtien päätoimittajilla ei nähtävästi ollut aina halua ottaa kantaa itsenäistymisvaiheen tapahtumiin ja sitä seuranneeseen kehitykseen. Mahdollisesti aihepiiri tuntui aralta, koska siihen liittyi paljon kiistoja ja kilpailevia näkemyksiä, joita käsitellään artikkelissa tarkemmin määrällisen analyysin jälkeisessä osassa.

Öhtulehden päätoimittajana vuosina 2001 ja 2011 toimi Väino Koorberg, ja vuonna 2021 Martin Šmutov. Postimees-lehden päätoimittaja vuonna 2011 oli Merit Kopli, ja Eesti Päevalehdessä vastaavasti Urmo Soonvald vuonna 2021. Kaikki ovat ammattijournalisteja, joilla ei tiettävästi ole ainakaan julkisia poliittisia tai muita merkittäviä sidonnaisuuksia.

Vertailtaessa lehtien toimittajien ja toimituksen ulkopuolisten henkilöiden laatimien kirjoitusten osuutta, trendi kohti toimittajien roolin kasvamista on lukujen valossa selkeä. Toisaalta on huomattava, että ulkopuolisten kirjoittajien artikkelit olivat keskimäärin pitempiä, eli niille annettiin enemmän palstatilaa. Toimittajat laativat tai muotoilivat 80–90 prosenttia uutisista tai artikkeleista, mutta toimituksen ulkopuolisten henkilöiden ääni pääsi kuuluviin koko tarkasteluajan paitsi yksittäisten kolumnien kautta, myös ennen kaikkea lisääntyneiden haastattelujen kautta vuodesta 2011 eteenpäin. Haastatteluissa painopiste siirtyi vuonna 2021 tavallisiin kansalaisiin, kun sitä ennen pääosassa olivat tunnetut julkisuuden henkilöt.

Toimituksen ja ulkopuolisten kirjoittajien teksteissä ei ollut merkittäviä sisällöllisiä eroja. Voidaan kuitenkin huomioida, että ulkopuoliset kolumnistit keskittyivät systemaattisemmin johonkin tarkasti määrittelemäänsä kysymykseen, kun taas toimittajien kirjoittamissa teksteissä oli usein mahdutettu useampia asioita saman jutun sisälle – ja joskus myös erilaisia näkemyksiä, jos oli haastateltu monta henkilöä. Lähtökohtaisesti voidaan sanoa, kuten esimerkiksi Pertti Grönholm ja Heino Nyysönen ovat todenneet, että menneisyyttä muisteltaessa kaikilla mediassa ääneen pääsevillä on kyse sekä oman

historiatulkinnan tarjoilemisesta muille että oman identiteetin vahvistamisesta. Poliitikoilla tarve menneisyyttä julkisuudessa koskevien tulkintojen hallintaan on todennäköisesti vielä suurempi kuin muilla, jos on kyse heidän omien päätöstensä oikeuttamisesta.⁹ Se näkyi myös tämän tutkimuksen aineistossa, kun mediassa väiteltiin vuoden 1991 tapahtumista: vastakkainasettelua eri tulkintojen välille olivat rakentamassa nimenomaan poliitikot.

Taulukko 1: Kirjoitusten jakautuminen toimituksellisiin ja toimituksen ulkopuolisiin

Vuosi	Lehti	Pääkirj.	Ulkop.	Toimitus	Yhteensä
2001	EPL	0	2	5	7
2001	PO	0	2	8	10
2001	OL	1	1	7	9
2011	EPL	0	2	8	10
2011	PO	1	3	26	30
2011	OL	1	4	15	20
2021	EPL	1	4	17	22
2021	PO	0	2	26	28
2021	OL	2	2	25	29

Taulukko 2: Kirjoitusten jakautuminen pääteemoittain

Vuosi	Lehti	1991	Kehitys	Molemmat	Muut
2001	EPL	3	2	1	1
2001	PO	2	2	3	3
2001	OL	4	1	2	2
2011	EPL	3	3	2	2
2011	PO	6	3	8	13
2011	OL	5	3	5	9
2021	EPL	9	6	4	3
2021	PO	10	4	5	9
2021	OL	11	4	5	9

Taulukossa 2 on esitelty kirjoitusten jakautuminen keskeisiin teemoihin. Sarake ”1991” näyttää sellaisten kirjoitusten määrän, joissa keskityttiin vain vuoden 1991 tapahtumiin. Suurimmassa osassa niistä ei otettu selkeää kantaa tapahtumiin liittyneisiin poliittisiin tulkintoihin, vaan sisältö useimmiten

koostui jännittävässä tilanteissa mukana olleiden henkilöiden muisteluista. Sarake ”Kehitys” viittaa kirjoituksiin, joissa käsiteltiin Viron yhteiskunnan kehittymistä vuoden 1991 jälkeen. Viimeksi mainituissa kirjoituksissa otettiin vahvimmin kantaa. Noin neljäsosa kirjoituksista oli sellaisia, että niissä käsiteltiin tavalla tai toisella molempia pääteemoja. Lisäksi taulukossa on kategoria ”Muut”, joka koostuu lähinnä lyhyistä uutisista, joissa kerrottiin tulevasta tai edellisen päivän tapahtumista muistopäivän viettämiseen liittyen. Ne olivat sisällöltään neutraaleja kuvauksia kyseisistä tapahtumista.

“Suuret unelmat eivät täyttyneet” – 10 vuotta itsenäisyyden palauttamisesta

Kun Virossa vietettiin itsenäisyyden palauttamisen kymmenvuotispäivää elokuussa 2001, takana oli vuosikymmen, jolloin maa oli käynyt läpi perinpohjaisen muutoksen lähes kaikilla elämänaloilla. Kesällä 1991 Viro oli maa, joka oli juuri vapautunut puoli vuosisataa kestäneestä tuhoisasta neuvostomiehityksestä, ja jossa oli pulaa kaikesta. Vielä tuolloin virolaisia kuitenkin yhdisti tavoite itsenäisyydestä, jonka puolesta oli kamppailtu intensiivisesti varsinkin edelliset kolme vuotta. Kun itsenäisyys lopulta toteutui, mieliala oli helpottunut ja optimistinen. Virolaiset uskoivat ja toivoivat, että demokratiaan ja markkinatalouteen pohjautuvan hyvinvointivaltion rakentaminen sujuisi nopeasti, kun virolaiset saisivat nyt itse päättää oman maansa asioista ja uusi, itsenäisyystaistelussa ansioitunut nuori sukupolvi ottaisi johtovastuun.¹⁰

Kehitys ei kuitenkaan kulkenut niin suoraviivaisesti kohti yleisen aineellisen hyvinvoinnin lisääntymistä. Kuten muuallakin itäisessä Euroopassa, vain harvoilla virolaisilla oli todellista ymmärrystä siitä, miten läntiset talousjärjestelmät, ja laajemmassa mielessä yhteiskunnat, toimivat. Kuvaa-vaan on, että Mart Laar, joka valittiin Viron pääministeriksi 32-vuotiaana ja toimi sen jälkeen pääministerinä vuosina 1992–1994 ja 1999–2002, kertoo lukeneensa vain yhden taloustieteellisen kirjan ennen ministeriksi tuloaan. Teos oli Milton Friedmanin *Free to Choose*, joka on yksi liberaalin talouspolitiikan klassikkoja. Laar ja Viron uusi poliittinen eliitti toteutti Friedmanin ajatukset lähes sellaisenaan, mikä tarkoitti keskeisiltä osiltaan yksityistämistä, valtion talousroolin supistamista minimiin, palkansaajien tasaveroa, ja suojatullien poistamista.¹¹

Sosialistisen talousjärjestelmän romahtaminen koko entisen neuvostoimperiumin alueella tarkoitti myös siihenastisen laajan sisämarkkina-alueen hajoamista, kauppavaihdon jyrkkää supistumista, entisestään pahentuvaa elintarvikepulaa ja pulaa kaikista käyttötavaroista, mukaan luettuna energia ja sähkö, sekä superinflaatiota. Erityisesti vuosista 1991–1992 tuli kova koetelemus niin Virolle kuin muillekin Baltian maille; vuonna 1992 Viron bruttokansantuote laski 15 %. Seuraavana vuonna alkanut nousukausi pysähtyi vuonna 1998 Venäjän talousromahdukseen ja globaaliin lamaan. Vuonna 2001 Virossa elettiin edelleen epävarmuuden oloissa ja tilanteessa, jossa eläkeläiset ja muut yhteiskunnan tuista riippuvaiset väestöryhmät joutuivat selviämään todella pienillä tuloilla.¹²

Ristiriita itsenäisyyden alussa olleiden suurten toiveiden ja seuraavien vuosina koettujen vaikeuksien ja osin suoranaisten kurjuuden välillä mitä ilmeisemmin selittävät, miksi itsenäisyyden palauttamisen kymmenvuotisjuhlia vietettiin Virossa vähintään ristiriitaisissa, jopa synkissä tunnelmissa – ainakin, kun tarkastellaan johtavan median kirjoittelua. Selkeästi positiivisia puheenvuoroja ei julkaistu lainkaan. Niissäkin kirjoituksissa, joissa pyrittiin luomaan uskoa parempaan tulevaisuuteen, tuotiin esille, että edeltävä vuosikymmen oli sisältänyt suuria pettymyksiä.

Myönteisimmän puheenvuoron käytti, ei yllättäen, juuri edellä mainittu Viron talousuudistuksen pääarkkitehti Mart Laar, joka oli kesällä 2001 toisella pääministerikaudellaan. Postimees-lehden julkaisemassa pääministerin juhlapuheessa Laar totesi, että “olemme kaikki aikoinamme unelmoineet paratiisimaisen kauniista ja ihmeellisestä Virosta, mutta olemme joutuneet uudelleen ja uudelleen pettymään kipeästi, kun todellisuus ei vastaa kuvitelmia”.¹³ Toki Laar puolusti puheessaan myös tehtyjä valintoja ja piti Viron kokonaiskehitystä kuitenkin menestyksellisenä. Hän myös lisäsi, että kymmenen vuotta oli liian lyhyt aika, jotta voitaisiin arvioida perustellusti ja objektiivisesti 1990-luvun alusta vuosituhatteen vaihteeseen tapahtuneita kehityskulkuja ja kaikkien tehtyjen ratkaisujen onnistuneisuutta tai epäonnistuneisuutta. Kun Laar näin sanoessaan käytännössä arvioi pitkälti omaa politiikkaansa, niin on selvää ja inhimillisesti ymmärrettävää, että arvio oli kokonaisuudessaan enemmän myönteinen kuin kielteinen.

Laar joka tapauksessa kiteytti sen, mikä Viron johtavan median välittämässä kuvassa oli päällimmäisenä vuonna 2001: kymmenen vuoden takaiset unelmat olivat toteutuneet vain osittain. Muissa julkaistuissa puheenvuoroissa oli eroja lähinnä siinä, kuinka pieneltä tai vähän suuremmalta osin unel-

mien tai toiveiden nähtiin toteutuneen. Itsenäisyyden toteutuminen ja vaikiintuminen oli teema, josta kaikkien oli helppo olla samaa, positiivista mieltä esimerkiksi puoluekannasta riippumatta. Tämän asian toivat esiin muun muassa presidentti Lennart Meri ja parlamentin puhemies Toomas Savi.¹⁴

Öhtulehden pääkirjoituksessa asiaa pohdittiin syvällisimmin. Kirjoittaja Väino Koorberg summasi Viron tilanteen niin, että itsenäisyyskamppailu oli varsin luonnollisesti yhdistänyt (etniset) virolaiset, ja elokuuhun 1991 asti lähes kaikilla oli ollut selkeä ja yhdenmukainen ajatus Virosta – itsenäinen Viro, joka on täysin ja lopullisesti vapaa Venäjän alaisuudesta. Viron itsenäisyyden toteutumisen jälkeen tämä yhdistävä ajatus oli painunut taka-alalle, eikä mitään vastaavaa ollut tullut tilalle. Virolaisen yhteiskunnan rakentaminen oli tuonut esiin pinnan alla olleet suuret erimielisyydet siitä, mitä pitäisi tehdä ja mitkä olisivat parhaat keinot sen takaamiseksi, että itsenäinen Viro tarjoaisi kaikille asukkaille turvaa ja hyvinvointia. Pääkirjoittajan sanoin, “Viro oli onnistunut siirtämään vuoria, kun meillä oli yhteinen idea”; nyt olisi löydettävä jotakin samankaltaista.¹⁵

Muistelukulttuuria tutkinut Ene Kõresaar on esittänyt, että Viron ”laulavassa vallankumouksessa” eli laajamittaiseksi kansanliikkeeksi kasvaneessa itsenäisyysliikkeessä vuosina 1988–1991 mukana olleiden muistikuvia hallitsee nostalgia, jonka ytimessä on kokemus kansallisesta yhtenäisyydestä. Päällimmäisenä ei kuitenkaan ole muistoja kultaava nostalgia, vaan nimenomaan uuteen itsenäisyyden aikaan kohdistuneiden toiveiden ja siinä koettujen pettymysten välinen ristiriita.¹⁶ Koorbergin edellä mainittu pääkirjoitus rakentui artikuloitusti sille. Vaikka muissa ilmestyneissä kirjoituksissa ei nostettu asiaa esiin yhtä tiedostetusti, Kõresaaren tulkintaa voidaan pitää oikeaan osuvana, kuten myös Aarelaid-Tartin ja Kanniken tulkintoja tyhjyyden tunteesta, jonka laulavan vallankumouksen muuttuminen tarpeettomaksi toi vuoden 1991 jälkeen¹⁷. Ne antavat lisäselityksiä sille, miksi pettymyksen tunne ensimmäisen vuosikymmenen kehitykseen vaikuttaa olleen niin syvä ja laajalle levinnyt myös media-aineistojen perusteella.

Toinen analyttinen puheenvuoro ilmestyi Eesti Päevalehdessä. Siinä sosiologi Juhan Kivirähk esitteli vuosina 1991–2001 Virossa tehtyjä mielipidekyselyjä, joissa oli mitattu ihmisten tyytyväisyyttä elämäänsä ja heidän näkemystään eri elämänalojen kehityksestä Virossa. Kokonaisuutena ajatellen noin 60 prosenttia Viron asukkaista koki, että elämänlaatu Virossa oli parantunut verrattaessa vuoden 2001 tilannetta vuoden 1991 vastaavaan. Tyytyväisimpiä olivat nuoret, koulutetut ja varakkaat, eli ne, joilla oli ollut

lähtökohtaisesti parhaat mahdollisuudet sopeutua suuriin muutoksiin ja hyötyä yksilöllisyyttä ja vapautta korostavasta liberaalista talous- ja yhteiskuntapolitiikasta. Kolmannes väestöstä oli sitä mieltä, että heidän taloudellinen tilanteensa oli heikentynyt kymmenessä vuodessa. Lisäksi enemmistö vastanneista näki suuria puutteita siinä, miten yhteiskunta oli onnistunut suitsimaan rikollisuutta, parantamaan työllisyyttä ja takaamaan riittävän sosiaaliturvan ja terveydenhuoltopalvelut kaikille. EPL:ssä julkaistiin myös yhteiskuntatieteilijä Rein Ruutsoon artikkeli, jonka sisältö oli käytännössä sama kuin Kivirähkillä.¹⁸

Eesti Päevalehden välittämä kuva Viron uuden itsenäisyyden ajan ensimmäisestä vuosikymmenestä oli kaiken kaikkiaan negatiivisempi kuin Postimees-lehdellä ja Õhtulehdellä. Eesti Päevalehdessä ilmestyi elokuussa 2001 yhteensä kolme laajaa artikkelia/kolumnia, ja edellä mainittujen kahden lisäksi lehti antoi runsaasti palstatilaa Viron Itsenäisyyspuolueen (*Eesti Isesevuspartei*) manifestille, jonka puolue oli lähettänyt Viron kaikkiin mediakanaviin, sanomalehtien lisäksi televisio- ja radiokanaville. EPL oli Viron suurista mediakanavista ainoa, joka julkaisi manifestin. Puolueen julkilausuman alkusanat tiivistivät viestin: “Uudelleenitsenäistyneen Viron ensimmäiset kymmenen vuotta ovat epäonnistuneet taloudellisesti ja poliittisesti”. Suunnan kääntämiseksi puolue vaati, että Virosta täytyy tulla Sveitsin kaltainen “täysin itsenäinen” valtio, ja Euroopan Unionille jätetty jäsenyyshakemus on peruttava. Mitään hyvää puolue ei näiltä osin nähnyt Viron edellisten vuosien kehityksessä.¹⁹

Globalisaation vastainen ja euroskeptinen Viron Itsenäisyyspuolue sai vuoden 2003 parlamenttivaaleissa 0,5 % äänistä, ja muissakin 2000-luvun vaaleissa puolueen äänisaalis jäi vaatimattomaan 0,2–0,5 prosenttiin.²⁰ EPL kuitenkin päätti antaa puolueen linjauksille poikkeuksellisen suuren näkyvyyden Viron itsenäisyyden palauttamisen 10-vuotisjuhlien yhteydessä. Voidaan olettaa, että lehden päätoimittaja oli vähintään saman suuntaista mieltä manifestin sisällöstä.

Eesti Päevalehden muita negatiivisempaa asennoitumista Viron itsenäisyysaikaan kohtaan voi mahdollisesti selittää myös se, että Eesti Päevaleht ilmestyi neuvostomiehityksen aikana nimellä Kansan ääni (*Rahva hääl*), joka oli silloin Viron kommunistisen puolueen keskuskomitean äänenkannattaja. Kaikkien virolaisten lehtien piti muodollisesti edustaa jotakin paikallista neuvostomallista hallintoelintä, mutta Rahva hääl oli erityisasemassa, koska se edusti Viron korkeinta hallintotasoja. Kommunistihallinnon tärkeimmät

viestit julkaistiin siinä.²¹ Lehti vaihtoi nimensä vasta vuonna 1995, ja vaikka se oli muodollisesti sitoutumaton, lehden tausta saattoi yhä jonkin verran vaikuttaa vuonna 2001. Tarkasteltaessa lehden kirjoittelua laajemmin elokuun 2001 ajalta on nähdäkseen havaittavissa yleisempää sympatiaa vasemmistolaisia tulkintoja kohtaan talouden ja politiikan alalla. Tässä yhteydessä voidaan täsmentää, että uudelleenitsenäistyneen Viron oloissa vasemmisto-termi tarkoittaa lähinnä pohjoismaista sosiaalidemokratiaa kannattavia ryhmiä. Sosialististen tai kommunististen puolueiden kannatus on jäänyt kaikissa vaaleissa marginaaliseksi²².

Tarkasteltaessa selkeästi kantaa ottaneita kirjoituksia vuodelta 2001 voidaan sanoa, että keskustelu Viron ensimmäisen kymmenvuotisjakson kehityksestä oli täysin dominoiva. Se osoittaa, kuinka mietityttävä kysymys Virossa oli itsenäistymisvaiheen suurien toiveiden ja 1990-luvulla toteutuneen kehityksen välinen ristiriita. Vuoden 1991 tapahtumia käsitelleitä kirjoituksia ilmestyi määrällisesti jopa hieman enemmän kuin yhteiskunnallista kehitystä arvioineita, mutta ensin mainituissa ei otettu kantaa eri toimijoiden tekemisiin; niissä vain kuvailtiin tai muisteltiin tapahtumien kulkua.²³ Kiistely eri toimijoiden legitimitetistä ja ansioista nousi esiin johtavassa mediassa vasta myöhemmin.

Raili Nuginin havainnot virolaisesta minäkuvasta ovat osin samansuuntaisia, mutta hänen tuloksensa myös osin poikkeavat tämän artikkelin vastaavista. Yhteistä on, että myös hänen aineistoissaan näkyi kokemus kansallisen yhtenäisyyden vähenemisestä ja tietynasteinen pettymys 1990-luvun yhteiskunnalliseen kehitykseen. Nuginin mukaan tilalle oli kuitenkin tullut individualististen arvojen ja henkilökohtaisen menestyksen painottaminen, kulutusyhteiskunnan hyvien puolien korostaminen sekä ylpeys Viron nopeasta kehityksestä erityisesti muihin itäisen Euroopan maihin verrattuna.²⁴ Omassa aineistossani viimeksi mainitut puolet puuttuivat Eesti Päevalehdestä kokonaan, ja myös Postimees-lehdessä ja Öhtulehdessä niistä näkyi vain vaimeita heijastuksia.

Erilaiset tulokset selittyvät todennäköisesti artikkelien näkökulmaeroilla. Nugin ei viittaa elokuun jälkipuolella ilmestyneisiin aineistoihin, vaan hänen kohteenaan on koko vuoden 2001 aikana käyty keskustelu. Siten kirjoittajakunta, ajankohtainen tilanne ja viestinnän päämäärät ovat olleet paljolti erilaiset. Vaikuttaa nähdäkseen hyvin mahdolliselta, että uudelleenitsenäistymisen kymmenvuotismuistelun yhteydessä painottuivat nimenomaan itsereflektio ja tietoinen vertailu kymmenen vuotta aiemmin vallinneeseen

tilanteeseen. Silloin pintaan nousi vahvemmin kuin muina ajankohtina juuri kognitiivinen stressi aiempien suurten odotusten ja myöhempien pettymysten välillä, samoin nostalginen muistikuva itsenäisyysliikkeen ajan kansallisesta yksimielisyydestä verrattuna 2000-luvun alun koettuun aatteelliseen pirstaleisuuteen.

Kasvavia erimielisyyksiä itsenäistymisprosessista ja sen seurauksista – 20 vuotta itsenäisyyden palauttamisesta

Uudelleenitsenäistyneen Viron toinen vuosikymmen toi mukanaan merkittäviä muutoksia maan kansainväliseen asemaan. Maaliskuussa 2004 Viro yhdessä muiden Baltian maiden ja neljän muun itäisen Keski-Euroopan maan kanssa hyväksyttiin Naton jäseniksi. Kaksi kuukautta myöhemmin Viro, Latvia ja Liettua sekä seitsemän muuta maata liittyivät Euroopan Unioniin. Viro astui siten viimeiset viralliset askeleet sitoutumisessaan taloudellisesti, poliittisesti ja sotilaallisesti niihin läntisiin yhteisöihin, joihin liittyminen oli asetettu Virossa tavoitteeksi jo itsenäistymisvaiheessa. Jos Virolla oli ollut läntisen Euroopan maissa 2000-luvun alkuvuosiin asti "entisen neuvostotasavallan" maine, niin vuoden 2004 suurten päätösten myötä Viro siirtyi turvallisuuspolitiikassa pois "harmaalta vyöhykkeeltä" ja EU-integraation kautta kokonaisuutena "palasi Eurooppaan".²⁵

Viron talous kasvoi 2000-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä hyvin nopeasti, keskimäärin yli 10 prosenttia vuodessa. Matalan verotuksen ja alhaisen hintatason ansiosta palkansaajien reaalin ostovoima parani niin ikään merkittävästi. Vuonna 2008 alkanut globaali talouslama iski Viron talouteen voimakkaasti, mutta toipuminen oli myös nopeaa, ja Viron bruttokansantuote henkilöä kohti saavutti lamaa edeltäneen tason jo vuonna 2011. Saman vuoden alusta Viro liittyi Euroopan valuuttaunioniin, ensimmäisenä entisistä Neuvostoliiton miehittämistä maista. Eurooppalaisessa vertailussa on kuitenkin nähtävissä, että talouskasvu ei jakautunut kovin tasaisesti, vaan eri väestöryhmien väliset tuloerot pysyivät suurina. Sosiaalietuuksien reaaliarvot olivat samalla tavoin edelleen matalia, mikä aiheutti toimeentulovaikeuksia niistä riippuvaisille väestöryhmille.²⁶

Kun vuonna 2011 Viron johtavassa mediassa muisteltiin Viron itsenäisyyden palauttamista, 2000-luvun ensimmäisen vuosikymmenen talouskehityksen molemmat puolet olivat näkyvissä. Vuonna 2001 virolaisten tuorees-

sa muistissa olivat olleet itsenäistymisvaiheen toiveet juuri aineellisen hyvinvoinnin nopeasta lisääntymisestä ja pettymys siitä, että kehitys oli jäänyt kauaksi siitä. Nyt kymmenen vuotta myöhemmin ei enää ilmestynyt puheenvuoroja, joissa olisi luonnehdittu uutta itsenäisyyden aikaa epäonnistumiseksi. Kokonaisarviosta oli tullut selvästi myönteisempi. Viro oli vaurastunut ja kuronut kiinni läntisen Euroopan taloudellista etumatkaa.²⁷

Etenkin presidentti Toomas Hendrik Ilves painotti omassa juhlapuheessaan, miten Viro oli edistynyt vahvasti kaikilla elämänoilla. Hänen arvionsa itsenäisyyden palauttamisen jälkeisestä ajasta oli positiivisempi kuin mikään muu Viron johtavassa mediassa julkaistu puheenvuoro itsenäisyyden palauttamisen 20-vuotisjuhlien yhteydessä. Öhtuleht julkaisi puheen kokonaisuudessaan ja Postimees lyhennettynä.²⁸ Lähtökohtaisesti presidentiltä voidaan odottaakin kohtalaisen optimistisia ja rohkaisevia puheenvuoroja, kun hän puhuu suurelle yleisölle kansallisina merkkipäivinä. Huomattavaa kuitenkin on, että Ilves ei nostanut juhlapuheessaan esiin mitään ongelmia. Presidentin suoraviivainen esiintyminen vuosipäivänä oli kylläkin linjassa sen kanssa, miten hän oli ylipäättään tottunut viestimään puhuessaan Viros-ta maana ja yhteiskuntana.²⁹ Ilves oli tunnettu siitä, että hän oli tarkka Viron “kunnia” ja arvosteli julkisuudessa sellaisia puheenvuoroja, joita hän piti liian pessimistisinä tai kriittisinä Viroa kohtaan.³⁰

Toisaalta kaikissa lehdissä ilmestyi puheenvuoroja, joissa kannettiin huolta yhteiskunnan taloudellisesta jakautumisesta hyvin toimeentuleviin ja huonosti toimeentuleviin. Tätä eroa ei ollut onnistuttu pienentämään, mutta useat kirjoittajat tai sanomalehdissä haastatellut eri puolueita edustaneet poliitikot olivat sitä mieltä, että Viroa oli pyrittävä jatkossa rakentamaan utilitaristisempaan suuntaan. Samat henkilöt ilmaisivat olevansa huolestuneita myös siitä, että virolainen yhteiskunta oli pirstaloitunut poliittisesti, eikä erilaisten ryhmittymien välillä käyty riittävää dialogia.³¹

Edellä mainituissa puheenvuoroissa heijastui vähintään epäsuorasti kaipuu siihen yksimielisyyteen, joka oli leimannut virolaisten itsenäisyystaistelua. Elokuussa 1991 itsenäisyyden palauttamispäätöksen tekemiseen osallistuneista Ignar Fjuk keskittyi puheenvuorossaan nimenomaan tähän teemaan: kansalliseen yksimielisyyteen, joka oli mahdollistanut Viron vapautumisen ja jonka oli uskottu jäävän pysyväksi perustaksi Viron yhteiskunnan rakentamiseen. Myöhemmin oli Fjukin mukaan kuitenkin jouduttu katkerasti kokemaan, että yksimielisyydestä ei ollut enää mitään jäljellä.³²

Itsenäisyyden palauttamisen 20-vuotisjuhlien yhteydessä Viron johtavassa mediassa ilmestyi enemmän kuin 10-vuotismuistopäivän yhteydessä kirjoituksia siitä, mitä elokuun 1991 ratkaisevina päivinä oli käytännössä tapahtunut. Sen myötä elokuussa 2011 nousivat esille kilpailevat tulkinnat siitä, kenen ansiota itsenäisyyden palauttaminen oikeastaan oli. Yksi todennäköinen selitys sille, miksi asia nousi vahvemmin esiin nyt ja mainitussa muodossa, liittyy Meike Wulfin tuloksiin virolaisen historiakulttuurin muuttumisesta. Wulf on osoittanut, että muisteltaessa Saksan ja Neuvostoliiton miehityskausia (1940–1991) virolaisten narratiivi muuttui 2000-luvun puolella entistä enemmän vastarintakertomukseksi aiemmin vallinneen uhrikertomuksen sijasta.³³ On mahdollista, että näkökulman muutos vaikutti siihen, että useat kirjoittajat kokivat tarvetta tarkastella myös Viron uudelleenitsemäistymistä vastarinnan ja sankaruuden perspektiivistä: ”kuka teki eniten, kuka oli eniten oikeassa”.

Kiista juonsi juurensa siihen, kenellä oli vuonna 1991 oikeus tehdä päätöksiä Viron kohtalosta. Tuolloin Viron ylin hallintoelin oli ”Viron neuvostotasavallan” korkein neuvosto (*Ülemnõukogu*), joka teki 20.8.1991 päätöksen Viron itsenäisyyden palauttamisesta. Päätös syntyi yksimielisesti äänin 69–0, kun Viron itsenäisyyttä vastustaneet venäläisedustajat boikotoivat äänestystä. Kaikki virolaiset eivät kuitenkaan tunnustaneet korkeinta neuvostoa Viron lailliseksi edustajaksi. Kansainvälisen oikeuden näkökulmasta Viron korkein neuvosto oli miehittäjävaltion eli Neuvostoliiton luoma organisaatio, joka ei edustanut vuonna 1918 itsenäistynyttä ja miehityksestä huolimatta edelleen *de jure* olemassa ollutta Viron tasavaltaa. Korkein neuvosto ei ollut legitiimi siksikään, että sen vaaleihin saivat osallistua miehitysvallan Viroon tuomat laittomat kolonistit, eli ne henkilöt, jotka olivat siirtyneet Neuvostoliitosta Viroon miehityskaudella 1940–1991.³⁴

Kansainvälisen oikeuden mukaista ja samalla läntisten maiden tunnustamaa linjaa kannattaneet virolaiset olivat järjestäytyneet keväällä 1990 Viron kongressiksi (*Eesti kongress*), joka ilmoitti olevansa Viron tasavallan ainoa laillinen ylin vallankäyttäjät. Kongressin vaaleihin saivat osallistua kaikki ne, jotka olivat vuosina 1918–1940 olleet Viron tasavallan kansalaisia tai jotka olivat heidän jälkeläisiään. Viroon syntyi siten korkeimman neuvoston kanssa kilpaileva hallitus. Vaikka länsimaat olivat kieltäytyneet tunnustamasta Viron liittämistä Neuvostoliittoon *de jure*, ne eivät kuitenkaan asettuneet tukemaan Viron kongressia, vaan jatkoivat yhteydenpitoa Viron korkeimpaan neuvostoon ja käytännössä kohtelivat sitä Viron hallituksena vuosina 1990–1991.³⁵

Laajimmat tähän kiistakysymykseen liittyneet puheenvuorot ilmestyivät Öhtulehdessä. Ensimmäisen kirjoittaja oli taloustieteilijä Tiit Made, korkeimman neuvoston jäsen ja yksi tunnetuimmista virolaisista itsenäisyysliikkeen varhaisista toimijoista, jotka tulivat Viron kommunistisen puolueen sisältä. Maden mittava artikkeli keskittyi kokonaisuudessaan puolustamaan sitä tulkintaa, että korkein neuvosto oli ainoa hallintoelin, joka pystyi julistamaan Viron itsenäisyyden palautetuksi. Kunnia kuului siten yksinomaan korkeimmalle neuvostolle, eikä Viron kongressilla ollut Maden mielestä minkäänlaista roolia asiassa. Made alleviivasi kirjoituksessaan hyvin jyrkästi sitä, että Viron kongressi oli täysin kyvytön toimimaan, eikä sillä ollut mitään uskottavuutta, varsinkaan Viron ulkopuolella. Hänen mielestään Viron kongressi oli lisäksi riidanhaluinen, kiittämätön ja yhteistyöhaluton.³⁶

Maden ehdoton näkemys perustui kaikesta päätellen hänen omiin kokemuksiinsa, joiden on täytynyt olla hyvin negatiivisia. Korkeimman neuvoston jäsenenä hänellä oli luonnollisesti myös motiivi puolustella oman taustaorganisaationsa toimintaa ja korostaa omaa rooliaan merkittävien päätösten tekemisessä. Länsimaiden epäjohdonmukainen politiikka, jossa Viron kongressi jätettiin vähälle huomiolle, antoi niin ikään lisäperusteen esittää näkemys, jossa korkein neuvosto oli avainasemassa Viron itsenäisyyden palauttamisessa. Maden ohella muut tuolloisen korkeimman neuvoston jäsenet muistelivat asioita samasta, korkeimman neuvoston merkitystä korostavasta roolista, mutta he eivät esiintyneet yhtä jyrkästi³⁷. Tässä yhteydessä voidaan mainita, että eri osapuolet kävivät tulkintojen välistä kamppailua monilla muillakin media-alustoilla, esimerkiksi muistelmateoksissaan.³⁸ Kukaan vuoden 1991 keskeisistä vaikuttajista, Madea lukuun ottamatta, ei kuitenkaan julkaissut artikkelia juuri tässä tutkimuksessa analysoitujen muistopäivien aikaan. Heidän näkemyksensä tulivat esiin vain lyhyissä haastatteluissa, joissa niissäkin toimittajien esittämät kysymykset koskivat pääosin muita asioita.

Maden tärkeimpänä vastapoolina historiadebatissa toimi presidentti Ilves. Ilves oli syntynyt vuonna 1953 Tukholmassa, jonne hänen vanhempansa olivat paenneet neuvostomiehitystä toisen maailmansodan lopulla. Perhe muutti vuonna 1957 Yhdysvaltoihin ja heistä tuli USA:n kansalaisia. Toomas Hendrik Ilves toimi kylmän sodan aikana aktiivisesti Viron itsenäisyyden puolesta muun muassa Radio Free European palveluksessa, ja hän muutti Viroon vasta vuonna 1993.³⁹ Taustansa perusteella oli selvää, että hän tuki vahvasti tulkintaa Viron tasavallan oikeudellisesta jatkuvuudesta ja siitä, että miehi-

tysvallan perustamilla hallintoelimillä ei ollut kansainvälisen oikeuden mukaista mandaattia edustaa Viroa.

Koska Ilves oli nostanut esiin Viron kongressin merkitystä jo edeltävien vuosien aikana, elokuussa 2011 ilmestynyt Tiit Maden jyrkkä puheenvuoro on tulkittavissa kriittiseksi vastaukseksi presidentille, vaikka Made ei suoraan viittanutkaan Ilvekseen. Asia todennäköisesti liittyi myös erimielisyyteen siitä, kuinka suuri merkitys elokuun 20. päivälle ylipäätään haluttiin antaa. Kuten virolaista muistipolitiikkaa tutkinut Tamm on todennut, Viron parlamentissa käytiin 1990-luvun alkuvuosina keskustelua kansallisista juhlapäivistä, ja oikeistopuolueiden dominoimassa parlamentissa uudelleenitsenäistymispäivälle (20.8.) päätettiin antaa alempi status kuin vuoden 1918 itsenäisyyspäivälle (24.2.)⁴⁰. Made ja muut Korkeimman neuvoston roolia korostaneet henkilöt varmastikin pitivät päätöstä heidän työtään vähättelevänä, mikä sitten heijastui lehtikirjoittelussa vielä uuden vuosituhannen puolellakin.

Presidentin juhlapuhe elokuussa 2011 joka tapauksessa korosti Ilvesen näkemystä siitä, että ”meidän vapaudellamme ei ole vain yhtä isää ja toteuttajaa [...] meistä jokainen kuuluu tämän vapauden luojaan”. Lisäksi hän korosti sitä, että Virossa oli syytä jättää jo taakseen turhat ja keinotekoiset riidat – nimeämättä tässä kumpaakaan riidan osapuolta – jotka eivät olleet olennaisia ja joita nuoremmat sukupolvet eivät ymmärtäneet.⁴¹ Presidentti itse oli välttynyt osallistumasta suoraan vuosien 1990–1991 kiistoihin, koska hän ei vielä silloin asunut Virossa. Toki korostamalla Viron kongressin ja ”kaikkien” panosta Viron vapautumiseen hän samalla alleviivasi oman viiteryhmänsä ja virolaisen emigranttiyhteisön panosta – olihan hän itsekin tehnyt informaatiovaikuttamista Viron puolesta. Presidentin puheesta ensimmäinen kolmannes keskittyi tähän nimenomaiseen tematiikkaan, joten hän piti asiaa tärkeänä ja halusi viestittää kantansa suurelle yleisölle selkeästi ja perustellen.

Kun tarkastellaan elokuussa 2011 ilmestyneitä kirjoituksia kokonaisuutena, voidaan sanoa, että Eesti Päevalehden välittämä kuva uudelleenitsenäistymisen jälkeisestä kehityksestä oli vuoden 2001 tapaan hieman negatiivisempi kuin Postimees-lehdellä ja Õhtulehdellä. EPL:ssä ei kuitenkaan julkaistu pääkirjoitusta, jossa olisi tuotu esiin lehden virallinen linja. Postimees-lehdessä oli tällä kertaa uudelleenitsenäistymiseen liittynyt pääkirjoitus. Siinä ylistettiin virolaisten rohkeutta käyttää vuonna 1991 hyväkseen ”mahdollisuuksien ikkuna” ja kehoitettiin tuntemaan ylpeyttä siitä, että Virosta oli tullut toimiva demokratia ja oikeusvaltio. Näitä seikkoja ei tullut unohtaa, vaikka kirjoittajan mukaan oli täysin oikeutettua tuoda esiin myös sellaisia asioita,

joissa oli vielä korjaamisen varaa. Hän ei kuitenkaan nimennyt mitään epäkohtia, vaan viittasi asiaan yleisellä tasolla.⁴²

Postimees-lehden yleinen linja, kun tarkastellaan koko elokuun 2011 kirjoittelua, näyttää olleen Eesti Päevalehteen verrattuna selvästi myönteisempi oikeistolaisia ja markkinaliberaaleja ajatuksia kohtaan. Tämä vahvistaa Viron mediaa tutkineen Epp Laukin aiempaa havaintoa siitä, että Postimees sympatisoi 2000-luvulla oikeistoliberaalin Reformipuolueen näkökantoja⁴³. Postimees-lehti oli tietyllä tavalla valinnut linjansa historiallisten esikuvien mukaisesti jo ennen Viron uudelleenitsenäistymistä. Postimees oli Viron ylivoimaisesti vanhin sanomalehti: se oli perustettu vuonna 1857. Lehti oli alusta pitäen kannattanut maltillisia kansallisia ja oikeistolaisia arvoja. Neuvostomiehityksen kaudella lehti joutui vaihtamaan nimensä muotoon Edasi (“eteenpäin”) ja noudattamaan virolaiselle medialle asetettuja rajoituksia. Lehti kuitenkin palautti alkuperäisen nimensä vuoden 1990 lopussa, Viron suurista lehdistä ensimmäisenä, ja kuusi vuotta aiemmin kuin Rahva hää! muuttui Eesti Päevalehdeksi.⁴⁴

Õhtuleht sijoittui vuonna 2011 kokonaisasennoitumista koskevassa vertailussa Eesti Päevalehden ja Postimees-lehden väliin. Õhtulehdessä ilmestyi Postimees-lehden tavoin paljon pieniä uutisia ja artikkeleita. Kirjoitusten luokittelu akselilla kielteinen – neutraali – myönteinen on kaikissa tapauksissa vaikeaa, koska hyvin usein samassa kirjoituksessa esiintyi kahta tai jopa kolmea edellä mainituista sävyistä, riippuen siitä, millaisesta yksityiskohdasta oli kyse. Joka tapauksessa yleisvaikutelma on, että lukijoille välitetty kuva oli hieman positiivisempi kuin Eesti Päevalehdessä, mutta hieman negatiivisempi kuin Postimees-lehdessä. Erot näiden lehtien välillä eivät kuitenkaan olleet kovin suuria, joskin suuntaa antavasti havaittavissa.

Kuten Postimees-lehdessä, myös Õhtulehdessä ilmestyi 19.8 pääkirjoitus. Tämänkin virallisen kannanoton perusteella Õhtuleht sijoittui nimenomaan kahden muun johtavan sanomalehden välimaastoon. Päätoimittaja oli samaa mieltä presidentin kanssa siitä, että riitely siitä, kenellä oli eniten ansioita itsenäisyyden palauttamisessa, oli turhaa. Hän toi esiin myös vapauden ja talouskasvun merkityksen, mutta nosti kriittisesti esiin sen, oliko kaikilla kansalaisilla yhtäläiset mahdollisuudet nauttia vapauden ja liberaalin markkinatalouden hedelmistä.⁴⁵ Siinä kirjoittaja käytännössä summasi elokuun 2011 mediakirjoittelua laajemmin: kilpailevien tulkintojen kirjoja ja sitä, että uuden itsenäisyysajan kehityskulkuihin sisältyi toisaalta-toisaal-

ta-näkökohtia. Öhtuleht myös antoi laajimmin palstatilaa erilaisille näkemyksille tästä tematiikasta.

Vastakkaisten kokonaisarvioiden kiteytyminen – 30 vuotta itsenäisyyden palauttamisesta

Uudelleenitsenäistyneen Viron kolmas vuosikymmen jatkui samansuuntaisesti kuin edellinen kymmenvuotisjakso. Viron talouskasvu oli yhä euroopalaisittain nopeaa, ja 2020-luvulle tultaessa Viro oli bruttokansantuotteessa (BKT/capita) jo lähes saavuttanut Euroopan Unionin keskitason. Talouspolitiikan peruslinja pysyi muuttumattomana. Vahvasti markkinaliberaalissa ja alhaisen verotuksen maassa palkansaaajat olivat edelleen suurin hyötyjäryhmä, mutta 2010-luvun kuluessa Virossa ryhdyttiin tietoisesti kehittämään myös sosiaaliturvaa. Tuloerot eivät enää kasvaneet, vaan nähtävissä on ollut jopa lievä käänne toiseen suuntaan. Verrattuna Pohjoismaihin Virossa on kuitenkin selvästi suurempia tuloeroja ja enemmän suhteellista köyhyyttä.⁴⁶

Erityisesti itsenäisyyden palauttamisen 10-vuotisjuhlien yhteydessä, mutta osin myös 20-vuotisjuhlien aikaan useimmat kaikissa lehdistä puheenvuoroja käyttäneet olivat sitä mieltä, että oli vielä liian varhaista arvioida, millainen uudelleenitsenäistyneestä Virossa lopulta tulisi. Toki siihenastiseen kehitykseen otettiin kantaa voimakkaastikin. Vuoteen 2021 mennessä perspektiivi oli muuttunut: 30 vuotta katsottiin jo yleisesti riittävän pitkäksi ajaksi, jotta Viron kehitystä ei enää tarvitsisi arvioida “keskeneräisenä”. Lukuisat kirjoittajat käyttivät hieman vaihtelevassa muodossa kysymystä “tällaisen Vironko me silloin halusimmekin?” Aiemmista tutkijoista Ene Kõresaar on todennut, että tästä kysymyksestä oli tullut jo 2000-luvun alkuvuosiin mennessä tunnettu klisee, jonka muotoilemasta kriittisestä näkökulmasta uutta itsenäisyyden aikaa tarkasteltiin.⁴⁷ Se näkyy myös tämän artikkelin aineistossa. Valtiomministerinä vuosina 1990–1992 toiminut Raivo Vare oli ainoa, joka vastasi esittämäänsä kysymykseen tunnustaen mahdollisuuden antaa tarkkoja vastauksia: “En tiedä. Sillä uudelleen vapautumisen aikaan kukaan ei voinut kuvitella täsmällisesti, millainen Viron valtio alkaa olla 30 vuoden päästä. Ei kukaan.”⁴⁸

Varen toteamus ei estänyt muita kirjoittajia ottamasta kantaa kysymykseen. Heitä löytyi jokaisesta lehdestä. Kun tarkastellaan kolmen johtavan sanomalehden elokuussa 2021 välittämää kuvaa kokonaisuutena, voidaan

sanoa, että aiemmin havaitut erot lehtien välillä olivat pikemminkin kasva-
neet kuin supistuneet vuoteen 2011 verrattuna. Postimees-lehti edusti täs-
sä mielessä jälleen myönteisintä suhtautumista Viron yhteiskunnan kehi-
tykseen uudelleenitsenäistymisen jälkeen, ja ero erityisesti Öhtulehteen oli
suurempi kuin kymmenen vuotta aiemmin.

Postimees-lehdessä elokuussa 2021 ilmestyneistä lähes 30 kirjoituksesta
lähes puolet oli sävyltään selvästi myönteisiä. Suurin piirtein saman verran
oli erilaisiin muisto- tai juhlatapahtumiin liittyneitä uutisia, joissa ei arvioitu
mennyttä kehitystä. Sellaisia kirjoituksia, joiden sävy oli enemmän kielteinen
kuin myönteinen, ilmestyi vain pari kappaletta. Eesti Päevalehdessä ja Öh-
tulehdessä kantaa ottamattomia uutisia ja artikkeleita oli noin 40 prosenttia
eli käytännössä suurin piirtein sama osuus tai aavistuksen vähemmän kuin
Postimees-lehdessä. Kielteissävyisiä kirjoituksia oli toiset 40 prosenttia, ja
myönteisiä asioita painottaneita oli 15–20 prosenttia.

Tiivistelmät sekä pääministeri Kaja Kallasin ja presidentti Kersti Kalju-
laidin pitämistä juhlapuheista muodostivat Postimees-lehden julkaiseman
myönteissävyisen aineiston ytimen. Kahden korkeimman vallankäyttäjän jul-
kiset puheenvuorot olivat Viron valtion virallinen kannanotto ja näkemys Vi-
ron uudelleenitsenäistymistä seuranneesta kehityksestä, joiden tueksi myös
Postimees asettui. Runsaan palstatilan antaminen niille oli lähtökohtaisesti
toimituksellinen valinta, ja kun sekä pääministerin että presidentin näke-
mykset olivat selkeästi myönteisiä, valinta oli myös täysin linjassa muun ai-
neistonvalinnan kanssa. Lehden toimituksen oli helppo käyttää näitä auktori-
teetteja tukemaan sitä, mitä muutenkin haluttiin viestiä lukijoiden suuntaan.

Pääministerin ja presidentin arviot Viron menneestä kehityksestä oli-
vat keskenään hyvin pitkälle samansuuntaiset. Molemmat korostivat, että
virolaisilla oli syytä olla iloisia, tyytyväisiä ja ylpeitä siitä, että he olivat on-
nistuneet rakentamaan vapaan, vakaan, demokraattisen ja taloudellisesti
menestyneen valtion. Kallas ja Kaljulaid olivat yhtä mieltä siitä, että Viro oli
jo pystynyt merkittävästi parantamaan maan kaikkien asukkaiden elinolo-
suhteita ja elämänlaatua aineellisen tuen ja nykyaikaisten palveluiden kaut-
ta. Toisaalta molemmat korostivat myös vapautteen kuuluvaa vastuuta sekä
huolenpitoa yhteiskunnan vähäosaisista. Kumpikin oli sitä mieltä, että työtä
kaikenlaisen tasa-arvon lisäämiseksi oli jatkettava; suurista onnistumisista
huolimatta Viro ei ollut vielä “valmis”.⁴⁹

Puheenvuorojen sävy kokonaisuutena ajatellen oli joka tapauksessa
vahvasti positiivinen ja Viron tulevaisuutta ajatellen optimistinen. Posti-

mees-lehti nosti tiivistelmän kärkeen Kallasin sitaatin, joka hyvin todennäköisesti vastasi toimituksen omaa käsitystä asioista. Kallasin vastaus kysymykseen, ”Tällaisen Vironko me silloin halusimmekin”, oli: ”Kyllä, juuri tällaisen Viron me halusimme. Turvallisen, rauhallisen, vakaan, eurooppalaisen, hieman pohjoismaisen ja samalla hyvin meidän itsemme näköisen”⁵⁰. Kallasin ja Kaljulaidin näkemysten samankaltaisuus ei ollut yllättävää sitä taustaa vasten, että molemmat edustivat liberaalia oikeistoa⁵¹, joka oli ollut merkittävin vallankäyttäjryhmä koko itsenäisyyden palauttamisen jälkeisen ajan. Viroa oli rakennettu sen mukaisesti kolmen vuosikymmenen ajan.

Verrattaessa Postimees-lehdessä julkaistua tiivistelmää presidentti Kaljulaidin alkuperäiseen puheeseen käy ilmi, miten toimitus käytti valtaansa korostaa Postimees-lehden yleisen linjan mukaista vaikutelmaa häivyttämällä puheesta linjaan sopimattomia kohtia. Puhe julkaistiin sanatarkassa muodossa Eesti Päevalehdessä. Kaljulaid käytti puheensa alkuosassa paljon aikaa vuoden 1991 tapahtumien muistelemiseen. Siinä hän useaan otteeseen viittasi kiivaisiin väittelyihin ja erimielisyyksiin virolaisten keskuudessa. Hän ei nimennyt osapuolia, mutta yksityiskohdista käy ilmi, että hän tarkoitti Viron kongressin ja Viron korkeimman neuvoston välistä kiistaa siitä, kuka oli oikeutettu käyttämään valtaa Virossa ja päättämään maan itsenäisyyden palauttamisesta ja maan tulevaisuudesta. Kaljulaid totesi lopuksi, että hänen mielestään väittelyt eivät ole pelkästään huono asia, vaan niitä jopa tarvitaan, jotta kaikkien näkemykset pääsevät esiin. Sen jälkeen on mahdollista paremmin tehdä hänen peräänkuuluttamiaan ”viisaita päätöksiä”⁵².

Postimees-lehden laajahkossa tiivistelmässä viittaukset väittelyihin oli jätetty kokonaan pois. Postimees-lehden ja Eesti Päevalehden toimitusten painotukset näkyivät myös siinä, millaiset otsikot presidentin puheelle oli muotoiltu. Postimees-lehden muotoilu oli neutraali: ”Me tarvitsemme viisaita päätöksiä”. EPL puolestaan korosti olemassa olevia ongelmia ja tarvetta niiden ratkaisemiseen: ”Mitä meidän pitäisi vielä tehdä, että me kaikki, me Viron asukkaat ottaisimme yhteiseksi velvollisuudeksemme suojella lähimmäisiämme?” Jälkimmäisessä painotettiin tyyllillisestikin erittäin vahvasti toimituksen käsitystä siitä, että Viro oli jakautunut turvallisuuden ja hyvinvoinnin suhteen ja myös siten, että osa virolaisista ei edes välittänyt näistä heikommista lähimmäisistään. Myöskään EPL:n toimituksen muotoilema otsikko ei vastannut presidentin puheen kokonaissävyä tai sitä, mihin hän puheessaan keskittyi, eikä kyse ollut sitaatista. Tapaus on kuvaava esimerk-

ki siitä, miten toimitukset voivat otsikoinnin ja muun valikoinnin kautta vaikuttaa viestinnän sävyihin.

Tässä yhteydessä on syytä mainita myös, miten mainituissa lehdissä annettiin palstatilaa presidentin puheen kommentointiin. Kumpikin lehti teki sen selkeästi oman linjansa tukemiseksi. Eesti Päevalehdessä kommentaattori oli keskustavasemmistolainen poliitikko Janek Mäggi, joka kritisoi presidenttiä siitä, että tämä oli puheessaan kokonaan unohtanut tavallisten ihmisten merkityksen itsenäisyyden palauttamisessa [vaikkakaan väite ei pitänyt paikkaansa, KA]. Mäggi oli muutenkin kriittinen Kaljulaidia kohtaan, jota hän kuvasi kovaksi, saavutuskeskeiseksi “kyyräpäätaktikoksi”, ja jonka puhe oli Mäggin mielestä sen mukainen: kirjoitettu hyväosaisten menestysten arvoja seuraten.⁵³

Postimees-lehdessä puolestaan julkaistiin Viron kongressin valitseman Viron komitean – sisällöllisesti Viron kilpaileva hallitus vuosina 1990–1991 – puheenjohtajan Tunne Kelamin haastattelu. Kelam kritisoi Kaljulaidia siitä, että tämän puheesta jäi vaikutelma, ikään kuin Viron kongressi olisi väitellyt väittelemisen vuoksi. Hän olisi kaivannut presidentiltä elokuun 1991 tilanteen taustoittamista ja ilmiselvästi myös sitä, että presidentti olisi nyt selkein sanoin tunnustanut, että Viron komitea oli oikeutetusti Viron tasavallan korkein laillinen päätöksentekijä Viron itsenäisyyden palauttamisessa. Kelamin mukaan “väittely” tarkoitti sitä, haluttiinko Virosta kansallisvaltio vai ei.⁵⁴

Liittyy vuosien 1990–1991 tapahtumisen muisteleminen, Postimees-lehden ja Eesti Päevalehden toimitusten ja heidän valitsemiensa haastateltavien ja kolumnistien näkemuserot olivat kaikkein suurimmat. Öhtuleht sijoittui näiden kahden välimaastoon. Kelamin haastattelu oli laajin Viron johtavassa mediassa julkaistu puheenvuoro, jossa Viron kongressin tulkinnot nostettiin esiin, ja ainoa, jossa keskityttiin vain niihin. Postimees-lehdessä julkaistiin sen lisäksi useita uutisia ja lyhyitä artikkeleita, joissa huomioitiin Korkeimman neuvoston päätös, mutta annettiin samalla tunnustusta kaikille itsenäisyyden palauttamisen puolesta taistelleille Virossa ja sen ulkopuolella.⁵⁵

Eesti Päevaleht vastaavasti julkaisi laajimman ja painavimman puheenvuoron Viron korkeimman neuvoston ja sitä kannattaneiden näkemysten puolesta. Painavimman siitä teki, että kirjoittaja oli Arnold Rüütel, Viron entinen presidentti (2001–2006) ja Viron korkeimman neuvoston puheenjohtaja vuosina 1983–1991. Hän oli kansallismielinen ex-kommunisti, mutta oli ollut Viron “neuvostotasavallan” hallinnollinen johtaja jo ennen perestroii-

kan ja glasnostin aikaa.⁵⁶ Taustansa ja vuoden 1991 tehtävänsä takia hän oli ehdottomasti sitä mieltä, että korkein neuvosto oli täysin oikeutettu ja ainoa toimija, joka pystyi palauttamaan Viron itsenäistymisen.⁵⁷

Öhtulehdessä julkaistuissa vuoden 1991 tapahtumiin liittyneissä kirjoituksissa ei juurikaan otettu kantaa Viron kongressin ja korkeimman neuvoston välisiin kiistoihin vallankäytön oikeutuksesta. Kirjoituksissa muutama tunnetut julkisuuden henkilöt muistelivat tuolloisia tapahtumia lähinnä henkilökohtaisesta näkökulmasta.⁵⁸ Samantapaisia, usein pientä dramatiikkaa ja jännitystä tarjonneita lyhytkertomuksia ilmestyi runsaasti myös Eesti Päevalehdessä, ja lehden internet-versiossa näkyvien kommenttitilastojen mukaan tällaiset yksittäisiin tapauksiin liittyneet kirjoitukset keräsivät myös eniten lukijoita.⁵⁹ Öhtulehdessä ainoa kirjoitus, jossa nostettiin esiin vastakkainasettelu Viron kongressin ja korkeimman neuvoston välillä, oli kriittinen debattia kohtaan. Kirjoittaja, joka oli ollut 8-vuotias vuonna 1991, oli sitä mieltä, että riitely siitä, kenen ansiosta itsenäisyys palautettiin, oli 30 vuotta myöhemmin turhaa.⁶⁰

Määrällinen analyysi osoittaa, että vuonna 2021 johtavissa lehdissä julkaistiin vuoden 1991 tapahtumia käsitelleitä kirjoituksia absoluuttisesti ja suhteellisesti enemmän kuin vuosina 2011 ja 2001. Kaikissa lehdissä yli 80 prosenttia niistä oli edellä mainittuja kuvauksia ilman poliittisia kannanottoja. On luultavaa, että juttujen suosio kertoi osaltaan 2000-luvun yleisemmästä nostalgiaboomista, jota esimerkiksi Katharina Niemeyer on analysoinut⁶¹. Lisäksi juttujen irrottautuminen poliittisista valtakäistöistä todennäköisesti liittyi siihen, että nuorempia sukupolvia vuoden 1991 riidat eivät kiinnostaneet samalla tavalla. Yhä harvempi toimittaja ja lehtien lukija kuului siihen ikäpolveen, joka oli ollut aikuinen ja poliittisesti aktiivinen vuonna 1991. Se siirsi painopisteen kohti menneisyyden myönteistä nostalgisointia, jossa oli tilaa vaikkapa huumorille ja jossa yhä harvempi tunsu tarvetta julistaa vain yhtä totuutta asioista.

Kun tarkastellaan itsenäisyyden palauttamista seuranneiden vuosikymmenien yhteiskunnallisesta kehityksestä välitettyä kuvaa, Eesti Päevalehdessä ja Öhtulehdessä näkemyksiään esitelleet olivat pitkälle yhtä mieltä siitä, että vastaus kysymykseen ”Tällaisen Vironko me silloin halusimmekin?” oli enemmän kieltävä kuin myöntävä. Molemmassa lehdissä kirjoittajat ja haastateltavat myönsivät, että vapaus oli luonnollisesti hyvä ja tärkeä asia, ja itsenäinen Viro oli siinä suhteessa huomattavasti parempi paikka kuin entinen neuvosto-Viro. Myöskään yleistä vaurastumista ja yhteiskunnan kehittymistä

parempaan suuntaan ei kiistetty. Asioita arvioineet toimittajat ja muut henkilöt olivat kuitenkin sitä mieltä, että Virolla oli edelleen paljon parannettavaa eri aloilla. Mitä tarkkaan ottaen, siinä Eesti Päevaleht ja Õhtuleht jonkin verran erosivat toisistaan.

Eesti Päevalehdessä painotus oli yhteiskunnan jakautuneisuudessa, mikä oli erityisesti lehden pääkirjoituksen esiin nostama keskeinen kritiikinaihe.⁶² Lehden julkaisemissa muissa kriittisissä puheenvuoroissa painopiste oli aineelliseen hyvinvointiin liittyneissä asioissa. Kirjoituksissa nostettiin esiin, että Viro ei ollut pystynyt poistamaan työttömyyttä ja että pienituloisten ihmisten asemaan ei ylipäätään kiinnitetty riittävästi huomiota. Jako hyvin pärjäävien omistavien ja palkansaajien ja toisella puolen tulonsiirroista riippuvaisten väestöryhmien välillä näytti edelleen ratkaisemattomalta ongelmalta.⁶³ Toimittaja Heiki Suurkask tiivistä Eesti Päevalehdessä puheenvuoroja käyttäneiden ideologisen kritiikin Viron valtapuolueita kohtaan oman artikkelinsa otsikossa “Liberaalit ovat unohtaneet vapaamielisyyden ja konservatiivit inhimillisyyden”.⁶⁴

Õhtulehdessä kritiikki kohdistui enemmän Viron vallanpitäjien välinpitämättömyyteen hoitaa asioita vastuullisesti ja järkevästi. Õhtulehdessä julkaistiin kaksi itsenäisyyden palauttamiseen liittynyttä pääkirjoitusta, joissa sanoma oli sama. Toisessa, pääotsikoltaan ironisessa “Paljon onnea, Viro – kukaan ei ota vastuuta tuhoutuneista rokotteista”, viitattiin Virossa juuri sattuneeseen tapaukseen, jossa suuri määrä koronarokotteita oli pilaantunut. Päätoimittajan mielestä asia kertoi laajemmin valtionhallinnon vastuuttomuudesta.⁶⁵ Toisessa pääkirjoituksessa aiheena oli Viron monimutkainen presidentinvaalijärjestelmä, joka oli johtanut valintaprosessin pitkittymiseen ja lopputuloksen arvaamattomuuteen; esimerkiksi Kersti Kaljulaid oli monien epäonnistuneiden valitsijamiesäänestysten jälkeen nostettu presidentiksi tuntemattomuudesta, koska hän oli henkilö, jota ei vastustettu samalla tavalla kuin puolueiden asettamia poliitikkoehdokkaita. Päätoimittajan retorinen kysymys oli “Mitä hyötyä on [Viron] karttuneesta rikkaudesta, jos tällaisia asioita ei saada hoidettua kunnolla?”⁶⁶

Õhtulehden muissa Viron kehityskulkuja kohtaan kriittisissä teksteissä tuotiin samaan tapaan kuin Eesti Päevalehdessä, tai Õhtulehdessä itsessään kymmenen vuotta aikaisemmin, huoli yhteiskunnan jakautumisesta ja yhteisten päämäärien puuttumisesta. Viron todettiin olevan vapaampi ja rikkaampi kuin koskaan aiemmin, mutta yhteiskunnallinen tasa-arvo oli kir-

joittajien mielestä heikko ja vuoden 2021 Viro vastasi siksi 30 vuoden takaisia toiveita ja unelmia vain puolittain.⁶⁷

Johtopäätöksiä

Kaikissa tässä artikkelissa analysoiduissa lehdissä julkaistu aineisto on jaettavissa kahteen suurin piirtein yhtä suureen osaan. Toisen puolen muodostivat kirjoitukset ja haastattelut, joissa muisteltiin, mitä elokuussa 1991 tapahtui itsenäisyyden palauttamisprosessin intensiivisimpinä päivinä. Osassa niistä otettiin myös kantaa eri virolaisten toimijoiden puolesta tai heitä vastaan, mutta enemmistö oli tässä suhteessa neutraaleja. Toinen puoli aineistosta koostui kantaa ottaneista kirjoituksista, joissa arvioitiin, miten Viro oli kehittynyt uudelleenitsenäistymisen jälkeen ja miten kehitys vastasi niitä toiveita, joita itsenäisen ja vapaan Viron rakentamiselle oli asetettu itsenäistymiskamppailun aikana 1990-luvun taitteen molemmin puolin.

Tutkittujen lehtien toimitusten välillä on havaittavissa arvoihin liittyviä eroja, jotka vaikuttivat siihen, millainen kuva uudelleenitsenäistymisestä ja sitä seuranneesta kehityksestä välitettiin lukijakunnalle. Lehtien väliset linjat erot näkyivät jo itsenäisyyden palauttamisen 10-vuotisjuhlien yhteydessä vuonna 2001. Seuraavien kymmenvuotisjuhlien (2011 ja 2021) tarkastelun perusteella voidaan sanoa, että erot pysyivät pääosin entisellään, vaikka virolainen yhteiskunta sinänsä kehittyi nopeasti.

Kun tarkastellaan lehtien virallisia kannanottoja harvojen ilmestyneiden pääkirjoitusten kautta, niin on pääteltävissä, että lehdet eivät halunneet ottaa suoraan kantaa vuotta 1991 koskeneisiin valtapoliittisiin kiistoihin. Vuoden 1991 jälkeistä kehitystä arvioineita pääkirjoituksia oli myös hyvin vähän, mutta niissä asennoituminen näkyi selvemmin ja oli linjassa kunkin lehden muun sisällön kanssa. Selvästi tärkeimmässä roolissa kokonaiskuvan kannalta olivat lehtien toimitusten muut valinnat: millaisia ulkopuolisten kirjoittajien juttuja valittiin julkaistavaksi, keitä haastateltiin ja mitä heiltä kysyttiin, ja minkä sisältöisiä ja sävyisiä juttuja toimittajat itse kirjoittivat ja kokosivat. Kunkin lehden välittämän kuvan rakentumisen taustalta on löydettävissä aatteellisia ja maailmankuvallisia selitystekijöitä, tiettyjen historiatulkintojen tukemista ja tarpeita vaikuttaa yhteiskunnan tulevaisuuteen ottamalla kantaa menneeseen kehitykseen.

Postimees-lehden välittämä kuva Viron kehityksestä oli kaikkina tarkasteltuina vuosina selvästi myönteisin. Lehden toimituksessa mitä ilmeisimmin kannatettiin sellaisia oikeistolaisia markkinaliberaaleja ajatuksia, joiden pohjalta Viron johtavat puolueet ryhtyivät rakentamaan neuvostomiehityksen alta vapautunutta Viroa ja jota linjaa kaikki myöhemmätkin hallitukset ovat jatkaneet. Postimees-lehdessä osoitettu sympatia oikeistolaisia arvoja kohtaan näkyi myös siinä, että lehdessä annettiin selkeästi eniten palstatilaa kansallismielisille konservatiiveille Viron itsenäisyyskampppailuun liittyneissä tulkinnossa. Käytännössä Postimees siis tuki Viron kongressin näkemyksiä.

Kokonaisuutena ajatellen Postimees-lehdessä julkaistujen kirjoitusten kautta lukijoille välittyi positiivinen kuva ja narratiivi, jonka mukaan Viroa oli alun vaikeuksista huolimatta johdonmukaisesti ja tehokkaasti kehitetty oikeaan suuntaan. Vaikka parannettavaakin edelleen oli, niin 30 vuotta itsenäisyyden palauttamisen jälkeen Virosta oli tullut suurin piirtein sellainen hyvinvointivaltio kuin oli alun perin toivottukin, ja virolaisilla oli syytä olla ylpeitä suurista saavutuksistaan.

Eesti Päevaleht oli koko tarkastellun ajan kriittisin Viron yhteiskunnan kehitystä kohtaan. Vaikka Eesti Päevaleht oli muiden analysoitujen sanomalehtien tavoin muodollisesti sitoutumaton, lehden käytännön linjausten perusteella voidaan nähdä, että toimituksessa sympatisoitiin enemmän vasemmistoa. Eesti Päevalehdessä julkaistujen kirjoitusten perusteella lukijakunnalle välittyi kuva ja narratiivi Virosta, joka oli jakautunut hyväosaisiin ja huono-osaisiin, ja jossa jälkimmäisistä ei pidetty huolta. Valittu linja itsenäisen Viron rakentamiseksi oli siten väärä ja johtanut pysyvään ja syvään eriarvoisuuteen.

Eesti Päevalehdessä osoitettu ymmärrys vasemmistolaisia näkemyksiä kohtaan näkyi myös historiatulkinnossa. Lehden toimitus antoi palstatilaa lähes yksinomaan niille, joiden mukaan neuvosto-Viron hallinto-organisaatiot olivat laillisia ja parhaita vallankäyttäjiä Viron itsenäisyyden palauttamisessa. Eesti Päevalehden linjaukset sekä historiaan että yhteiskunnan kehitykseen liittyen pysyivät käytännössä muuttumattomina koko tarkastelujakson ajan.

Öhtuleht sijoittui aluksi arvoiltaan ja toimituksellisilta linjauksiltaan edellä mainittujen lehtien väliin, mutta vuoteen 2021 tultaessa Öhtulehdessä välitetty kuva muuttui melko pitkälle Eesti Päevalehden kaltaiseksi. Verrattuna Eesti Päevalehteen, Öhtulehden julkaisemassa aineistossa, pääkirjoitukset mukaan luettuna, annettiin jatkuvasti hieman enemmän tunnustusta Virossa tehdylle yhteiskunnalliselle rakennustyölle, mutta kritiikki lisääntyi, kun

ryhdyttiin tekemään pitkän linjan kokonaisarvioita. Vuonna 2021 sekä Õhtuleht että Eesti Päevaleht toimivat kanavina tulkinnoille, joiden mukaan Viro oli edelleen valitettavan kaukana siitä, millaiseksi virolaiset olivat toivoneet sen kehittyvän kuluneiden 30 vuoden aikana.

Kari Alenius toimii historian professorina Oulun yliopistossa. Hänen tutkimuksensa on kohdistunut erityisesti itäisen Euroopan historiaan, etnisten suhteiden historiaan ja informaatioidankäynnin historiaan.

Viitteet

- 1 "Rahvuspuha, Riigipühad." <https://riigikantselei.ee/riiklikud-sumbolid-preemiad-ja-tahtpaevad/puhad-ja-tahtpaevad/rahvuspuha>
- 2 "Ajalehed. Statistika 2023." <https://meedialiit.ee/statistika/>
- 3 Salovaara-Moring & Kallas 2007, 14; "Ajalugu." <https://www.postimeesgrupp.ee/kontsernist/>
- 4 Katso esim. Graf 2012; Endre, Laar & Ott 1996; Ruutsoo 2002; Vetik 2012.
- 5 Nugin 2003; Kõresaar 2008; Aarelaid-Tart & Kannike 2004.
- 6 Tamm 2013; Wulf 2020.
- 7 Becker & Quasthoff 2004, 1–10; Sanford and Emmott 2012, 1–8.
- 8 Katso esim. Lichter 2017, 403–413.
- 9 Grönholm & Nyysönen 2019, 10–13.
- 10 Zetterberg 2007, 730; Arjakas 2001, 250–252.
- 11 "The Milton Friedman Prize for Advancing Liberty. Mart Laar: Winner of the 2006 Milton Friedman Prize." <https://www.cato.org/friedman-prize/mart-laar>
- 12 Zetterberg 2007, 736–737; Arjakas 2001, 250–251.
- 13 "President tahab pidupäevale uut nime". *Postimees* (PO) 20.8.2001.
- 14 Rein Ruutsoo, "Kodaniku taassünd". *Eesti Päevaleht* (EPL) 21.8.2001; "President tahab pidupäevale uut nime". PO 20.8.2001; "Kümme aastat iseseisvust". PO 20.8.2001; "Taasiseseisvumispäevale uus nimi". *Õhtuleht* (OL) 21.8.2001.
- 15 "Eesti idee" (pääkirj.). OL 18.8.2001.
- 16 Kõresaar 2008, 767–768.
- 17 Aarelaid-Tart & Kannike 2004, 78, 84–88.
- 18 Juhan Kivirähk, "Eesti 10 aasta areng on olnud edukas". EPL 18.8.2001; Rein Ruutsoo, "Kodaniku taassünd". EPL 21.8.2001.
- 19 Vello Leito: "Eesti Iseseisvuspartei pöördumine". EPL 21.8.2001.
- 20 "Toimunud valimiste arhiiv." <https://www.valimised.ee/et/toimunud-valimiste-arhiiv>
- 21 Lauristin & Vihalemm 1993, 269.
- 22 "Toimunud valimiste arhiiv." <https://www.valimised.ee/et/toimunud-valimiste-arhiiv>

- 23 "Putšipäevadel püüdis Ivar Raig Moskvast lennata Jaapanisse". EPL 18.8.2001; "Kümme aastat iseseisvust". PO 20.8.2001; "Lõhkeaine, granaatide ja konservidega soomukite vastu". OL 18.8.2001.
- 24 Nugin 2003, 165–173.
- 25 Kasekamp 2013, 263–269; Zetterberg 2007, 735–738.
- 26 Toots 2020, 110–136; Kasekamp 2013, 256–257.
- 27 "Illar Hallaste: rahul peaks olema iga siin elav inimene". OL 19.8.2011; "Aldo Tamm: rohkem võrdseid võimalusi". OL 19.8.2011; "Paet: Eesti on nüüd valmis aitama teisi". PO 20.8.2011; "Suurbritannia minister tervitas Eestit iseseisvumise taastamise aastapäeva puhul". EPL 21.8.2011.
- 28 "Ilves iseseisvuse taastamise 20. aastapäeva vastuvõtul: oleme hästi hakkama saanud!". OL 19.8.2011; "Ilves: riik peab muutuma tegusamaks". PO 19.8.2011.
- 29 Koppel 2011; Koppel 2006. Molempiin teoksiin on koottu Toomas Hendrik Ilveksen keskeisiä puheita ja kirjoituksia.
- 30 Katso esim. "Viron ex-presidentti jatkaa suomalaisten ryöpyttämistä: nyt osansa saa Tarja Halonen". *Iltalehti* 26.3.2022.
- 31 "Ergma: Eesti riigi lapsepõlv on läbi". PO 20.8.2011; "20 + 10" (pääkirj.). OL 19.8.2011; Rein Müllerson, "Rohkem kihistunud kui 20 aastat tagasi". OL 19.8.2011; "Jaak Jõerüüt: kõige mõõdupuu on kahjuks raha". OL 19.8.2011; Mall Hellam, "Vabadust kõigile korraga ja igapähele eraldi". EPL 19.8.2011.
- 32 "Ignar Fjuk: üksmeeleõhustik näis olevat pöördumatu". OL 19.8.2011.
- 33 Wulf 2020, 161–163, 173–174.
- 34 Kasekamp 2013, 238–239; Zetterberg 2007, 724, 727.
- 35 Kasekamp 2013, 232–233; Zetterberg 2007, 723–724.
- 36 Tiit Made, "Otsustavad augustipäevad". OL 19.8.2011.
- 37 "20 aastat hiljem: millist Eestit tahtsid?" OL 19.8.2011.
- 38 Katso esim. Savisaar 2004; Salum 2006.
- 39 Toomas Mattson, "Toomas Hendrik Ilves: olime Kampfgruppe Estland". PO 30.1.2004.
- 40 Tamm 2013, 662–663.
- 41 "Ilves iseseisvuse taastamise 20. aastapäeva vastuvõtul: oleme hästi hakkama saanud!". OL 19.8.2011.
- 42 "Võimaluste aken" (pääkirj.). PO 19.8.2011.
- 43 Balčytienė & Lauk 2005, 101.
- 44 Lauk 1993, 125, 132.
- 45 "20 + 10" (pääkirj.). OL 19.8.2011.
- 46 Toots 2020, 110–136; "Elämä EU:ssa – perustietoa."
https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/key-facts-and-figures/life-eu_fi
- 47 Kõresaar 2008, 767.
- 48 "30 AASTAT VABADUST | Raivo Vare: kas me sellist Eestit tahtsimegi? EPL 3.8.2021.
- 49 "Kallas: vabadus tähendab ka vastutust, kohustust hoida ka teisi". PO 20.8.2021; "President Kersti Kaljulaid: meil on vaja tarku otsuseid". PO 20.8.2021.
- 50 "Kallas: vabadus tähendab ka vastutust, kohustust hoida ka teisi". PO 20.8.2021.
- 51 "Kaja Kallas." <https://kajakallas.ee/>; "Kersti Kaljulaid." <https://kerstikaljulaid.ee/>

- 52 "KÕNE | President Kaljulaid: mida peaksime tegema veel, et me kõik, meie Eesti inimesed võtaks ühiselt kohustuse kaitsta ligimest?". EPL 20.8.2021.
- 53 "Janek Mäggi presidendi kõnest: puudu jäi iseseisvuse hoidjate, lihtsate eestlaste tunnustamisest". EPL 20.8.2021.
- 54 "Kelam: presidendi kõnes on üks sõna vaieldav". PO 20.8.2021.
- 55 "Riigikogu ja 20. Augusti Klubi liikmed kogunesid pidulikule ühisistungile". PO 20.8.2021; "20. augusti mälestuskivile asetati lilled". PO 20.8.2023; "Iseseisvuse taastamise tänukeha pälvisid Eesti diplomaadid". PO 20.8.2021.
- 56 Zetterberg 2007, 725; Kasekamp 2013, 233.
- 57 "30 AASTAT VABADUST | Arnold Rüütel: vaid ülemnõukogu sai ainukesena välja kuulutada Eesti Vabariigi". EPL 19.8.2021.
- 58 "30 AASTAT VABADUST! Augustiputši luureveteran: teletorni vallutamise hoidis ära okupantide raadiosideta jätmise". OL 19.8.2021; "Tõnis Erilaiu lehesaba | Kuidas putši esimene päev Eesti välja nägi". OL 19.8.2021; "30 AASTAT VABADUST | Sillamäe päästnud Tiit Vähi: kõik vangutasid pead ja ütlesid, Tiit, ära tee seda! OL 20.8.2021.
- 59 "Piiri valvanud kodukaitsjad peksti läbi, piiripunkti sisustus hävitati. See on luul, et vabadus tuli ilma vereta!". EPL 31.7.2021; "JÄLLE VABAD 30 | Kalle Muuli: palusin abikaasal varuda toitu ja tankida auto. Olin valmis vahistamisteks, isegi mõrvadeks". EPL 14.8.1921; "Ma olevat olnud hukatavate nimekirjas number 13 – Eesti juhtidel polnud putšistide eest pagemise plaani". EPL 19.8.2021.
- 60 Dannar Leitmaa, "Sinimustvalged 90ndad (ja eriti need esimesed aastad) – üks äärmiselt röve aeg". OL 20.8.2021.
- 61 Niemeyer 2014, 1–10.
- 62 "30 aastat edu ja vägikaikavedu" (pääkirj.). EPL 19.8.2021.
- 63 "30 AASTAT VABADUST | Emeriitprofessor Mihkel Kaljurand: vabadusaasta algas joomatuuriga, hiljem kaotas 9/10 kolleegidest oma töö". EPL 21.8.2021; "Päeva teema | Jaak Valge: ei usu, et Kaljulaid otsevalimistel triumfeeriks. Ta ei kannu eestlastele olulisi väärtusi". EPL 19.8.2021; "30 aastat omandireformi. Kodu kaotas 75 000 inimest, paljud otsivad tänaseni pangavõla koorma all tõde ja õigust". EPL 16.6.2021.
- 64 "30 AASTAT VABADUST | Heiki Suurkask: liberaalid on unustanud liberaalsuse ja konservatiivid inimlikkuse". EPL 29.7.2021.
- 65 "Juhtkiri | Palju õnne, Eesti – keegi ei vastuta hävinud vaktsiinide eest" (pääkirj.). OL 18.8.2021.
- 66 "Juhtkiri | Suu laulab, süda muretseb" (pääkirj.). OL 20.8.2021.
- 67 "Seisukoht | Need 30 erilist aastat". OL 18.8.2021; "30 AASTAT VABADUST | Aivar Pohlak: meile näidati ja lubati teistsugust Eestit". OL 19.8.2021.

Lähdeluettelo

Sanomalehdet

Eesti Päevaleht, 15.8.–31.8.2001, 15.8.–31.8.2011, 15.8.–31.8.2021

Postimees, 15.8.–31.8.2001, 15.8.–31.8.2011, 15.8.–31.8.2021

Õhtuleht, 15.8.–31.8.2001, 15.8.–31.8.2011, 15.8.–31.8.2021

Kirjallisuus

Aarelaid-Tart, Anu, ja Anu Kannike. “The end of singing nationalism as cultural trauma.”

Acta Historica Tallinensia, vol. 8 (2004): 77–98.

“Ajalehed. Statistika 2023.” <https://meedialit.ee/statistika/>

“Ajalugu.” <https://www.postimeesgrupp.ee/kontsernist/>

Arjakas, Küllö. “Mõtestades 1980.–1990. aastate vahestust.” Teoksessa *Eesti identiteet ja iseseisvus*, koost. A. Bertricaud. Tallinn: Avita, 2001.

Balčytienė, Auksė, ja Epp Lauk. “Media Transformations: the Post-transition Lessons in Lithuania and Estonia.” *Informacios Mokslai*, vol. 33 (2005): 96–109.

Becker, Tabea, ja Uta M. Quasthoff. “Introduction.” Teoksessa *Narrative Interaction*, toimittaneet Uta M. Quasthoff ja Tabea Becker, 1–11. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2004.

“Elämä EU:ssa – perustietoa.” https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/key-facts-and-figures/life-eu_fi

Endre, Sirje, Mart Laar & Urmas Ott. *Teine Eesti. Eesti iseseisvuse taassünd 1986–1991*. Tallinn: SE & JS, 1996.

Graf, Mati. *Impeeriumi lõpp ja Eesti taasiseseisvumine 1988–1991*. Tallinn: Argo, 2012.

Grönholm, Pertti, ja Heino Nyysönen. “Historian käyttö ennen ja nyt – faktana ja fiktiona.” *Kosmopolis*, vol. 49, no. 3 (2019): 7–27.

“Kaja Kallas.” <https://kajakallas.ee/>

Kasekamp, Andres. *Baltian historia*. Tampere: Vastapaino, 2013.

“Kersti Kaljulaid.” <https://kerstikaljulaid.ee/>

Koppel, Olari (toim.) *Eesti jõudmine. Kõned ja kirjutised aastaist 1986–2006*. Tallinn: Varrak, 2006.

Koppel, Olari (toim.) *Suurem Eesti. Valikpresidendikõnesid ja -kirjutusi*. Tallinn: Varrak, 2011.

Kõresaar, Ene. “Nostalgia ja selle puudumine eestlaste mälu kultuuris.” *Keel ja kirjandus*, no. 10 (2008): 760–773.

Lauk, Epp. “Freedom of the Press and Government Intervention during the Period of Baltic Independence: 1918–1940.” Teoksessa *Towards a Civic Society. The Baltic Media's Long Road to Freedom. Perspectives on History, Ethnicity and Journalism*, toimittaneet Svennik Høyer, Epp Lauk & Peeter Vihalemm, 119–139. Tartu: Nota Baltica, 1993.

Lauristin, Marju, ja Peeter Vihalemm. “Estonia: The First Years in the Elementary School of Democracy.” Teoksessa *Towards a Civic Society. The Baltic Media's Long Road to Freedom. Perspectives on History, Ethnicity and Journalism*, toimittaneet Svennik Høyer, Epp Lauk & Peeter Vihalemm, 263–275. Tartu: Nota Baltica, 1993.

Lichter, S. Robert. “Theories of Media Bias.” Teoksessa *The Oxford Handbook of Political Communication*, toimittaneet Kate Kenski ja Kathleen Hall Jamieson, 403–413. Oxford: Oxford University Press, 2017.

- Niemeyer, Katharina. "Introduction: Media and Nostalgia." Teoksessa *Media and Nostalgia: Yearning for the Past, Present and Future*, toimittanut Katharina Niemeyer, 1–23. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2014.
- Nugin, Raili. "Meedias kajastuv eestlaste kollektiivne mina-pilt 1991. ja 2001. aastal." *Acta Historica Tallinensia*, vol. 7 (2003): 162–173.
- "Rahvuspuha, Riigipühad." <https://riigikantselei.ee/riiklikud-sumbolid-preemiad-ja-tahtpaevad/puhad-ja-tahtpaevad/rahvuspuha>
- Ruutsoo, Rein. *Civil society and nation building in Estonia and the Baltic states: Impact of traditions on mobilization and transition 1986–2000*. Rovaniemi: University of Lapland, 2002.
- Salovaara-Moring, Inka, ja Triin Kallas. *Mapping Communication and Media Research: Estonia*. Helsinki: University of Helsinki, 2007.
- Salum, Madis (koost). *Eesti Vabariigi President Arnold Rüütel*. Tallinn: Ilo, 2006.
- Sanford, Anthony J., ja Catherine Emmott. *Mind, Brain and Narrative*. Cambridge: Cambridge University Press, 2012.
- Savisaar, Edgar. *Peaminister – Eesti lähiajalugu 1990–1992*. Tallinn: Kleio, 2004.
- Tamm, Marek. "In search of lost time: memory politics in Estonia, 1991–2011." *Nationalities Papers*, vol. 41, no. 4 (2013): 651–674.
<https://doi.org/10.1080/00905992.2012.747504>.
- "The Milton Friedman Prize for Advancing Liberty. Mart Laar: Winner of the 2006 Milton Friedman Prize." <https://www.cato.org/friedman-prize/mart-laar>
- "Toimunud valimiste arhiiv." <https://www.valimised.ee/et/toimunud-valimiste-arhiiv>
- Vetik, Raivo (koost). *Eesti poliitika ja valitsemine 1991–2011*. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus, 2012.
- Toots, Anu. "Kuidas uusliberaalid valitsesid bismarckiaanlikku heaoluriiki: tagasivaade Eesti sotsiaalpoliitika strateegilistele murdepunktidele." *Acta Politica Estica*, no. 11 (2020): 110–136.
- Wulf, Meike. *Shadowlands: Memory and History in Post-Soviet Estonia*. New York: Berghahn, 2020.
- Zetterberg, Seppo. *Viron historia*. Helsinki: SKS, 2007.

Euroopan parlamentti, ylikansallinen kulttuurinen muisti ja holokausti

Abstrakti

Tässä artikkelissa tutkin, miten ja miksi holokaustista tuli ylikansallisen ja yleiseurooppalaisen muistipolitiikan keskeinen opinkappale. Holokaustin kulttuurisen muistin kehitymisprosessia tulkitseen Jan Assmannin kulttuurisen muistin viitekehyksen avulla. Tavoitteenani on soveltaa Assmannin teoreettista kehystä käytännön muistipolitiikan tutkimiseen. Keskeisen lähdeaineiston muodostavat Euroopan parlamentin (EP) asiakirjat. Tekstin ensimmäinen osio avaa Euroopan yhdentymisen konteksteja, erityisesti sitä, miten "identiteettinen yhentyminen" nousi integraatiopolitiikassa yhtä merkittävämpään osaan 1990-luvulta alkaen ja miksi holokausti sai niin korostuneen roolin identiteettien muokkauksessa. Toinen osio avaa Assmannin kulttuurisen muistin näkökulmasta, miten ja miksi EP instrumentalisoi holokaustin muistipolitiikkansa ytimeen.

Ajatus yhdestä kansallisvaltioiden rajat ylittävästä eurooppalaisesta unionista on vanha.¹ Pitkästä yhteisestä historiasta huolimatta vasta toisen maailmansodan jälkeen Euroopassa alkoi kehitys, joka johti ensin yhteisten instituutioiden syntyyn ja niiden vanavedessä myös yhteisen eurooppalaisen arvoyhteisön muovautumiseen. Nykymuotoista eurooppalaista arvoyhteisöä ja eurooppalaista identiteettiä alettiin ensimmäisen kerran tarkoituksellisesti korostaa 1970-luvulla, mutta varsinaisesti siihen ryhdyttiin poliittisessa päätöksenteossa panostamaan kylmän sodan jälkeen 1990-luvulla, koska nopeasti laajeneva integraatio kaipasi yhteisten instituutioiden rinnalle myös yhteisen arvomaailman ja yllirajaisen eurooppalaisen identiteetin.

Yksi identiteetin ja yhteisten arvojen rakennuspala on yhteiseksi koettu ja yhdessä jaettu historia tai historiakulttuuri, jota ilmentävät sellaiset käsitteet kuin "kollektiivinen muisti" tai "kulttuurinen muisti". Tässä artikkelissa tarkastelen, miten toisen maailmansodan aikaisesta juutalaisten kansanmurhasta, holokaustista, muovautui Euroopan muistikulttuurin ydin. Työni

keskeinen argumentti on, että Euroopan Parlamentti (EP) valjasti holokaustin ylikansallisen ja ylirajaisen eurooppalaisen identiteetin keskeisimmäksi rakennuspalaseksi kylmän sodan jälkeen. Heti toisen maailmansodan jälkeen kylmän sodan aikana korostunut uusi eurooppalainen rauhanprojekti kanavoitui instituutioiden kehittämiseen. Toisin sanoen instituutiot olivat rauhan tae. Kylmän sodan jälkeen alkaneen itälaajenemisen myötä rauhanprojekti kanavoitiin yritykseen rakentaa jaettu eurooppalainen identiteetti. Toisin sanoen yhteiseksi koettu eurooppalainen identiteetti olisi rauhan tae. Sitä, miten holokaustin ylikansallinen muisti institutionalisoitui, tulkitsen Jan Assmannin kulttuurisen muistin teoriaa soveltaen. Tarkasteluni osoittaa, että muistipolitiikkaa ja integraatiohistoriaa on mahdotonta erottaa toisistaan. Kontribuutiosi Assmannin kulttuurista muistia koskevaan laajaan tutkimukseen on ensisijaisesti se, että tarkastelen kulttuurista muistia pragmaattisena historialliseen kontekstiin sidottuna tapahtumaketjuna, en niinkään teoreettisena tutkimusasetelmana.

EU:n virallista muistipolitiikkaa ja kulttuurisen muistin ilmentymistä analysoin Euroopan Parlamentin tuottamista aineistoista – lähinnä EP:n julkilausumista (*resolutions*) ja istuntojen virallisista pöytäkirjoista, joita EP julkaisee nimellä *Euroopan yhteisöjen virallinen lehti* (EYVL; Official Journal of the European Communities). Asiakirjat ovat vapaasti saatavilla digitaalisesti EUR-Lex-portaalin kautta. Holokaustin muistipolitiikkaa käsittelevä aineisto on haettu kahdella tapaa. Ensiksi käytin hakusanaa ”Holocaust”. Haun tuloksista valikoin systemaattiseen analyysiin muistipolitiikkaan liittyvät dokumentit. Toiseksi analysoin EP:n muistipolitiikkaa käsitteleviä päätöksiä, asetuksia ja julkilausumia.²

Metodista lähestymistapaani ohjaa kriittinen diskurssianalyysi, jossa kieltä – tässä tapauksessa EP:n julkilausumia ja virallisiin pöytäkirjoihin merkityjä keskusteluja – tulkitaan keskustelun sosiaalisesta kontekstista käsin ja tiedon konstruktiiivinen luonne huomioiden. Toisin sanoen puheet ja painetut tekstit eivät ainoastaan kerro ilmiöstä, vaan niillä rakennetaan puheena olevat aiheet.³ Norman Faircloughin mukaan kriittisessä diskurssianalyysissä on erotettavissa monta eri funktiota (’ideationaalinen’, ’interpersonaalinen’ ja ’tekstuaalinen’). Tässä tutkimuksessa analyysi rajoittuu lähinnä ideationaaliseen funktioon, joka keskittyy tietyn sosiaalisen käytännön tai tapahtuman representointiin ja kontekstualisointiin.⁴ Koska työn tavoitteena on tarkastella holokaustin käyttöä identiteetin rakennusvälineenä, on olennaista pa-

neutua juuri representaatioiden selvittämiseen ja tapoihin, joilla näitä representaatioita luotiin tietyssä ajassa ja paikassa.

Euroopan yhdentymisen kaksi linjaa

Toisen maailmansodan jälkeisen Euroopan integraatiokehityksen voi jakaa kahteen suureen päälinjaan: rakenteelliseen sekä aatteelliseen integraatioon. Rakenteellisen yhdentymisen ytimessä on nimensä mukaisesti ollut eurooppalaisten instituutioiden rakentaminen ja sitä kautta ”eurooppalaisuuden” tuottaminen näiden instituutioiden kautta, joihin lasketaan mm. Euroopan unionin tuomioistuin (1952), Euroopan parlamentti (1952), Euroopan komissio (1958), Euroopan unionin neuvosto (1967) ja Euroopan keskuspankki (1998). Vaikka institutionaalinen kehitys on yhä edelleen jatkuva prosessi, sen päälinjat vakiintuivat viimeistään vuosituhaten vaihteessa, kun 11 maata teki päätöksen siirtyä eurovaluuttaan. Vuoteen 2002 mennessä rakenteellinen integraatio oli saavuttanut käytännössä kaikki muut keskeiset tavoitteet paitsi yhteisen perustuslain ja valtioliiton johtajan.⁵

Integraatiokehityksen aatteellinen ja identiteettien yhentyminen nousi EU-politiikan keskiöön kylmän sodan jälkeen, kun integraatioprosessi ulottui entisiin sosialistimaihin, kuten Puolaan, Tšekkeihin ja Unkariin. Mitä ”valmiimmaksi” instituutiot muotoutuivat, sitä enemmän huomio kiinnittyi aatteelliseen ja identiteettien yhdentymiseen. Ainoastaan yhteisiksi koettu arvo- ja ajatusmaailma sekä poliittinen kulttuuri voivat pitkällä aikavälillä taata instituutioiden vakauden ja jatkuvuuden. Kuten Lothar Probst on kirjoittanut, yhteisen poliittisen kulttuurin synty on enemmän kuin yleismaailmallisten abstraktien tai teoreettisten periaatteiden hyväksymistä. Poliittisen kulttuurin synty vaatii myös sen, että yhteisö ottaa omakseen suuren kertomuksen, tarinan, joka luo yhteistä identiteettiä.⁶

Toisen maailmansodan jälkeisen institutionaalisen linjan ytimen muodostivat taloudellisen integraation tarpeista nousseet rakenteelliset ratkaisut. Aatteellisena kimmokkeena toimi taloudellisen vakauden merkitys rauhan takaajana, ei niinkään yhteinen menneisyys tai yhteisesti jaettu identiteetti. Toki historia ja historian opetukset olivat vahvasti läsnä vuonna 1948 perustetun OEEC-järjestön agendalla. Itse järjestön tehtävä oli ohjata USA:n myöntämän Marshall-avun rahavirtoja ja sitä kautta vahvistaa (Länsi-)Euroopan alueellista koheesiota. Toukokuussa 1950 Ranskan silloinen ulkoministeri

Robert Schuman julisti, että Ranska yhdessä Saksan kanssa otti ensimmäisiä ratkaisevia askeleita Euroopan rakentamisessa. Prosessista oli syntyvä uusi vakaa ja yhtenäinen Eurooppa.⁷

Institutionaalinen kehitys säilyi integraatiopolitiikan tärkeimpänä mallina aina 1990-luvulle asti. Esimerkiksi kun Euroopan yhtenäisasiakirja (SEA) luotiin vuonna 1986, yhdentymisen keskeiset tavoitteet olivat yhä edelleen täysin funktionaalisia kiteytyen kahteen aiheeseen: sisämarkkinoihin ja yhtenäisvaluuttaan. ”Eurooppalainen identiteetti” ja ”eurooppalainen perintö” olivat toisarvoisia. Nämä askeleet kohti Euroopan Unionia – olivatpa kyseessä siis yhtenäismarkkinat, maatalous- tai atomipolitiikan koordinointi – olivat teknillisiä ratkaisuja spesifeihin ongelmiin, eivätkä sinällään vaatineet identiteettipoliittisia toimenpiteitä.

Vaikka eurooppalaisen arvomaailman institutionalisoiminen oli alkanut lähes samaan aikaan kuin integraation keskeisten instituutioiden rakentaminen, se eli kuitenkin eräänlaista varjoelämää. Strasbourgissa sijaitsevan Euroopan neuvoston (*Council of Europe*) perusti vuonna 1949 kymmenen valtiota, mutta kylmän sodan jakamassa Euroopassa ja vailla todellista poliittista voimaa neuvostosta muodostui lähinnä läntisten demokratioiden keskustelufoorumi.⁸ Kuten Tony Judt on lakonisesti todennut, ”neuvostolla ei ollut valtaa saati auktoriteettia; ei oikeudellista, lakiasäättävää tai toimeenpanevaa statusta. Delegaatiot eivät edustaneet ketään. Sen tärkein ominaisuus oli olemassaolo.”⁹

Tarkoituksenmukainen identiteettipoliittinen ajatus ”Eurooppa arvoyhteisönä” alkoi kehittyä 1970-luvulla. Tuolloin institutionaalinen kehitys oli ajautumassa voimakkaaseen vastatuuleen, jota kuvasi saksalaisen taloustieteilijän Herbert Gierschin lanseeraama neologismi ”euroskleroosi.” Tätä rappeumaa vasten alkoi hiljalleen muodostua ”eurooppalaisen identiteetin” käsite, joka oli lanseerattu vuonna 1973 Euroopan Yhteisön Kööpenhaminan huippukokouksessa. Kööpenhaminassa annettiin niin kutsuttu ”eurooppalaisen identiteetin julkilausuma” (*Declaration on European Identity*):

Jakamalla [...] samat asenteet elämään, jotka perustuvat päätökseen rakentaa yksilön tarpeita vastaava yhteiskunta, [Yhteisön] jäsenvaltiot] ovat päättäneet puolustaa edustuksellisen demokratian, oikeusvaltion, sosiaalisen oikeudenmukaisuuden [...] ja ihmisoikeuksien periaatteita. Kaikki nämä ovat Eurooppalaisen Identiteetin perustavanlaatuisia osia.¹⁰

Euroopan Parlamentin politiikkaan ilmestyi tällöin myös yhteinen eurooppalainen menneisyys, mutta "historian" tai "kokemuksen" sijaan se keskityi ensisijaisesti eurooppalaiseen kulttuuriperintöön (*cultural heritage*), jota edustivat muun muassa eurooppalainen taide, arkkitehtuuri ja kirjallisuus.¹¹

Euroopan yhdentymisen syntymyytit

Hannah Arendt, yksi 1900-luvun merkittävimmistä yhteiskuntateoreetikoista ja poliittisen filosofian tutkijoista, kirjoitti teoksessaan *On Revolution* (1963), että syntyessään perustuslaki tarvitsee taustalleen yhteisen kulttuurin ja identiteetin, jonka legitimointi puolestaan vaatii "uutta alkua" korostavia "syntymyyttejä".¹² Heti toisen maailmansodan jälkeen uuden eurooppalaisuuden syntymyytti, arendtilaisittain "Novus Ordo Saeclorum" (ajan uusi järjestys), viittasi Eurooppaan rauhan työssijana. Hitlerin Saksan kukistuminen, "Euroopan nollahetki", merkitsi alkupistettä uudelle ajalle, joka murtui 1990-luvulla.

Tony Judtin mukaan tämä eurooppalaisuuden myytti synnytetettiin kahdesta syystä. Se ensinnäkin palveli tiettyä poliittista tarkoitusta. Sodan jälkeen erityisesti natsimiehityksen alla olleet (länsi)eurooppalaiset yhteiskunnat olivat kaikilla tasoilla rikki revittyjä, joten heti sodan jälkeen näillä yhteiskunnilla – esimerkiksi Ranskalla, Belgiassa, Alankomailla – oli akuutti tarve palauttaa edes sosiaalisen koheesion mielikuva, rakentaa yhteiskunnallinen luottamus uudelleen ja legitimoida uudet vallanpitäjät tilanteessa, jossa totalitaarinen järjestelmä oli murentanut kansalaisluottamuksen, julkisen moraalin ja paikoin kaikki sivistyneen toiminnan muodot. Sankarillinen antifasistinen taistelu ja uhrautuminen olivat poliittisesti välttämättömiä jälleenrakennuksen retorisia pykäläiä.

Toisekseen erityisesti Itä-Euroopassa kommunisteilla oli auktoriteettinsa vakiinnuttamiseksi välttämätön tarve rakentaa myytti omasta sankarillisesta toiminnastaan. Toisen maailmansodan päätyttyä ja puna-armeijan käytännössä ryöstettyä ja raiskattua tiensä läpi itäisen Euroopan sankarilliseen kommunistimyyttiin uskoi 1940-luvun lopulla vain harva. Mutta sitä mukaa kun kommunistien ote lujittui Itä-Saksassa, Tšekkoslovakiassa, Unkarissa ja Puolassa, eikä todellisia poliittisia vaihtoehtoja enää ollut, myytin kieltäminen oli hyödytöntä ja näin se juurtui hiljalleen.¹³

Kaikilla myyteillä on myös tietoisesti sivuutettu puolensa. Sekä Länsi- että Itä-Euroopan kohdalla se tarkoitti paikallisten asukkaiden laajaa ja

usein varsin myötämielistä suhtautumista kansallissosialismiin yleisesti ja juutalaisvainoihin erityisesti. Lisäksi Itä-Euroopassa niin Stalinin kuin kotimaan kommunistien rikoksista vaikeneminen loi lisäkerroksen jo valmiiksi monisäikeiseen narratiiviin. Yhteistä niin Itä- kuin Länsi-Euroopan myyteille oli kuitenkin Dan Stonen nimeämä ”antifasistinen konsensus”. Kautta Euroopan, ja riippumatta hegemonisista poliittisista ideologioista, kansalliset narratiivit eivät ainoastaan korostaneet, vaan ylpeilivät sillä, miten Hitlerin Saksa ja fasismi lyötiin ja toinen maailmansota voitettiin. Samalla kuitenkin ajanjakson synkeimmät kansalliset traumat ja kipupisteet, kuten osallistuminen holokaustin toteuttamiseen sivuutettiin.¹⁴

Kylmän sodan päättyminen ja Berliinin muurin murtuminen mursivat antifasistisen konsensuksen peruspilarit. Erityisesti Saksojen yhdistyminen osoitti sodan jälkeisen syntymyytin teennäisyyden, kun Euroopan johtajien huoli yhdestä voimakkaasta Saksasta pulpahti jälleen pintaan. Ironista integraatiomyytin taustalla oli se, että (Länsi-)Euroopan ulkopuoliset voimat – erityisesti Yhdysvallat ja savijaloilla horjuva Neuvostoliitto – olivat keskeisessä asemassa ajamassa Euroopan yhdentymistä, kun sen sijaan ”rauhan kertomusta” ylläpitäneen eurooppalaisen eliitin keskuudessa vanhat pelot ja historian taakka nousivat esiin – yhteinen ja jaettu eurooppalainen identiteetti oli kylmän sodan päättyessä kaukana arkitodellisuudesta. Vaikka integraatioretoriikan keskiön oli vuosikymmenten ajan muodostanut Saksan ja Ranskan välinen yhteisymmärrys, erityisesti Ranskan presidentti François Mitterrand yritti vesittää Saksojen yhdistymisen. Taustatukea hän sai Ison-Britannian pääministeriltä Margaret Thatcherilta.¹⁵

Vuosien 1989–1991 vanavedessä oli ilmeistä, että Eurooppa tarvitsi uudenlaisen syntymyytin, joka heijastaisi nopeasti muuttunutta poliittista ilmastoa. Vuonna 1992 solmittu Maastrichtin sopimus oli aloittanut viimeisimmän syvän institutionaalisen integraatiovaiheen synnyttäen Euroopan Unionin, jonka rakenteellisessa ytimessä olivat suunnitelmat Euroopan rahaliiton (EMU) perustamisesta, Euroopan keskuspankin luomisesta sekä yhteisen turvallisuus- ja puolustuspolitiikan rakentamisesta.¹⁶ Rakenteellisen integraation karistellessa 1970-luvun ”skleroosipölyt” helmoistaan nousi kysymys yhteisestä eurooppalaisesta identiteetistä, yhteisistä kokemuksista ja yhteisestä historiasta esille. Oli ilmeistä, että uusi, vuosien 1989–1991 myllerryksen seurauksena syntynyt Eurooppa tarvitsi ”uutta alkua” korostavan narratiivin. Uuden arvopohjan rakentaminen vaati yhä edelleen menneisyyteen katsomista, mutta ”rauhan” sijaan ihmisoikeuksien ja rasismien tarjoa-

mat historian opetukset korostivat kylmän sodan jälkeisessä muuttuneessa tilanteessa ”uutta alkua” huomattavasti voimakkaammin kuin hiljalleen haalistunut rauhan retoriikka.¹⁷

Arendtin ”uutta alkua” korostavan syntymyytin ajatukseen holokausti is-tui hyvin: tragedia oli koskettanut tavalla tai toisella koko Eurooppaa, itää ja länttä, etelää ja pohjoista. Tässä tilanteessa uutta alkua alleviivasi myös holo-kaustin hirveys: se, mitä oli tapahtunut, kuului menneisyyteen. Sitä oli syytä muistaa, jotta niin ei tapahtuisi uudelleen. Kun ”me” muistelemme historian hirveyttä, me korostamme, että ”meidän aikamme” on erilainen.¹⁸ Katkos yhtäältä nykyhetken ja tulevaisuuden, demokratian ja ihmisoikeuksien sekä toisaalta menneisyyden rikosten välillä oli osoitettavissa vetoamalla holo-kaustiin. Kuten Tony Judt vuonna 2005 painokkaasti kirjoitti, kylmän sodan jälkeisessä Euroopassa holokaustia ei ainoastaan tarkasteltu synkkänä historiallisena episodina, vaan siitä tuli metahistoriallinen käsite, ”määritelmä ja vakuus maanosan uudelleen synnytetystä humanisuudesta.”¹⁹ Euroopan Unioniin pyrkiville Itä- Euroopan maille myös asetettiin vaatimus tehdä tiliä holokaustin suhteen: ”Holocaust recognition is our contemporary European entry ticket.”²⁰ Holokaustin valjastaminen eurooppalaisen kulttuurisen muistin keppihevoseksi oli alkanut jo 1980-luvulla ja kulminoitui 2000-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä. Mutta miten kulttuurinen muisti toimii, ja miten se näyttäytyy holokaustin muistipolitiikan historiallisessa kontekstissa?

Mitä on kulttuurinen muisti?

Jan Assmannin muistiteorian mukaan muisti jakautuu kahteen osaan: kommunikatiiviseen ja kulttuuriseen muistiin.²¹ Kommunikatiivinen muisti eroaa kulttuurisesta siten, että se on arkipäiväistä, henkilökohtaista ja pieniin ryhmiin (esim. sukuun) pohjautuvaa kun taas kulttuurinen muisti on arkipäivän yläpuolella. Kulttuurisella muistilla on ”kiinteät pisteet”, jotka eivät muutu ajan muuttuessa, vaikkakin niihin ladatut merkitykset voivat muuttua. Näitä kiinteitä pisteitä edustavat erityisesti menneisyyden tärkeät tai kohtalokkaat tapahtumat, joiden muistoa vaalitaan kulttuurisin muodoin kuten tekstein, rituaalein ja muistomerkein. Toisin kuin kommunikatiivisessa muistissa, kulttuurinen muisti velvoittaa myös ”retrospektiiviseen muisteluun” (*retrospektive Besonnenheit*). Holokaustin virallistettu vuosittainen muistopäivä (27. tammikuuta), holokaustimuseot, monumentit ja muistomerkit, kirjoitukset,

elokuvat, näytelmät ja tuhoamisleirit edustavat kaikki kulttuurisen muistin elementtejä, joihin on ladattu vahva retrospektiivisen muistelun velvoite.

Holokaustitutkijoiden mukaan siirtymä holokaustin kommunikatiivisesta muistista kulttuuriseksi muistiksi tapahtui 1960- ja 70-lukujen aikana, jolloin holokaustin muistelu ja aiheesta keskustelu alkoi siirtyä selviytyjien yksityisistä piireistä julkisuuteen. Eräs merkittävimmistä siirtymän katalyyteistä oli Adolf Eichmannin televisioitu oikeudenkäynti vuonna 1961.²² Tässä artikkelin jälkimmäisessä osassa keskitytään erityisesti kulttuuriseen muistiin.

Assmannin kulttuurisen muistin teorian ydin on kolmen eri navan liittäminen yhteen. Nämä navat ovat *muisti* (eli ”nykyhetkellistetty” menneisyys); *kulttuuri* (mm. yllä mainitut muistomerkit, rituaalit, tekstit); ja *yhteiskunta* (society). Assmann ei mainitse mitään ylikansallisesta tai monikansallisesta yhteiskunnasta, jota tässä tutkimuskohteena oleva EU – tai EP – edustaa, mutta silti Assmannin kehystä voi tarkastella ylikansallisen muistin näkökulmasta, ei vähiten siksi, että muistikulttuurit ovat paitsi kansallisia, myös yli- ja poikkikansallisia.²³

Eri maiden kansalliset historiakulttuurit ovat luonnollisesti erilaisia, mutta samaa voisi sanoa yhdessä kansallisvaltiossa esiintyvistä keskenään kilpailevista muistikulttuureista. Esimerkiksi se, miten 2020-luvulla vaikkapa Puolan liberaalit muistavat toista maailmansotaa ja holokaustia ja miten Puolan nationalistit kansalliskonservatiivisen Laki ja Oikeus -puolueen johdolla käsittelevät samoja teemoja, poikkeavat toisistaan täysin.²⁴ Samalla voidaan kuitenkin todeta, että nämä erilaiset kehukset paikantuvat useisiin eri konteksteihin ylittäen kansallisvaltioiden rajat ja historiakulttuurit: puolalaisten liberaalien muistin kehys on varmasti lähempänä suomalaisten liberaalien kehystä kuin oman maansa kansalliskonservatiivien. Samaan aikaan taas puolalaisten nationalistien kehys on lähempänä suomalaisten oikeistopopulistien muistin kehystä, joten muistin rajaaminen ainoastaan kansalliseksi kokemukseksi tyypistäisi ilmiön perusteettomasti.

Euroopan Parlamentin muistipoliittisia debatteja tutkinut Philippe Perchoc on argumentoinut, että poliittiset ideologiat ja parlamentin ryhmitymät ovat usein huomattavasti merkittävämmät kuin pelkistetyt kansalliset tai maantieteelliset itä-länsi-jakaumat.²⁵ Teoreettisessa mielessä siis se, että Assmann ei kiinnitä erityistä huomiota ylikansalliseen muistiin, ei ole ongelma. Kulttuurinen muisti on aina kamppailun ja määrittelyn kohde, mutta kontekstista riippuen kamppailijat ja määrittelijät vaihtuvat.

Assmannin kulttuurisen muistin teoria rakentuu kuudelle ominaispiirteelle. Assmannin mukaan nämä kulttuurisen muistin ominaispiirteet ovat:

1. identiteetin tiivistäminen (*concretion of identity*)
2. kyky muotoilla uudelleen tai uudelleen tulkita (*capacity to reconstruct*)
3. muodostuminen (*formation*)
4. organisoituminen (*organization*)
5. velvollisuus tai vaatimus (*obligation*)
6. refleksiivisyys (*reflexivity*)

Vaikka ominaispiirteitä on tyyppillisesti tarkasteltu teoreettiselta tasolta, on viitekehys myös pragmaattinen, sillä sen avulla voi tarkastella kulttuurisen muistin mekanismeja käytännön tasolla – tässä tapauksessa holokaustin paikkaa ylikansallisessa eurooppalaisessa muistikehyksessä.

Assmann ei suoraan esitä, että teoria etenisi kronologisesti tai aikasidonnaisesti siten, että edellinen kohta olisi vaatimus seuraavan toteutumiseksi. Esimerkiksi voisimme ajatella, että ”muodostuminen” (kohta 3) voisi olla kaiken kivijalka ja siten kulttuurisen muistin ensimmäinen ominaispiirre. Toisaalta muistin muodostumisen lähtökohtana on usein laajempi sosiaalinen tarve identiteetin rakentamiselle, mitä on tarkasteltu yllä. Oleellista mallissa on, että se auttaa ymmärtämään, miten kulttuurinen muisti eroaa kommunikatiivisesta muistista. Tässä suhteessa mallilla näyttäisi olevan historiallinen aikaulottuvuus, sillä yksi ominaispiirre tyyppillisesti vahvistaa toista, vaikka käytännössä nämä ominaispiirteet ovat limittäin, kuten alempana huomaamme.

Kulttuurisen muistin synonyymina voisi olla ”kollektiivinen muisti”, jossa Paul Connertonin mukaan korostuu muistin sosiaalinen luonne.²⁶ Nämä kaksi samankaltaista (ja myös samoihin aikoihin syntynyttä) muistikäsitettä täydentävät toisiaan, sillä molemmissa korostuu muistin konstruktiivinen luonne. Silti Assmann kiinnittää enemmän huomiota muistin tekstuaalisiin muotoihin ja niiden muovautumiseen osaksi kulttuurista muistia erinäisten kulttuuristen prosessien kautta. Assmannin kulttuurisen muistin teoriaa onkin kritisoitu lähinnä sen keskittymisestä muistin tekstuaaliseen ulottuvuuteen. Connertonin fokus on Assmannia laajempi muistin sosiaalinen kenttä, jossa myös ei-tekstuaaliset käytännöt ja rituaalit saavat enemmän huomiota.

Yllä esitetystä kritiikistä huolimatta Assmannin muistikehyksen soveltaminen kulttuurisen muistin rakentumiseen on hedelmällistä, etenkin koska

kehys on hyvin prosessimainen ja siten käytännönläheinen. Lisäksi siihen sisältyvä ”refleksiivisyyden vaatimus” luo tilan jatkuville uudelleen tulkinnoille. Loppujen lopuksi se, miten Assmannin kuvaama kulttuurisen muistin kehittyminen tapahtuu, on aina sidoksissa historiallisiin konteksteihin ja teoreettisen mallin ulkopuolelta tuleviin tekijöihin.

(1) Identiteetin tiivistäminen: Rasismien vastaisuudesta juutalaisten kansanmurhaan

Assmannin mukaan kommunikatiivinen muisti alkaa muuttua kulttuuriseksi muistiksi ”identiteetin tiivistämisen” kautta. Ryhmän tietoisuus omasta erityisyydestään muovautuu ja sitä muovataan, kun kulttuurisen muistin elementtejä aletaan tietoisesti säilyttää. Prosessin alkupisteeksi Assmann on määrittänyt julkilausumat, jotka ovat identiteettipoliittisia, joko positiivisia, kuten ”me edustamme tätä” tai negatiivisia, kuten ”olemme tätä vastaan”. Ei ole sattumaa, että holokausti nousi hiljalleen 1980-luvun lopulla eurooppalaiseen identiteettipoliittikkaan. Euroopan yhteisön aikaisempi retoriikka oli vedonnut rauhan rakentamiseen ja suvaitsevaisuuteen. 1980-luvulle tultaessa kulttuurisesti yhä moninaisempaa Eurooppaa leimasi kasvava muukalaisvihamielisyys, rasismi ja antisemitismi.

Ensimmäisen kerran holokausti esiintyi EP:n julkilausumassa syyskuussa 1987, kun se otti kantaa ranskalaisten nationalistisen ja populistipuolueen toimintaan. Ranskassa oli tuolloin syntynyt historiapoliittinen vääntö, kun silloinen (ääri)oikeistolaisen Kansallisen liittouman (*Rassemblement national*) johtaja Jean-Marie Le Pen oli kommentoinut holokaustia ranskalaisen RTL radiokanavan poliittisessa keskusteluohjelmassa. Le Pen oli todennut, että holokausti ja kaasukammiot olivat ”vain pelkkä yksityiskohta toisen maailmansodan historiassa.”²⁷ Lausunnon taustalla oli maassa juuri päätynyt, tunteita kumentanut oikeudenkäynti ”Lyonin teurastajana” tunnettua, sota-aikana Lyonin Gestapon päällikkönä (1942–1944) toiminutta Klaus Barbieta vastaan. Toukokuussa 1987 oikeudenkäynti poikkeuksellisesti televisioitiin sen ”historiallisesta merkittävydestä” johtuen. Heinäkuussa 1987 tuomioistuin totesi 74-vuotiaan Barbien syylliseksi useimpiin syytekirjelmän kohtiin.²⁸ Le Pen oli RTL:n ohjelmassa kritisoinut juuri holokaustilla elämöimistä, kun Ranskassa oli paljon muitakin aiheita käsiteltävänä.

EP otti lausunnossaan vahvasti kantaa Jean-Marie Le Penin esittämiin holokaustia käsitteleviin kohtiin, mutta Klaus Barbien oikeudenkäynnin yhtä merkittävät sisäpoliittiset ja ihmisoikeudelliset kiistat, kuten lain suoja ranskalaisten Algeriassa suorittamia rikoksia vastaan, eivät EP:ssä nousseet esille.²⁹ Sen sijaan EP:n lausuman mukaan instituutio oli ”päättäväinen, että holokaustin muistoja ei koskaan tulla unohtamaan; hylkää ns. revisionistihistorioitsijoiden pseudotieteelliset teoriat; hylkää täysin Jean-Marie Le Penin esittämät näkemykset”.³⁰ EP:n julkilausumassa ilmenee Assmannin mainitsema ”identiteetin tiivistäminen”, kun siinä vakuutellaan, että ”me” eli Euroopan yhteisö ei tule unohtamaan holokaustin muistoja. Toisaalta siinä oli myös identiteetin erottava ulottuvuus: Le Penin tai niin sanottujen revisionistihistorioitsijoiden näkemykset eivät edustaneet eurooppalaista arvo maailmaa, ja niistä sanouduttiin vahvasti irti.³¹

1980- ja 1990-luvulla länsieurooppalaisissa yhteiskunnissa julkisuuteen noussut holokaustin kieltäminen oli teema, joka varsinkin 1990-luvulla alkoi esiintyä EP:n lausumissa.³² Euroopassa noussut rasismi ja holokaustin kieltäminen kuuluivatkin kiinteästi yhteen. Vuonna 1994 EP:n päätöslauselma rasismista ja muukalaisvihamielisyydestä vaati, että holokaustin kieltämisen tulisi olla yhteisön tasolla rangaistava teko. Samalla se kehotti jäsenmaitaan säätämään lakeja rasistisia toimia ja holokaustin kieltämistä vastaan.³³ Assmannin teoriassa tämä identiteetin tiivistäminen tapahtuu ”horisonttien muovaamisella”, jota EP:n kehoitus lainsäädäntötyöhön edusti. Tämä horisontin muovaaminen – termi oli lainattu filosofi Friedrich Nietzscheltä – puolestaan johtaa seuraavaan osa-alueeseen eli kykyyn muotoilla uudelleen ja uudelleen tulkita.

(2) Kyky muotoilla uudelleen tai uudelleen tulkita

Toisen maailmansodan päättyminen ja Auschwitzin vapauttamisen 50-vuotismuiston seremoniat vuonna 1995 loivat otollisen alustan holokaustin uudelleentulkinnalle Euroopassa. Kesällä 1995 EP julkaisi kansanmurhan muistopäivää käsittelevän päätöslauselman, jossa todettiin muun muassa:

Länsi-Euroopassa vuodesta 1945 lähtien vallinnut rauha voi säilyä vain, jos natsien juutalaisten ja mustalaisten kansanmurhaan, miljoonien muiden joukkomur-

haan ja toiseen maailmansotaan johtanutta totalitaristista ja rasistista ideologiaa estetään levittämästä turmiollista vaikutustaan.³⁴

Oleellista lausunnossa oli se, että rasistien ja holokaustin kieltäjien katsottiin vaarantavan eurooppalaisen rauhanaatteen – eli yhden eurooppalaisen identiteetin tukipilareista. Ajatuskulku poikkeaa 1950-, 1960- ja 1970-luvun narratiiveista. Assmann ei kehittelemässään viitekehyksessä mainitse kasvatuksen tai kouluopetuksen roolia kulttuurisen muistin prosesseissa, mutta on ilmeistä, että kouluopetuksella on tärkeä rooli nimenomaan kulttuurisen muistin rakentumisessa. Se, mihin kohtaan kouluopetuksen voisi sijoittaa Assmannin mallissa, jää avoimeksi, mutta kuten alempana huomataan, hyvä paikka olisi muistin ”organisoitumisessa”.

Uudelleen tulkinnassa on Assmannin mukaan oleellista, että se on kiinnittynyt sen hetkiseen aikaan. Uudelleentulkinta voi olla kriittistä, mukautettua, transformaalista tai säilyttävää, mutta oleellista on, että historialliset tapahtumat kiinnittyvät tässä ja nyt-tilanteeseen. Assmannin mukaan kulttuurinen muisti esiintyy kahdella tasolla. Ensimmäinen näistä on ”arkistojen horisontti”, jossa pitkän ajan kuluessa historiatietoisuuteen vakiintuneet tekstit, kuvat ja toimintasäännöt ovat muokanneet menneisyyden ”totaalihorisontin”, eli kattavan näkemyksen sen suhteen, mistä menneisyys muodostuu. Toinen taso on ”tämä hetki” (*mode of actuality*), jossa juuri sillä hetkellä eletävä ja koettava aikalaiskonteksti synnyttää oman merkityksensä historialliselle tapahtumalle.³⁵

Ensimmäinen vaihe toteutui 1990-luvun Euroopassa siten, että jo 1970-luvun lopulta holokausti oli alkanut voimalla ilmaantua julkisuuteen teksteinä, kuvina ja debatteina muodostaen Assmannin ”totaalihorisontin.” Vuosia 1960–1978 leimaa ”käännekohta”.³⁶ Erityisesti Adolf Eichmannin oikeudenkäynti Jerusalemissa oli aikansa merkittävin mediaspektaakkelia, joka nosti juutalaisten systemaattisen joukkotuhoamisen laajan julkisen keskustelun kohteeksi. Tähän ajankohtaan sijoittui myös holokaustin nousu suosituksi historiantutkimuksen kohteeksi.³⁷ Yhteiskuntapolitiikassa puolestaan sodan jälkeen syntyneet 1960–70-lukujen nuoret nostivat natsien rikokset ja ”isien teot” tikunnokkaan.³⁸ Kolmas vaihe, holokaustin ”amerikkalaistaminen” alkoi vuonna 1978. Kimmokkeena oli myös Suomessa laajaa huomiota saanut amerikkalainen TV-sarja ”Polttouhrit” (*Holocaust*), joka kertoi fiktiivisestä saksalaisperheestä sodan aikana ja siitä, miten saksalaiset hiljalleen radikalisoituivat kansanmurhan toteuttajiksi. Amerikkalaistamisen keskeinen

tekijä oli holokaustin viihteellistäminen, joka huipentui Steven Spielbergin *Schindlerin listan* keräämään Oscar-palkintojen vyöryyn vuonna 1994. Tällöin oli jo alkanut viimeisin vaihe (1989–), jonka Levy ja Sznajder ovat nimenneet holokaustin muistamisen globalisaatioksi ja institutionalisaatioksi.³⁹

Euroopan neuvoston mukaan vuosi 1997 tulisi olemaan ”Euroopan rasisminvastainen vuosi”. Kun asiasta päätettiin elokuussa 1996, EP:n tiedotuksen mukaan Unionin tavoitteena oli ”taloudellisen ja sosiaalisen kehityksen edistäminen taloudellista ja sosiaalista yhteenkuuluvuutta vahvistamalla [...]”, mutta samaan aikaan ”rasismin ja muukalaisvihamielisten asenteiden pysyvyys [haittasi] Euroopan unionin taloudellista ja sosiaalista yhteenkuuluvuutta”.⁴⁰ Näin eurooppalaista identiteettiä tiivistettiin ja tulkittiin yhä uudelleen rasismin kautta. Samaan aikaan kun ”holokausti oli kaikkialla”, yllä mainittu muukalaisvihamielinen aikalaiskonteksti muovasi holokaustin tulkintoja.

Kritiikin kohteena oli erityisesti Itävalta, jossa Jörg Haiderin luotsaama oikeistopopulistinen Itävallan vapauspuolue (*Freiheitliche Partei Österreichs*, FPÖ) sai vuoden 1999 parlamenttivaaleissa 26,9 % äänistä. Kun rassistiseksi mielletty puolue sai hallitusvastuuta, 14 Euroopan maata (Suomi mukaan luettuna) julisti Itävallan boikottiin, koska sen tulkittiin rikkoneen Euroopan Unionin perusarvoja. Erityisen tuntuvaksi tapauksen teki sen vahva historiallinen linkki kansallissosialismiin: FPÖ oli perustettu vuonna 1956, ja sen perustaja Anton Reinthaller oli varhaisia NSDAP-puolueen jäseniä (hän oli liittynyt Itävallan natsipuolueeseen vuonna 1928) ja toiminut vuosina 1938–1939 Arthur Seyss-Inquartin johtamassa Itävallan natsihallituksessa maatalousministerinä. Myös Reinthallerin jälkeen FPÖ-puoluetta johtivat entiset kansallissosialistit, kuten *Einsatzgruppe C*:n tuhoamisjoukoissa palvelut, 17-vuotiaana vapaaehtoisena Waffen-SS:ään liittynyt Friedrich Peter, Wienin pormestarina vuosina 1938–1940 toiminut ja myöhemmin Jugoslaviassa sotarikoksista tuomittu Hermann Neubacher ja Suomessa ”Lapin polttajana” tunnettu Lothar Rendulic. Natsihistorian uudelleenmuokkauksessa 1990-luvulla Haiderin puoluetoveri Reinhard Gaugg oli lanseerannut koko nazi-sanalle uuden merkityksen. Puoleen markkinoinnissa ”nazi” muodostui sanayhdistelmästä ”*neu, attraktiv, zielstrebig, ingenios*” (uusi, vetovoimainen, tavoitteellinen, älykäs).⁴¹

Jörg Haiderin äärioikeistolainen politiikka ei kuitenkaan ollut uusi ilmiö Euroopassa – ennemminkin ikävä muistutus siitä, että rauhaa ja ihmisoi-keuksia kunnioittavan eurooppalaisuuden toinen puoli oli tukevasti kiinnit-tynt nationalismiin, rasismiin ja väkivaltaan.

Tuskin oli sattumaa, että samoihin aikoihin Ruotsi pääministerinsä Göran Perssonin johdolla nosti itsensä holokaustin opetusten ja muistamisen kansainväliseksi äänitorveksi. 1990-luvun Ruotsi oli yksi eurooppalaisen äärioikeistolaisen liikehännän ja väkivaltaisen muukalaisvihamielisyyden polttopisteistä, missä suvaitsevaisuuden verhon takana maahanmuuttajia murhattiin ja pahoinpideltiin tasaisin väliajoin.⁴² Ruotsin johtoasema holokaustin uudelleenmuistamisessa kulminoitui vuonna 2001 järjestetyssä Tukholman foorumissa. Sen taustalla oli yhä kasvava rasismi, mutta itse foorumin katse oli menneisyydessä. Mitä Eurooppa kaipasi, oli uuden kulttuurisen muistin institutionalisointia, joka puhuttelisi oman aikansa ongelmia. Uusnatsismin vaivaama Ruotsi tarjosi puitteet institutionalisoinnille.

(3) Muodostuminen

EP:n kesällä 1995 antama julkilausuma holokaustin muistamisesta sisälsi jo ”muodostumisen” siemenen, kun se vaati ”juutalaisen kansanmurhan muistopäivän viettämisen aloittamista kaikissa unionin jäsenvaltioissa” pyytäen ”komissiota järjestämään Euroopassa kokeilun tämän muistopäivän viettämiseksi.”⁴³ Jan Assmannin mukaan ”vakaan” muistin muodostumisen vaihetta alleviivaa yhteiskunnan kulttuurisen perinnön institutionalisointi. Vakaa ei tarkoita muuttumatonta tai kaikkien hyväksymää muistoa, vaan erityisesti sitä, että sen olemassaolo on turvattu institutionaalisin keinoin – muistaminen saa ikään kuin instituutin suojan. EU:n holokaustimuistin politiikassa tämä vaihe kulminoitui vuosien 2000 ja 2005 välillä. Vuonna 2000 EP antoi julkilausuman holokaustin muistamisen vuosipäivästä.⁴⁴ EP:n muistilausuma sai lisävoimia seuraavana vuonna pidetystä Tukholman foorumista, jonka päätöslauselman myös EP adoptoi omakseen. Sen mukaan

juutalaisten kansanmurha järkytti yhteiskuntiemme henkistä perustaa ja että sen on siksi pysyttävä mielissäme ikuisesti [...] kansanmurhat, etniset puhdistukset, rasismi, juutalaisvastaisuus ja muukalaisviha runtelevat edelleen ihmiskuntaa [...] kansainvälisellä yhteisöllä on velvollisuus taistella tätä pahuutta vastaan [...] meidän on lujitettava kansojemme moraalista ja hallitustemme poliittista sitoutumista siten, että tulevat sukupolvet voivat ymmärtää juutalaisten kansanmurhan syyt ja pohtia sen seurauksia.⁴⁵

Tukholman foorumin ja EP:n kannanoton myötä holokaustista oli alkanut rakentua virallistetun ja institutionalisoidun eurooppalaisen kollektiivisen muistin ja identiteetin keskeinen artikla. Sitä vahvisti ajatus siitä, että ”kansainvälisellä yhteisöllä on velvollisuus taistella tätä pahuutta vastaan.”⁴⁶ Kysymyksessä ei siis ollut ainoastaan muistaminen, vaan velvollisuus aktiivisesti kamppailla holokaustin muistamisen puolesta ja rasismia vastaan.

Toinen holokaustimuistin huippu saavutettiin vuonna 2005, kun Euroopassa vietettiin Auschwitzin vapauttamisen 60-vuotisseremonioita. Tällöin holokaustin ylivertainen rooli Euroopan kollektiivisten muistojen merkki-paaluna oli jo vakaa, mutta sen korostumista alleviivasi EP:n julistus ”juutalaisten kansanmurhan muistamisesta, antisemitismistä ja rasismista.” Julistuksen mukaan

Eurooppa ei saa unohtaa omaa historiaansa: natsien rakentamat keskitys- ja tuhoamisleirit ovat häpeällisimpiä ja tuskallisimpia sivuja mantereemme historiassa; [EU] katsoo, että tulevien sukupolvien on vaalittava Auschwitzissa tehtyjen rikosten muistoa varoituksena tällaisesta kansanmurhasta, joka juontui muiden ihmisten halveksunnasta, vihasta, juutalaisvastaisuudesta, rasismista ja totalitarismista.⁴⁷

Muistipolitiikan kiinteäksi symboliksi olikin 2000-luvun alkuvuosina nousut nimenomaan Auschwitz, jonne niin valtioiden päämiehet kuin koulu-laisryhmät olivat alkaneet tehdä tutustumis- ja oppimatkoja.⁴⁸ Tammikuun 27. päivänä 2005 Auschwitzissa oli koolla Euroopan kerma, kuten Ranskan presidentti Jacques Chirac, Saksan liittopresidentti Horst Köhler, Ruotsin kruununprinsessa Victoria ja Suomen pääministeri Paavo Lipponen. Tapah-tumaa kunnioitti läsnäolollaan myös Vladimir Putin, olihan puna-armeija vapauttanut Auschwitzin. Muistojuhlaa edeltävänä päivänä ruotsalainen *Af-tonbladet* kertoi, kuinka Auschwitz oli Puolan suurin turistikohde yli 500 000 vuosivierailullaan. Sen lisäksi, että lehti tarjosi lukijoilleen kauhukuvauksia menneisyydestä, se välitti myös kattavan matkainfopaketin budjetiteen, kulkuyhteysvaihtoehtoineen, oluen hintavertailuineen ja kännykän käyttö-mahdollisuuksineen.⁴⁹

(4) Organisoituminen: ”kansalaisten Eurooppa”-ohjelma

Muistin organisoitumisella Assmann tarkoittaa muistiin liittyvän kommunikaation institutionaalista tehostamista ja kulttuurisen muistin erikoistumista, jotka ovat aina riippuvaisia kohdennetusta toiminnasta ja sen kasvatamisesta.⁵⁰ EU:n holokaustipolitiikassa tämä kohdennettu toiminta sekä sen kasvattaminen ja kanavoiminen sai entistä vahvemman muodon vuonna 2006, kun EP lanseerasi yhdessä Euroopan neuvoston ja Euroopan komission kanssa ”kansalaisten Eurooppa”-nimisen ohjelman. Vuosille 2007–2013 rahoitetun ohjelman julkilausuttu tavoite oli edistää ”aktiivista eurooppalaista kansalaisuutta”.⁵¹ Kokonaisuudessaan ohjelma käsitti neljä osa-aluetta, joista yksi oli nimeltään ”Euroopan aktiivinen muistiperintö”.⁵² Sen yleistavoite oli ”yhteisiin arvoihin, historiaan ja kulttuuriin perustuvan eurooppalaisen identiteetin tunteen” vahvistaminen. Yksi ohjelman erityistavoitteista oli Euroopan menneisyyden muiston vaaliminen.⁵³ Aktiivisen muistiperinnön osalta asiakirja suositteli seuraavanlaisten hankkeiden tukemista:

hankkeet, jotka tähtäävät pakkosiirtoihin, entisiin keskitysleireihin ja muihin natsivallan aikaisiin marttyyrikuolemiin ja joukkotuhon liittyvien tärkeimpien paikkojen ja muistomerkkien ja näitä tapahtumia koskevien arkistojen säilyttämiseen sekä uhrien ja niiden henkilöiden muiston vaalimiseen, jotka äärimmäisissä olosuhteissa pelastivat muita ihmisiä holokaustilta; hankkeet, joita toteutetaan stalinismin ajan pakkosiirtojen ja joukkotuhon uhrien muistamiseksi sekä näihin tapahtumiin liittyvien muistomerkkien ja arkistojen säilyttämiseksi.⁵⁴

Asiakirja oli ensimmäinen, jossa myös stalinismin rikokset oli mainittu omalla aihekokonaisuutenaan, ja näin ollen sekin alkoi nousta osaksi EU:n virallista muistipolitiikkaa – lähes kaksikymmentä vuotta holokaustin jälkeen.

Kansalaisten Eurooppa -ohjelmalle myönnettiin 215 miljoonan euron budjetti, josta ”aktiiviselle muistiperinnölle” allokoitiin neljä prosenttia eli noin 8,6 miljoonaa euroa. Vuonna 2011 ohjelmalle myönnettiin jatkokausi vuosille 2014–2020, joka keskittyi entistä voimakkaammin juuri yleiseurooppalaisen muistiperinnön ja identiteetin rakentamiseen.⁵⁵ Osa-alueet oli karsittu kahteen ”lohkoon”, joista toisen muodosti aktiivinen muistiperintö. Valinta heijasti EU:n entistä voimakkaampaa panostusta muistipolitiikkaan. Osa-alueen keihäänkärkenä säilyi holokausti, ja 185,5 miljoonan euron kokonaisrahoituksesta muistiperinnön vaalimiselle korvamerkittiin nyt 42 miljoonaa

euroa, joka myöhemmin nostettiin 57,3 miljoonaan euroon. Asetuksen erityistavoitteena oli ”tietoisuuden lisääminen unionin muistiperinnöstä, yhteisestä historiasta ja yhteisistä arvoista sekä unionin päämäärästä edistää rauhaa, omia arvojaan ja kansojensa hyvinvointia.”⁵⁶

Huhtikuussa 2021 annetun asetuksen mukaan ohjelmaa jatkettiin edelleen kaudelle 2021–2027.⁵⁷ Uudessa neljän lohkon ohjelmassa muistipolitiikka jäi vähemmälle, kun uusi ohjelmakausi heijasteli enemmän Eurooppaa ravistelleiden pakolaiskriisin, populismin, digitalisaation ja heikentyneen EU:n legitimitietin esille tuomia haasteita. Rasismin ja holokaustin sijaan perusoikeudet ja tasa-arvo toimivat uuden ”Kansalaisten, tasa-arvon, perusoikeuksien ja arvojen ohjelman” (CERV) vetojuhtina. Silti ohjelman kolmannen osion ”Kansalaisten sitoutumista ja osallistumista koskeva lohko” piti erityistavoitteenaan edelleen lisätä eurooppalaisten tietoisuutta ”yhteisestä eurooppalaisesta historiasta”. Holokaustin rooli yhteistä historiaa kehystävänä tapahtumana ei ollut tekstissä samalla tavoin esillä kuin aiempina rahoituskausina.⁵⁸ Koko ohjelman talousarvioksi muodostui lähes 642 miljoonaa euroa, joista 175 miljoonaa euroa (noin 27 %) kohdennettiin kansalaisten sitouttamiseen ja osallistumiseen.

(5) Vaatimus: holokausti, kansanmurha, normatiivisuus

Mitä enemmän kulttuurinen muisti stabiloituu ja organisoituu, sitä voimakkaampia normatiivisuuden piirteitä siihen myös sisältyy. Jan Assmannin mukaan ryhmän normatiivinen omakuva muodostaa selkeän arvojärjestelmän ja asioiden tärkeyksien hierarkian (*differentiations in importance*). Normatiivisuus on aina läsnä muistipolitiikassa, kuten jo vuonna 1997 annetussa rasismin vastaisessa päätöslauselmassa, jossa EP katsoi ”että rasismin, muukalaisvihan ja antisemitismin ehkäisemispyrkimykset muodostavat yhden Euroopan unionin olemassaolon perussyistä.”⁵⁹ Kuten yllä on esitetty, 1990-luvun ja 2000-luvun aikana holokausti tuli symboloimaan entistä enemmän juuri taistelua rasismia vastaan.

Euroopan parlamentti ei enää 2000-luvun alun lausunnoissaan tyytynyt toteamaan, että holokaustista olisi tultava osa eurooppalaista kollektiivista muistia, vaan siihen sisältyi merkittävä universaali arvolataus, joka sisältyi selvästi jo vuoden 2001 julistukseen ja on toistunut lähes jokaisessa muistopuheessa kahden vuosikymmenen ajan:

kansainvälisellä yhteisöllä on velvollisuus taistella tätä pahuutta vastaan [...] meidän on lujitettava kansojemme moraalista ja hallitustemme poliittista sitoutumista siten, että tulevat sukupolvet voivat ymmärtää juutalaisten kansanmurhan syitä ja pohtia sen seurauksia.⁶⁰

Assmann kirjoittaakin, että kulttuurisen muistin ydin kiteytyy kahteen ulottuvuuteen, *formatiiviseen*, joka on opetuksellinen, sivistävä ja humanisoiva sekä *normatiiviseen*, joka ikään kuin määrittää pelisäännöt ja arvottaa mitä ja miten muistaa.⁶¹ Holokaustimuistin normatiivisuus esiintyy myös siinä, että EP yhdessä Euroopan komission ja Euroopan neuvoston kanssa alkoi jo 2000-luvun alussa painottaa holokaustin merkitystä kouluopetuksessa, joka tähtäsi rasismiin, antisemitismiin ja maahanmuuttovastaisuuden kitkemiseen. Suomessa peruskoulun opetussuunnitelmissa holokaustin merkittävyyttä painotettiin vuonna 2010 ja uudelleen 2016. Impulssit kouluopetuksessa esiintyvän holokaustin tarkistamiseen tulivat EU:n ja muiden ylikansallisten instituutioiden, kuten ”International Task Force for Holocaust Educationin” vaatimuksista, eikä niitä aina katsottu hyvällä, koska suomalaisiin opetussuunnitelmiin holokaustin historiaa oli sisällytetty jo muutenkin.⁶²

Kuten yllä annetut esimerkit valottavat, kaikki muistaminen, ei vähiten ylikansallinen, on ongelmallista juuri normatiivisuuden vaatimuksen suhteen. Suuri ongelma tämän kaltaisessa kollektiivisessä muistissa on sen äärimmäinen valikoituvuus. Esimerkiksi Tukholman julistus muistutti miten ”Natsien suunnitteleman ja toteuttaman holokaustin laajuus on ikuisesti syöpynyt kollektiiviseen muistiimme.”⁶³ Todellisuudessa holokaustin toteuttamiseen ei osallistunut vain joukko natseja, vaan valtava määrä ihan tavallisia eurooppalaisia ihmisiä, joista valtaosa tuskin edes kannatti kansallissosialismia. Rasismi ja juutalaisviha olivat tärkeitä holokaustin liikkeelle sysänneitä tekijöitä, mutta se vahvistui myös arkisemmista motiiveista, ihmisten halusta hyötyä juutalaisten ahdingosta taloudellisesti, edetä urallaan tai kosta vanhoja, usein arkisia kaunoja. Vaikka Saksan kansallissosialistit johtivat tuhoamisprojektia, holokaustin aito ymmärtäminen vaatii myös sen epämiellyttävän historiallisen tosiasian huomioimisen, että holokausti oli yleiseurooppalainen projekti, johon osallistui tekijöitä Euroopan joka kolkasta. Assmannin kulttuurisen muistin viimeinen ominaispiirre on refleksiivisyys, eli kyky muokkautua, muuntautua ja kritisoida.⁶⁴ Myös tämä piirre on ollut läsnä EP:n holokaustimuistissa, ja refleksiivisyyden vaatimuksen

mukaan erityisesti 2010-luvulla EP:n rakentamaan holokaustin muistipolitiikkaan on tullut lisäsävyjä.

(6) Refleksiivisyys

Kulttuurinen muisti on Assmannin mukaan refleksiivistä kolmella eri tasolla, jotka ovat ”toimintarefleksiivisyys” (*practice-reflexive*); ”itserefleksiivisyys” (*self-reflexive*) ja oman kuvan reflektointi (*reflexive of its own image*). Näistä ensimmäinen, eli ”toimintarefleksiivisyys” on näkynyt erityisesti siten, että EU:n itälaajentumisen myötä holokaustin asemaa eurooppalaisen muistin keskiössä on pyritty ainakin osittain suhteuttamaan myös stalinismin rikoksiin, vaikka holokaustin merkitys ”eurooppalaisena kansanmurhana” on vaka.⁶⁵ Silti EP:n päätöslauselmat totalitarismin, Puolan solidaarisuusliikkeen, Unkarin vuoden 1956 kansannousun, Ukrainan nälänhädän (Holodomor) ja Srebrenican verilöylyn muistamisesta ovat kaikki nousseet holokaustin vana-vedessä eurooppalaisten ylikansallisten muistojen joukkoon. Samoin kuin holokaustin suhteen, myös uudet eurooppalaiset muistot toteuttavat samaa identiteetin luomisen funktiota. Aiemmasta muistipolitiikasta poiketen erityisesti Itä-Euroopan edustajat ovat monipuolistaneet ja problematisoineet virallista eurooppalaista muistipolitiikkaa, joka on vuosikymmenten ajan inenyt käyttövoimansa lähes yksinomaan holokaustista.

Tutkimuskirjallisuudessa kommunismin rikosten nousu kilpailevaksi muistoksi on saanut runsaasti huomiota 2010-luvulta alkaen.⁶⁶ Maria Mälksoon mukaan 2000-luvulla syntynyt keskisen Itä-Euroopan ”muistiyhteisö” (*mnemonic community*), haastoi EU:n holokaustikeskeisen muistipolitiikan kahdesta syystä: ensinnäkin laajentaakseen eurooppalaista muistikäsitystä ja toisekseen vaikuttaakseen Venäjän muistipolitiikkaan siten, että Venäjä tunnustaisi kommunistiajan rikokset Baltian maissa ja Itä-Euroopassa.⁶⁷ Laure Neumayer on puolestaan kutsunut keskisen Itä-Euroopan europarlamentaarikkoja ”muistiryittäjiksi” (*memory entrepreneurs*), koska he ovat olleet erittäin aktiivisia uuden muistipolitiikan rakentamisessa. Philippe Perchocin selvityksen mukaan vuosina 2004–2009 käydyissä muistipolitiittisissa debateissa uusien jäsenvaltioiden edustajat käyttivät 51 % puheajasta vanhojen käyttäessä 49 %. Aktiivisimpia olivat puolalaiset (22 %), saksalaisten (10 %) ja brittien (9 %) seurattessa. Huomionarvoista on myös se, että kaikista EP:ssä käydyistä debateista uusien jäsenvaltioiden osuus puheajasta

ta oli 28 %.⁶⁸ Toinen muistidebattien ominaispiirre oli se, että ne jakautuivat myös poliittisesti kansalliskonservatiivien kannattaessa kommunistirikosten nostamista holokaustin rinnalle ja vasemmiston – etenkin länsieurooppalaisen – vastustaessa.

Kuvaavaa on, että EP:n väitellessä holodomorin muistosta, puolalainen kansalliskonservatiiviedustaja, historioitsija ja kirjailija Wojciech Roszkowski (UEN) muistuttikin, että EP:ssä käytävässä muistipolitiikkakeskustelussa ei ole kyse ainoastaan ”totuudesta”, vaan ”arvojen huomioimisesta”.⁶⁹ Vuonna 2008 EP:n lausuman mukaan holodomor oli tahallisesti aiheutettu nälänhätä ja hirveä rikos ukrainalaisia kohtaan sekä rikos ihmisyyttä vastaan, muttei kansanmurha.⁷⁰ Muuttuneista arvoista kertoi se, että Venäjän täysimittaisen hyökkäyssodan alettua EP:n julkilausuma 15. joulukuuta 2022 nimesi holodomorin kansanmurhaksi.⁷¹ Se, miten Ukrainan laajamittainen sota tulee muuttamaan eurooppalaista muistipolitiikkaa, on tämän artikkelin aihe-rajauksen ulkopuolella, vaikkakin äärimmäisen mielenkiintoinen kysymys.

Erityisesti entisten sosialistimaiden kansallismieliset ja euroskeptiset edustajat ovat puhuneet painokkaasti holokaustin suhteuttamisesta. Assmannin viitekehyksessä refleksiivisyyden periaatteen mukaan EP ei ole voinut myöskään sivuuttaa tätä haastetta, vaikka esimerkiksi 71 europarlamentaarikkoa julisti vuonna 2012, että natsien ja Stalinin rikosten rinnastaminen hämärtäisi molempien tapausten omalaatuisuuden, minkä seurauksena Eurooppa hukkaisi molemmista johdettavat historialliset opetukset. Todellisuudessa kysymys oli kuitenkin siitä, että stalinismin rikosten rinnastamista holokaustiin ei nähty suotavana; ei vähiten siksi, että stalinismin rikoksia vastaan taistelleet kuuluivat usein eurooppalaiseen kansallismieliseen radikaalioikeistoon. Kuten Dan Stone on huomauttanut, olisi suotavaa, että tällainen ”merkantilistinen” näkemys muistista haudattaisiin, sillä sekä holokausti että holodomor ansaitsevat täyden tunnustuksen kipupisteinä.⁷²

Assmannin kehyksessä refleksiivisyyden toinen osa-alue on itserefleksiivisyys, joka pyrkii selittämään, erottelemaan, uudelleen tulkitsemaan, kritisoimaan, sensuroimaan, kontrolloimaan, ylittämään ja omaksumaan hypoteettista tietoa.⁷³ Itsereflektion vaatimuksen mukaan EP:n Policy Departmentin asiakirja ”European Historical Memory: Policies, Challenges and Perspectives” totesi suoraan vuonna 2015, että holokaustin muisto nostettiin identiteettipolitiikassa merkittävään asemaan juuri siksi, että aikaisemmat muistamisen tavat, etenkin vetoaminen ”rauhanprojektiin”, eivät enää toimineet.⁷⁴

Myös yllä esitetyt Kansalaisten Eurooppa -ohjelmat ja niihin kirjatut muistipolitiikan muutokset eri rahoituskausina ilmentävät instituution itserefleksiivisyyttä, joka – kuten muisti aina – kumpuaa oman aikansa tarpeista. Assmannin luokittelussa refleksiivisyyden kolmas osa-alue jää varsin epäselväksi: ”*reflexive of its own image*” voidaan ymmärtää omakuvan tutkailuna siinä mielessä, että ryhmä (EU) on kiinnostunut omakuvastaan ja siitä, miten se heijastaa vallitsevaa sosiaalista järjestelmää. Holokaustin osalta se tarkoittaa sitä, että EU on ottanut holokaustin omakuvansa ytimeen juuri siksi, että sen muistaminen kertoo symbolisesti EU:n arvo- ja normimaailmasta. Kuten Tony Judt on todennut: holokaustin muistaminen toimii ikään kuin vakuutena sille, että maanosa on toisen maailmansodan jälkeen rakentanut ihmisyytensä uudelleen.⁷⁵

Mutta EU:lla on edessään myös suuria haasteita, joita erityisesti Ukrainan sota on nostanut esille. Tällä hetkellä eurooppalainen itserefleksiivisyys on uuden – tuplahaasteen – edessä. Euroopassa, rauhan mantereella, riehuu suursota, jonka ymmärtäminen vaatii holokaustin muistamisen lisäksi Neuvostoliiton ja sosialismin rikosten paljon laajamittaisempaa muistamista ja ajamista Euroopan Unionin identiteettipolitiikan ytimeen.

Koska Assmannin kehys on prosessimainen ja sen viimeinen vaatimus (refleksiivisyys) johtaa syklittaiseen muistipolitiikkaan, on mielenkiintoista nähdä, miten 2020-luvun alun suuret murrokset, erityisesti Ukrainan tilanne, vaikuttavat Euroopan ylikansalliseen muistiprojektiin. Oletettavasti tulevat vuodet merkitsevät uudenlaista muistinsiirtymää, jossa Assmannin kulttuurisen muistin kehyksessä palataan sen alkupisteelle, eli identiteetin tiivistämiseen ja kykyyn jälleenrakentaa ja uudelleen tulkita. Jossain määrin vaikuttaa jo siltä, että Venäjän aggression myötä ja vallitsevassa tilanteessa EU on siirtynyt ylikansallisessa muistipolitiikassaan uuteen vaiheeseen, jossa meneillään ovat jo identiteetin tiivistämisen ensivaiheet.

Antero Holmila (PhD), työskentelee historian professorina Jyväskylän yliopistossa. Hänen tutkimusintressinsä painottuvat lähihistoriaan. Niitä ovat historiapolitiikan ja historian käytön lisäksi yhteiskuntien rauhaan paluu, kylmän sodan kokemushistoria ja kylmän sodan jälkeinen maailma.

Viitteet

- 1 Euroopan yhdentymisen pitkästä historiasta, ks. Miettinen 2021.
- 2 <https://eur-lex.europa.eu/homepage.html> Yleistermi ”Holocaust”, antoi haussa 702 tulosta. Julkaisua on painettu vuodesta 1952 alkaen, ensin nimellä European Coal and Steel Community. Euroopan yhteisön muodostuttua Rooman sopimuksen myötä lehteä alettiin julkaista nimellä Official Journal of the European Communities ja Nizzan sopimuksen astuttua voimaan vuonna 2003 julkaisu muutti nimensä nykymuotoon. Vuodesta 1998 alkaen julkaisu on ollut sähköisesti saatavilla EUR-Lex-portaalista. Julkaisu jakautuu kolmeen sarjaan: L-Sarja (L=Legislation), joka sisältää EU:n lainsäädäntödokumentit; säädökset, direktiivit, päätökset, suositukset ja mielipiteet, C-Sarja (=Courts) sisältää Euroopan unionin tuomioistuimen raportit ja päätökset (ml. tuomiot) sekä unionin yleisen tuomioistuimen (EU:n tuomioistuimen ensimmäinen aste) dokumentit ja S-Sarja (S=Supplement) sisältää mm. julkiseen kilpailutukseen annetut sopimukset muiden vastaavien tiedonantojen ohella, joita EU:n eri virastot (esim. Euroopan kehitysrahasto) julkaisevat.
- 3 Diskurssianalyysistä, ks. Pietikäinen 2000, 191–218.
- 4 Fairclough 1997, 80.
- 5 Euroopan integraatiosta ks. Dinan (toim.) 2006; Troitino 2013; Saurugger 2014; Miettinen 2021.
- 6 Jaques Lenoblea lainattu artikkelissa Probst 2003, 46.
- 7 Schumania lainattu teoksessa Fontaine 2000, 14.
- 8 Perustajajäsenet olivat Alankomaat, Belgia, Italia, Luxemburg, Länsi-Saksa ja Ranska.
- 9 Judt 2005, 155.
- 10 Declaration of European Identity (Copenhagen, 14 Dec. 1973): https://www.cvce.eu/content/publication/1999/1/1/02798dc9-9c69-4b7d-b2c9-f03a8db7da32/publishable_en.pdf. Alkuperäisessä englanninkielisessä lausunnossa ”eurooppalainen identiteetti” oli kirjoitettu isoilla alkukirjaimilla.
- 11 Littoz-Monnet, 2012, 1187. Eurooppalaisen identiteetin synnystä ks. myös Stråth 2000.
- 12 Arendt 1963, ks. erityisesti luku 5: ”Foundation II: Novus Ordo Saeclorum”, 179–214.
- 13 Judt 1992, 83–118; Synteesi kommunistien vallan vakiinnuttamisesta ja legitimoinnista, ks. Applebaum 2013.
- 14 ”Antifasistisen konsensuksen” määritelmästä ks. tarkemmin Stone 2014, 8–11.
- 15 Anderson ja Langenbacher (toim.) 2010; Short 2013; Moore, 2014.
- 16 Euroopan poliittisesta kehityksestä, ks. Patel, 2020; Dinan (toim.) 2006.
- 17 Tony Judtin mukaan lännessä heitettiin yhdessä tuumin hyvästit sodalle ja keski-tyttiin uuteen eurooppalaisuuteen. Ks. Judt 2005, 95.
- 18 Holokaustin kollektiivisen muistin dynamiikasta ja ongelmakohdista, ks. Holmila 2010, 278–299.
- 19 Judt 2005, 803.
- 20 Ibid.

- 21 Assmann 1995, 125–133. Alkuperäinen saksankielinen teksti on julkaistu teoksessa Jan Assmann ja Tonio Hölscher (toim.), *Kultur und Gedächtnis*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1988, 9–19.
- 22 Holmila 2010, 283–290.
- 23 de Cesari ja Rigney (toim.) 2014.
- 24 Konczal 2020, 457–469.
- 25 Perchoc 2015, 19–39; Waehrens 2011; Langenbacher 2013, 210–220.
- 26 Connerton 1989.
- 27 Haastattelu on katsottavissa Lumni Enseignementin www-sivuilla: <https://enseignants.lumni.fr/fiche-media/00000001764/condamnation-de-jean-marie-le-pen-pour-ses-declarations-sur-les-chambres-a-gaz.html>. ”Je ne dis pas que les chambres à gaz n’ont pas existé, je n’ai pas pu moi-même en voir, je n’ai pas étudié spécialement la question. Mais je crois que c’est un point de détail de l’histoire de la Deuxième Guerre mondiale.”
- 28 Klaus Barbien oikeudenkäynnistä, ks. Douglas 2001, 187–196.
- 29 Ranskalaisten teot Algeriassa olivat maan sisäinen asia, vaikka samalla logiikalla, jota sovellettiin Klaus Barbien tapauksessa, olisi koko joukko ranskalaisia toimijoita pitänyt asettaa syytteisiin Algeriassa toimeenpannuista ihmisoikeusrikkoksista.
- 30 Official Journal of European Communities No C318/98. 30.11.1987. Doc.B 2-828/87 “Written declaration on the Holocaust, the European Parliament and Le Pen”. <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/990e0342-6372-4c27-a8f0-31f35b0a10d8/language-en>.
- 31 Revisionistihistorioitsijoilla viitataan tutkijoihin, joiden teosten ainoa tarkoitus oli joko holokaustin suora kieltäminen tai vähintään sen vähättely ja tunnettujen faktojen kyseenalaistaminen. Näistä ensimmäisiä olivat Arthur R. Butz, *The Hoax of the Twentieth Century*; David Irving, *Hitler’s War*. Vuonna 1978 Willis Carto ja William David McCalden perustivat Institute for Historical Review järjestön, joka alkoi tuottaa holokaustin kyseenalaistavaa materiaalia ja pitää aiheesta koulutus-seminaareja.
- 32 Holokaustin kieltämisestä ks. Behrens, Terry & Jensen (toim.) 2017.
- 33 21.11.94 Official Journal of the European Communities No C 323/155; Saksassa säädettiin vuonna 1994 laki (Verbrechensbekämpfungsgesetz), jonka yksi provisio liittyi holokaustin kieltämiseen. Belgiassa laki säädettiin vuonna 1995. Ranskassa laki oli säädetty jo vuonna 1990. Tšekeissä vastaava laki säädettiin vuonna 2000, Romaniassa vuonna 2002. Suomessa Orpon hallitus on ilmoittanut (v. 2023) säätävänsä vastaavan lain.
- 34 “Resolution on a day to commemorate the Holocaust”, 3.7.1995: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/7622aa58-21bc-445c-b820-760d6303555a/language-en>.
- 35 Assmann 1995, 130. Alkuperäinen ajatus on vaikeasti käännettävissä: “First in the mode of potentiality of the archive whose accumulated texts, images and rules of conduct act as a total horizon, and second in the mode of actuality, whereby each contemporary context puts the objectivized meaning into its own perspective, giving its own relevance.”
- 36 Levy ja Sznajder 2005.
- 37 Ks. Holmila 2010.

- 38 Lebow, Kansteiner & Fogu 2006.
- 39 Levy ja Sznajder 2005.
- 40 Euroopan yhteisöjen virallinen lehti. N:o C237/1. 15.8.1996.
<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/FI/TXT/PDF/?uri=CELEX:41996X0815&from=EN>.
- 41 Elman 2014, 39.
- 42 Tamminen 2015; Kroh 2008, 156–173; Stone 2014, 275.
- 43 EYVL N:o C 166, 3.7.1995, ”Juutalaisten kansanmurhan muistopäivä”, 133.
- 44 ”European Parliament declaration on the remembrance of the Holocaust. 7 July 2000.” In: Official Journal of the European Communities, C 121, 24.04.2001, p. 503f. Ks. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:C:2001:121:FULL&from=EN>.
- 45 EYVL C121/503. 24.4.2001. ”Kirjallinen kannanotto juutalaisten kansanmurhan muistosta”.
<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/FI/TXT/PDF/?uri=OJ:C:2001:121:FULL&from=FI>. ”De Clercqin, Riesin, Sacrédeusin, Stockmannin ja Van Damin kirjallinen kannanotto 3/2000 juutalaisten kansanmurhan muistosta sai 25. toukokuuta 2000 parlamentin jäsenten enemmistön allekirjoitukset (istunnon pöytäkirja 13.6.2000, kohta 5) ja se toimitetaan asianmukaisille tahoille liitteenään allekirjoittajien nimet ja se julkaistaan tämän istunnon Hyväksytyissä teksteissä niin ikään allekirjoittaneiden nimilistan kera” (Hyväksytyt tekstit, liite).
- 46 Stone 2010, 56.
- 47 Pöytäkirja (2005/C253 E/02), ”Juutalaisten kansanmurha, antisemitismi ja rasismi: Euroopan parlamentin päätöslauselma juutalaisten kansanmurhan muistamisesta, antisemitismistä ja rasismista”.
- 48 Auschwitzin ongelmallisuudesta holokaustin, tai kaikkien kansanmurhien, universaalina lyhenteenä, ks. Holmila 2010, 291–295.
- 49 Aftonbladet, 26.1.2005, 34–35.
- 50 Assmann 1995, 131. ”always depends on a specialized practice, a kind of cultivation.”
- 51 <https://op.europa.eu/fi/publication-detail/-/publication/18360c2d-05fd-47b8-a5fd-be0387a5d4a5/language-fi>.
- 52 <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/FI/TXT/PDF/?uri=OJ:L:2006:378:FULL&from=FI>, 35.
- 53 <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/FI/TXT/PDF/?uri=OJ:L:2006:378:FULL&from=FI>.
- 54 <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/FI/TXT/PDF/?uri=OJ:L:2006:378:FULL&from=FI>, s.39.
- 55 <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/FI/TXT/HTML/?uri=CELEX:52011PC0884&from=HR>
- 56 <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/FI/TXT/HTML/?uri=CELEX:32014R0390&from=EN>
- 57 EUVL: ”EUROOPAN PARLAMENTIN JA NEUVOSTON ASETUS (EU) 2021/692”,
<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/FI/TXT/HTML/?uri=CELEX:32021R0692&from=FI>
- 58 <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/FI/TXT/HTML/?uri=CELEX:32021R0692&from=FI>

- 59 Päätöslauselma rasismista, muukalaisvihasta ja antisemitismistä sekä Euroopan rotusyrjinnän vastaisesta vuodesta (1997).
<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/FI/TXT/HTML/?uri=CELEX:51997IP0045&from=EN>
- 60 EUVL C121/503. 24.4.2001. "Kirjallinen kannanotto juutalaisten kansanmurhan muistosta".
<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/FI/TXT/PDF/?uri=OJ:C:2001:121:FULL&from=FI>.
- 61 Assmann 1995, 132.
- 62 *Helsingin Sanomat*, "Holokausti tuli opetussuunnitelmiin", 14.8.2010.
- 63 Holocaust Memorial Day Trust: <https://www.hmd.org.uk/what-is-holocaust-memorial-day/the-stockholm-declaration/>
- 64 Assmann 1995, 132–133.
- 65 Perchoc 2015, 25.
- 66 Neumayer 2015, 344–363; Mälksoo 2010; Littoz-Monnet 2012.
- 67 Mälksoo 2009, 655.
- 68 Perchoc 2015, 30.
- 69 Lainattu Perchoc 2015, 25. UEN (Union for a Europe of the Nations) ryhmittymä oli kansalliskonservatiivinen, osittain euroskeptinen ryhmä, joka oli toiminnassa 1999–2009.
- 70 Ks. Perchoc 2015, 33.
- 71 "European Parliament Resolution of 15 December 2022 on 90 years after the Holodomor: recognizing the mass killing through starvation as genocide (2022/3001(RSP)).
https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2022-0449_EN.html
- 72 Ks. Stone 2014, 281. "Merkantilistisella muistilla" Stone viittaa siihen, että muisti olisi ikään kuin nollasummapeliä. Jos Stalinin rikoksia muistellaan enemmän, olisi se ikään kuin pois holokaustin muistamisesta ja päinvastoin. Muisti ei luonnollisestikaan toimi siten eikä rikosten vertailu tässä mielessä johda mihinkään.
- 73 Assmann 1995, 132; "draws on itself to explain, distinguish reinterpret, criticize, censure, control, surpass, and receive hypoleptically."
- 74 "European Historical Memory: Policies, Challenges and Perspectives", European Parliament, Policy Department B. Structural and Cohesion Policies, 23.
[https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2015/540364/IPOL_STU\(2015\)540364_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2015/540364/IPOL_STU(2015)540364_EN.pdf)
Lainaus: "Early attempts at European identity-building via historical reference that had focused on notions of European heritage, the World Wars as the founding event for the European 'peace project', and the history of the European integration, had proved to be insufficient [...] A new memory framework was hence needed and eventually found, notably in the form of Holocaust remembrance."
- 75 Judt 2005, 804; "the very definition and guarantee of the continent's restored humanity."

Lähteet

Painetut lähteet

Assmann, Jan. "Collective Memory and Cultural Identity", *New German Critique* 65 (1995): 125–133. DOI:10.2307/488538. Alkuperäinen saksankielinen teksti on julkaistu teoksessa Assmann, Jan, ja Tonio Hölscher (toim.) *Kultur und Gedächtnis*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1988, 9–19.

Internet-lähteet

CVCE: Declaration on European Identity (Copenhagen, 14 December 1973):

https://www.cvce.eu/content/publication/1999/1/1/02798dc9-9c69-4b7d-b2c9-f03a8db7da32/publishable_en.pdf

EUR-Lex, EU:n toimielinten, toimistojen ja virastojen virallisten asiakirjojen virallinen julkaisumuoto.

European unionin virallinen lehti (EUVL), 1952–2024:

<https://eur-lex.europa.eu/oj/direct-access.html>

Official Journal of European Communities, 1952–2024:

<https://eur-lex.europa.eu/oj/direct-access.html>

Publications Office of the European Union <https://op.europa.eu/en/home>

Euroopan Parlamentin täysistuntojen pöytäkirjat:

<https://www.europarl.europa.eu/plenary/en/minutes.html#sidesForm>

Euroopan Parlamentin komiteoiden asiakirjat (mietinnöt, lausunnot, tarkistukset, pöytäkirjat): <https://www.europarl.europa.eu/committees/en/documents/search>

Holocaust Memorial Day Trust, "Stockholm Declaration":

<https://www.hmd.org.uk/what-is-holocaust-memorial-day/the-stockholm-declaration/>

Lumni Enseignement: "Condamnation de Jean-Marie Le Pen pour ses déclarations sur les chambres à gaz":

<https://enseignants.lumni.fr/fiche-media/0000001764/condamnation-de-jean-marie-le-pen-pour-ses-declarations-sur-les-chambres-a-gaz.html>

Sanomalehdet

Aftonbladet

Helsingin Sanomat

Kirjallisuus

- Anderson, Jeffrey J., ja Eric Langenbacher (toim.) *From the Bonn to the Berlin Republic: Germany at the Twentieth Anniversary of Unification*. New York ja Lontoo: Berghahn, 2010.
- Applebaum, Anne. *Iron Curtain: The Crushing of Eastern Europe, 1944-1956*. New York: Radom House, 2012.
- Arendt, Hannah. *On Revolution*. Lontoo: Penguin, 1963.
- Behrens, Paul, Nicholas Terry & Olaf Jensen (toim.) *Holocaust and Genocide Denial: A Contextual Perspective*. Lontoo: Routledge, 2017.
- Butz, Arthur R. *The Hoax of the Twentieth Century*. Lontoo: Historical Review Press, 1976.
- Connerton, Paul. *How Societies Remember?* Cambridge: Cambridge University Press, 1989.
- de Cesari, Chiara, ja Ann Rigney (toim.) *Transnational Memory: Circulation, Articulation, Scales*. Berlin: DeGruyter, 2014.
- Dinan, Desmond (toim.) *Origins and Evolution of the European Union*. Oxford: Oxford University Press, 2006.
- Douglas, Lawrence. *The Memory of Judgement: Making Law and History in the Trials of the Holocaust*. New Haven: Yale University Press, 2001.
- Elman, R. Amy. *The European Union, Antisemitism and the Politics of Denial*. Lincoln and London: University of Nebraska Press, 2014.
- Fairclough, Norman. *Miten media puhuu*. Tampere: Vastapaino, 1997.
- Fontaine, Pascal. *A New Idea for Europe*. Series: European Documentation. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2000.
- Holmila, Antero. *Holokausti. Tapahtumat ja tulkinnat*. Jyväskylä: Atena, 2010.
- Irving, David. *Hitler's War*. Lontoo: Viking Press, 1977.
- Judt, Tony. "The Past is another country: Myth and memory in postwar Europe." *Daedalus* 121, no. 4 (1992): 83–118.
- Judt, Tony. *Postwar*. Lontoo: William Heinemann, 2005.
- Konczal, Kornelia "Mnemonic Populism: The Polish Holocaust Law and its Afterlife." *European Review* 29, no. 4 (2020): 457–469.
- Kroh, Jens. "Erinnerungskultureller Akteur und geschichts politisches Netzwerk: Die 'Task Force for International Cooperation on Holocaust Education, Remembrance and Research.'" Teoksessa *Universalisierung des Holocaust? Erinnerungskultur und Geschichtspolitik in internationaler Perspektiv*, toimittaneet Jan Eckel ja Claudia Moisel, 156–173. Göttingen: Wallstein, 2008.
- Langenbacher, Eric. "A Plea for an 'intergovernmental' European Memory." Teoksessa *Dynamics of Memory and Identity in Contemporary Europe*, toimittaneet Eric Langenbacher, Bill Niven & Ruth Wittlinger. Lontoo ja New York: Berghahn, 2013.
- Lebow, Richard Ned, Wulf Kansteiner & Claudio Fogu (toim.) *The Politics of Memory in Postwar Europe*. Durham: Duke University Press, 2006.

- Levy, Daniel, ja Natan Sznaider. *Holocaust and Memory in the Global Age*. Philadelphia: Temple University Press, 2005.
- Littoz-Monnet, Annabelle. "The EU Politics of Remembrance: Can Europeans Remember Together?" *West European Politics* 35, vol. 5 (2012): 1182–1202. <https://doi.org/10.1080/01402382.2012.706416>.
- Miettinen, Timo. *Eurooppa. Poliittisen yhteisön historia*. Helsinki: Teos, 2021.
- Moore, Charles. *Margaret Thatcher: The Authorized Biography*. Lontoo: Penguin, 2014.
- Mälksoo, Maria. "The Memory Politics of Becoming European: The East European Subalterns and the Collective Memory of Europe." *European Journal of International Relations* 15, no. 4 (2009): 653–680. <https://doi.org/10.1177/1354066109345049>.
- Mälksoo, Maria. *The Politics of Becoming European: A Study of Polish and Baltic Post-Cold War Security Imaginaries*. Lontoo: Routledge, 2010.
- Neumayer, Laure. "Integrating the Central Past into a Common Narrative: The Mobilization Around the 'Crimes of Communism' in the European Parliament." *Journal of Contemporary European Studies* 23, no. 3 (2015): 344–363. <http://dx.doi.org/10.1080/14782804.2014.1001825>
- Patel, Kiran. *Project Europe: A History*. Cambridge: Cambridge University Press, 2020.
- Perchoc, Philippe. "Negotiating Memory at the European Parliament." *European Review of International Studies* 2, no. 2 (2015): 19–39.
- Pietikäinen, Sari. "Kriittinen diskurssitutkimus". Teoksessa *Kieli, diskurssi & yhteisö, toimittaneet Kari Sajavaara ja Arja Piirainen-Marsh*, 191–218. Jyväskylä: Solki, 2000.
- Probst, Lothar. "Founding Myths in Europe and the Role of the Holocaust." *New German Critique* 90 (2003): 45–58. <https://doi.org/10.2307/3211107>.
- Saurugger, Sabine. *Theoretical Approaches to European Integration*. Basingstoke: Palgrave, 2014.
- Short, Philip. *Mitterrand: A Study in Ambiguity*. Lontoo: Bodley Head, 2013.
- Stone, Dan. *Histories of the Holocaust*. Oxford: Oxford University Press, 2010.
- Stone, Dan. *Goodbye to all that? The Story of Europe Since 1945*. Oxford: Oxford University Press, 2014.
- Stråth, Bo. *Myth and memory in the construction of community: Historical patterns in Europe and beyond*. Brussels: PIE Lang, 2000.
- Tamminen, Tapio. *Kansankodin pimeämpi puoli*. Jyväskylä: Atena, 2015.
- Troitino, David Ramiro. *European Integration: Building Europe*. New York: Nova Science Publishers, 2013.
- Waehrens, Annette. *Shared Memories? Politics and Memory of the Holocaust Remembrance in the European Parliament 1989-2009*. Kööpenhamina DIIS Working paper, 2011.

Kansakunnan haavat – Kulttuurinen trauma kollektiivisen muistin ilmentymänä

Abstrakti

Sodat ovat keskeisessä roolissa, kun ihmiset ja ihmisyhteisöt määrittelevät omaa historiallista identiteettiään. Menneiden sotien muistamisessa ei ole kyse vain sankaritarinoista, vaan kollektiivinen muisti käsittelee myös väkivallan rikkovia ja traumaattisia merkityksiä. Yhdistämällä egyptologi Jan Assmannin kulttuurisen muistin näkökulman psykiatri Vamik D. Volkanin ”valittujen traumojen” käsitteeseen ja sosiologi Jeffrey C. Alexanderin kulttuurisen trauman määritelmään artikkeli syventää ymmärrystä siitä, miten ja miksi ihmisyhteisöt muistavat sotiin liittyviä väkivalta- ja menetyskokemuksia. Artikkelin hahmottelee teoreettista mallia sodan muistikulttuurien tarkasteluun erityisesti demokraattisissa yhteiskunnissa, joissa menneisyyden käsittely on moniäänisempää ja ristiriitaisempaa kuin autoritäärisissä, tiukasti valtion kontrolloimissa muistikulttuureissa.

Suomessa kuten muissakin maissa kansakunnan kollektiivista olemusta ja identiteettiä käsittelevä keskustelu ammentaa merkityksiä historiasta. Tällöin nousevat erityisesti esiin sodat ja niihin liittyvät voimakkaat väkivalta- ja menetyskokemukset: vuoden 1918 ”veljessodan” traagiset tapahtumat, talvi- ja jatkosodan yhteinen taistelu Neuvostoliittoa vastaan ja Karjalan menetys sekä Lapin sodan aiheuttamien tuhojen turhuus. Myös varhaisemmista sotahistorioista haetaan perusteluja sille, miksi suomalaiset ovat sellaisia kuin ovat – nykytilanteessa etenkin isonvihan aika 1713–1721 on palannut julkisuuteen muistutuksena siitä, kuinka idän vaarat ovat aina vaikuttaneet suomalaisten elämään ja asenteisiin. Historian sodista ei haeta pelkästään yleviä ja yhdistäviä sankaritarinoita, vaan niiden kautta pohditaan samalla yhteisön olemukseen liittyviä ristiriitoja, ongelmia ja moraalisia peruskysymyksiä. Esimerkiksi vuoden 1918 molemminpuolinen terrori, Suomen suhde Saksaan jatkosodan aikana tai omien sotilaiden teloitukset kesällä 1944

ovat aiheita, joista on säännöllisesti käyty laajoja kiistakeskusteluja ja jotka ovat yhteydessä siihen, millaisina suomalaiset näkevät oman historiallisen identiteettinsä. Viimeisen noin 10–15 vuoden aikana myös erilaisista sotiin liittyvistä traumaista on tullut yleinen tapa selittää suomalaisuutta ja siihen liittyviä kulttuurisia piirteitä.¹

Kaikkia edellä kuvattuja ilmiöitä voidaan tarkastella historian käyttönä rakennettaessa nykypäivän (kansallisia) identiteettejä. Käsitteenä historian käyttö ei kuitenkaan ole mielestämme riittävä ja ongelmaton, sillä se tuntuu viittaavan hyvin harkittuun, instrumentaaliseen ja poliittisesti motivoituneeseen menneisyyden hyödyntämiseen. Tässä mielessä se kuvaa parhaiten autoritääristen toimijoiden tarvetta kontrolloida menneisyyden tulkintoja ja käyttää niitä jopa oman aikansa konfliktien aseina. Esimerkiksi Vladimir Putinin Venäjällä ”suuren isänmaallisen sodan” (1941–1945) kertomus Neuvostoliiton valtavista uhreista sen pelastaessa Eurooppaa fasismilta on opikirjaesimerkki sekä menneisyyden ohjatusta ja yksipuolisesta tulkinnasta että halutun, oikeaoppisen tulkinnan käyttämisestä oikeuttamaan ja kehystämään oman ajan valtapoliittisia päämääriä.²

Voidaan kuitenkin ajatella, että ne tavat, joilla menneisyyttä hyödynnetään nykyisyyden ymmärtämisessä ja tämän päivän identiteettien muotoilussa, ovat usein paljon monisyisempiä, ristiriitaisempia ja vähemmän instrumentaalisia kuin mihin historian käyttö ainakin suoraviivaisimmillaan viittaa.³ Näin etenkin avoimissa yhteiskunnissa, joissa ei koskaan vallitse samanlaista näennäistä konsensusta menneisyyden merkityksistä kuin autoritäärisissä, rajatun sananvapauden maissa. Demokraattisissa yhteiskunnissa historian käyttöön liittyy erilaisia intressejä, mutta motiivina ei useinkaan ole puhdas poliittinen vallankäyttö samalla tavoin kuin tilanteessa, jossa valtion eliitti tai yksittäinen johtaja pönkittää menneisyyden tulkintoilla omaa asemaansa ja toimintaansa.⁴

Näistä lähtökohdista artikkelimme tavoitteena on syventää historian käytön määritelmää yhdistämällä se *kulttuurisen muistin* ja *kulttuurisen trauman* käsitteisiin. Aloitamme käsittelyn erottamalla muistitutkija ja egyptologi Jan Assmannin määrittelemän kulttuurisen muistin omaksi muistamisen osa-alueekseen muistin politiikasta ja historiapolitiikasta. Artikkelin jälkimmäisessä osassa pohdimme menneisyyden kollektiivisten murtumien ja ”haavojen” merkitystä osana kulttuurista muistia. Käytämme psykiatri Vamik D. Volkanin ”valittujen traumojen” käsitettä sekä sosiologi Jeffrey C. Alexanderin kulttuurisen trauman määritelmää ja kysymme niiden avulla,

miten ja miksi etenkin menneisiin sotiin liittyvällä väkivallalla – myös traumaattisella sellaisella – on niin merkittävä asema kansallisten identiteettien rakentumisessa. Artikkelimme on käsitteellinen; esitämme siis teoreettisen mallin, jonka avulla historian käytön, kollektiivisen muistamisen ja sotiin liittyvän väkivallan kytköstä voi lähteä avaamaan. Lopussa viittaamme kuitenkin myös niihin käytännön tutkimuskysymyksiin, joihin malli voi antaa aihetta ja inspiraatiota.

Kollektiivinen ja kulttuurinen muisti

Kollektiivisen muistamisen tutkimuksen voi jakaa karkeasti kahteen leiriin. Ensimmäinen suuntaus lähestyy menneisyyttä nykyisyydestä käsin ja sen tiedonintressinä ovat muistin politiikka ja historiapolitiikka. Tämä konstruktivistinen lähestymistapa korostaa sitä, kuinka tarkasteluhetken toimijat rakentavat ja käyttävät menneisyyttä oman aikansa tavoitteiden oikeuttamiseen ja kehystämiseen. Kyse on vallasta, vallanpitäjien ja eliitin tai näiden haastajien poliittisesta kamppailusta. Myös julkisessa sanassa käydyt keskustelut ja väittelyt historian tulkinnoista voidaan lukea osaksi historia- tai muistin politiikkaa. Avoimessa yhteiskunnassa tämä on osa kansalaisyhteiskunnan ja valtion välistä vuorovaikutusta. Suljetummassa yhteiskunnassa menneisyys on – ainakin valikoiden – selvästi hallinnan väline.⁵

Muistin politiikka koskee ennen muuta hegemonista, ”virallista”, esimerkiksi Suomen valtion ja sen instituutioiden harjoittamaa toisen maailmansodan muistopäivämuistamista tai valtajulkisuuden keskusteluja ja kiistoja sodan tulkinnoista. Samalla hegemoninen muistin politiikka määrittelee toisia, ”epävirallisia” muistikulttuurin osia marginaalisiksi tai kielletyiksi, kuten kävi esimerkiksi vuoden 1918 punaisten muistolle sisällissodasta 1920- ja 1930-lukujen Suomessa.⁶ Historiapoliitiikka puolestaan on mahdollista erottaa muistin politiikasta tarkoittamaan niin akateemisen kuin maallikoille suunnatun historiankirjoituksen ja muun muassa kouluopetuksen kontrollia tai aihepiirien ohjelmallista tai temaattista suuntausta.⁷ Myös menneisyydenhallinta on luettavissa muistin politiikan piiriin. Se tarkoittaa järjestelmällistä menneisyydessä koettujen vääryyksien korjaamista tavoitteena ainakin asteittainen sovinto. Tunnettuja esimerkkejä menneisyydenhallinnasta ovat valtiolliset totuuskomissiot, esimerkiksi apartheid-hallinnon jälkeisessä Etelä-Afrikassa 1990-luvulla. Suomessa lokakuussa 2021 asetetun saamelaiden totuus-

ja sovintokomission tavoitteena on "koota saamelaisten kokemukset Suomen valtion ja eri viranomaisten toimista sekä tehdä tämä tieto näkyväksi".⁸

Toinen kollektiivista muistamista tarkasteleva tutkimussuuntaus keskittyy jaetun menneisyyden merkitykseen ihmisten kokemuksille, identiteeteille ja tavoille muodostaa yhteisöjä. Esimerkiksi menneisyyden vaikeiden, väkivaltaisten ja traumaattisten kokemusten kulttuurinen käsittely avaa näkökulman yhteisön omakuvaan ja itsemäärittelyihin.⁹ Yhteisön ajassa elävä kollektiivinen muisti – termi, jota ei ole syytä hahmottaa yhtenä monoliittisena, kaikkien yhteisön jäsenten jakamana "muistina" vaan kilpailevina ja limittyvinä "muisteina" – sisältää kulttuurisia ja sosiaalisia merkityksiä, joiden kautta nykyhetkeä tulkitaan. Tämä kollektiivisen muistamisen muoto, eli kulttuurinen muisti tai sosiaalinen muisti, hahmottaa nykyisyyttä menneisyydestä käsin.¹⁰ Elävien sukupolvien jakama kollektiivinen muisti muuttuu suhteellisen nopeasti, mutta kulttuurinen muisti kiinnittää vaihtuvat sukupolvet pidempikestoiseen, useita sukupolvia käsittävään narratiiviin.

Muistamisesta kiinnostuneet tutkijat pohtivat tästä näkökulmasta esimerkiksi sitä, kuinka vaikkapa Suomen sisällissodan osapuolet hakivat vuosien 1917–1918 suurille murroksille jäsennysmalleja niin Suomen "kansallisesta" historiasta, edeltäneiden parinkymmenen vuoden ryhmäkohtaisesta "lähi-muistista" kuin kansainvälisestä vapaus- ja vallankumoussymboliikasta ja -kertomuksista.¹¹ Vaikka tähän liittyy paljon ylhäältä alaspäin suuntautunutta muistin politiikkaa ja tavoitteellista massojen mobilisointia, kyse on myös siitä, miten erilaiset historialliset kokemukset ja niiden muistot antoivat eri merkityksiä nykyhetkelle – ja johtivat erilaisiin toimintamalleihin. Tällöin menneisyydellä on arvo sinänsä: se on tieto- ja kokemusvaranto, jolta voidaan ikään kuin kysyä neuvoa nykyhetkeä tai tulevaisuutta ajatellen.¹² Käytännössä muistamisen poliittisuus ja kollektiivisen muistin merkitys kulttuurisena resurssina limittyvät erottamattomasti toisiinsa. Esimerkiksi julkisessa sanassa käydyt debatit menneisyydestä sekä rakentavat nykyisyyttä ja tulevaisuutta menneisyyden kautta että pyrkivät muovaamaan historiakuvaa intressiryhmien mukaiseksi.

Sotien kaltaisten poikkeuksellisten ja väkivaltaisten tapahtumien yhteisöllinen käsittely – niiden muuttaminen kielellisesti jaetuiksi kokemuksiksi ja muistoiksi – on monimutkainen vyyhti, johon liittyy paljon vallankäyttöä, historiapolitiikkaa ja kiistoja koetun väkivallan kollektiivisista merkityksistä. Samalla etenkin avoimissa yhteiskunnissa ja ruohonjuuritason toimijoita tutkittaessa on tärkeää huomata, että ihmiset ja ihmisyyhteisöt pyrkivät myös

Kuva 1. Punaisten muistomerkki Inkoon Västankvarnissa vuodelta 1952 on signeeraamaton kopio kuvanveistäjä Aimo Tukiaisen Karkkilassa vuonna 1948 paljastetusta punaisten muistomerkistä. Västankvarnin muistomerkki sijaitsee paikalla, johon on haudattu 66 toukokuussa 1918 teloitettua punakaartilasta. Suomen sisällissodan asema valtiollisessa muistin politiikassa on edelleen hankala, mutta historiakulttuuri traumaattisten muistojen ympärillä on rikasta ja moniäänistäkin. Valokuvaaaja: Tuomas Tepora.

omalähtöisesti tulkitsemaan kokemuksiaan. Kollektiivinen yritys ymmärtää menneisyyttä kulttuuristen symbolien ja merkityksenannon kautta jää aina väistämättä vaillinaiseksi, mutta se on samalla edellytys sille, että menneisyyden ja nykyisyyden välinen vuoropuhelu säilyy hedelmällisenä. Kollektiivinen, kulttuurinen merkityksenanto on olennaista myös yksilön näkökulmasta, sillä kokemus, muistaminen ja kulttuuri kulkevat käsi kädessä. Erään määritelmän mukaan kulttuuria voikin pitää ihmisen pyrkimyksenä pukea sanoiksi tunteitaan ja kokemuksiaan, jolloin ne tulevat jaettaviksi muiden kanssa. Prosessi on epätäydellinen, mutta jättää kulttuurille tilaa muuttua ja mukautua.¹³ Samaa tapaan kokemushistoria ymmärtää ”kokemuksen” jaettavaksi tarkoitettuna ja kulttuurisesti ymmärrettävänä tulkintana sellai-

sista elämyksistä, joita ei vielä ole ehditty tai pystytty mielekkäästi jakamaan. Joskus kokemuksen jakaminen ja tulkinta voi jäädä hyvinkin vaillinaiseksi tai ristiriitaiseksi.¹⁴

Muistamisen tutkija Jan Assmann on erottanut kollektiivisen muistamisen kentässä toisistaan yhtäältä elävien sukupolvien välittämän kommunikatiivisen muistin ja toisaalta yhteisöjen pitkäkestoisen kulttuurisen muistin. Kommunikatiivisen muistin aikajänteeksi Assmann on määritellyt nyky-yhteiskunnissa 80–100 vuotta eli noin kolme sukupolvea. Tätä varhaisempien tapahtumien, kokemusten ja ilmiöiden muistaminen on aina osa kulttuurista muistia.¹⁵ Assmannia seuraten Suomen sisällissodan tapahtumiin eläytyminen edustaa nykyään jo vahvasti kulttuurista muistamista: kukaan tuntemistamme ihmisistä ei voi sanoa *muistavansa* vuotta 1918, mutta kuitenkin muistelemme sisällissodan tapahtumia, uhreja ja ilmiöitä monin tavoin. Suhteellisen moni nykysuomalainen on toki varhaisemmassa vaiheessa elämäänsä tuntenut läheisen, jolla on ollut omakohtainen kokemus sisällissodan ajasta. Toisen maailmansodan muistaminen on puolestaan vasta siirtymässä kommunikatiivisesta muistista osaksi kulttuurista muistia: monet meistä tuntevat vielä toisen maailmansodan kokeneita ihmisiä.¹⁶

Assmannin jaottelussa kulttuurisen muistin roolina on toimia yhteisön kulttuurisena varantona, joka voi potentiaalisesti tarkoittaa koko kulttuuripiirin tai peräti ihmiskunnan jaettua muistia. Jaottelu kannattaa kuitenkin ymmärtää siten, että kulttuurisella muistilla on tärkeä merkitys myös kommunikatiivisen muistamisen piirissä tapahtuvassa muistamisessa. Jaettujen kokemusten muuntuminen merkityksellisiksi, sukupolvia yhdistäviksi muistoiksi vaatii kulttuurisen repertuaarin hyödyntämistä ja kokemuksellisten muistojen siirtymistä osaksi yhteisöllisiä ja yhteiskunnallisia rakenteita ja instituutioita. Suomessa toisen maailmansodan muistamisen asema niin valtion kuin kansalaisyhteiskunnan tasoilla on ilmeinen esimerkki tästä ilmiöstä. Kun väkivaltaa ja menetyksiä kokeneet ihmiset pyrkivät käsittelemään kokemuksiaan muistamisen (ja unohtamisen) kautta, kulttuurinen muisti muodostaa oleellisen varannon vaikeasti kommunikoitavien kokemusten merkityksellistämiseksi. Yhtä lailla muistamisprosessissa on roolinsa muistin politiikalla, joka määrittelee rajoja ja normeja sille, millaisille yksityisille muistoille on luotavissa julkinen tila, millainen on niiden hyväksytty muoto ja mitkä muistot puolestaan jäävät marginaaliin tai suljetaan kokonaan pois yhteisöllisen muistamisen piiristä.¹⁷

Kulttuurinen trauma

Nationalismille tyypillinen piirre rakentaa kollektiivista muistia on yleensä korostaa pitkiä jatkuvuuksia, kansakunnan hamaan muinaisuuteen yltyviä juuria sekä kansan ikuiseksi ymmärrettyjä ominaisuuksia. Ikiaikaisina esitetyt mutta käytännössä ”keksityt traditiot” luovat käsitystä kansakunnan luonnollisuudesta erotuksena sen poliittisuudelle ja moderniuudelle.¹⁸ Historiantutkijoilla on ollut tärkeä rooli kansallisten menneisyyksien rakentajina, missä voi hyvin nähdä historian käytön kytkeytymisen valtaan ja kulloisiinkin poliittisiin intresseihin.¹⁹ Toisaalta kansalaiset itsekin osallistuvat yhteisten traditioiden luomiseen ja jäljittävät muun muassa sukujuuriaan kauas menneisyyteen – samalla liittäen omansa ja sukunsa tarinan osaksi kansallista historiaa. Näissä tilanteissa historiapolitiikkaan kytkeytyy yksilöiden, perheiden, sukujen ja paikallisyhteisöjen kokemushistoriaa, sen sijaan että kyse olisi vain ylhäältä alas suuntautuvasta merkityksenannosta. Erilaisia kollektiivisia historiakertomuksia voi myös pitää kulttuurisina käsitteinä, skripteinä, joita ihmiset aktiivisesti käyttävät ja soveltavat antaakseen merkityksiä omille kokemuksilleen ja jotka samalla mukautuvat sekä saavat uutta sisältöä eri käyttöyhteyksissään.²⁰

Pitkät jatkuvuudet tarjoavat nykyhetken identiteeteille ja yhteisöille vakautta ja legitimitettä. Kulttuurinen muisti ei kuitenkaan kannu mukanaan pelkkiä lineaarisia jatkuvuuksia ja eheitä kertomuksia. Yhtä lailla kollektiivinen muistaminen tihentyy yhteisöä kohdanneiden katkosten ja taitteiden ympärille, oli kyse sitten sotien kaltaisista konkreettisista väkivallan hetkistä tai muista murroksista, joiden nähdään vaikuttaneen merkittävällä tavalla yhteisön olemukseen ja omakuvaan.²¹

Psykiatri Vamik D. Volkan on tutkinut niin akateemisesti kuin kansalaisjärjestöjen työntekijänä konfliktien repimien yhteiskuntien identiteettejä, historiasta ammentavaa omakuvaa ja kansainvälisten kiistojen ratkaisumalleja. Hänen kehittämänsä käsite ”valittu trauma” tarkoittaa yhteisöjen harjoittamaa menneisyyden vääryyden tai suuren onnettomuuden kollektiivista muistamista. Volkanin näkemyksen mukaan tällainen kollektiivinen trauma on keskeisessä roolissa silloin, kun yhteisöt ja yhteiskunnat kriisiytyvät, mutta se voi säilyä piilevänä yhteisön kulttuurisessa muistissa jopa vuosisatoja. Tästä klassinen esimerkki on Jugoslavian 1990-luvun hajoamissotien aikana serbialaisessa tietoisuudessa vahvistunut kokemus vuosisatojen takaisen Kosovo Poljen taistelun tappion vääryyksiä kumoamisesta. Tässä vuoden

Kuva 2. Kuvanveistäjä Pekka Kauhasen talvisodan muistomerkki "Valon tuoja" (2017) arkisessa ympäristössään Helsingin Kasarmitorilla. Reikäisen lumipukuhahmon kautta talvisodan kansalliset ja kollektiiviset merkitykset yhdistyvät myös sodan rikkinäiseen ja traumaattiseen historiaan. Valokuvaaja Pekka Vyhtinen, Helsingin kaupunginmuseo.

1389 taistelussa serbikristityt hävisivät osmaneille, jotka toivat islaminuskon Balkanille. Poliittinen hyödyntäminen, vääristely ja propaganda eivät tästä näkökulmasta luo "valittua trauma" tyhjästä, vaan poliittiset toimijat osaa- vat hyödyntää suurryhmän kollektiivisia muistoja, "alitajuntaa".²²

Voidaan tietenkin pohtia, onko mahdollista "muistaa" useiden vuosisa- tojen takaisia asioita? Tässä kohtaa kulttuurisen muistin käsite kuitenkin osoittaa käyttökelpoisuutensa – kyse on käsikirjoituksesta ja resurssista, sä- röstä, jonka kulttuurinen ja historiallinen jatkuvuus on osoitettavissa men- neisydessä, vaikka sen intensiteetti voi olla toisinaan liki olematon eikä esi- modernin ja modernin yhteiskunnan välillä ole enää suoria kommunika- tioyhteyksiä. Vulkanin käsitteen osuvuutta on mahdollista pohtia myös siitä näkökulmasta, että eiväthän yhteisöt tai peräti kansakunnat, jotka itsessään ovat historiallisia konstruktioita, valitse traumaansa. Vulkanin psykiatrisen tulokulma kuitenkin pitäytyy valinnassa. Kyse on ylisukupolvisesta tarpeesta

vaalia haavoittunutta kollektiivista minuutta. Vaikka jättäisimme psykoanalyttisen käsitteistön ja vaikutusmekanismit huomiotta, Volkanin mallista jää jäljelle olennainen oivallus. Menneisyyden haavojen vaaliminen on keskeinen identiteettien rakentamisen muoto ja siinä mielessä sitä on mahdollista pitää ”valintana”, konstruktiona. Menetyksen, epäoikeudenmukaisuuden sekä katkeruuden tunteet ja kokemukset ovat vahvoja ja tarttuvia, mutta yhteisöjen täytyy tuottaa ne. Identiteettien välittämisessä uusille sukupolville lapset ja nuoriso ovat valinkauhassa. Uhriutumisen on paitsi poliittinen, tietoinen valinta, usein myös vankan, ylisukupolvisen sosiaalistumisen lopputulos. Trauman ohella yhteiskunnat vaalivat usein menneisyyden kulta-aikoja, mikä on nationalismitutkimuksessa todettua. Kadotetun suuruuden palauttaminen on kollektiivisen trauman miltei yhtä hankala kääntöpuoli, ja Volkania seuraten aivan yhtä ”valittu” ja ylisukupolvinen identiteetin muoto. ”Valitun kansan” symboliikka on ajankohtainen teema tämän päivän konflikteissa, mistä esimerkkeinä ovat Putinin Venäjän myyttinen historiapolitiikka tai Israelin ja palestiinalaisten välinen konflikti. Ajattelumalli sopii kuitenkin arkisempaankin oman kansan etevämmyyden korostamiseen.²³

Sosiologi Jeffrey C. Alexanderin käsite kulttuurinen trauma tulee lähelle Volkanin ajattelua, vaikkei kytkeydykään yhtä vahvasti psykoanalyttiseen tutkimustraditioon ja korostaa voimakkaammin traumojen konstruktiivista luonnetta. Myös Alexanderin mukaan historiasta sisältöä ammentavat kansalliset identiteetit rakentuvat usein kosta vaativien ”haavojen” tai ”loukkausten” (*injury*) ympärille.²⁴ Alexanderin ytimekäs määritelmä kulttuuriselle traumalle kuuluu seuraavasti:

Kulttuurinen trauma ilmenee, kun yhteisön jäsenet tuntevat joutuneensa sellaisen hirvittävän tapahtuman alaisiksi, joka jättää lähtemättömän jäljen heidän ryhmätietoisuuteensa ja muistiinsa sekä muuttaa heidän tulevaisuuden identiteettiään perustavasti ja peruuttamattomasti.²⁵

Kollektiivisista tai ”kansallisista” traumoista puhuttaessa on olemassa näkökulmia, joissa kokonainen yhteisö toimii väkivaltaa kohdatessaan ikään kuin psykologisena yksikkönä, joka haavoittuu mieleltään samalla tapaa kuin yksilö trauman kohdatessaan.²⁶ Erotuksena tästä Alexanderin käsite korostaa kulttuurista traumaa nimenomaan kulttuurisena ja sosiaalisena konstruktiona, jossa jollekin tapahtumalle tai ilmiölle annetaan yhteisön identiteettiä muuttava merkitys. Tämä voi tarkoittaa yhtä hyvin todellisia kuin täysin

kuviteltujakin tapahtumia. Ne eivät saa traumaattista statusta minkään objektiivisesti tai psykologisesti traumatisoivan luonteensa vuoksi, vaan siksi, että syytä tai toisesta niiden nähdään äkillisesti, odottamatta ja haitallisesti vaikuttavan yhteisön omakuvaan. Toisin sanoen kulttuuriset merkitykset tuottavat trauman, ei itse tapahtuma.²⁷

Historiantutkimuksen näkökulmasta Alexanderin teorian vahvuus on siinä, että kulttuurinen trauma ymmärretään sosiaalisena, kulttuurisena ja poliittisena prosessina, jossa konkreettiset toimijat yhteiskunnassa esittävät väitteen jonkin tapahtuman traumaattisesta luonteesta ja pyrkivät saamaan tälle väitteelleen tukea ja hyväksynnän. Jos näin tapahtuu, kulttuurinen trauma edellyttää yhteisöä ryhtymään erilaisiin toimenpiteisiin käsitelläkseen traumaa. Näitä voivat olla esimerkiksi erilaiset rituaalit, julkiset keskustelut, hyvittelyt, anteeksipyyntöt ja ylipäättään pyrkimykset saada yhteisön kollektiivinen identiteetti mukautumaan kulttuurisen trauman tuottamaan uuteen, yhteisöä määrittelevään tietoon.²⁸ Suomalaisena esimerkkinä tästä voidaan pitää sitä historiallista prosessia, jossa vuoden 1918 punaisten kokemukset sisällissodasta nousivat 1960-luvulta alkaen esiin kulttuurissa ja historian tutkimuksessa. Pidemmän ajan kuluessa sodan ”punainen” kertomus mursi aiempaa ”valkoista” vapaussotadiskurssia siinä määrin, että satavuotismerkivuoteen 2018 mennessä traumasta ja sen sovittamisesta oli muodostunut hallitseva tapa käsitellä ja muistaa sisällissotaa.²⁹ Käänteisenä ilmiönä voidaan toisaalta tarkastella entisten lottien kokemusta toisen maailmansodan jälkeisistä vuosikymmenistä häväistyksen ajanjaksona, jolloin aiemmat uskonnolliset ja kansalliset arvot vedettiin lokaan ja jolle haettiin hyvitystä 1990-luvun ”uusisänmaallisuuden” ilmapiirissä.³⁰ Näitä prosesseja voidaan tutkia vakiintuneilla humanistisilla ja yhteiskuntatieteellisillä menetelmillä: pohjimmiltaan kyse on julkisen keskustelun ja kulttuuristen merkityksenantojen tutkimuksesta. Itse asiassa kulttuuristen traumojen tutkimus voidaan rajatussa mielessä käsittää juuri historian käytön sekä historia- ja muistin politiikan tutkimukseksi, josta edellä on ollut puhetta.

Jos kulttuuristen traumojen käsite yhdistetään Jan Assmannin kulttuurisen muistin teoriaan ja Vamık Volkanin psykoanalyttisesti orientoituneeseen ajatukseen valituista traumoista, voidaan asiaa katsoa laajemminkin kuin vain historian instrumentaalisen käytön näkökulmasta. Ihmisillä ja ihmisyyhteisöillä on muitakin motiiveja hakea merkityksiä historiasta kuin poliittiset valtapyrkimykset ja statuskampailut. Kun menneisyyden murrok- sia, haavoja, vääryyksiä ja väkivallantekoja tarkastellaan osana kulttuurista

muistia, kyse on muun muassa kollektiivisista itsemäärittelyistä, yksilön ja yhteisön suhdetta kuvaavista moraalisisistä pohdinnoista, tunteiden historiasta ja halusta oikaista historiallisia vääryyksiä (tai hakea niille hyvitystä). Kun kulttuurinen muisti nähdään verkottuneena muistamisen kenttänä, jossa yksilöiden, perheiden, sukujen ja paikallisyhteisöjen muistot risteävät ”kansallisten” muistojen kanssa, muuttuu myös käsitys kollektiivisesta muistamisesta monitahoisemmaksi kuin ylhäältä alas suuntautuva ”valtiolininen” muistin politiikka. Tässä suhteessa on kiinnostavaa, että erilaiset valtiotason ”historian hyvitykset” voidaan menneisyudessa kaltoinkohdeltujen ihmisryhmien taholta kokea juuri instrumentaalisenä ”historian käyttönä”, joka on ristiriidassa ryhmän oman muistikulttuurin moraalisten, tunnistamiseen ja kunnioitukseen liittyvien merkitysten kanssa.³¹

Väitteet kulttuurisesta traumasta voivat usein nousta paikallisista tai muuten rajatuista ihmisryhmistä haastamaan eheää, lineaarista, kollektivisista muistin politiikkaa; niihin sisältyy muutosvoimaa suhteessa vallitseviin muistikulttuureihin ja ne voivat ammentaa voimansa kaukaa menneisyydestä, kun joku historiallinen haavamuisto aktivoituu kuvaamaan nykyisen yhteisön identiteettiä ja kokemusta itsestään. Viime vuosina ovat esimerkiksi nousseet voimakkaasti esiin pohjoissuomalaisten kokemukset Lapin sodasta ja jälleenrakennusajasta, jotka molemmat tuhosivat alueen väestön elinolosuhteita: sota tuhottujen ja menetettyjen kotien muodossa, jälleenrakennusaika suurten vesivoimalaitosten rikkossa yhteisöjä ja perinteisiä elinkeinoja. Pohjoissuomalaisesta näkökulmasta nämä kipeät kokemushistoriat ovat jääneet kansallisen sota- ja jälleenrakennushistorian katveeseen – ja niiden muistamisen aktivoituminen nyt voi kertoa myös nykypäivän syrjäin jäämisen ja menetetyt kotiseudun kokemuksista.³² Samoin on kiinnostavaa, kuinka Venäjän hyökkäys Ukrainaan 2014/2022 on aktivoanut keskustelua suomalaisten ja suomensukuisten kansojen sorrosta Stalinin aikana ja kuinka tämä historia – joka on elänyt hiljaiseloa yksityisissä muistoissa, muistelmakirjallisuudessa, arkistoissa ja tutkimuksessa – tuntuu nyt uudella tapaa ajankohtaiselta ja suomalaisten yhteiseen menneisyyteen kuuluvalta.³³

Lopuksi: kollektiiviset traumat kulttuurisena resurssina

Kiinnittämällä huomion sekä kulttuuriseen muistiin että kulttuuriseen traumaan olemme pyrkineet osoittamaan, että historian käytöllä nykyhet-

ken ymmärtämisessä ja yhteisöllisten identiteettien rakentamisessa on syvempi ulottuvuutensa kuin vain kulloistenkin poliittisten valtaintressien pönkittäminen historia- tai muistin politiikalla. Vallankäyttö on toki tärkeä aspekti eri muistikulttuurien rakentumisessa, mutta sen lisäksi kollektiivisella muistamisella on kokemuksellisempi ulottuvuutensa, jossa ihmiset ja ihmisryhmät hyödyntävät menneisyyttä antamaan merkityksiä nykyhetken kokemuksilleen ja josta he etsivät vastauksia moraalisiin ja eksistentiaalisiin kysymyksiin. Lisäksi on hyvä muistaa, että historiaa, kulttuurista muistia ja menneisyyden ”traumoja” käytetään myös kevyemmin osana muun muassa matkailua, pelaamista, vapaa-ajan viettoa ja arkisia keskusteluja, joissa niissäkin on silti kyse sekä subjektiivisista että kollektiivisista itsemäärätelyistä. Googlen karttapalvelun katunäkymätoiminnolla nykysuomalaiset saattavat käydä katsomassa sukunsa menetettyjä maita Karjalankannaksella ja tarkka-ampuja Simo Häyhää käsittelevillä TikTok-videoilla kiinnitytään talvisodan historiaan. Voi ajatella niinkin, että kulttuurisen muistin vahvuus on juuri siinä, ettei sen vaikutus rajoitu virallisiin muistiseremonioihin, vaan se ilmenee ihmisten jokapäiväisessä elämässä ja tulee osaksi arkisia toimintoja.³⁴

Olemme artikkelissamme hahmotelleet yleisiä linjoja sen tarkasteluun, miten kulttuurisen muistin ja kulttuurisen trauman teoriaa voidaan yhdistää. Tältä pohjalta syntyy joukko empiirisiä kysymyksenasetteluja, joita tutkimalla esittämämme ajatukset muuttuvat konkreettisemmiksi.

Ensimmäiseksi voidaan kysyä, miten ja miksi tietyt tapahtumat kirjautuvat osaksi kulttuurista muistia ja toiset eivät. Joskus kyse on ilmiöiden voimakkuudesta ja laajuudesta (esim. Karjalan menetys 1940 ja 1944), mutta aina asia ei ole lainkaan näin selvä. Miksi vaikkapa yli 70 vuoden takainen Kyllikki Saaren murha jatkaa elämäänsä suomalaisessa kollektiivisessä muistissa, samalla kun sadat muut samankaltaiset väkivallanteot ovat painuneet unholaan?³⁵ Entä nykysuomalainen kolonialismikeskustelu, jossa erityisesti saamelaisten kokemat vääryydet ovat viime vuosina nousseet julkisuuteen ja suomalaisten hyötysuhdetta länsimaiseen kolonialismiin on muutenkin tarkasteltu kriittisesti?³⁶ Samaan aikaan suomalaisten itsensä identiteettejä ”kolonisoituina” on pyritty vahvistamaan monin tavoin, vaikkapa muistuttamalla suomalaisten rodullisesta heikkoudesta 1800-luvun eurooppalaisten rotutieteilijöiden kirjoituksissa.³⁷ Identiteettikamppailuissa suomalaisen ”alustalaisuuden” eli verrattain lyhyen itsenäisyyden leimat ja kokemukset suhteessa lähimaiden verrokkeihin pitävät pintansa, vaikka eivät olekaan jatkuvasti läsnä. Volkanin termistöllä voidaan kysyä, miten ”valitut traumat”

valikoituvat ja onko tästä löydettävissä jotain logiikkaa liittyen kulttuurisen muistin toimintaan.

Toiseksi: millä tavoin kulttuurinen muisti on vuorovaikutuksessa lyhytkestoisemman kommunikatiivisen muistin kanssa? Jos halutaan päästä eteenpäin ”kollektiivisen alitajunnan” epäselvästä käsitteestä, on syytä tutkia konkreettisesti sitä, missä kulttuurinen muisti elää ja talvehtii silloin kun se ei ole aktiivisesti läsnä yhteisöjen kommunikatiivisessa muistissa. Voiko kyse olla esimerkiksi muistin kiinnittymisestä paikkoihin, kuviin, esineisiin ja symboleihin, joista muistoja voidaan rekonstruoida uudelleen muuntuneissa muodoissa, kun otollinen hetki ilmenee? Kulttuurinen muisti voi elää eräänlaisella säästöliekillä muun muassa kirjallisuudessa, paikallishistorioissa tai suusta suuhun kulkevilla sukutarinoissa, joista se voi sopivan tilaisuuden tullen aktivoitua julkiseen keskusteluun, joka käsittelee laajempaa kollektiivista omakuvaa. Tähän liittyen on tärkeää tarkastella, miten kulttuuriset traumat tuottavat ”tarjoutmia” muistin politiikalle ja historian käytölle.³⁸ Olemme esittäneet historian käytön edellyttävän, että se korreloi kulttuurisen muistin kanssa sitä hyödyntäen. Kulttuuristen traumojen nostaminen julkiseen keskusteluun on aktiivinen prosessi, jossa eri intressiryhmät kamppailevat menneisyydestä tehtävistä tulkinnoista ja niiden merkityksestä nykyhetken kannalta. Toisin sanoen kulttuuriseen muistiin ja kulttuurisiin traumoihin fokusoiminen ei missään nimessä tee merkityksettömäksi historian käytön tutkimusta.

Lopuksi on vielä syytä kysyä, missä määrin kulttuurinen trauma itse on historiallinen ilmiö. Soveltuuko se tutkimuskäsitteenä minkä tahansa aikakauden muistikulttuureiden tutkimukseen vai onko se itsessään vahvasti sidottu nykyiseen ”traumakulttuuriksi”³⁹ kutsuttuun muistikulttuurin muotoon? Jos ajatellaan 1900-lukua varhaisemman historian sotia, kulkutautiepidemioita tai muita kollektiivisia väkivallan kokemuksia, tuottivatko ne samanlaisia, kulttuurisiksi traumoiksi tulkittavia ilmiöitä kuin esimerkiksi syyskuun 11. päivän terrori-iskut tai holokausti? Kulttuurisen trauman historiallisen sensitiivisyyden lisäksi myös kulttuuriset variaatiot kollektiivisten murroskokemusten merkityksellistämässä ovat olennainen tutkimuskohde.

*FT, dosentti **Ville Kivimäki** toimii Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran tutkimusjohtajana. Kivimäki johtaa myös akatemiahanketta ”Epätasa-arvoinen sota. Haavoittuvuus, stressi ja selviytyminen Suomen armeijassa toisen maailmansodan aikana” Tampereen yliopistossa.*

*FT, dosentti **Tuomas Tepora** toimii yliopistotutkijana Suomen Akatemian Kokeumuksen historian huippuyksikössä Tampereen yliopistossa, missä hän johtaa akatemiahanketta ”Himmeä voitto? Kylmän sodan jälkeinen kokemushistoria Suomessa 1989–1995”.*

Viitteet

- 1 Ahonen 1998; Torsti 2012; Kinnunen & Jokisipilä 2012; Kivimäki, Hytönen, Karonen & Malinen 2021.
- 2 Löfstöm 2012; Blåfield 2016; Bækken & Enstad 2020, 321–344; Putin 2021. Ks. myös Kati Parppain artikkeli tässä numerossa.
- 3 Laajasti historian käytöstä ja sen suhteesta historiakulttuuriin, identiteetteihin sekä etenkin kouluopetukseen ks. Rantala & Ahonen 2015.
- 4 Schwartz 2003, passim., erit. ix–xii, 5–23; Tepora 2023, 85.
- 5 Gillis 1994; Ashplant, Dawson & Roper 2000; Edkins 2003; Mälksoo 2015, 221–237.
- 6 Peltonen 2003.
- 7 Lintunen & Heimo 2021; Torsti 2012.
- 8 *Saamelaisten totuus- ja sovintokomission asettamispäätös*, 28.10.2021. Valtioneuvoston kanslia.
- 9 Alexander 2004; Ahonen 2012; Tepora 2014a, 487–509; Kinnunen 2014.
- 10 Schwartz 2003, 1–25; Assmann 2006.
- 11 Tepora 2014a, 495; Tepora 2014b, 163, 175.
- 12 Schwartz 2003, 17–19.
- 13 Fonagy et al. 2004, 3–8.
- 14 Ks. esim. Kivimäki & Toivo 2022.
- 15 Assmann 2008.
- 16 Tepora 2017, 128–129.
- 17 Winter 2010; Kivimäki 2018.
- 18 Hobsbawm & Ranger 2017/1983.
- 19 Suomen osalta Fewster 2006.
- 20 Ks. esim. Haapala 2021; Kivimäki & Hyvärinen 2022.
- 21 Vrt. Edkins 2003.
- 22 Volkan 1997, 50–80.
- 23 Volkan 1997, 48–49, 81–82; Smith 2003, 190–217.
- 24 Alexander 2004, 8–9.
- 25 Alexander 2004, 1: ”Cultural trauma occurs when members of a collectivity feel that they have been subjected to a horrendous event that leaves indelible marks upon their group consciousness, marking their memories forever and changing

- their future identity in fundamental and irrevocable ways." Kulttuurisen trauman määritelmästä ks. myös Sztompka 2000.
- 26 Neal 1998; vrt. Smelser 2004.
- 27 Alexander 2004, 9–10.
- 28 Alexander 2004, 11–27.
- 29 Kulttuurisen trauman näkökulmasta ks. erityisesti Paavolainen 2019.
- 30 Kinnunen 2006.
- 31 Savolainen 2018.
- 32 Ks. esim. Löfgren & Tuominen 2018; Tuominen, Ashplant & Harjumaa 2021; Autti 2022.
- 33 Reuter 2023; Korte & Savolainen 2023. Ks. myös Kansallisarkiston viisivuotinen tutkimushanke "Suomalaiset Venäjällä 1917–1964", <https://kansallisarkisto.fi/suomalaisetvenajalla> (luettu 22.11.2023).
- 34 Vrt. nationalismin arkipäiväisyydestä ja kansakunnan eletystä kokemushistoriasta Kivimäki, Suomenjoki & Vahtikari 2021.
- 35 Saari 2020.
- 36 Hoegaerts, Liimatainen, Hekanaho & Peterson 2022; Kullaa, Lahti & Lakomäki 2022.
- 37 Keskustelusta esim. *Iltalehti* 8.9.2023.
- 38 Tarjouman (*affordance*) käsitteestä muistitutkimuksessa ks. Savolainen 2021.
- 39 Ks. esim. Fassin & Rechtman 2009; Giesen 2006/2004.

Lähteet ja tutkimuskirjallisuus

- Ahonen, Sirkka. *Historiaton sukupolvi? Historian vastaanotto ja historiallisen identiteetin rakentuminen 1990-luvun nuorison keskuudessa*. Helsinki: SHS, 1998.
- Ahonen, Sirkka. *Coming to Terms with a Dark Past: How Post-Conflict Societies Deal with History*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 2012.
- Ashplant, Timothy G., Graham Dawson & Michael Roper (toim.) *The Politics of War Memory and Commemoration*. London: Routledge, 2000.
- Alexander, Jeffrey C. "Toward a Theory of Cultural Trauma." Teoksessa *Cultural Trauma and Collective Identity*, toimittaneet Jeffrey C. Alexander et al. Berkeley: University of California Press, 2004.
- Assmann, Jan. *Religion and Cultural Memory: Ten Essays*. Käänt. Rodney Livingstone. Stanford, CA: Stanford University Press, 2006.
- Assmann, Jan. "Communicative and Cultural Memory." Teoksessa *Cultural Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook*, toimittaneet Astrid Erll ja Ansgar Nünning. Berlin & New York: De Gruyter, 2008.
- Autti, Outi. "Environmental Trauma in the Narratives of Postwar Reconstruction: The Loss of Place and Identity in Northern Finland After World War II." Teoksessa *Trauma, Experience and Narrative in Europe after World War II*, toimittaneet Ville Kivimäki ja Peter Leese. Cham: Palgrave, 2022.
- Blåfield, Antti (toim.) *Historian käyttö ja väärinkäyttö*. Helsinki: Siltala, 2016.

- Bækken, Håvard, ja Johannes Due Enstad. "Identity under Siege: Selective Securitization of History in Putin's Russia." *Slavonic and East European Review* 98, no. 2 (2020): 321–344.
- Edkins, Jenny. *Trauma and the Memory of Politics*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
- Fassin, Didier, ja Richard Rechtman. *The Empire of Trauma: An Inquiry into the Condition of Victimhood*. Käänt. Rachel Gomme. Princeton, NJ: Princeton University Press, 2009.
- Fewster, Derek. *Visions of Past Glory: Nationalism and the Construction of Early Finnish History*. Helsinki: SKS, 2006.
- Fonagy, Peter, et al. *Affect Regulation, Mentalization, and the Development of the Self*. New York: Other Press, 2004.
- Giesen, Bernhard. *Triumph and Trauma*. Routledge: London, 2016/2004.
- Gillis, John R. (toim.) *Commemorations: The Politics of National Identity*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1994.
- Haapala, Pertti. "Lived Historiography: National History as a Script to the Past." Teoksessa *Lived Nation as the History of Experiences and Emotions in Finland, 1800–2000*, toimittaneet Ville Kivimäki, Sami Suodenjoki & Tanja Vahtikari. Cham: Palgrave, 2021.
- Hobsbawm, Eric, ja Ranger, Terence (toim.) *The Invention of Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press, 2017/1983.
- Hoegaerts, Josephine, Tuire Liimatainen, Laura Hekanaho & Elizabeth Peterson (toim.) *Finnishness, Whiteness and Coloniality*. Helsinki: Helsinki University Press, 2022. <https://doi.org/10.33134/HUP-17>.
- Iltalehti* 8.9.2023: "Tutkija lyttää Teemu Keskisarjan ulostulon eduskunnassa" (Tuuli Tahkokorpi), <https://www.iltalehti.fi/politiikka/a/9bf129d6-f78f-4b51-a2e4-58a99e059757> (luettu 22.11.2023).
- Kinnunen, Tiina. *Kiitetyt ja parjatut. Lotat sotien jälkeen*. Helsinki: Otava, 2006.
- Kinnunen, Tiina. "The Post-Cold War Memory Culture of the Civil War: Old-New Patterns and New Approaches." Teoksessa *The Finnish Civil War 1918: History, Memory, Legacy*, toimittaneet Tuomas Tepora ja Aapo Roselius. Leiden & Boston: Brill, 2014.
- Kinnunen, Tiina, ja Markku Jokisipilä. "Shifting Images of "Our" Wars: Finnish Memory Culture of World War II." Teoksessa *Finland in World War II: History, Memory, Interpretations*, toimittaneet Tiina Kinnunen ja Ville Kivimäki. Leiden & Boston: Brill, 2012.
- Kivimäki, Ville. "Sodanjälkeisiä hiljaisuuksia. Kokemusten, tunteiden ja trauman historiaa." Teoksessa *Lappi palaa sodasta. Mielen hiljainen jälleenrakennus*, toimittaneet Mervi Löfgren ja Marja Tuominen. Tampere: Vastapaino, 2018.
- Kivimäki, Ville, ja Matti Hyvärinen. "Forging a Master Narrative for a Nation: Finnish History as a Script during the Second World War." *Scandinavian Journal of History* 47, no. 1 (2022): 83–105.
- Kivimäki, Ville, ja Raisa Maria Toivo. "Kokemuksen historia." Teoksessa *Avaimia menneisyyteen: Opas historiantutkimuksen menetelmiin*, toimittaneet Mirikka Danielsbacka, Matti O. Hannikainen & Tuomas Tepora. Helsinki: Gaudeamus, 2022.

- Kivimäki, Ville, Kirsi-Maria Hytönen, Petri Karonen & Antti Malinen. "Sodat ja 1900-luvun suomalaisuuudet. Sota kansallisten identiteettien rakentajana ja purkajana." Teoksessa *Suomalaisen yhteiskunnan historia 1400–2000, Osa II: Yhteisöt ja identiteetit*, toimittaneet Pirjo Markkola, Marjaana Niemi & Pertti Haapala. Tampere: Vastapaino, 2021.
- Kivimäki, Ville, Sami Suodenjoki & Tanja Vahtikari. "Lived Nation: Histories of Experience and Emotion in Understanding Nationalism." Teoksessa *Lived Nation as the History of Experiences and Emotions in Finland, 1800–2000*, toimittaneet Ville Kivimäki, Sami Suodenjoki & Tanja Vahtikari. Cham: Palgrave, 2021.
- Korte, Maiju, ja Ulla Savolainen. *Sodan ja karkotuksen lapset – Inkeriläisiä elämäntarinoita*. Helsinki: Into Kustannus, 2023.
- Kullaa, Rinna, Janne Lahti & Sami Lakomäki (toim.) *Kolonialismi Suomen rajaseuduilla*. Helsinki: Gaudeamus, 2022.
- Lintunen, Tiina, ja Anne Heimo. "Monisärmäinen punainen historia. 100 vuotta punaisten historiakulttuuria." *Ennen ja nyt* 21, no. 4 (2021).
<https://doi.org/10.37449/ennenjanyt.108036>.
- Löfgren, Mervi, ja Marja Tuominen (toim.) *Lappi palaa sodasta. Mielen hiljainen jälleerakennus*. Tampere: Vastapaino, 2018.
- Löfström, Jan (toim.) *Voiko historiaa hyvittää? Historiallisten vääryyksien korjaaminen ja anteeksiantaminen*. Helsinki: Gaudeamus, 2012.
- Mälksoo, Maria. "'Memory Must Be Defended': Beyond the Politics of Mnemonical Security." *Security Dialogue* 46, no. 3 (2015): 221–237.
- Neal, Arthur G. *National Trauma and Collective Memory. Extraordinary Events in the American Experience*. Toinen painos. Armonk, NY: M.E. Sharpe, 1998.
- Paavolainen, Pentti. "Cultural Trauma of the Civil War of 1918 Staged and Commemorated in Finland." *Nordic Theatre Studies* 31, no. 2 (2019): 102–131.
- Peltonen, Ulla-Maija. *Muistin paikat. Vuoden 1918 sisällissodan muistamisesta ja unohtamisesta*. Helsinki: SKS, 2003.
- Putin, Vladimir. On the Historical Unity of Russians and Ukrainians. *President of Russia: News, Transcripts*, 2021. <http://en.kremlin.ru/events/president/news/66181>
- Rantala, Jukka, ja Sirkka Ahonen. *Ajan merkit. Historian käyttö ja opetus*. Helsinki: Gaudeamus, 2015.
- Reuter, Anni. *Suomalaiset Stalinin puhdistuksissa*. Helsinki: SKS Kirjat, 2023.
- Saamelaisten totuus- ja sovintokomission asettamis päätös, 28.10.2021. Valtioneuvoston kanslia. <https://vnk.fi/saamelaisten-totuus-ja-sovintokomissio>
- Saari, Juho. *Kuuluisan kuoleman varjo. Miksi Kyllikki Saaren murha ei unohdu?* Helsinki: Gaudeamus, 2020.
- Savolainen, Ulla. "Miksi historian hyvitykset epäonnistuvat? Törmäävät muistikäsitykset ja hyvityksen moraalit." *Historiallinen Aikakauskirja* 116, no. 1 (2018): 56–68.
- Savolainen, Ulla. "Affordances of Memorability: Finnish Reception of the Oppression of Ingrian Finns in the Soviet Union." *Memory Studies* 14, no. 4 (2021): 909–925.
- Schwartz, Barry. *Abraham Lincoln and the Forge of National Memory*. Chicago, IL: The Chicago University Press, 2003.
- Smelser, Neil J. "Psychological Trauma and Cultural Trauma." Teoksessa *Cultural Trauma and Collective Identity*, toimittaneet Jeffrey C. Alexander et al. Berkeley: University of California Press, 2004.

- Smith, Anthony D. *Chosen Peoples: Sacred Sources of National Identity*. Oxford: Oxford University Press, 2003.
- “Suomalaiset Venäjällä 1917–1964”-tutkimushanke, Kansallisarkisto, <https://kansallisarkisto.fi/suomalaisetvenajalla> (luettu 22.11.2023).
- Sztompka, Piotr. "Cultural Trauma. The Other Face of Social Change." *European Journal of Social Theory* 3, no. 4 (2000): 449–466.
- Tepora, Tuomas. "Coming to Terms with Violence: Sacrifice, Collective Memory and Reconciliation in Inter-war Finland." *Scandinavian Journal of History* 39, no. 4 (2014a): 487–509.
- Tepora, Tuomas. "The Mystified War: Regeneration and Sacrifice." Teoksessa *The Finnish Civil War 1918: History, Memory, Legacy*, toimittaneet Tuomas Tepora ja Aapo Roselius. Leiden & Boston: Brill, 2014b.
- Tepora, Tuomas. "Toisen maailmansodan muistokulttuuri – kommunikatiivisesta muistamisesta kulttuuriseen muistiin." Teoksessa *Puolustuslinjalla. Yhteiskuntatieteellistä ja historiallista tutkimusta maanpuolustuksesta ja asevelvollisuudesta*, toimittaneet Teemu Tallberg, Anni Ojajärvi & Tiia Laukkanen. Helsinki: Nuoristutkimusseura / Nuorisotutkimusverkosto, 2017.
- Tepora, Tuomas. *Sankari ja antisankari. Mannerheim-kultin pitkä vuosisata*. Helsinki: Gaudeamus, 2023.
- Torsti, Pilvi. *Suomalaiset ja historia*. Helsinki: Gaudeamus, 2012.
- Tuominen, Marja, Timothy G. Ashplant & Tiina Harjumaa (toim.) *Reconstructing Minds and Landscapes: Silent Post-War Memory in the Margins of History*. New York: Routledge, 2021.
- Volkan, Vamik. *Bloodlines: From Ethnic Pride to Ethnic Terrorism*. Boulder, CO: Westview Press, 1997.
- Winter, Jay. "Thinking about silence." Teoksessa *Shadows of War. A Social History of Silence in the Twentieth Century*, toimittaneet Efrat Ben-Ze'ev, Ruth Ginio & Jay Winter. Cambridge: Cambridge University Press, 2010.

Nukkuva karhu ja rukouksen voima – Ukrainan sodan herättämät tunteet suomalaisten muisti-ideologiassa

Abstrakti

Artikkelissa tarkastellaan suomalaisten Ukrainan sotaan liittämää historia-tulkintoja ja niihin kiinnittyviä tunteita. Aineistona hyödynnetään Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran vuonna 2022 järjestämää keruuta Sota Ukrainassa. Keruukutsussa vastaajia pyydettiin kertomaan Venäjän hyökkäyssodan herättämistä ajatuksista, reaktioista ja tuntemuksista. Keruuseen saapui 70 vastausta. Aineistoa lähestytään kulttuurintutkimuksellisen affektiteorian näkökulmasta, jossa tunteet nähdään osana merkityksenantoprosesseja. Tarkastelussa hyödynnetään muisti-ideologian käsitettä. Käsite kattaa sekä historia- ja muistipoliittiset että historiakuvaan liittyvät tekijät. Ukrainan sotaa käsittelevä kerronta tarjoaa näkökulman siihen, miten menneisyyttä nykyisyydessä käsitellään ja minkälainen rooli tunnemuistoilla tässä prosessissa on. Ukrainan sotaan kiinnittyvät affektiiviset kuviot koostuvat henkilökohtaisista ja jaetuista muistoista sekä jaetuista ja ristiriitaisista historiakuvista. Niihin liittyy ruumiillisiksi koettuja tuntemuksia, joissa tunne ottaa fyysisesti vallan kertojastaan. Yhteiskunnalliset diskurssit näkyvät tunnemuistoissa monikerroksisina linkittyen paitsi vastaushetkeen ja sen tapahtumiin myös niiden herättämiin muistamisen muotoihin.

Me tiedämme, että suuri ja mahtava naapurimme on ikään kuin nukkunut talviunta. Ja nyt, kun vallanhimo on päässyt pesiytymään valtaherrojen ajatuksiin, on suuri ja vihainen karhu herännyt unestaan. Nyt koko maailma on sekaisin tämän hirmuhallitsijan aiheuttamasta kaaoksesta.¹

Välirauhan aikana syntynyt naiskertoja kuvaa Venäjää ”suureksi ja vihaiseksi karhuksi” pohtiessaan Ukrainan sodan hänessä herättämiä tuntemuksia. Karhu Venäjän metaforana on poliittisessa käytössä laajasti niin länsimaissa kuin Venäjällä. Länsimaissa sillä on haluttu kuvata Venäjän ar-

vaamattomuutta ja aggressiivisuutta, Venäjällä metafora on toiminut kansakunnan oikeuksien puolustajana, itsepuolustuksen symbolina: on luonnollista, että ahdistettu karhu voi toimia vain yhdellä tavalla, hyökäten.² Omassa tulkinnassaan kertoja nivoo kansainvälistä tapaa tulkita Venäjää omaan henkilöhistoriaansa. Evakkoperheen lapsena Venäjän karhu on hänelle henkilökohtaisesti tuttu, vaikka sota itsessään ei ole jäänyt hänen muistikuviansa. Vaikka katkelmassa ei suoraan puhuta tunteista, voi viestin vihaisesta karhusta lukea uhkaavana ja pelottavana.

Edellä lainattu kuvaus on osa vastausta, joka kuuluu Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran vuonna 2022 järjestämään keruuseen. Keruussa tiedusteltiin Ukrainan sodan suomalaisissa herättämiä kokemuksia, tunteita ja reaktioita. Karhu-metafora on yksi esimerkki niistä tavoista, joilla keruuseen vastaajat ovat pyrkineet ymmärtämään ja tulkitsemaan Venäjän helmikuussa 2022 aloittamaa hyökkäystä Ukrainaan. Se voidaan tulkita myös muistamisen välineeksi, keinoksi ylläpitää ymmärrystä Suomen ja Venäjän pitkästä historiasta ja siihen kiinnittyvistä kipupisteistä.³

Tarkastelen artikkelissani keruuvastauksissa esiintyviä historiatulkintoja niihin kiinnittyviin tunteisiin keskittyen. Tunteet tulevat esiin niin vastaajien henkilökohtaisissa kokemuksissa, ylisukupolvisissa muistoissa kuin tulkinnoissa valtiollisesta ja yhteiskunnallisesta tapahtumahistoriasta. Kysyn, miten ja minkälaisia historiatulkintoja kertojat ovat hyödyntäneet pyrkiesään ymmärtämään uuden eurooppalaisen sodan taustoja ja miten tunteet kietoutuvat osaksi heidän historiatulkintaansa. Analysoin näitä tulkintoja muisti-ideologian ilmentyminä.

Näkökulmani paikantuu kulttuurientutkimukselliseen affektitutkimukseen. Nojaudun Margareth Wetherellin (2012) näkemykseen affektiivisista käytänteistä tilkkutäkkimäisenä kokonaisuutena, jossa vaikuttavat niin ruumiilliset, kognitiiviset, kulttuuriset, sosiaaliset kuin historialliset tekijät. Luen aineistosta affektiivisiä kuvioita eli kulttuurisesti muotoutuneita yksilöllisiä tunnekokemuksia,⁴ joiden kautta rakennetaan paitsi henkilökohtaisia myös yhteiskunnallisia merkityksiä.⁵

Viime vuosien affektitutkimuksessa on korostettu affektien merkitystä sille, miten ympäröivän maailmamme ymmärrämme. Näin myös Ukrainan sodan kohdalla voimme pohtia paitsi sen herättämiä tunteita, myös sodan kokemuksiin kiinnittyvien tunteiden merkitystä sille, minkälaisia tulkintoja historian ja nykyisyyden suhteista teemme. Historioitsija William M. Reddy on hyödyntänyt ajattelussaan emotiivin käsitettä. Reddyn mukaan emotiivi

on tunneilmaisun sisältävä puheakti, joka on samanaikaisesti sekä maailmaa kuvaava että muuttava. Samalla emotiiveilla on tärkeä rooli poliittisen järjestelmän ylläpitämisessä ja tunteiden hallinnassa.⁶ Emotiivien läsnäolo voidaan havaita myös Ukrainan sotaan ja muihin sen rinnalla ilmeneviin historiatulkintoihin liittyvissä tunneilmauksissa, kuten Venäjän karhu -metaforassa. Margareth Wetherell on kuitenkin huomauttanut, ettei keskittyminen emotiiveihin riitä avaamaan affektiivisten merkitystenantojen kompleksisuutta. Hänelle affekti on relationaalinen ja sosiaalinen tapahtuma, joka tulee esiin inter-subjektiivisissä hetkissä, joissa tunteista neuvotellaan.⁷ Hyödyntämällä Wetherellin ajatusta affektiivisistä kuvioista pyrin tuomaan esiin tätä affekteihin liittyvää dialogisuutta.

Affektiiviset kuviot näkyvät diskursiivisesti aineistossa esimerkiksi siinä, miten omaa tunnekokemusta sodasta peilataan sekä yksityisesti että kollektiivisesti koettuihin menneisyyden tapahtumiin ja niistä jaettuihin muistoihin. Kiinnitän huomiota Wetherellin ajattelua mukailien myös kuvausten ruumiillisuuteen; siihen, miten tunteet kerronnassa kehollistuvat.⁸ Näin analyysissä nivoutuvat diskursiiviset ja ruumiilliset affektiiviset näkökulmat toisiinsa,⁹ joskin aineisto mahdollistaa ruumiillisuuden tarkastelun ainoastaan vastaajien kirjoituksissaan sanallistamassa muodossa. Tulkitsemisen muistamisen ja affektiivisten käytänteiden yhteen kietoutumisen kaksisuuntaiseksi prosessiksi, jossa yhtäältä tunteet pitävät muistoja yllä ja toisaalta muistojen myötä välitetään myös tunteita.¹⁰ Näin myös tunteet voidaan tulkita muistamisen välineiksi niiden osaltaan myös herättäessä muistoja. Kutsun näitä sukupolvelta toiselle välittyneitä tunteiden sävyttämiä muistoja tunnemuistoiksi.

Metodologisesti tarkasteluni edustaa muistitietotutkimusta, joka kohdentuu henkilökohtaisten ja kollektiivisten muistojen yhteen kietoutumisiin kulttuurisen muistin näkökulmasta.¹¹ Folkloristi Ulla Savolainen on kehittänyt muisti-ideologian käsitettä, jolla hän on halunnut tuoda esiin muistamiseen ja muistiin liittyviä tiedostamattomiakin käsityksiä. Muisti-ideologian puitteissa voidaan tarkastella muistin funktioita ja seurauksia. Käsite toimii apuna, kun halutaan ymmärtää ihmisille sinänsä luontaista tapaa rakentaa yhteyksiä menneisyyden ja nykyisyyden välille. Näitä eri aikatasojen yhteyksiä luotaessa voidaan hyödyntää erilaisia käsityksiä ja uskomuksia syy-seuraus-suhteiden selittäjinä. Esimerkiksi alun muistelijalle nukkuvan karhun metafora rakensi ymmärrystä tapahtuneesta linkittäen kerrontahetken sekä omiin että jaettuihin kokemuksiin. Samalla omat kokemukset merkityksel-

listyivät uudelleen uudessa tilanteessa. Savolaiselle muisti-ideologian käsitteen merkitys onkin sen tarjoamassa mahdollisuudessa tarkastella muistin merkitystä kulttuurissa ja sosiaalisessa elämässä. Muisti-ideologia on käsitteenä löyhä, eikä viittaa esimerkiksi uskonnollisiin tai poliittisiin oppeihin, vaan yleisemmin niihin tekijöihin, jotka vaikuttavat tapoihimme ymmärtää ajallisia suhteita. Sen tavoitteena on auttaa ymmärtämään erityisesti muistamisen välineitä ja puitteita.¹² Muisti-ideologian käsite palvelee oman aineistoni analyysiä sen yhdistäessä muistamisen tapojen tarkastelun ajankohtaiseen historialliseen tapahtumaan ja sen tulkintaan. Venäjän hyökkäys Ukrainaan loi uudenlaiset puitteet paitsi tulkita menneisyyttä myös selittää ja ymmärtää nykyisyyttä menneen pohjalta.

Tarkastelu linkittyy myös keskusteluihin muistin politiikasta, historiakuvasta ja historiapolitiikasta. Muistin politiikalla viitataan kysymyksiin muistamisen oikeutuksesta ja tiedon omistajuudesta.¹³ T. G. Ashplant, Graham Dawson ja Michael Roper korostavat sodan muistamisen politiikan moniulotteisuutta: se muotoutuu niin henkilökohtaisen muistamisen, kansalaisyhteiskunnan kuin valtiollisen muistamisen käytännöistä. Nämä tekijät eivät ole toisiaan poissulkevia eivätkä dikotomisia, vaan sodan muistaminen tulee ymmärrettäväksi vain huomioitaessa nämä eri tekijät ja niiden yhteisvaikutukset.¹⁴ Historiakuvalla puolestaan voidaan viitata yhtäältä käsityksiin siitä, mitkä menneisyyden tapahtumat ovat nykyhetkessä merkityksellisiä, tai toisaalta siihen kokonaiskuvaan ja sen osiin, josta ymmärrys tietystä menneisyyden ajanjaksosta koostuu.¹⁵ Ukrainan sodan herättämistä tunteista ja kokemuksista kertoessaan keruuseen vastanneet henkilöt luovat myös historiakuva tuomalla esiin nykyhetkessä merkityksellisiksi koettuja menneisyyden tapahtumia.

Historiapolitiikan eli historian poliittisen ja tarkoitushakuisen hyödynämisen¹⁶ näkökulmasta Ukrainan sotaa on käsitellyt kolumnissaan historioitsija Jussi Jalonen. Hän toteaa Ukrainan sotaan liittyvän historiakeskustelun olevan luonnollinen jatke Vladimir Putinin esittämille hyökkäyssodan perusteluille, joissa historiaa on hyödynnetty tarkoitushakuisesti.¹⁷ Jalosen kommenttipuheenvuoro käsittelee julkisuudessa käytyä historiapolitiittista keskustelua, jonka suoria vaikutuksia Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran keruuseen on useimmiten vaikea aineistosta todentaa. Toisinaan vastauksissa löytyy kuitenkin myös suoria viitteitä julkisiin keskustelijoihin ja näiden puheessa esiintyviin emotiiveihin. Näiden historiapolitiittisten tulkintojen voidaan siis arvella olevan yksi tekijä muisti-ideologian muodostumisen

taustalla, mutta ei ainoa. Tulkitsen omassa analyysissäni muisti-ideologian käsitteen kattavan niin historiakuvan kuin historiapolitiikan ja muistamisen politiikan käsitteet.

Aineisto ja menetelmät

Ukrainan sotaa käsittelevä keruu voidaan tulkita niin kutsutuksi ilmiöläh- töiseksi tallennukseksi¹⁸, joka on osa kulttuuriperintöinstituutioiden suorit- tamaa nykydokumentointia. Menetelmän taustalla on arkistotyössä tapah- tunut postmoderni käänne, jonka myötä on pyritty luomaan historiallises- ti kontekstualisoitua ja ajankohdan sosiaalisiiin, poliittisiin ja teknologisiin ilmiöihin kiinnittyvää arkistoteoriaa ja -metodologiaa.¹⁹ Sodan herättämät tunteet oli ennakoitu jo keruun otsikossa *Ukrainan sota kuohuttaa maail- maa – Kerro SKS:lle tuntemuksistasi*. Keruun johdantoteksti kannusti vapaa- seen kirjoittamiseen, mutta kuten aina, voidaan keruukutsun sanamuotojen nähdä osaltaan ohjanneen myös vastausten painotuksia. Keruukutsu alkaa tapahtumien taustoittamisella ja kuvauksella Venäjän 24.2.2022 aloittaman hyökkäyssodan vaikutuksista: uutisvirrasta, häädystä ja solidaarisuudesta.

Kirjoita esimerkiksi siitä, kuinka sait tiedon sodan syttymisestä ja mitä ajatuksia tilanne sinussa herätti. Kerro lähipiirisi reaktioista sotaan, Ukrainan tapahtumien vaikutuksista arkeesi ja suunnitelmiisi sekä avustustoimiin, mielenosoituksiin tai boikotteihin osallistumisesta. Meitä kiinnostaa myös, miltä Ukrainan tapahtumat sinusta tuntuvat ja ovatko ajatuksesi muuttuneet tilanteen edetessä. Millaisena maailma näyttäätyy mielestäsi juuri nyt? Entä tulevaisuus?²⁰

Keruu oli käynnissä 9.3.–12.9.2022, ja siihen saapui 70 vastausta, jotka kaikki on kirjoitettu suomeksi. Kolme vastausta on saapunut samalta vastaajalta. Vastaajista 50 oli naisia ja 18 miehiä. Vanhin vastaajista on syntynyt vuonna 1931 ja kaksi nuorinta vuonna 2001. Eniten vastaajia oli syntynyt 1940-luvulla (15 vastaajaa) ja 1950-luvulla (18 vastaajaa). Vastaajia oli kuitenkin syntynyt kaikilla vuosikymmenillä 1930-luvulta 2000-luvulle.

Keruu oli auki puoli vuotta, ja suuri osa vastauksista (30) saapui arkistoon sen kolmena ensimmäisenä kuukautena. Suurimmat vastausmäärät ajoit- tuvat keruun ensimmäiseen ja viimeiseen kuukauteen, jolloin kumpanakin saapui 17 vastausta. Vastausajankohta ei kuitenkaan näytä suoraviivaisesti

vaikuttaneen siihen, miten tunteet vastauksissa ovat esillä. Julkisesti esitettyjen emotiivien toki voidaan kuitenkin arvella keruun kuluessa osaltaan vaikuttaneen siihen, miten ja minkälaisia tunteita katsottiin hyväksyttäviksi vastauksissa esittää.

Taulukko 1. Vastaajien määrä syntymävuosikymmenen mukaan.

Vastaajien syntymävuosikymmen	Vastaajien määrä
1930-luku	2
1940-luku	15
1950-luku	18
1960-luku	6
1970-luku	8
1980-luku	3
1990-luku	5
2000-luku	2
Ei ilmoitusta	8

Keruun painotus sodan tuntemuksiin ja kokemuksiin voi osaltaan selittää vastaajien ikärakennetta ja sukupuolijakaumaa. Ukrainan sodan liittäminen omiin kokemuksiin on ollut selvästi vastaamiseen motivoiva tekijä, minkä lisäksi on todettu naisten olevan alttiimpia ylisukupolvisille traumasiirtymille, joita vastausten voidaan tulkita osin kuvaavan.²¹ Naiset ovat perinteisesti olleet myös miehiä aktiivisempia kyselyihin ja keruihin vastaamisessa, ja Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran vastaajat ovat tyypillisesti eläkeikää lähes tyviä tai eläkeläisiä.²² Näin Ukrainan sota -keruun vastaajat eivät muodosta poikkeusta yleisestä linjasta.

Suomalaisen Kirjallisuuden Seura ylläpitää edelleen vuonna 1936 alkunsa saanutta vastaajaverkosta, joka automaattisesti saa kutsun vastata kuhunkin keruuseen. Vastaajaverkoston, entisen kerääjäverkoston, luonne on kuitenkin muuttunut kiinnostuksen kohdistuttua enenevässä määrin vastaajien omiin henkilökohtaisiin kokemuksiin. Vuonna 2022 verkostoon kuului noin neljä ja puoli sataa vastaajaa. Keruiden järjestäminen on nykyään aktiivista ja

teemat tätä myötä moninaisia,²³ minkä osaltaan voi arvella johtaneen myös vastaajajoukon monipuolistumiseen. Keruiden vastaajajoukko vaihtelee kuitenkin kunkin teeman mukaan, ja keruukutsuja myös suunnataan aihepiiristä potentiaalisesti kiinnostuneille tahoille. Yhä edelleen vastaamiseen vaikuttaa esimerkiksi se, kuinka tutuksi muistitietokirjoittaminen koetaan. Kirjoituskutsuun tarttuu todennäköisimmin koulutettu, keskiluokkainen ja kulttuurista sekä kirjoittamisesta kiinnostunut henkilö.²⁴ En ole analysoinut Ukrainan sota -vastaajien taustoja suhteessa heidän muuhun mahdolliseen keruuvastaustoimintaansa. Vastaajaverkosto ja sen luonne on kuitenkin syytä pitää mielessä aineistoa tarkasteltaessa, vaikka variaatiota kunkin keruun kohdalla vastaajien suhteen ilmeneekin.

Tarkastelen seuraavassa ensin keruuvastaajien tapaa nivoa omia sotaan kiinnittyviä henkilökohtaisia ja perhemuistoja Ukrainan sodan herättämien tunteiden tulkintaan. Tämän jälkeen keskityn niihin ruumiillisiin kokemuksiin, joita vastaajat tuovat pohdinnoissaan esiin. Kolmannessa analyysiluvussa huomio kohdentuu vastaajien tulkintoihin historian jatkumoista ja henkilökohtaisten kokemusten ja muistojen linkittymisistä niihin. Usein nämä eri muistamisen tavat myös kietoutuvat toinen toisiinsa. Käytän Venäjän helmikuussa 2022 aloittamasta sodasta nimitystä Ukrainan sota, joka muun muassa lehdistössä on vakiintunut sodan nimeksi ja jolla myös keruukutsussa Venäjän hyökkäyssotaa kutsuttiin.

Olen aineistoani analysoidessa tutustunut aluksi koko aineistoon ja kiinnittänyt erityistä huomiota niihin kohtiin, joissa kertojat ovat liittäneet tulkintansa historiallisiin tapahtumiin joko yleisempää historiakuvaa tulkiten ja luoden tai omaa henkilöhistoriaansa avaten. Tämän jälkeen keskityin lukemaan näistä kuvauksista tapoja ilmaista Ukrainan sodan herättämiä tunteita. Olen kiinnittänyt huomiota niin suoraan tunteita kuvaaviin käsitteisiin, tunnetta ilmaiseviin metaforiin, symboleihin ja metonyymeihin kuin ruumiillisen kokemuksen kuvauksiin. Sara Ahmed on painottanut tekstin tunteellisuuden kokonaisvaltaista analyysia. Tässä prosessissa tärkeitä ovat esimerkiksi kielikuvat: tavat, joilla asioita assosioidaan toisiinsa.²⁵ Näin analyysissäni yksittäiset tunnesanat ovat toimineet johtolankoina tekstien kokonaisvaltaisen tunteellisuuden paikantamisessa ja tunnistamisessa, mutta olen tulkinnut tunteita teksteistä myös yksittäisiä sanoja piilotetummissa muodoissa, kuten esimerkiksi karhu-metafora osana henkilökohtaista historiaa osoittaa. Nämä tunnesanat sekä objektit, joihin ne kiinnittyvät, vaikuttavat tulkintoihimme ja tapaamme olla maailmassa.²⁶ Ukrainan sotaa kuvaavien

vastausten kohdalla tämä näky ennen kaikkea tavoissa tulkita nykyisyyttä valittujen historiallisten viitepisteiden pohjalta.

Sodan muistot ja jälkimuistot tunnevarantona

Mies vetää minut vierelleen, puristaa lujasti. Seisomme hetken kädet toistemme ympärillä. Kumpikaan ei puhu, mutta molemmat taitavat tietää mitä toinen ajattelee. Siis että pitääkö meidänkin vielä tämä nähdä? Eikö riitä, että vanhemmat ja isovanhemmat kokivat sodan? Mummot ja ukit montakin.²⁷

Vuonna 1948 syntyneen naisvastaajan kuvaus välittää hämmennystä, järkytystä ja ahdistusta Ukrainan sodasta. Jälleen kerran sota katkaisee ajan lineaarisuuden.²⁸ Vaikka sota ei ole konkreettisesti läsnä omassa elämässä, vertautuu se aiempien sukupolvien kokemuksiin: vastaaja kokee sodan koskettavan jo kolmatta sukupolvea. Myös lukuisissa muissa vastauksissa Ukrainan sota vertautuu Suomessa koettuihin sotiin, usein juuri talvi- ja jatkosodan aikaan. Näin kysymys Ukrainan sodan herättämistä historiatulkinnoista nivoutuu laajempaan kysymykseen toiseen maailmansotaan kiinnittyvästä historiapolitiikasta. 1980-luvun lopun ja 1990-luvun aikana herännyttä julkista talvi- ja jatkosotaan keskittynyttä muistamisen kulttuuria on historiantutkimuksessa kutsuttu uuspatrioottiseksi käänteeksi. Vesa Vareksen mukaan suuntauksen avainkäsitteitä ovat ”torjuntavoitto, itsenäisyys, ryhmäsolidariiteetti ja naisten sota”.²⁹ Käännöksen on korostanut sodille annettuja positiivisia merkityksiä. Tiina Kinnunen ja Markku Jokisipilä ovat todenneet sotiin kohdistuvan muistikulttuurin niin yksityisesti kuin julkisesti yhä 2000-luvulla keskittyvän ”kansalliseen kokemukseen”; sodan kansallisesti merkitykselliseksi koettujen piirteiden muisteluun.³⁰

Ukrainan sodan herättämiä kokemuksia kuvaavassa aineistossa sotia ja niiden merkitystä käsitellään kuitenkin ennen kaikkea oman henkilöhistorian tai perhemuistojen³¹ näkökulmasta. Vastauksissa korostuu sotien tuottama inhimillinen suru ja kärsimys, joka vertautuu ukrainalaisten kärsimyksiin. Ukrainan sodan herättämät tunteet – pelko, murhe, katkeruus ja järkytys – selitetään tilanteen herättämällä tuttuuden tunteella ja syvältä kumpuavilla tunteilla. Tunteiden esiinnousun voidaan tulkita heijastavan – jos ei vastareaktiota uuspatrioottiselle käännteelle – ainakin historiapolitiittisen kuvan monipuolistumista, eräänlaista sodan traumasta aiheutuneen haavan uudelleen

avautumista.³² Ukrainan sota ja sen seurauksena koettu kärsimys ovat nostaneet esiin myös, jos ei omakohtaisten, niin oman suvun sodan kokemusten muistamisen. Tämä heijastaa muistin monisuuntaisuutta, jolla Michael Rothberg viittaa pinnalla olevien ilmiöiden herättämään rinnakkaisten ilmiöiden ja tapahtumien muistamiseen. Muisti on tästä näkökulmasta jatkuvan neuvottelun alainen, ja tässä neuvottelussa hyödynnetään myös risti-viittauksia ja lainauksia.³³ Näin voidaan tulkita käyneen esimerkiksi vuonna 1940 syntyneen naisvastaajan kohdalla, jolla sodan herättämät tunteet ovat nousseet Ukrainan sodan myötä pintaan yllättäen:

Kun luin Hesarista lapsien hädästä, purskahdin taas katkeraan itkuun. Jotenkin alitajunnassa purkautui esiin sotavuodet, hälytykset ja ahdistukset Helsingissä sodan aikana. Olen syntynyt kesällä 1940, joten varmasti alle viisivuotiaana pelko oli pesiytynyt tajuntaani.³⁴

Omakohtauus, joskin alitajunnan tasolla säilynyt, on saanut vastaajan kokemaan sodan vahvasti ja tunnepitoisesti. Sodan varjostama lapsuus peilautuu Ukrainan sodan hädänalaiseen lapsiin. Tunteet purkautuvat vahvana surua ja hätää heijastavana tunnereaktiona, katkerana itkuna. Itkuun purskahtaminen ei ole myöskään ollut kertojan kohdalla vain yksittäinen tapahtuma, vaan lehden lukeminen on johtanut ”taas” itkuun, mikä viittaa pelon ja ahdistuksen ainakin ajoittaiseen pitkäkestoisuuteen.

”Itkettävää oloa” kuvaa myös toinen, vuonna 1949 syntynyt naiskertoja muistellessaan Ukrainan sodan aktiivisia lapsuudessa kuulemiaan evakojen tarinoita. Kertojalle suruun linkittyy kuitenkin myös häpeän tunteita siitä, että hän lapsena oli hermostunut kertojien ”iänikuisiin sotajuttuihin”, sekä muistoja ärtymyksestä kuullessaan äitinsä lausahduksen: ”Ja sitte tuli sota ja sotki kaiken.” Vielä kuvauksensa lopussa hän toteaa olevansa ”vain vihainen” tilanteelle.³⁵ Näin kertojan oma henkilöhistoria ja sen aikana vaihdellut suhtautuminen sotaan ja siihen liittyviin kokemuksiin tuovat esiin monia tunnekerrostumia, joihin hän joutuu uudessa tilanteessa ottamaan uudelleen kantaa.

Sodan aiheuttaman akuutin pelon lisäksi sen pitkäkestoiset seuraukset, kuten evakkoon lähtö, ovat keskeisessä osassa talvi- ja jatkosotaan kiinnittyvissä tulkinnoissa. Siirtokarjalaisilla sodan jo itsessään traumaattiseen kokemukseen on liittynyt myös kodin menetys, joilla kummallakin voi olla pitkäkestoisia vaikutuksia.³⁶ Sorrolla ja pakkomuutoilla on todettu aina ole-

van merkityksiä yhteisöjen turvallisuuden ja kuulumisen tunteeseen sekä identifioitumiseen, minkä lisäksi ne näkyvät muistojen siirtämisessä esimerkiksi sukupolvelta toiselle.³⁷ Historioitsija Tuomas Tepora on varoittanut trauma-käsitteen inflatorisuudesta ja hyödyntänyt suomalaisten sota-ajan muistamisen tulkinnassa kulttuurisen trauman käsitettä, jossa keskeisenä tekijänä on identiteettiin liittyvä tunteellinen särö. Tätä säröä voidaan käsitellä julkisesti erilaisin muistamisen strategioin, ja näin siinä korostuu trauman kollektiivinen luonne.³⁸ Myös Ukrainan sotaä käsittelevissä vastauksissa kuvatut sota, evakkous ja pakkomuutto voivat olla intensiteeteiltään vaihtelevia kokemuksia ja muistoja: omakohtaista tai perheen aiempien sukupolvien kokemaa, jälkipolville siirrettyä kokemusta ja siihen kiinnittyviä tunteita. Joka tapauksessa nämä kokemukset ovat vastaajille keskeisiä, kun he tulkitsevat Ukrainan sotaan liittyviä tuntemuksiaan:

Olen Karjalan kannaksen evakkoja. En olisi koskaan uskonut, että minun täytyy vielä pelätä sodan uhkaa elämäni aikana pienessä, rakkaassa Suomen maassamme. Olen saanut elää turvallista elämää kuin linnunpoika pesässään. Suomen sotien kauhut eivät ole muistikuvissani, olinhan välirauhan lapsia ja näin ollen liian pieni pelkäämään. Riitti kun oli turvallinen äiti, isä ja sisarukset. Isäni ei tarvinnut mennä rintamalle ikänsä takia. Myöhemmin kyllä kuulin vanhempien ja sisaruksien kertomuksia evakko-ajoista.³⁹

Naisvastaaja kuvaa omaa sota-ajan lapsuuttaan turvalliseksi. Vaikka omakohtaisia muistoja sodasta tai evakkoudesta hänellä ei ole, on Ukrainan sota herättänyt vahvoja tunteita. ”Tämä aika on kuin pahaa unta”, hän jatkaa. Vastauksessa asettuvat rinnan vastaajan omat ”lintukotomaiset” muistikuvat sekä perheessä jaetut muistot, jotka voidaan tulkita myös jälkimuistoiksi. Marianne Hirsch on määritellyt jälkimuiston (*postmemory*) rakenteeksi, jossa sukupolvien sisällä ja välillä siirretään tietoa ja kokemusta traumaattisesta tapahtumasta. Jälkimuisto sijoittuu aikaan ennen henkilön syntymää, ja se välittyy hänelle edelliseltä sukupolvelta. Se on tapa kokea tapahtunutta rakentamalla ”muistamista” kuultujen tarinoiden, mielikuvien ja ympäröivän käyttäytymisen pohjalle. Muistojen siirtämisen syvyys ja affektiivisuus saa kuitenkin jälkimuiston tuntumaan todelliselta, itse koetulta.⁴⁰ Traumaattisten kokemusten siirtymisessä seuraavalle sukupolvelle keskeisiä ovat muistamisen ja tunteiden jakamisen tavat sekä kerronnan, sanattoman viestinnän ja hiljaisuuksien muodot.⁴¹ Ukrainan sodan tuntemuksia kuvaavissa vasta-

uksissa painotus on juuri kerrotuissa kokemuksissa, joihin suhtautuminen on saanut uudenlaisia merkityksiä uuden sodan sytyttyä.

Suvun kokemukset saavat vastaajat myös näkemään Ukrainan sodan vaikutukset ikään kuin muita selkeämmin. Vaikka muut saattavat voida ajatella, että sota on jossain kaukana, on se vuonna 1949 syntyneelle kertojalle, jonka suku on lähtöisin Viipurista, muistutus vaarasta.

Koko Suomen viime sotien aikana elossa ollut lähisukuni on asunut Karjalassa, Viipurissa ja he, niin vanhempani, isovanhempani ja isotätinikin ovat tulleet Kanta-Suomen puolelle evakkoina. Kaikki minulle läheiset edellisen sukupolven sukulaismiehet ja yksi sitäkin edellisen sukupolven mies olivat suurimman osan niin talvi- kuin jatkosodassa mukana. Yksi heistä kaatui ja muut kolme kaikki haavoituivat, mutta selvisivät henkisesti ihmeellisen tasapainoisina perustamaan perheen ja jatkamaan elämäänsä sodan jälkeen. He kaikki tulevat tietysti mieleen, kun lukee ja kuulee uutisista ukrainalaisista pommitusten keskellä, pakenevat ihmiset ja olosuhteet, joissa ruoka on vähissä, puhumattakaan jopa juomavedestä ja tietysti vihollisen raakuuksista.⁴²

Oman suvun kohtalot eivät toimi ainoastaan kerrontahetken maailmanpoliittisen tilanteen avaajina, vaan myös Ukrainan sodan koetaan auttavan ymmärtämään omien sukulaisten menneitä kokemuksia paremmin, kuten omaa aiempaa ärtymystään katuva kertoja edellä toi osaltaan esiin. Myös vuonna 1968 syntynyt naisvastaaja kuvaa, kuinka pahalta tuntuva sota on auttanut ymmärtämään oman isoäidin tuntemaa pelkoa tämän tehdesä evakkomatkaa kolmen lapsensa kanssa Räisälästä. Mukaan matkaan oli saatu valokuvia ja maitokannu. Maitokannu yksittäisenä mainintana kertomuksessa heijastaa paitsi perhetarinoiden kiinnittymistä esineisiin,⁴³ myös yleisemmin esineisiin kiinnittyviä tunteita, jotka syntyvät niille annettujen merkitysten myötä.⁴⁴ Tässä tapauksessa esineet ovat saaneet symboliarvon ja eräänlaisen todistajan roolin kuvastaen perheen menetyksiä mutta myös niitä tunteita, joita menetyksen hetkeen on liittynyt. Jos pelon ymmärtäminen onkin ollut aiemmin vaikeaa, kuvauksessa korostuu, kuinka vihan oppiminen on ollut tehokasta: ”Mammalle jäi ikuinen viha Neuvostoliittoa/Venäjää kohtaan. Itsekin opin sen hyvin. En ikinä ole luottanut Neuvostoliittoon/Venäjään.”⁴⁵ Kuvaus heijastaa sosiaalipsykologi Hellä Neuvonen-Seppäsen havaintoa evakkojen *menneisyyteen katsovasta tarinasta*, jossa katkeruus ja viha venäläisiä kohtaan ovat olleet keskeisiä elämää määrittäviä tekijöitä.⁴⁶

Katkeruuden kokemuksia ilmenee myös muissa vastauksissa, joissa pohditaan sodan vaikutuksia yksilön elämään. Vuonna 1958 syntyneen naisvas-taajan kuvauksesta heijastuu katkeruus oman isän puolesta, jonka koulut-tamattomuuden vastaaja tulkitsee nimenomaan sodan seuraukseksi. Isä ei ollut käynyt ”edes ammattikoulua”: ”Sen sijaan hän kaivoi selkänsä kipeäksi lapiopelillä ojia pitkien peltosarkojen väliin.” Rintamamiestalo ”keskellä kor-pea” on konkreettinen osoitus sodan epäoikeudenmukaisuudesta. Venäjän roolia epäoikeudenmukaisuuden juurisyynä korostetaan vastauksessa liit-tämällä toisiinsa Suomen sodat, Tšetšenian sota ja Ukrainan sota katkelmal-lisina kuvina.⁴⁷

Aina viittauksia talvi- ja jatkosotaan ei liitetä suoraan omaan tai perheen historiaan, vaan ne jätetään yleisemmiksi viittauksiksi kansalliseen histo-riaan, ja näkemystä talvisodan ja Ukrainan sodan yhteydestä voidaan pe-rustella tutkimuksen tarjoamalla tiedolla.⁴⁸ Myös näissä etäännyneemmissä kuvauksissa tunteet ovat kuitenkin läsnä: ”Mielessäni velloivat pelko ja viha sekä talvisodan muisto.”⁴⁹ Vihaa, epäluuloa ja katkeruutta heijastaa myös useita kertoja vastauksissa siteerattu 1800-luvulle ajoitettu sananlasku voisa paistettavista venäläisistä,⁵⁰ mikä osaltaan tuo esiin Ukrainan sodan pin-nalle nostamaa essentialisoivaa näkemystä:⁵¹ ”Ei. Siinä on kansa, johon ei voi luottaa.”⁵² Stereotypisoiva ja halventava sanonta on näissä kuvauksissa saa-nut jälleen oikeutuksensa, mikä kertoo myös tunnenormiston muutokses-ta.⁵³ Samalla ukrainalaiset, vaikka myös he olivat osallisia Suomen käymiin sotiin, esitetään miesvastaajan kuvauksessa neutraalissa sävyssä. Ukraina-laisten ja suomalaisten kohtalonyhteys on näin luotu jo toisen maailman-sodan aikana tilanteessa, jossa Neuvostoliitto määräsi kummankin maan ja niiden kansalaisten kohtaloa:

Olen syntynyt jatkosodan aikana vuoden 1942 loppupuolella. Minä ja Ukraina olim-me eräänlaisessa kosketuksessa elämäni alkuvuosina. Kotini lähellä oli sotavan-kileiri, josta annettiin sotavangiksi otettuja neuvostoliittolaisia maataloihin työtä tekemään majoitusta ja muonitusta vastaan. Olen kuullut, että meillä olleen vangin nimi oli Vasili Tšerbakoff. Hän oli Ukrainasta kotoisin ja oli [...] työskennellyt maa-taloustalouksissa. Häntä oudoksutti pienet peltotilkut ja matalat ojat. Ukrainassa kaikki oli ollut suurempaa. Tämän isäni uskoo saaneensa selville niissä hankalissa keskusteluissa, joita he kävivät ilman toimivaa yhteistä kieltä.⁵⁴

Toisinaan vastauksissa esiintyvä pelko ja murhe kumpuaa myös asuinpaikasta. Tilannetta pahaksi uneksi kuvanneen naisvastaajan koti sijaitsee vain muutaman kilometrin päässä itäraajasta. Ajatus mahdollisesta evakkoon lähdöstä sodan kenties syttyessä peilautuu jälleen menneeseen: jaksaisiko evakkoon ylipäättään lähteä ja mitä ottaisi matkalle mukaan. ”Olihan jatkosodan evakkoon lähtökin kiireinen.” Kuvaus nostaa samalla esiin yksilön vähäiset vaikutusmahdollisuudet ja itseä isompien voimien armoille jäämisen maailmanpoliittisten tapahtumien keskellä. Kuitenkin tässäkin tilanteessa vastaaja pyrkii löytämään keinon toimijuuteen epätoivoiselta tuntuvassa tilanteessa, jälleen historialliseen tulkintakehikkoon sen sijoittaen.⁵⁵

Tuntuu, että ainoa mitä voin tehdä on rukous. Jospa hyvä Jumala armahtaisi tätä kärsivää, urhoollista kansaa ja pelastaisi heidän kotimaansa tuholta. Rukoiltiinhan meidän sotien ajanakin paljon aina presidentti Kyösti Kalliota myöten. Ja rakas, kaunis synnyinmaa säilyi itsenäisenä.⁵⁶

Edellä esiin nostetuissa Ukrainan sodan tulkinnoissa muotoutuva affektiivinen kuvio rakentuu historiallisille kerrostumille, joiden avulla pyritään tulkitsemaan sekä mennyttä että nykyisyyttä ja näiden välille muodostuvia yhteyksiä. Samalla vastaajat asemoivat itsensä suhteessa yleisiin historiallisiin ja ajankohtaisiin maailmanpoliittisiin tapahtumiin. Näin muistamiseen perustuva affektiivinen kuvio toimii kuvauksissa myös muistamisen välineenä: Tunnemuistot ovat välittäneet kertojien perheissä kokemusta sodasta. Samalla ne toimivat väylänä ymmärtää ja tulkita sodan vaikutuksia tässä hetkessä ja rakentavat osaltaan Ukrainan sotaan kytkeytyvää muisti-ideologiaa.

Tunteiden ruumiillisuus

Edellä Ukrainan sodan herättämiä tunteita on kuvattu usein yksittäisillä tunnesanoilla, kuten pelko tai viha, joita taustoitetaan perheen tarinalla. Näissä kuvauksissa affektiivisten kuvioiden taustalla vaikuttavat kulttuuriset ja historialliset tekijät korostuvat. Toisinaan kertojat kuvaavat tunteitaan kuitenkin myös vahvasti ruumiillisina kokemuksina. Vuonna 1953 syntynyt naisvastaaja kuvaa vastauksessaan sotaveteraani-isäänsä, jonka sotatrauma – ”tuskainen mykkyys, outo sisäinen kipu, määrittelemätön ahdistus” – on siirtynyt kertojan mukaan hänelle perintönä,⁵⁷ vahvana affektiivisena jälkimuistina.

Vaikka kertojalla ei ole suoraa kokemusta sodasta ja vaikka perheessä siitä on vaiettu, tuntuu Ukrainan sota vahvasti koko kehossa:

Olen Ukrainan sodan syyttymisestä lähtien ollut sisäisesti vereslihalla. Aivoni ovat tulella, kun olen yrittänyt löytää tälle järjettömyydelle jotain selitystä. Ahdistus tuntuu fyysisenä kipuna, olo on epätodellinen ja voimaton. Pelottaa, huolestuttaa, raivostuttaa ja surettaa.⁵⁸

”Ei, tätä ei kestä”⁵⁹, toteaa myös edellä lainattu katkeruuden kokemusta esiin tuonut vastaaja Venäjän armeijan julmuuksista kirjoittaessaan. Huudahduksenomainen toteamus tuo esiin vaikeuden kohdata tapahtumat, jotka ovat ”murentaneet” kertojan turvallisuudentunteen ja hajottaneet ajatukset. ”Tyrmistys, epäusko ja pelko” ovat toisen naisvastaajan ensimmäinen reaktio Venäjän Ukrainaan tekemään hyökkäykseen. ”Venäjän pelkoansa” hän kuvaa syvältä lapsuudesta ”pulppuavaksi”, mikä viittaa myös tunteen ruumiilliseen kokemiseen. Kuvauksessa pelko ei kohdistu sotaan yleensä, vaan nimenomaan Venäjään. Yhtäältä tunne on noussut syvältä omasta kehosta, toisaalta pelko on ”hyökännyt” Ukrainan sodan seurauksena välittömästi. Vastaaja kuitenkin hillitsee pelkoa toteamalla luottavansa arjessaan valtiotavallan vakuutteluun siitä, ettei välitöntä vaaraa ole.⁶⁰ Tunne – ruumiillinen pelko – asettuu näin pohdinnassa vastakohtaksi pyrkimykselle rationaaliiseen ajatteluun, jonka voi tulkita myös kulttuurisen trauman paitsi henkilökohtaisena myös poliittisena hallintana.⁶¹

Turvallisuuden tunteen menettämisestä hyvin ruumiillisin metaforin kirjoittavat myös muut keruuseen vastanneet. Ilmavoimien harjoituslennot ovat ”poranneet hermoja”, mutta mielialaa on yritetty pitää yllä Tuntematonta sotilasta siteeraten: ”Omia ovat.”⁶² Samainen naisvastaaja liittää jälleen myös oman perheensä kokemuksen ja sen seuraukset Ukrainan sotaan.

Yritän työntää kauhukuvat taustalle ja ajatella, että vielä tänään meillä on mahdollisuus tehdä hyviä asioita toistemme hyväksi. Tulevaisuudessa voin itse olla ... apua pyytämässä (anna edes vähän saippuaa) tai Siperian-junassa, mutta tänään ei ole se tulevaisuus.⁶³

Tunteiden ruumiillisuus tulee esille myös muutamassa vastauksessa kuvatuissa painajaisissa. Vuonna 1949 syntynyt naisvastaaja kuvaa äitinsä kertomuksia sota-ajasta ”eläviksi” ja ”todentuntuiksi”. Samalla äidiltä usein kuul-

lut perhetarinat vaikuttavat hänen nykyisyydessään vahvasti, kuten toistuvina painajaisina pommisuojaan pakenemisesta ja omaan huutoon heräämisinä. ”Nyt joka yö näen näitä pommisuojaunia.”⁶⁴ Näin Ukrainan sodan herättämät tunteet ikään kuin uusintavat äidin kertomaa perhetarinaa, joka saa uuden merkityksen nykyhetkessä.⁶⁵

Ukrainan sodan uniin tulemista kuvaa myös vuonna 1938 syntynyt mieskertoja. Hän aloittaa vastauksensa ajoittamalla syntymänsä suhteessa talvisotaan ja näin asettamalla itsensä osaksi suomalaista sotahistoriaa: ”Olen ollut vuoden ja kuukauden ikäinen kun Stalin lähetti armeijansa Suomeen ja Talvisota alkoi.” Myös tässä vastauksessa uuden sodan herättämät tunteet kuvataan moninaisiksi: Ukrainan sotaa edeltävät kuukaudet olivat herättäneet vastaajassa ”pelonsekaista kauhua”, helmikuun 24. päivä oli ollut ”shokki”, ja muistot sota-ajasta olivat tuoneet ”surullisen mielipahan” sekä ”voimattoman raivon tunteen”. Kuvaus jatkuu kertomuksella, joka on saanut otsikon *Musta kauhtana*.

Yöllä heräsin hiestä märkänä unesta, jossa massiivisen kokoinen pappi hulmuaivin mustin takinhelmin ajoi polkupyörällä minua kohti.

Synnyinkotini on Tampere-Vaasa valtatie varressa. Keittiömme ikkunasta näki noin puoli kilometriä maantietä kirkolle päin. Oli tavanomainen sota-ajan arkipäivä, meillä oli äidin vieraina kolme tai neljä kylän naista, korvikekuppeja ja pullan viiluja pöydällä. Muistikuvissani on vilkas puheensorina joka päättyi kuin veitsellä leikatun sanoihin kattokaapa pappi tulloo tännepäin polkupyörällä. Kaikki ryntäsivät ikkunaan ja kuului hyvin vaisu äännähdys, kenelle tuorahan kuoleman tietoa. Pappi ajoi meidän tienhaaran ohi.

Samana tien papin kulkusuunnassa asuvat vieraat lähtivät pyörillään kotiinsa hättääntyneinä ja kalpein kasvoilla. Korvikekupit ja kesken syömisen jääneet pullanpalat jäivät pöydälle.

Vaikka olin pieni poika, ymmärsin miksi äidin vieraat lähtivät. Vaistosin kasvoilla näkyvän kauhun ja pelon mutta samalla toiveikkaan ajatuksen, ehkä se ei meille.

Tuosta ajasta on noin kahdeksan vuosikymmentä, mutta vieläkin muistan tapahtuman, naisten kasvojen kauhu, pelko ja toivo näkyvät mielikuvissani ja pyörii tunteena, että nyt Ukrainassa ja taas Molotoffi.⁶⁶

Kasvoilta näkyvät kauhu, pelko ja toivo symboloivat kertojalle sodan herättämiä ikaikaisia tunteita, joita ei kuvauksessa esitetä niinkään omakohtaisesti, vaan ennen kaikkea kotirintaman naisten – niin Suomessa kuin Ukrainassa – kärsimyksenä. Kuitenkin unessa esiintynyt massiivisen kokoinen pappi ja herääminen hiestä märkänä antavat ymmärtää, että samat tunteet ovat olleet niin pienen pojan kuin jo kahdeksankymmentä vuotta täyttäneen miehen mielessä. Painajaisunia kuvaavissa vastauksissa niiden laukaisijaksi tulkitaan juuri Ukrainan sota, mikä heijastaa unen sosiaalista ja kulttuurista luonnetta: unien kiinnittymistä valveilla koettuun sekä pelon ilmenemistä tyypillisesti juuri unessa.⁶⁷ Ukrainan sodan tuntemuksia kuvaavissa vastauksissa painajaiset näyttäytyvät tunnekapseleina, joista menneisyydessä koetut pelot alkavat purkautua uuden sodan aktivoitua tunteen.⁶⁸

Ukrainan sotaan liittyvien tunteiden ruumiillisuuden kuvaukset ilmentävät ajatusta affektiivisista kuvioista monien tekijöiden yhteen kietoutumisina,⁶⁹ erityisesti henkilökohtaisen historian, ruumiillisten kokemusten, vahvojen tuntemusten sekä ajankohtaisen tapahtuman ja siihen liittyvän julkisen keskustelun sommittumina. Samalla ne sanallistettuina toimivat todistuksina tapahtumien koetusta vahvuudesta sekä historiassa että nykyisyydessä ja luovat näin inhimillistä yhteyttä eri aikoina sodan kokeneiden välille. Voidaan myös ajatella, että Ukrainan sota on antanut uuden painoutuksen myös muistamisen puitteille.⁷⁰ Vahva tunne tässä hetkessä tapahtuvasta kärsimyksestä, julmuudesta ja epäoikeudenmukaisuudesta on nostanut esiin – kenties myös mahdollistanut – oman suvun historiaan liittyvät muistot erityisen tunnepitoisina ja ruumiillisina.

Suurvaltapakkomielle ja suomettumisen aika

Vaikka valtaosa historiallisista viitteistä kirjoittajien kommentoissa vie toiseen maailmansotaan, on vastauksissa mukana myös yleisempiä pohdintoja Ukrainan sodan kiinnittymisestä historialliseen jatkumoon sekä Suomen asemaan tässä jatkumossa. Näihin pohdintoihin linkittyy sisä- ja ulkopoliittisia teemoja, jotka moninaisesti nivoutuvat yhteiskunnallisiin tapahtumiin ja virtauksiin, mutta myös vastaajien henkilökohtaisiin kokemuksiin. Usein sodan taustaa lähdetään tulkitsemaan myös varhaisemman historian näkökulmasta. Näin tehdään, kun esimerkiksi presidentti Vladimir Putinin aja-

tusmaailmaa kuvataan jatkumona paitsi Stalinille myös Pietari Suurelle sekä näiden ”suurvaltapakkomiellelle”.⁷¹

Myös venäläisten suhdetta sotaan pyritään tulkitsemaan pitkän alistavan historian pohjalta: ”Kansa on hiljaa, niin on ollut 1000 vuotta siinä maassa. Tsaarit ja pajarit ovat hallinneet niin kauan, että alistuneisuus ja kuuliaisuus vallanpitäjiin on heillä jo geeneissä.”⁷² Venäjän Ukrainan sodassa osoittama raakuus tulkitaan osaksi satojen vuosien väkivaltaista jatkumoa, joka on kohdentunut niin muihin kuin omiin kansalaisiin: ”Kansalaiset ovat tottuneet diktaattoriin. Voiko sellaiseen tottua?”⁷³ Sodan raakuudet vertautuvat myös 1700-luvun ”Suomessa” koettuihin kauheuksiin muun muassa vuonna 1947 syntyneen miehen vastauksessa:

Isoviha eli Venäjän ryöstö- murha- ja raiskausretket aseetonta Suomea vastaan 1700-luvulla olivat vielä suomalaisten selkäytimissä. Suomi kuului silloin Ruotsiin, joka ei puolustanut itäistä provinssiaan millään lailla.⁷⁴

Vastaaja yhdistää edelleen suomettumisen ajan jatkumona isovihaan. Vasta Ukrainan sota ja sitä seurannut Nato-jäsenyys päättivät kertojan tulkinnassa selkäytimiin lähes lähtemättömästi kiinnittyneen pelon ja suomettumisen ajan politiikan. Historioitsija Kustaa H. J. Vilkkunen, joka on tarkastellut isovihan aikaan liittyvää kansanomaista ja historiallista kerrontaa, on esittänyt, että kansanomaiset perimätiedot ja sen pohjalle rakentuneet kertomukset ovat olleet myös osa akateemista historian kirjoitusta. Tällaisenaan isoviha on toiminut myös 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun historiapolitiittisena välineenä rakentaen kuvaa raasta venäläisyydestä.⁷⁵ Ukrainan sotaa käsittelevässä aineistossa löytyy yksittäisiä esimerkkejä siitä, että näkemyksellä on jatkuvuutta myös 2000-luvulla. Kulttuurisen muistin välineenä se on tarjonnut yhden tulkintakehikon ajankohtaiselle tapahtumalle.⁷⁶ Isoviha oli myös julkisessa keskustelussa ajankohtainen Venäjän hyökkäyssodan alkaessa: sen päättymisestä oli tullut juuri kuluneeksi 300 vuotta, kuten Jussi Jalonen huomauttaa.⁷⁷ Isovihaan viittaa myös vuonna 1931 syntynyt naisvastaaja, joka yhdistää tulkinnassaan isovihan, talvi- ja jatkosodan sekä Ukrainan sodan:

Ukrainan sota alkoi siis 24.2. tänä vuonna Kaupungissa, jossa asun, siis 24.2. v. 1716 räjäytti sama Venäjä Kajaanin linnan. Tämän kaupungin asukkailla on rauniolinna todistamassa ”hyvyyttään” naapurin vieraillessa.

Ukrainan saadessa täyden sodan päälle tuntui minusta samalle kuin Suomessa 1939. Ukrainalaisille tarjottiin muka erillisoperaatiota; Suomen kohdalta rikkottiin hyökkäämättömyyssopimus, entä Mainilat! Valhetta ja propagandaa saa vain ihmetellä.⁷⁸

Historian pitkään kaareen viittaavissa kuvauksissa vastaajat yhtäältä asetautuvat tulkinnassaan tarkastelemaan yhteiskunnallista tilannetta ja sen historiallisia taustoja etäämpää kuin vastaajat, jotka liittävät Ukrainan sodan oman sukunsa sota-ajan tapahtumiin. Pelkoa ei ensisijaisesti kuvata henkilökohtaisena kokemuksena, vaan koko yhteiskuntaa leimaavana ominaisuutena. Toisaalta vastauksissa henkilökohtaisetkin tunteet voidaan alistaa yleisemmälle historialliselle tarkastelulle yhtymäkohtia eri historiallisten tapahtumien välillä tulkittaessa. Omien tunteiden erittelemättömyys voi myös olla keino ylipäätään mahdollistaa kerronta kohdatuista vaikeista kokemuksista.⁷⁹ Toisinaan vastauksissa ilmenee myös hämmennystä siitä, miten Ukrainan sota yhdistyy yllättävilläkin tavoin omiin muistikuviiin. Miesvastaajan kuvauksessa kouluajasta painottuu ymmärtämättömyys Ukrainan historiasta, joka on saanut vastaushetken tilanteessa aivan uudenlaisen merkityksen. Lapsuuden huoleton muisto opettajasta harmoneineen on saanut uuden kontekstin, vaikka vastauksessa tätä ei erityisesti eritelläkään:

Ja se Oolannin sota oli kauhea, kun kolmella sadalla laivalla seilasi Engelsmanni Suomemme lahdella huraa, huraa, huraa. Näin lauloimme opettaja Turusen harmonilla säestäessä kansakoulussa. Vasta myöhemmin opin tietämään, että laulu kertoi Krimin sodasta. Koulussa puhuttiin myös Euroopan vilja-aitasta ja mustanmullan alueesta. Mainittiin pari kaupungin nimeäkin Harkova ja Odessa. Kaikki tämä kuului silloin Neuvostoliittoon.⁸⁰

Myös sota-ajan jälkeisiä vuosikymmeniä, suomettumista ja Nato-päätöstä, on avattu oman henkilöhistorian kautta, omaa lapsuutta tai nuoruutta muistellen. Suomettumiseen liittyvä julkinen keskustelu on sekin ajankohtaistunut viime vuosina, ja Ukrainan sotaa käsittelevissä vastauksissa siihen liittyy pohdintaa oman elämän kietoutumisesta yhteiskunnallisiin virtauksiin. Näiden pohdintojen voidaan nähdä myös haastavan yksipuolisia ja kliseisiä tulkintoja 1960- ja 1970-luvun aatemaailmasta.⁸¹ Vuonna 1947 syntynyt naisvastaaja analysoi vastauksessaan pitkälti ja eri elämänvaiheita läpikäyden omaa suhdettaan Ukrainan sotaan. Lähtökohtana on tässäkin vastauksessa kuitenkin

oman henkilöhistorian yhteys sotiin ja niiden jälkeiseen yhteiskuntaan, jossa sukupolvien kokemusmaailmat ainakin osin eriytyivät.⁸²

Asioiden yleisen seuraamisen ohella olen muistellut menneitä vuosikymmeniä. Olen suurten ikäluokkien edustaja. Toinen maailmansota oli päättynyt vasta pari vuotta ennen syntymääni. Me jouduimme kokemaan sen murroksen, joka syntyi sodan jälkeen ja 1950-luvulla. Koulu ja julkisuus kasvattivat ja opettivat toista kuin vanhemmat. Minulle hyvin tärkeä mummuni [...] muisteli myös vanhempia aikoja, varsinkin vapaussotaa. Hän oli kasvanut kommunismin vihaajaksi jo 1900-luvun alussa.⁸³

Vastaaja kuvaa Putinin politiikkaa ja sen kärjistymistä Ukrainan sotaan oman taustansa ja elämäkokemuksensa takia monivivahteiseksi ja äärimmäisen mielenkiintoiseksi asiaksi. Omaa henkilöhistoriaansa kuvatessaan hän tekee kokemuksellisen eron sisällissodan – vastaajalle ja hänen isoäidilleen vapaussodan – sekä talvi- ja jatkosodan kokeneeseen isoäitiinsä, vaikka suhde tähän olikin läheinen. Vastaajan historiakuvaan ovat osaltaan vaikuttaneet isoäidin opetukset, mutta myös koulussa opetettu ”uusi ulkopoliittikka”. Lapsuuden muistoihin liittyy myös kokemus yleisestä pelosta naapurina – vastaajalle Sosiaalisten neuvostotasavaltojen liittoa, vanhemmalle sukupolvelle Venäjää – kohtaan.

Analyysi jatkuu pohdintana suomettumisesta ja sen vaikutuksesta suomalaisiin. ”Kaikki suomalaiset eivät suomettuneet”, vastaaja kirjoittaa. Hän uskoo suomalaisten jakautuneen tässä suhteessa eliittiin ja kansaan: eliitti suomettui, kansa ei, ja ”ystävyyssliturgia” on saanut liikaakin huomiota. Myytin Neuvostoliiton rauhanomaisuudesta hän sanoo tuhoutuneen omalta osaltaan Unkarin kansannousuun. ”Aidot slaavit ja vanha venäläinen kulttuuri on aivan toista.”⁸⁴ 1970- ja 1980-luvulla nuoruuttaan elänyt naismuistelija tuo puolestaan esiin tarkemmin määrittelemättömän suomettumisen ajan ristiriitaisuuden yhtäältä ahdistavana aikana, toisaalta aikana, jolloin saattoi nauttia nuoruudesta. Myös hänen kuvauksestaan voi lukea sukupolvieron esiin nostamista suhtautumisessa historian tapahtumiin ja myös pohdinnan oman suhtautumisen muutoksesta, johon myös Ukrainan sota on osaltaan vaikuttanut: ”Ryssä-sanaa käytettiin arkikielessä. Ihmettelin, miksi sanaa käytettiin, vaikka sodan päättymisestä oli mielestäni pitkä aika. Sotaa ja sodan vastapuolta ei voi unohtaa lyhyessä ajassa. Nyt sen ymmärrän.”⁸⁵

Sodan jälkeisiin vuosikymmeniin liittyy muistelijoilla myös kokemus sodanvastaisuudesta. Vuonna 1948 syntynyt naisvastaaja nimeää oman sukupolvensa ”ensimmäiseksi sodanvastaiseksi sukupolveksi”. Vaikka kuvauksessa ei suoraan ilmene tunnesanoja, on siitä luettavissa omaan 1960-luvun yhteiskunnalliseen toimintaan liittyvät ristiriitaisetkin tuntemukset ja pohdinta toiminnan eri ulottuvuuksista:

Epäoikeudenmukaisuuden tunnetta lisää sekin, että me sodan jälkeen syntyneet olemme ensimmäinen sodanvastainen sukupolvi. Nuorina lauloimme Hectorin Palkkasoturia ja Rauhaa maailma vaatii / rauhaa ihmiset sen. Toki tykkäsimme myös Partisaanivalssista mutta ei se tarkoittanut, että olisimme hyväksyneet, että maastopukuiset aseistautuneet miehet kulkevat ympäri kyliä tuhoamassa taloja ja siltoja, ampumassa vanhuksia ja lapsia ja raiskaamassa naisia. Elokuussa 1968 tungeksimme Tehtaankadulla Neuvostoliiton lähetystön aidan takana. Minä maaltatullut en ihan eturiviin uskaltanut, mutta mukana olin kuitenkin.⁸⁶

Nuoruuden idealismi näyttäytyy vastauksessa laulettuna utopiana,⁸⁷ jonka viimeistään Ukrainan sodan raakuudet ikään kuin mitätöivät korostaen tapahtumien epäoikeudenmukaisuutta. Nuoruuttaan 70-luvulla muisteleva naisvastaaja rakentaa edellistä kertojaa vahvemmin vastakkainasettelua oman nuoruutensa ja nykyisen minänsä välille. 1970-luvun nuoruuteen hän liittää toiveikkuuden ja idealistisuuden: uskon maailmanrauhan mahdollisuuteen ja laulujen muutosvoimaan. ”Sukupolveni uskoi, että yhdessä voimme tehdä mitä vain.” Tämän hetken minäänsä hän kuvaa apeaksi ja melkein epätoivoiseksi, toisinaan vihaiseksi. Muutoksen hän näkee ennen kaikkea siinä, minkälaisena näkee itsensä ja ”muiden hyvään uskovien ihmisten” mahdollisuudet parantaa maailmaa.⁸⁸

Tulkitsen nämä suomettumista mutta myös laajemmin 1960- ja 1970-luvun ajanhenkeä kuvaavat vastaukset paitsi omakohtaisten kokemusten reflektiona myös kommentteina viime vuosien keskusteluun kylmän sodan historiakuvasta. Historiantutkimuksessa on viime vuosina pyritty monipuolistamaan ajanjaksoon liittyvää historiakuvausta, johon liittyvän narratiivin on nähty olevan pitkälti mustavalkoista ja yksiulotteista.⁸⁹ Osalle ajanjaksoa kuvaavista kertojista mustavalkoisuus on edelleen läsnä (eliitti suomettui, kansa ei), mutta kuvauksissa heijastuu myös kipeältä vaikuttava pohdinta omasta nuoruuden idealismista ja sen kohtaamasta reaalimaailmasta.

Viimeisimmän ajallisen kerrostuman vastauksissa muodostavat kommentit Suomen Nato-prosessiin. Kun toisille päätös liittymisestä on ollut merkki suomettumisen päättymisestä, on se toisissa herättänyt pelkoa Venäjän vastatoimista. Lentokoneiden jyrinä on vinyt vuonna 1949 syntyneen naisvastaajan ajatukset Venäjän häiriköintiin: ”Mikkelihän on ollut kolmen sodan päämajakaupunkikin aikanaan.”⁹⁰ Myös toinen, itärajalla asuva vuonna 1946 syntynyt naisvastaaja kuvaa lähipiirinsä kahtalaista suhtautumista Nato-päätökseen:

[...] Itärajan ihmisenä, siellä kasvaneena ja kesät viettävänä, pelästyin enemmän Natoa kuin Ukrainan sotaa. Mielikuvissani Ukrainan ja venäjän yhteys ja suhde on ollut kovasti erilainen kuin Suomen ja Venäjän. Sukulaiseni reagoivat kahtalaisesti, toiset pelästyivät sotaa ja lähtivät kannattamaan Natoon menoa, me pienempi osa suvusta pohdimme, mihin pakenemme, mistä meille löytyisi evakkoasuntoa, Pohjanmaaltako?⁹¹

Näin Nato-prosessi liittää Ukrainan sodan myötä syntyneet kokemukset ja tulkinnat jälleen talvi- ja jatkosodan tapahtumiin ja niiden herättämiin tunteisiin, niin pelkoon kuin pelosta vapautumiseen.

Muisti-ideologian näkökulmasta nämä vastaukset laajentavat sitä historiatulkintojen kenttää, jonka kautta Ukrainassa käytävää sotaa pyritään ymmärtämään. Käytettävissä oleva historiallinen kaari on laaja, ja tämän takia myös henkilökohtainen suhde historian tapahtumiin vaihtelee. Affektiivisina kuvioina vastauksissa esiintyy aiempia esimerkkejä moninaisempia ja ambivalentimpia asemointeja oman henkilöhistorian ja sodan suhteeseen. Sodan hyökkääjään kiinnittyy vastauksissa yhtäältä koko kansakuntaa essentialisoivia ja samalla toiseuttavia piirteitä,⁹² joissa uusi sota entisestään alleviivaa aiempien historiatulkintojen mustavalkoisuutta. Toisaalta ”ensimmäinen sodanvastainen sukupolvi” joutuu sodan edessä uudelleen arvioimaan paitsi itseensä myös ihmistä ja ihmisyyttä – tunteiden vaihtuessa toiveikkuudesta epätoivoon.

Ukrainan sota tunnemuistojen avaajana

Ukrainan sota on herättänyt Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran keruuseen vastanneiden suomalaisten keskuudessa kirjon tunteita, joista päällimmäi-

sinä nousevat esiin omiin tai suvun sotakokemuksiin liitetyt pelko, katkeruus ja viha. Nämä tunteet ovat kaukana uuspatrioottisen käänteiden sodan positiivisia puolia korostavista painotuksista. Tuomas Tepora on todennut, ettei sodan kertomus ole koskaan valmis, vaan sota-aikaa muistamisen viitepisteenä käyttäen sekä tuetaan että haastetaan ”valta-asetelmia, arvoja ja tuntemisen tapoja”.⁹³ Vaikka sota-ajan muistikulttuuri onkin viime aikoina monipuolistunut ja moniäänistynyt, on siihen kuulunut vahvasti selviytymisen ideaali.⁹⁴ Ukrainan sota ja siitä välittyneet tiedot häädystä, julmuuksista ja väkivallasta ovat kuitenkin rikkoneet keruuseen osallistuneiden kohdalla tätä selviytymistä painottavaa muisti-ideologiaa. Katkera itku, ikuinen viha tai mielessä vellova pelko alleviivaavat Ukrainan sodan herättämiä tunnevarantoja. Kulttuurinen trauma ja siihen kiinnittyneet Ukrainan sodan aktivoimat tunteet auttavat samalla samaistumaan ja ymmärtämään – tietämään – Ukrainan sodan vaikutukset syvemmin kuin he, joilla ei ole sodan tuottamaa (jälki)muistia. Näin sodan kokemuksen tai sen jälkimuistin omaavat kertojat asettuvat Ukrainan sodan tulkinnassa erityisasemaan ottaen tilaa neuvoteltaessa tiedon omistajuudesta ja muistamisen oikeutuksesta.

Vaikka talvi- ja jatkosodan aika toimiikin Ukrainan sodan tulkinnan keskeisenä historiallisena viitepisteenä, ovat vastaajat tuoneet tulkinnoissaan esiin historiakuvia myös oman henkilöhistoriansa ulkopuolelta. Näissä tulkinnissa tunteet ovat esillä yhteiskuntaa kaikenkattavina ohjausmekanismeina. Näin ne johtavat essentialismiin niin Venäjän kuin Suomen osalta: julman Venäjän vastinparina on pelokas Suomi. Oman erityisyytensä tunne-
muistojen osalta muodostavat kylmän sodan aikaa muistelevat vastaajat, joilla tunnemuistot ovat kerrostuneita ja aiheuttavat ristiriitaisiakin tuntemuksia vastaajien pyrkiessä ymmärtämään Ukrainan sodan taustoja ja merkityksiä.

Ukrainan sotaan kiinnittyvät affektiiviset kuviot koostuvat näin henkilökohtaisista ja jaetuista muistoista mutta myös sekä jaetuista että ristiriitaisista historiakuvista. Niihin liittyy ruumiillisiksi koettuja tuntemuksia, joissa tunne ottaa fyysisesti vallan kertojastaan. Yhteiskunnalliset diskurssit näkyvät monikerroksisina linkittyen vastaushetken tapahtumiin ja niihin kytkeytyviin historiapolitiikkaan ja muistin politiikkaan.⁹⁵

Ulla Savolainen on määritellyt muisti-ideologioiden tarkoittavan ”erilaisia käsityksiä, arvoja ja uskomuksia, joita muistamiseen liitetään kulttuurisesti”. Käsitettä kehittäessään hän on korostanut paitsi muistin myös muistamisen välineiden ja reunaehtojen tarkastelua. Nämä huomioimalla muistamisen prosessit tulevat ymmärrettävämmiksi.⁹⁶ Tulkitsen Ukrainan sotaan liitetyt

tunteet välineiksi muistaa mennyttä ja rakentaa tulkintoja nykyisyydestä. Tunnemuistot ovat voineet olla omakohtaisia tai perheessä ja suvussa aktiivisesti ylläpidettyjä perhemuistoja ja tätä kautta siirtyneitä jälkimuistoja. Toisinaan ne kuvataan myös yllätyksellisinä, uuden tilanteen herättäminä ruumiillisina kokemuksina. Kuten affektiiviset kuviot kertovat, ovat tunnemuistoja rakentamassa kuitenkin myös lukuisat muut tekijät omaksutuista historiakuvista ajankohtaisiin historiapolitiittisiin painotuksiin. Ristiriitaisimmillaan tunnemuistot näyttäytyvät talvi- ja jatkosodan jälkeen syntyneiden kokemuksissa, mikä osaltaan heijastaa Ukrainan sotaan liittyvien muisti-ideologioiden muistin poliittisia reunaehtoja.

FT, dosentti Pia Olsson on etnologi, ja hän työskentelee kansatieteen professorina Helsingin yliopistossa. Hänen tutkimuksissaan keskeisiä ovat ihmisten kokemukset ja heidän tapansa muistaa ja kertoa niistä.

Viitteet

- 1 Suomalaisen Kirjallisuuden Seura (SKS): Sota Ukrainassa 3.
- 2 Pynnöniemi 2015, 1–2.
- 3 Muistamisen välineistä ks. esim. Savolainen 2022a ja 2022b.
- 4 Ks. esim. Rinne & Olsson 2020.
- 5 Ahmed 2004; Wetherell 2012, 20.
- 6 Reddy 2004, 104–105, 128–129.
- 7 Wetherell 2012, 67–74.
- 8 Esim. Povrzanović Frykman 2019.
- 9 Wetherell 2012; Tumarkin 2013.
- 10 Tunteiden välittämisestä käydystä keskustelusta ks. Wetherell 2012, 140–160.
- 11 Ks. Assmann 1995.
- 12 Savolainen 2022a, 151; Savolainen 2022b, 194, 208–209. Savolainen näkee muisti-ideologian yhteyden muistin regiimeihin (Radstone & Hodkin 2003; Savolainen 2022b, 194). Tulkitsen eron muistin regiimien ja muisti-ideologian käsitteen välillä olevan ennen kaikkea siinä, että muisti-ideologia on käsitteenä avoimempi erilaisille kulttuurisille ja sosiaalisille, henkilökohtaisille ja kollektiivisille tekijöille. Näin muisti-ideologian käsite auttaa avaamaan muistamisen muotoutumista ja ajallisten syy-seuraus-suhteiden tulkintaa muistamisen eri tasoja ja skaaloja avaten. (Ks. Savolainen 2022b, 208–209.)
- 13 Knuuttila & Vakimo 2022, 321.
- 14 Ashplant, Dawson & Roper 2000, 9–10.
- 15 Miettunen 2009, 11; Kalela 2000, 39–41. Kalela kirjoittaa myös historiatietoisuudesta.

- 16 Torsti 2012, 91.
- 17 Jalonen 2023.
- 18 Englanniksi menetelmästä käytetään termiä *rapid response* tai *event-based contemporary collecting practices* (esim. Bushey 2023).
- 19 Bushey 2023, 2381.
- 20 https://www.finlit.fi/wp-content/uploads/2024/02/sotaukrainassa_tiedote.pdf, luettu 27.6.2023.
- 21 Turjanmaa 2022, 260.
- 22 Latvala 2004, 143; Olsson 2016, 170.
- 23 Kivilaakso, Pesonen & Taavetti 2022, 91–93.
- 24 Kivilaakso, Pesonen & Taavetti 2022, 101–103.
- 25 Ahmed 2004, 12–14.
- 26 Ibid.
- 27 SKS: Sota Ukrainassa 25.
- 28 Tepora 2015.
- 29 Vares 2007, 183–185.
- 30 Kinnunen & Jokisipilä 2012, 436.
- 31 Perhemuisto (*family memory*) viittaa usein ylisukupolviseen muistamiseen, joskin nykyisin perhemuiston kontekstia ei haluta rajata vain perinteiseen ydinperheeseen (Švaříčková Slabáková 2021, 12). Sota Ukrainassa -aineistossa perhemuistot viittaavat yleensä kahden tai kolmen sukupolven sisällä tapahtuneiden kokemusten siirtämiseen jaettujen muistojen avulla.
- 32 Ks. Tepora 2015.
- 33 Rothberg 2009, 3. Engl. *multidirectional memory*.
- 34 SKS: Sota Ukrainassa 7.
- 35 SKS: Sota Ukrainassa 9.
- 36 Turjanmaa 2022, 250.
- 37 Saramo & Savolainen 2023, 10.
- 38 Tepora 2015; Alexander ym. 2014; Laurén & Jaago 2022. Muistitutkimuksen kohdentumista traumaattisiin ja väkivaltaisiin kokemuksiin on kritisoitu myös sen muistamista pelkistävän luonteen vuoksi (Savolainen & Taavetti 2022, 27).
- 39 SKS: Sota Ukrainassa 3.
- 40 Hirsch 2008, 106–107.
- 41 Turjanmaa 2022, 251.
- 42 SKS: Sota Ukrainassa 13.
- 43 Heimo 2022, 66–70.
- 44 Frykman & Frykman Povrzanović 2016, 24.
- 45 SKS: Sota Ukrainassa 31.
- 46 Neuvonen-Seppänen 2023, 208–209.
- 47 SKS: Sota Ukrainassa 4.
- 48 SKS: Sota Ukrainassa 22.
- 49 SKS: Sota Ukrainassa 23.
- 50 SKS: Sota Ukrainassa 19, 22, 23, 62, 69. Venäläisten ja venäjänkielisten syrjinnän pitkästä historiasta Suomessa ks. esim. Puuronen 2011, 67–110.
- 51 Jalonen 2023, 117.
- 52 SKS: Sota Ukrainassa 62.

- 53 Sodan muistamiseen liittyvästä tunnenormistosta ks. Tepora 2015.
- 54 SKS: Sota Ukrainassa 51.
- 55 Ks. myös Olsson & Rinne 2023.
- 56 SKS: Sota Ukrainassa 3.
- 57 Sotatrauman periytyvyydestä kirjoittaa myös toinen vastaaja (Sota Ukrainassa 9). Traumaattisten kokemusten periytyvyydestä ks. Turjanmaa 2022.
- 58 SKS: Sota Ukrainassa 35.
- 59 SKS: Sota Ukrainassa 4.
- 60 SKS: Sota Ukrainassa 16.
- 61 Ks. Tepora 2015.
- 62 SKS: Sota Ukrainassa 4.
- 63 SKS: Sota Ukrainassa 4.
- 64 SKS: Sota Ukrainassa 9.
- 65 Ks. Jokipii & Liski 2022, 273.
- 66 SKS: Sota Ukrainassa 33.
- 67 Burke 1997, 28–29; Kivimäki 2022, 431–432.
- 68 Näin Sota Ukrainassa -vastauksissa esiintyvät painajaiskertomukset näyttävät poikkeavan Ville Kivimäen tutkimista sotaveteraanien painajaisista, jotka olivat veteraanien arkea ennen kaikkea välittömästi sotaa seuraavien vuosien aikana. (Kivimäki 2022, 442–443.) Huomattava kuitenkin on, että painajaiskokemuksista kertoo aineistossa vain muutama vastaaja.
- 69 Wetherell 2015, 94.
- 70 Ks. Savolainen 2022, 211.
- 71 SKS: Sota Ukrainassa 1.
- 72 SKS: Sota Ukrainassa 2.
- 73 SKS: Sota Ukrainassa 6.
- 74 SKS: Sota Ukrainassa 2.
- 75 Vilkuna 2006, 533.
- 76 Ks. Tepora 2015.
- 77 Jalonen 2023, 116–117.
- 78 SKS: Sota Ukrainassa 62.
- 79 Laurén & Jaago 2022, 164.
- 80 SKS: Sota Ukrainassa 20.
- 81 Ks. Kivimäki 2012, 490.
- 82 Jouhki & Lulu 2018, 9; ks. myös Miettunen 2009, 57–58.
- 83 SKS: Sota Ukrainassa 19.
- 84 SKS: Sota Ukrainassa 19.
- 85 SKS: Sota Ukrainassa 6.
- 86 SKS: Sota Ukrainassa 25.
- 87 Jouhki & Lulu 2018, 17; Paakkunainen 1991, 180.
- 88 SKS: Sota Ukrainassa 36.
- 89 Ks. esim. Koivunen 2020; Koivunen, Matala, Lulu & Soimetsä 2022.
- 90 SKS: Sota Ukrainassa 13.
- 91 SKS: Sota Ukrainassa 49.
- 92 Ks. Ahmed 2004, 9–14.
- 93 Tepora 2015.

94 Esim. Olsson 2005, 165–196.

95 Ks. Wetherell 2012, 13–16.

96 Savolainen 2022, 210.

Lähteet

Arkistolähteet

Suomalaisen Kirjallisuuden Seura (SKS): Sota Ukrainassa -keruu (2022).

Kirjallisuus

Ahmed, Sara. *The Cultural Politics of Emotion*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2004.

Alexander, Jeffrey C., Ron Eyerman, Bernard Giesen, Neil J. Smelser & Piotr Sztompka. *Cultural Trauma and Collective Identity*. Berkeley, Los Angeles and London: University of California Press, 2004.

Ashplant, T.G., Graham Dawson & Michael Roper. "The politics of war memory and commemoration. Contexts, structures and dynamics." Teoksessa *The Politics of War Memory and Commemoration*, toimittaneet T.G. Ashplant, Graham Dawson & Michael Roper, 3–85. London and New York: Routledge, 2000.

Assmann, Jan. "Collective memory and Cultural Identity." *New German Critique* 65 (1995): 125–133. <https://www.jstor.org/stable/488538>

Burke, Peter. *Varieties of Cultural History*. Cambridge: Polity Press, 1997.

Bushey, Jessica. "A Participatory Archives Approach to Fostering Connectivity, Increasing Empathy, and Building Resilience during the COVID-19 Pandemic." *Heritage* 6, no. 3 (1993): 2379–2393. <https://doi.org/10.3390/heritage6030125>

Frykman, Jonas, ja Maja Povrzanović Frykman. "Affect and material culture. Perspectives and strategies." Teoksessa *Sensitive Objects. Affect and Material Culture*, toimittaneet Jonas Frykman ja Maja Povrzanović Frykman, 9–23. Lund: Nordic Academic Press, 2016.

Heimo, Anne. "Got My Finn Tattoo!: Sharing Family Memories on Facebook." Teoksessa *Family Memory. Practices, Transmissions and Uses in a Global Perspective*, toimittanut Radmila Švaříčková Slabáková, 214–230. New York: Routledge, 2021.

Hirsch, Marianne. "The Generation of Postmemory." *Poetics Today* 29, no. 1 (2008): 103–128.

Jalonen, Jussi. "Ukrainan sota ja suomalainen historiapolitiikka." *Ennen ja nyt. Historian tietosanomat* 2 (2023): 116–118. <https://doi.org/10.37449/ennenjanyt.129400>

Jokipii, Ilkka, ja Virva Liski. "Vuoden 1918 ylisukupolvinen muistaminen." Teoksessa *Muistitietotutkimuksen paikka. Teoria, käytännöt ja muutos*, toimittaneet Ulla Sa-

- volainen ja Riikka Taavetti, 270–285. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2022.
- Jouhki, Essi, ja Liisa Lalu. ”Hei me itse nyt tehdään! Muistoja nuoruudesta teinikuntatoiminnassa ja nuortaistolaisessa liikkeessä.” *Elore* 25, no. 2 (2018): 9–32.
<https://doi.org/10.30666/elore.77117>
- Kalela, Jorma. *Historiantutkimus ja historia*. Helsinki: Gaudeamus, 2000.
- Kinnunen, Tiina, ja Markku Jokisipilä. ”Shifting Images of ‘Our Wars’: Finnish Memory Culture of World War II.” Teoksessa *Finland in World War II. History, Memory, Interpretations*, toimittaneet Tiina Kinnunen ja Ville Kivimäki, 435–482. Leiden and Boston: Brill, 2012.
- Kivilaakso, Katri, Pete Pesonen & Riikka Taavetti. ”Muistitiedon keruut, kerääjät ja osallisuus.” Teoksessa *Muistitietotutkimuksen paikka. Teoria, käytännöt ja muutos*, toimittaneet Ulla Savolainen ja Riikka Taavetti, 88–114. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2022.
- Kivimäki, Ville. ”Between defeat and victory. Finnish memory culture of the Second World War.” *Scandinavian Journal of History* 37, no. 4 (2012): 482–504.
<https://doi.org/10.1080/03468755.2012.680178>
- Kivimäki, Ville. ”Taistelun ja tappion näyt. Kesän 1944 kokemushistoria suomalaisissa painajaisissa ja elokuvissa.” *Historiallinen aikakauskirja* 120, no. 4 (2022): 431–444.
- Knuuttila, Seppo, ja Sinikka Vakimo. ”Perinne ja muistitieto seurantatutkimuksen aineksina. Paikallisuuden fragmentteja menneiltä vuosikymmeniltä.” Teoksessa *Muistitietotutkimuksen paikka. Teoria, käytännöt ja muutos*, toimittaneet Ulla Savolainen ja Riikka Taavetti, 309–326. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2022.
- Koivunen, Pia. *Rauhanuskovaiset. Suomalaiset maailman nuorisofestivaaleilla 1940–1950-luvuilla*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2020.
- Koivunen, Pia, Saara Matala, Liisa Lalu & Ville Soimetsä. Kylmän sodan Suomi ja historiallisen tarinankerronnan viisaus. *Politiikasta.fi* 20.1.2022.
<https://politiikasta.fi/kylman-sodan-suomi-ja-historiallisen-tarinankerronnan-vaikeus/>
- Latvala, Pauliina. ”Kerrotun ja kertomatta jätetyn jäljillä. Suvun suuri kertomus -keruu ja tutkimusprosessin vaiheet.” Teoksessa *Kansanrunousarkisto, lukijat ja tulkinnat*, toimittanut Tuulikki Kurki, 138–170. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2004.
- Laurén, Kirsi, ja Tiiu Jaago. ”Trauma, muistitieto ja kertomuksen tutkiminen.” Teoksessa *Muistitietotutkimuksen paikka. Teoriat, käytännöt ja muutos*, toimittaneet Ulla Savolainen ja Riikka Taavetti, 160–185. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2022.
- Miettunen, Katja-Maria. *Menneisyys ja historiakuva. Suomalainen kuusikymmentäluku muistelijoiden rakentamana ajanjaksona*. Bibliotheca Historica 126. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2009.
- Neuvonen-Seppänen, Hellä. *Evakkojen perilliset. Keitä me olemme, minne me kuulumme*. Tampere: Vastapaino, 2023.
- Olsson, Pia. ”Kyselyaineistojen dialogisuus.” Teoksessa *Kirjoittamalla kerrotut. kansatieteelliset kyselyt tiedon lähteinä*, toimittaneet Pirjo Korkiakangas, Pia Olsson, Helena Ruotsala & Anna-Maria Åström, 155–184. Helsinki: Ethnos, 2016.

- Olsson, Pia. *Myytti ja kokemus. Lotta Svärd sodassa*. Helsinki: Otava, 2005.
- Olsson, Pia, ja Jenni Rinne. "Hope in hopelessness. Affective practices in times of crisis." *Ethnologia Fennica* 50, no. 2 (2023): 51–74. <https://doi.org/10.23991/ef.v50i2.129331>
- Paakkunainen, Kari. "Illuusioton silmä ei usko poliittikkopierujen likaiseen peliin." Teoksessa *Törmäävät tulkinnat: Kirja nuorista ja nuoruudesta*, toimittaneet Tommi Hoikkala ja Jyrki Laine, 179–188. Helsinki: Gaudeamus, 1991.
- Povrzanović Frykman, Maja. "Sensitive Objects of Humanitarian Aid. Corporeal memories and Affective Continuities." Teoksessa *Sensitive Objects. Affect and Material Culture*, toimittaneet Jonas Frykman ja Maja Povrzanović Frykman. Lund: Nordic Academic Press, 2016.
- Puuronen, Vesa. *Rasistinen Suomi*. Helsinki: Gaudeamus, 2011.
- Pynnöniemi, Katri. "Venäjän karhumetaforan tulkinnosta". *FIIA Comment* 2 (2015). Ulkopoliittinen instituutti.
- Radstone, Susannah, ja Katharine Hodgkin. "Regimes of Memory. An Introduction." Teoksessa *Regimes of Memory*, toimittaneet Susannah Radstone ja Katharine Hodgkin, 1–22. London and New York: Routledge, 2003.
- Reddy, William M. *The Navigation of Feeling. A Framework for the History of Emotions*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
- Rinne, Jenni, ja Pia Olsson. "'Täällä on minun kotini'. Affektiiviset kokemukset kaupungin merkityksellistämässä." Teoksessa *Affektit ja tunteet kulttuurien tutkimuksessa*, toimittaneet Jenni Rinne, Anna Kajander & Riina Haanpää, 310–346. Helsinki: Ethnos ry, 2020.
- Rothberg, Michael. *Multidirectional Memory. Remembering the Holocaust in the Age of Decolonization*. Stanford, California: Stanford University Press, 2009.
- Saramo, Samira, ja Ulla Savolainen. "Introduction: Moving memories of Stalin-era Repression and Displacement." Teoksessa *The Legacies of Soviet Repression and Displacement: The Multiple and Mobile Lives of Memories*, toimittaneet Samira Saramo ja Ulla Savolainen, 1–18. Routledge: London, 2023. <https://doi.org/10.4324/9781003305569-1>
- Savolainen, Ulla. "Memory Ideologies of Two Presents. Aatami Kuortti's Testimonies of the Gulag and Soviet Terror of Ingrian Finns." *Poetics Today* 43, no. 1 (2022a): 149–171. <https://doi.org/10.1215/03335372-9471038>
- Savolainen, Ulla. "Muistin ideologiat, välineet ja puitteet. Inkerinsuomalaiset menneisyydet ja muistitieto museonäyttelyssä." Teoksessa *Muistitietotutkimuksen paikka. Teoria, käytännöt ja muutos*, toimittaneet Ulla Savolainen ja Riikka Taavetti, 186–217. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2022b.
- Savolainen, Ulla, ja Riikka Taavetti. "Muistitietotutkimus. Paikantumisia, eettisiä kysymyksiä ja tulevia suuntia." Teoksessa *Muistitietotutkimuksen paikka. Teoria, käytännöt ja muutos*, toimittaneet Ulla Savolainen ja Riikka Taavetti, 10–43. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2022.
- Švaříčková Slabáková, Radmila. "Family Memory as a Prospective Field of Memory Studies: Past, Present, Future." Teoksessa *Family Memory. Practices, Transmissions and Uses in a Global Perspective*, toimittanut Radmila Švaříčková Slabáková, 1–23. New York: Routledge, 2021.
- Tepera, Tuomas. "Mikä tekee 'sota-ajasta' muistettavan? Sota ja kollektiivinen muistaminen." *Ennen ja nyt. Historian tietosanomat* 15, no. 2 (2015).

- <https://journal.fi/ennenjanyt/article/view/108625>
- Tumarkin, Maria. "Crumbs of memory: Tracing the 'more-than-representational' in family memory." *Memory Studies* 6, no. 3 (2013): 310–320.
<https://doi.org/10.1177/1750698013482648>
- Turjanmaa, Elina. "Pakkomuuttojen ja vainon kokemisen ylisukupolviset jäljet: inkeriläisen toisen ja kolmannen pakkomuuttosukupolven hyvinvointi Suomessa." *Psykologia* 57, no. 3 (2022): 250–263.
- Vares, Vesa. "Kuitenkin me voitimme! Uuspatrioottiset tulkinnat talvi- ja jatkosodasta suomalaisissa populääriesityksissä." Teoksessa *Sodan totuudet: Yksi suomalainen vastaa 5.7 ryssä*, toimittanut Markku Jokisipilä, 183–212. Helsinki: Ajatus, 2007.
- Vilkuna, Kustaa H. J. *Viha. Perikato, katkeruus ja kertomus isostavihasta*. Historiallisia Tutkimuksia 229. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2006.
- Wetherell, Margaret. *Affect and emotion. New social science understanding*. London: Sage, 2012.
- Wetherell, Margaret. "Trends in the turn to affect: A social psychological critique." *Body & Society* 21, no. 2 (2015): 139–166. <https://doi.org/10.1177/1357034X14539020>

Muisto

Sarjakuvani perustuu kirjailija Saima Grönstrandin (1863–1931) novelliin ”Muisto”, joka julkaistiin *Päivälehdessä* toukokuussa 1893. Löysin novellin kymmenisen vuotta sitten etsiessäni kuvauksia tataarikauppiaista Kansalliskirjaston digitaalisesta sanomalehtiarkistosta. Nimimerkillä ”Saima” julkaistu kertomus oli minulle pitkään arvoitus. Suomalaisissa sanomalehdissä suhtauduttiin kulkukauppiaisiin novellin ilmestymisaikaan useimmiten kielteisesti. Tataareja kuvailtiin lukuisin muukalaisiin, etenkin aasialaisiin, liitetyin ennakkoluuloin ja stereotypioin (ks. Elmgren 2020). Novellissa esiintyi kuitenkin nuori kulkukauppias, joka oli sekä tunnistettavasti tataari että kuvattu romanttisessa valossa nuoren suomalaistytön ihastuksen kohteena.

Myönteisiä kuvauksia tataareista löytyy toki uudemmasta suomalaisesta kirjallisuudesta. Aapelin *Pikku Pietarin piha* on monille tuttu teos. ”Muisto” on kuitenkin monella tavalla poikkeuksellinen tarina. Tataaritaustaiset sukulaiseni tunnistivat siitä etnografisia yksityiskohtia, jotka vaikuttivat autenttisilta. Eräässä kohtauksessa kertoja kiinnittää huomiota kauppiaan hopeasormukseen. Sukulaiseni kertoivatkin, että islamilaisen perinteen mukaan tataarimiehen on ollut soveliasta käyttää ainoastaan hopeakoruja. Reetta Hännisen (2017) ansiokas artikkeli Saima Grönstrandista auttoi minua myös ymmärtämään novellin kirjoittajaa historiallisessa asiayhteydessään.

Olen ottanut taiteellisia vapauksia ajan ja paikan suhteen. Vaikka novelli on kirjoitettu 1890-luvun alussa, olen siirtänyt sen 1910–20-luvun vaihteeseen. Muisteluhetkessä päähenkilöä kuvataan vanhahkoksi naiseksi, mutta jos hän on ollut nuori tataarikauppiaiden saapuessa Suomeen, hänen nuoruusvuotensa eivät voi sijoittua 1870-lukua kauemmaksi – Saima Grönstrandin omaan nuoruuteen. Tuolloin Keski-Volgan tataarikauppiaitten verkosto laajeni Suomen suuriruhtinaskuntaan uusien rautatieyhteyksien kautta.

Tapahtumapaikaksi olen valinnut uusikaupunkilaisen puukorttelin. Ensin ajattelin, että suunnittelisin sarjakuvan taustat löyhästi 1900-luvun alun kaupunkipihojen valokuvia soveltaen, koska novellissa paikannimeä ei mainita. Päähenkilö asuu monikerroksisessa ”vuokrakasarmissa”, jossa hän on viettänyt myös nuoruutensa. Jos tällaisia kasarmeja on ollut olemassa silloin kun nainen olisi voinut olla teini-ikäinen, niistä löytyy niukasti dokumentaatiota. Innostuin sen sijaan Augusta Olssonin (1878–

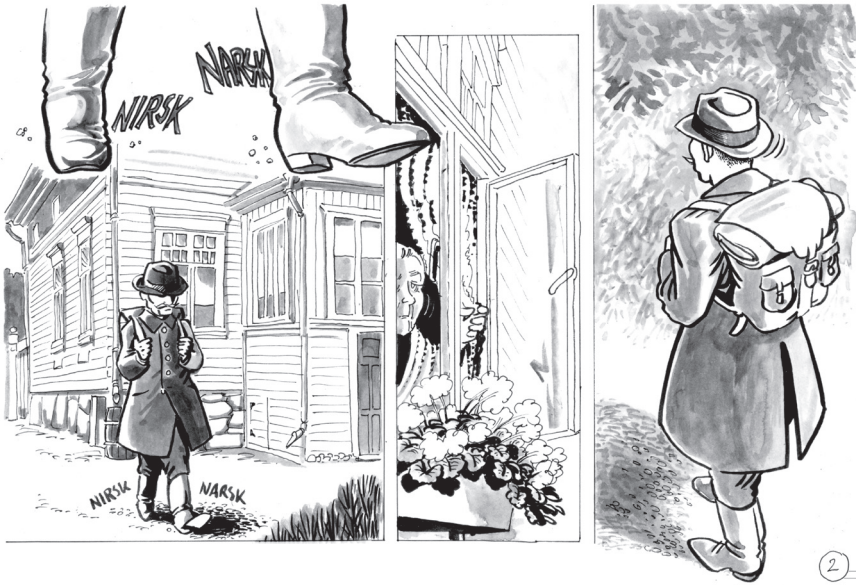

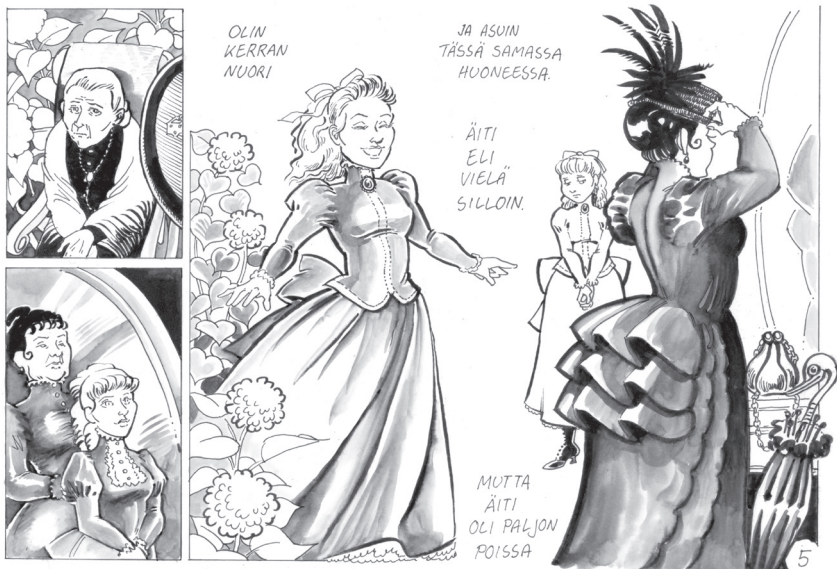
1954) Uudenkaupungin puukortteleita ja asukkaita esittävästä valokuvista. Olsson oli Grönstrandin tapaan itsenäinen nainen, joka joutui kokemaan kovia (Lehtovaara 2017).

Toisen vapauden olen ottanut nimeämällä nuoren kulkukauppias Josifin Raamatusta ja Koraanista tutun profeetan mukaan. Muslimikirjailijat sepittivät omia mukaelmiaan Joosefin kertomuksesta jo keskiajalla. Runoilija Qol Ğalin 1200-luvulla kirjoittama Josifin tarina on suosituin tataarien parissa. Siinä ratkaisevaa roolia näyttelee viettelijätär Zöleihä, Raamatun ”Potifarin vaimo”, joka islamilaisessa perinteessä saa syntinsä anteeksi ja parannuksen palkkioksi itse profeetan aviomiehekseen. Josifin tarina oli kansankielisissä muodoissaan suosittua lukemista varsinkin naisten keskuudessa. Lukija voi itse päätellä, millä tavalla Zöleihän kohtalo vertautuu Grönstrandin päähenkilön elämään.

Tataarinkielisiin vuorosanoihin olen saanut inspiraatiota Kadriye Bedretdinin julkaisemasta kaksikielisestä Hasan Hamidullan elämäkerran laitoksesta *Nik aley?* (2021). Elämäkerta sisältää liikuttavan kuvauksen nuoren suomalaistytön torjutusta ihastuksesta tataarikauppiiaan näkökulmasta.

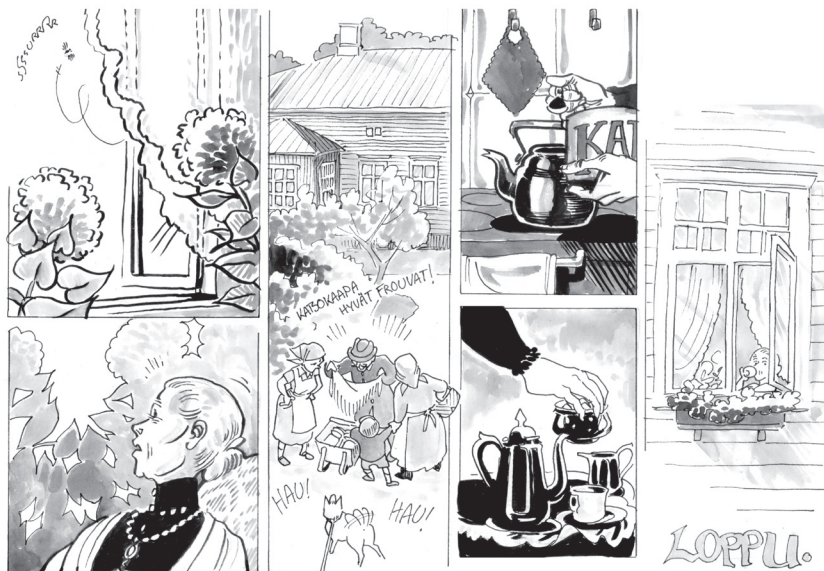

Ainur Elmgren on Pohjoismaiden historian dosentti (Åbo Akademi) ja toimii historian ja yhteiskuntaopin yliopistonlehtorina Oulun yliopiston kasvatustieteiden ja psykologian tiedekunnassa. Hän on käynyt historian tutkijakoulun Lundin yliopistossa vuosina 2003–2009 ja sen jälkeen toiminut Helsingin yliopistossa postdoc-tutkijana vuosina 2011–2020. Elmgren on itseoppinut sarjakuvataiteilija.

Kirjallisuus

Elmgren, Ainur. "Visual Stereotypes of Tatars in the Finnish Press from the 1890s to the 1910s." *Studia Orientalia Electronica* 8, no. 2 (2020): 25–39. <https://doi.org/10.23993/store.82942>

Hamidulla, Hasan, ja Kadriye Bedretdin. *Nik Alay? Hasan Hamidulla: Tataarikirjailijan elämä*. Kadriye Bedretdin, 2021.

Hänninen, Reetta. "Sitten minulta loppui raha ja paperi: Saima Grönstrand ja naiskirjailijan toimeentulon vaikeudet 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa." *Historiallinen Aikakauskirja* 115, no. 1 (2017): 19–32.

Lehtovaara, Riikka. "Jälkeläiset mysteerin ja valokuvaaja Augusta Olssonin jäljillä - salaisuus paljastui." *Kotiliesi* 8.10.2017. <https://kotiliesi.fi/i ihmiset-ja-ilmiot/nostalgia/nostalgia-jal-kelaiset-mysteerin-ja-valokuvaaja-augusta-olssonin-jaljilla-salaisuus-paljastui/>

Sirpa Aalto & Timo Ylimaunu

Muistamisen kulttuurin sukupuolittuneisuudesta – Näkökulma Suomen historiaan

---

Näkökulmakirjoituksessa tarkastelemme julkisen muistamisen sukupuolittuneisuutta Suomessa. Olemme tutkineet keskiaikaan liittyviä muistomerkkejä Suomessa ja havainneet niiden olevan vahvasti yhteyksissä maskuliiniseen menneisyyskuvaan ja historianarratiiviin, jota rakennettiin erityisesti 1920- ja 1930-luvuilla. Esitämme esimerkkejä näistä, ja teemme lyhyen katsauksen siihen, ketkä naiset ovat saaneet muistomerkin tai -laatan.

Kansallinen narratiivi historiasta liittyy vahvasti siihen mitä ja ketä halutaan muistella. Muistamiseen ovat kuuluneet esimerkiksi muistomerkit, biografiat ja postimerkit. Tällaiset julkisen muistamisen tavat paljastavat, mitä arvostettiin ja miten muistamisen tavat osallistuivat kansallisen historianarratiivin rakentamiseen. Kuten Tiina Kinnunen on osoittanut, menneisyyden muistaminen suomalaisessa kansallisessa historianarratiivissa on ollut sukupuolittunutta¹. Naisialiikkeen aktiiviset naiset halusivat kirjoittaa esiin 1800-luvun lopulla merkittävien naisten elämäkertoja vastapainona teoksille, jotka pyrkivät paaluttamaan kansallisia merkkimiehiä osaksi Suomen historiaa.

Törmäsimme muistamisen sukupuolittuneisuuteen tutkiessamme Suomen keskiaikaan liittyviä muistomerkkejä, joista etsimme viitteitä medialismista. Samalla päädyimme toteamaan, että keskiajasta aikakautena oli rakennettu julkisessa muistamisessa hyvin maskuliininen kokonaiskuva.² Vaikka biografiat ja muistomerkit ovat molemmat osa julkista muistamista, niitä ei voi täysin rinnastaa. Siinä missä naiset pystyivät suhteellisen matalalla kynnyksellä kirjoittamaan naisia esille historiaan, muistomerkkihankkeet ovat olleet toimikuntien ohjaamia, rahaa vaativia panostuksia. Toimikunnat puolestaan olivat miesten käsissä, mikä omalta osaltaan vaikutti siihen, keitä valittiin muistamisen kohteiksi.

Vaikka Suomen kansallisen historianarratiivin luominen alkoikin 1800-luvulla, se ei antanut aihetta samankaltaiseen keskiaikaisten henkilöiden kunniaksi pystytettyjen muistomerkkien runsauteen kuin esimerkiksi Ranskassa. Tutkimuksemme vahvisti, etteivät keskiajalla eläneet henkilöt olleet ylipäättään suomalaisessa muistomerkkien pystyttämisessä mitenkään keskeinen muistamisen kohde. Määrittelimme keskiajan ”pitkäksi keskiajaksi” ja ulotimme sen 1500-luvun loppuun saakka. Sitä kautta tutkimuksemme piiriin nousi muun muassa nuijasota, jonka tapahtumia ja henkilöistä erityisesti Jaakko Ilkkaa on muistettu pystyttämällä muistomerkkejä. 1500-luvun henkilöistä myös Pekka (Juho) Vesainen on saanut omat muistomerkkinsä. Jäimme pohtimaan, ketä keskiaikaan liittyvää naista olisi voitu muistaa ja mistä syistä.

Jos Suomen keskiajalta pitäisi nimetä yksi nainen, kuka se olisi? Olisiko hän ansainnut muistomerkkin? Kuvaavaa on, että jopa menneisyyden asiantuntijan pitää tosissaan pinnistellä muistinsa supukoita ja pohtia, keitä naisia Suomen historiankirjoituksessa mainitaan keskiajalta, voisiko heille pystyttää muistomerkkin ja millä perusteella. Merkittäviä naisia on ollut, mutta heistä tiedetään kovin vähän. Mieleen tulee Lallin puoliso Kerttu, joka on ehkä puolimyyttinen hahmo ja jonka rooli legendaksi muodostuneissa tapahtumissa on vähintäänkin epäselvä.³ Oliko Kerttu ikävä juonitteleva akka, joka valheillaan usutti Lallin piispa Henrikin perään? Vai oliko hän ehkä uhri, joka oli kokenut vääryyttä piispa Henrikin ja tämän miesten suunnalta? Kertun muistaminen liittyy juuri siihen, mitä Henrikistä, Lallista ja kristinuskon tulosta Suomeen halutaan kertoa. Kuka oli hyvä ja kuka paha? Kenen tarinaa kerrotaan ja millä äänenpainoilla?

Vaikka keskiajalla oli selvästi oma roolinsa kansallisessa historiankirjoituksessa 1900-luvun alkuvuosikymmeninä, tämä ei suoranaisesti manifestoitunut runsaina keskiaikaan liittyvinä muistomerkkeinä. Itsenäisen Suomen valtion synty traumaattisen sisällissodan kautta vei tilan muulta muistamiselta. Voittajaosapuoli pystytti ensin omia muistomerkkejään. Kun vastakkainasettelut lievenivät vuosien myötä, myös hävinneelle osapuolelle sallittiin sisällissodan uhrien muistaminen. Nykyään talvi- ja jatkosodan muistomerkit hallitsevat ylitse muiden, sillä näistä sodista selviytyminen on paitsi osa lähihistoriaa myös keskeinen kansallisen historianarratiivin rakennusaine.

Kansallisen historian identiteetti ja menneisyys, eli historianarratiivi, rakentui 1920-luvulla niille perustuksille, joita 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun kansallishenkiset historiankirjoittajat, kuten Zacharias Topelius,

olivat olleet muuraamassa. Toki on muistettava, että tämä kuva ei ollut yhtenäinen, vaan esimerkiksi fennomaanien ja svekomaanien kielikiistat ulottuivat myös menneisyyden tulkintoihin. 1920-luvun kansallismielinen ja -henkinen ilmapiiri tuotti keskiaikaa sivuavaa kirjallista ja kuvallista aineistoa. Muun muassa Aarno Karimon teossarja *Kumpujen yöstä* löytyi monesta kodista. Karimon piirroksissa kiteytyy 1920- ja 1930-lukujen nationalistinen katsanto kansalliseen menneisyyteen. Siinä keskiaika ja sitä edeltävä aika, joihin viitattiin usein ”heimokautena/-aikana”, sopivat poliittisesti hyvin oikeistolaiseen ajatusmaailmaan. Karimon teosten kuvamaailma on erittäin maskuliininen: karut, jopa synkät mieshahmot kuvataan usein taisteluiden tiimellyksessä. Samankaltainen kuvasto heijastuu esimerkiksi Pekka (Juho) Vesaisen patsaassa lissä.

Pekka Vesainen ja Lalli maskuliinisen muistamisen ilmentyminä

Pekka Vesainen oli pohjoispohjalainen talonpoika, joka taisteli 1500-luvun lopulla venäläisiä vastaan niin kutsutun Pitkän vihan aikana (1570–1595). Iihin piti pystyttää Pekka Vesaiselle omistettu näköispatsas vuonna 1940, mutta talvisodan puhkeaminen ja sotavuodet siirsivät paljastuksen vuoteen 1950. Tuon kymmenen vuoden aikana patsaaseen liittyvät merkitykset muuttuivat. Vuoden 1940 kontekstissa Vesaisen muistomerkki venäläistä vihollista vastaan taistelleena miehenä sopi hyvin talvisodan ajan henkeen. Kun patsas vihdoin paljastettiin vuonna 1950, ei ollut enää suotavaa soimata itäistä naapurua ja aiheuttaa poliittista skismaa. Patsaan jalustaan jo 1941 kaiverretut isänmaallishenkiset tekstit hävytettiin pois. Maskuliinisuutta uhoava pohjalainen talonpoikaissoturi jäi nyt edustamaan paikallista historiahenkilöä, jonka sotaisuutta ei haluttu korostaa. Silti patsaan muotokieli kertoo toista: Kalervo Kallion muotoilema lihaksikas mieshahmo on tarttumassa huotrassa olevaan miekkaansa ikään kuin valmiina puolustamaan kotiaan.

Siinä missä Pekka Vesainen on pitkälti paikallinen, puolimyyttinen kuuluisuus ja unohtunut sotia edeltävän ajan kansallishenkiseen historiankirjoitukseen, Lalli sen sijaan on kansallisesti tunnustettu vaikkakin kiistelty hahmo. Lallin historiallisuudesta on esitetty varsin perusteltuja epäilyjä, mutta se ei ole estänyt nostamasta tätä hahmoa näkyvästi esille. Erityisen huomion Lalli on saanut hänen kotikunnakseen esitetyssä Köyliössä. Lallin

muistomerkin pystytystä Köyliöön alettiin puuhata jo 1955, mutta kesti vuoteen 1989 saakka ennen kuin patsashanke vihdoinkin toteutui. Lallin muistaminen ei vaikuta olleen poliittisesti vaarallista 1980-luvulla, jolloin Neuvostoliittoa ei edelleenkään haluttu ärsyttää muistamalla niitä menneisyyden miehiä, jotka olivat vastustaneet Venäjän valtapyrkimyksiä. Aimo Tukiaisen tekemä Lallin patsas Köyliössä muistuttaa kuitenkin hämmästyttävän paljon talvisodan lumipukuista sotilasta. Patsaasta huokuu järkähtämättömän miehen olemus ilman että se on sotaisa. Kirves on kainalossa, ei kädessä.

Naisen paikka myöhemmässä muistikulttuurissa

Pystyimme löytämään Suomesta vain yhden keskiaikaan liittyvän muistomerkin, joka on omistettu naiselle. Naantalin kirkon seinustalta löytyy nunnan patsas. Se on pystytetty Naantalissa sijainneen birgittalaisluostarin muistoksi (1993, tekijänä Raimo Heino) eli sitä ei ole omistettu yhdelle henkilölle, vaan pikemminkin nunnaluostarille historiallisena laitoksena tai ilmiönä. Patsaan koruttomuus ja syrjäinen sijainti tuovat esiin sen, että naisille on varattu keskiaikaan liittyvässä muistamisessa hyvin marginaalinen ja vaatimaton rooli. Keskiajan muistamisessa naiset yksilöinä loistavat poissaolollaan. Tämä ei ole yllättävä tulos, sillä naisille omistettuja muistomerkkejä on ylipäätään vähemmän kuin miehille omistettuja.

Naisten muistamisen vähäisestä merkityksestä – ja jopa vähättelevästä asenteesta naisten roolia kohtaan – kertoo pieni syväluotaus 90 vuoden takaiseen paikallishistoriaan. Oulun historiaseura sai vuonna 1933 Pohjois-Pohjanmaan maakuntaliitolta tehtäväkseen selvittää sellaisia historiallisia kohteita ja henkilöitä Pohjois-Suomesta, joille voitaisiin pystyttää muistopatsas tai muistomerkki. Historiaseura toimitti vuonna 1935 maakuntaliitolle vastauksena henkilöluettelon, jonka 83 pohjoissuomalaista olisivat seuran mukaan ansainneet muistomerkin. Näistä 83 henkilöstä viisi oli naisia:

- Emmy Charlotta Achté, Oulussa 1850 syntynyt laulajatar,
- Isa Asp, Utajärvellä 1853 syntynyt runoilijatar,
- Ida Baslier-Magelssen, Nivalassa 1846 syntynyt laulajatar,
- ”Margareeta, lappalainen uskonnollinen näkijätär, lappalaisten käännyttäjä, vaikuttanut 1390 tienoilla”,
- Saara Elisabet Wacklin, Oulussa 1790 syntynyt opettaja ja kirjailija⁴

Edellä mainituista naisista ”lappalaisten käännyttäjäksi” nimetyn Margareetan tausta on kaikkea muuta kuin selvä, sillä hänet mainitaan vain keskiaikaisessa dokumentissa, jossa hän pyytää apua kuningatar Margareetalta ”lappalaisten” käännyttämiseen⁵. *Kaiku*-lehden artikkelissa, jossa ehdokkaat mainitaan, oli unohdettu se, että Oulussa oli jo paljastettu Sara Wacklinin muistoreliefi toukokuun lopussa 1928. Reliefi oli pystytetty kirjastotalon, nykyisen (kohta entisen) Pohjois-Pohjanmaan museon edustalle. Muistopatsashankkeen olivat hoitaneet täysin oululaiset naisjärjestöt. Hankkeeseen osallistui Oulun Kokoomusnaiset, joka oli hankkeen alullepanija. Rahankeräykseen tulivat mukaan Oulun Nuijan naisjärjestö, joka oli Kokoomusnaisten järjestöä edeltävä Suomalaisen Puolueen naisjärjestö, Oulun Naisliitto, Lotta Svärd-yhdistys, Oulun Rouvasväen Yhdistys, Valkonauha sekä N.N.K.Y.⁶ Tämäkin osoittaa, että nimenomaan naiset nostivat omilla toimillaan naisia muistamisen kohteiksi.

Oulun Historiaseuran ehdottamista naisista Sara Wacklin sai patsaan, jonka Oulun kaupunginvaltuuston puheenjohtaja, rehtori Antti Jauho otti vastaan. Hän toi puheessaan esille, että oululaisten tulisi myös muistaa suurmiehiään ja pystyttää heille muistomerkit. Näistä suurmiehistä hän luetteli

Kuva 1. Sara Wacklinin muistoreliefi, Into Saxelin 1927, Ainolan puistossa. Kuva: T. Ylimaunu.

Juhana Vilhelm Snellmanin, Sakari Topeliuksen, Matias Aleksanteri Castrénin, Johan Ludvig Runebergin, Samuli Kallion, Kaarlo Kramsun, Kyösti Vilkkunan, Juhani Siljon ja Teuvo Pakkalan. Valtuuston puheenjohtajan mielestä ”Oulu ja Oulun lääni ei vielä ole maksanut näille suurmiehilleen sitä kulttuurivelkaansa, joka sen eittämättä on suoritettava”. Hänen mukaansa kuitenkin ”Oli onnellinen ajatus, että Oulun naisjärjestöt ottivat patsashankkeen ajamisen huolekseen, koska Saara Wacklin oli Oulun ainoa historiallinen nainen”.⁷

Naisten muistaminen erilaisilla muistomerkeillä sai vauhtia Suomen itenäistyttyä. Sara Wacklinin lisäksi muita naisille pystytettyjä patsaita ovat esimerkiksi Minna Canthin patsas Kuopiossa vuodelta 1937, Larin Paraskelle omistettu muistomerkki, joka paljastettiin vuonna 1949 Helsingissä, sekä Fredrika Runebergille vuoden 1957 muistomerkki Porvoossa. Maria Jotunille paljastettiin muistolaatta 1960 ja patsas 1983 Kuopiossa. Larin Paraske sai myös yhdessä Adolf Neoviuksen kanssa muistomedaljongin Porvooseen 1983, sillä Paraske asui Porvoossa joitakin vuosia, kun Neovius tallensi häneltä kalevalaista runonlauluaineistoa. Vielä on syytä mainita Helsingissä Miina Sillanpäälle vuonna 1968 pystytetty patsas. Tämä lista naisille pystytetyistä muistomerkeistä Suomessa ei ole täysin kattava, mutta kylläkin suuntaa antava.

Naisille pystytetyt tai omistetut muistomerkit ovat edelleen vähälukuisempia kuin miehille omistetut. Voidaankin kysyä, mitä naisten on tehtävä saadakseen muistomerkin. Mitkä ovat ne saavutukset, joilla naiset ansaitsevat tulla kansakunnallisesti muistetuiksi? Julkisen muistamisen kulttuurin osaksi muistolaatan tai patsaan välityksellä tulleet suomalaiset naiset ovat olleet kirjailijoita, taiteilijoita tai joissakin tapauksissa poliitikoita. Heitä voisi olla enemmänkin, mutta julkinen muistaminen on ollut vähintäänkin niukkaa. Näin on ollut myös naisten biografioiden suhteen.⁸

Muistamisen muutos ajassa

Muistomerkkiensä kautta 1900-luvun suomalainen yhteiskunta on tuonut esille käsityksensä menneisyydestään, jonka poliittiset ja kulttuuriset muutokset tulevat esille erilaisissa muistomerkeissä. Koska muisti on jatkuvassa muutoksessa, yhteiskunnallisen ja poliittisen muistin muutokset osaltaan ilmentävät prosessia, jota Brockmeier kutsuu muistikriisiksi.⁹ Myös suomalainen yhteiskunta samalla muistaa ja unohtaa – muisti ja unohtaminen ovat saman kolikon eri puoliskot – mutta unohtamisen ja muistamisen kohteet

muuttuvat ajassa. Muistomerkit ilmentävät syvällisesti sitä, miten yhteiskunnat luovat tarinaa menneisyydestään ja siihen vaikuttaneista henkilöistä – siis kertomusta kansakunnan menneisyydestä senhetkisessä nykyisyydessä. Poliitiikka vaikuttaa näissä usein kiveen hakatuissa kertomuksissa, määritellen minkälaisia tarinoita kerrotaan, keitä otetaan mukaan ja keitä jätetään näiden ulkopuolelle.¹⁰ Brockmeierin mukaan julkinen, kulttuurinen muisti heijastelee nykyisyydessä muistikriisin mukanaan tuomaa pysyvän menneisyyskäsityksen katoamista.¹¹

Suomalaista kulttuurista muistia ovat osaltaan myös postilaitoksen julkaisemat kuvalliset postimerkit, joiden kuva-aiheet valtioneuvosto hyväksyi. Se, että 1920- ja 1930-luvulla ei paria poikkeusta lukuun ottamatta paljastettu patsaita suomalaisille naisille, vertautuu oivallisesti kuvamerkkien aiheisiin ennen toista maailmansotaa. Ensimmäiset kuvamerkit julkaistiin 1929, jonka jälkeen posti on julkaissut kuvamerkkejä vuosittain. Ennen talvisodan syttymistä postilaitos ja Punainen Risti julkaisivat yhteensä 61 kuva-aiheista postimerkkiä; 20 merkin aiheena oli joko historiallinen tai tuolloin elossa ollut henkilö. Koska valtioneuvosto hyväksyi postimerkkien kuva-aiheet, voidaan merkien katsoa ilmentävän Suomen virallista ikonografiaa, jonka avulla kerrottiin yhden aikakauden tarinaa Suomesta valtiona ja sen historiasta. Merkit kuvastivat myös sitä, kenen tuolloin katsottiin kuuluvan historialliseen suomalaisuuteen, siis keitä me suomalaiset tuolloin olimme. ”Me” olimme kaikki miehiä. Suomen valtion viralliseen ikonografiaan ei tuolloin mahtunut yhtään naista tai lasta esittävää postimerkkiä, saati etniseen vähemmistöön kuuluvaa suomalaista.¹² Näin ollen sekä ennen toista maailmansotaa pystytetyt historiallisia henkilöitä kuvaavat patsaat että aikakauden postimerkit kertovat sisällissodan voittaneen, 1920- ja 1930-luvun valkoisen Suomen itseymmärryksestä. Siitäkin huolimatta, että maassa oli yleinen ja yhtäläinen äänioikeus, tämä käsitys oli hyvin sukupuolittunut – miehinen. Voidaankin sanoa, että niin muistopatsaiden pystyttäminen kuin postimerkkien julkaiseminenkin olivat selkeästi ylhäältä alaspäin johdettua toimintaa, siis kulttuurisen ja poliittisen muistin luomista, mutta myös nimenomaan miehisen kansallisdentiteetin ja -tunteen kehittämistä.¹³

Pystymme katsomaan menneeseen ja toteamaan, että kansallista historiaamme kirjoittivat ja kuvittivat pitkään miehet, jotka rakensivat narratiivit miehiseksi. Vaikka naisten toimijuus on noussut tutkimuskohteeksi ja meillä on tietoa naisten toiminnasta eri elämänaioilla eri vuosisadoilla, se riittää

harvoin nostamaan yksittäisiä naisia sellaiselle yleisen tietoisuuden tasolle, että heille pystytettäisiin muistomerkkejä.

Sirpa Aalto on Skandinavian keskiajan historian dosentti Oulun yliopistossa. Hän on tutkimuksissaan keskittynyt käyttämään muinaisislanninkielistä saagakirjallisuutta lähteenä tutkiessaan toiseutta ja saagoja osana keskiaikaista historiografiaa Norjassa ja Islannissa. Viimeisimpänä hän on tutkinut saagojen suhdetta pseudohistoriaan, medievalismin ilmenemistä suomalaisissa muistomerkeissä ja sukupuoliroolien ilmentymistä Jómsvíkinga sagassa.

Timo Ylimaunu on historiallisen arkeologian yliopistonlehtori ja dosentti Oulun yliopistossa. Hän on tutkinut varhaismodernia, pohjoista kaupungistumiskehitystä ja 1800- ja 1900-lukujen kaupunkitilojen materiaalisia ilmentymiä. Hänen erityisenä kiinnostuksensa kohteenaan on materiaalsen muistin vaikutukset erilaisissa paikoissa, miten paikat ylläpitävät muistia ja miten tuo vaikutus ilmenee materiaalisessa kulttuurissa. Viime vuosina Ylimaunu on keskittynyt erilaisten muistomerkkien tutkimuksiin ja tehnyt tutkimusyhteistyötä Paul R. Mullinsin kanssa tutkiessaan sekä Suomen että Yhdysvaltojen sisällissotien hävinneiden osapuolien muistomerkkejä ja muistinpaikkoja.

Viitteet

- 1 Kinnunen 2012.
- 2 Aalto & Ylimaunu 2022.
- 3 Heikkilä 2022.
- 4 Kaiku 1935, 5.
- 5 DF 1433.
- 6 Kaiku 1928, 2; Oulun Kokoomusnaiset r.y.
- 7 Kaiku 1928, 2.
- 8 Kinnunen 2012, 391.
- 9 Brockmeier 2002.
- 10 Brockmeier 2002, 33; myös Assmann 2008.
- 11 Brockmeier 2002, 19.
- 12 Ylimaunu 2005.
- 13 Assmann 2006, 215–216, 221.

Lähteet ja kirjallisuus

- Aalto, Sirpa, ja Timo Ylimaunu. "Memorializing the Finnish Medieval Past." Teoksessa *Medievalism in Finland and Russia: identity and community after the Cold War*, toimittanut Reima Välimäki. London: Bloomsbury, 2022.
- Assmann, Aleida. "Memory, Individual and Collective." Teoksessa *The Oxford Handbook of Contextual Political Analysis*, toimittaneet Robert E. Goodin ja Charles Tilley, 210–224. Oxford: Oxford University Press, 2006.
- Assmann, Jan. "Communicative and Cultural Memory." Teoksessa *Cultural Memory Studies. An International and Interdisciplinary Handbook*, toimittaneet Astrid Erll ja Ansgar Nünning, 109–118. Berlin/New York: de Gruyter, 2008.
- Brockmeier, Jens. "Remembering and Forgetting: Narrative as Cultural Memory." *Culture & Psychology* 8, no. 1 (2002): 15–43. <https://doi.org/10.1177/1354067X0281002>
- Diplomatarium Fennicum* (DF) 1433. <https://df.narc.fi/document/1433>. Haettu 27.8.2023.
- Heikkilä, Tuomas. *Lalli – kansallismurhaajan muotokuva*. Helsinki: Tammi, 2022.
- Kaiku 1928. "Saara Wacklinin muistopatsas paljastettiin eilen." *Kaiku* 125, 01.06.1928, 1–2.
- Kaiku 1935. "Pohjoispohjanmaan historialliset muistot." *Kaiku* 4, 6.1.1935, 5.
- Oulun Kokoomusnaiset ry.
<https://oulunkokoomusnaiset.kokoomus.net/historiaa/kulttuuritoiminta/sara-wacklinin-patsas/>. Haettu 20.8.2023.
- Kinnunen, Tiina. "Mainioita naisia: pienoiselämäkerrat autonomian ajan historiapolitiikassa." *Historiallinen Aikauskirja* 110, no. 4 (2012): 390–400.
- Ylimaunu, Timo. "Postimerkit ja identiteetti – kuva suomalaisesta yhteiskunnasta 1930-luvulta." *Tabellarius* 7 (2005): 84–101.

Heidi Kurvinen

Näkökohtia naishistoriaan ja historian käyttöön toisen aallon feminismissä

Näkökulma-artikkeli käsittelee historian käyttöä kotimaisen feminismin historiassa 1970- ja 1980-luvulla. Tarkastelu kiinnittyy sekä ruohonjuuritason aktivismiin että akateemisen naishistoriantutkimuksen syntyyn.

Pienten ruohonjuuritason feministiryhmien yhteenliittymä Feministit-Feministerna levitti 1970-luvun jälkipuoliskolla lentolehdistä, jonka tarkoituksena oli innostaa naisia tutustumaan aatteeseen perustamalla omia pienryhmiä. Feminismistä ja ryhmien toimintamuodoista kertovan informaation ohella lehtinen sisälsi kuvia, jotka esittivät naisten yhteistoimintaa sekä nykyhetkessä että menneisyudessa. (Ks. kuva 1.) Kuvien käytöllä esite rakensi jatkumoa naisten toimijuudelle ja perusteli siten 1970-luvun liikedinnän merkitystä: miesten maailma oli piilottanut naisten aktiivisuuden, mutta nyt oli aika herätä ja vaatia muutosta.

Feministien tapa hyödyntää menneisyyden kuvastoa ei ollut tavatonta, sillä historian käyttö muuttui niin sanotuissa uusissa yhteiskunnallisissa liikkeissä aiempaa tietoisemmaksi juuri 1960- ja 1970-luvulla.¹ Feministisen liikkeen kohdalla kyse oli mitä suurimmassa määrin niin sanotusta affektiivisesta taloudesta (*affective economy*). Tunnekylläisellä viestinnällä heräteltiin suuren yleisön kiinnostusta, mutta naisten eletyt tunteet myös loivat keskinäistä solidaarisuutta. Naisten yhteiskunnassa kokeman syrjinnän herättämät pettymyksen, yksinäisyyden ja jopa pelon tunteet saivat liikkeen sisällä rinnalleen iloa ja yhteenkuuluvuutta. Samanaikaisesti liikkeen sisällä kiertäneet tunteet saivat vastaansa julkisen keskustelun affektiiviset reaktiot, jotka liittivät liikkeeseen kielteisiä mielikuvia. Ne tekivät feminismistä myös Suomessa kielteisesti merkityn liikkeen.²

Tunteilla on aina keskeinen rooli yhteiskunnallisten liikkeiden muotoutumisessa, mutta 1960- ja 1970-luvun julkisessa keskustelussa niitä tulkittiin usein kielteisesti.³ Affektiivinen aktivismi liitettiin etenkin naisiin, ja feministejä leimattiin tunnepitoisilla määreillä, kuten ”miesvihaja”. Ahmed onkin

Kuva 1. Pienet ruohujuuritason feministiryhmät muodostivat Helsingissä vuonna 1976 yhteenliittymän, joka sai nimekseen Feministit-Feministerna. Päiväämättömässä lentolehtisessä naisia opastettiin käytännönläheisesti pienryhmän perustamiseen sekä tarjottiin lukuvinkkejä. Lähde: Marxist-Feministerna-ryhmän arkisto, övriga tryckalster, Svenska Litteratursällskapet i Finland, 1254.

määritellyt feministi-aktivistin lähtökohtaisesti hankalaksi hahmoksi, joka pelkällä olemassaolollaan kyseenalaistaa vallitsevaa sukupuolijärjestystä ja tulee sen takia mitätöidyksi.⁴ Tästä huolimatta tunteet otettiin käyttövoimaksi Suomessakin, kun naiset alkoivat kyseenalaistaa miesten määrittelemän yhteiskunnan toimintamalleja 1970-luvulla. Tässä naiskulttuurin käsite osoitautui keskeiseksi: niin sanottu kulttuurinen feminismi korosti naisten miehistä poikkeavaa tapaa tarkastella maailmaa.⁵ Tähän keskusteluun kiinnittyi myös kysymys historian käytöstä sekä akateemisen naishistorian kehitys.

Uusi naisliike oli muotoutunut Suomessa 1970-luvun alkuvuosina ulkomailta saatujen esikuvien mukaisesti osana niin sanottua feminismiin toista aaltoa. Toiminnan keskiössä olivat aluksi pienet ruohonjuuritason ryhmittymät, kuten Marxist-Feministerna ja Rödkäringarna, sekä Naisasialiitto Unionin nuorempi jäsenistö. 1970-luvun jälkipuoliskolta lähtien aktiivisuus alkoi kuitenkin kanavoitua entistä voimakkaammin akateemiseen feminismiin, mikä johti naistutkimus-oppiaineen sekä tieteenalakohtaisten naisnäkökulmaisten suuntausten, kuten naishistorian, syntymiseen.⁶ Vielä vuonna 1979 sosiologi Elina Haavio-Mannila joutui kuitenkin harmittelemaan *Helsingin Sanomien* haastattelussa ”naistutkimuksen olemattomuutta ja käännöskirjallisuuden köyhyyttä maassamme”.⁷

Näkökulma-artikkelissani analysoin tämän 1970-luvulla muotoutuneen ja 1980-luvulla uusia muotoja saaneen kotimaisen feminismin suhdetta naisliikkeen historiaan. Kysyn, mikä merkitys historian käytöllä oli feministisen ajattelun ja kollektiivisen identiteetin rakentamisessa 1970-luvun uudessa naisliikkeessä. Mitä menneisyyden tarkastelusta haettiin? Oliko suomalaisessa naishistoriakeskustelussa jotakin omaleimaista? Vastaan kysymyksiin tarkastelemalla feministien omia julkaisuja ja säilyneitä arkistoaineistoja sekä valtavirtamedian kirjoittelua naishistoriasta. Tutkimuksellinen katseeni kiinnittyy sekä ruohonjuuritason aktivismiin että akateemisen naishistoriantutkimuksen syntyyn.

Naiskulttuuri toimii tiedostamisen välineenä

Yhteiskunnallisia liikkeitä on ollut tapana jaotella eri aaltoihin, vaikka tutkijat ovat jo pitkään olleet yksimielisiä siitä, että isompien toiminta-aaltojen välikaudet ovat yhtä lailla sisältäneet aktiivista yhteiskunnallista toimintaa. Jotta aktiivisuuden moninaisuus olisi tavoitettavissa kokonaisvaltaisemmin,

feministitutkijat ovat ehdottaneet valtameriaalloista juontuvan metaforan korvaamista ajatuksella radioaalloista.⁸ Tällöin ajassa pinnalla olevat signaalit voivat vaimentua tai voimistua eriaikaisesti, mutta niiden olemassaolo ei kuitenkaan täysin katoa. Uusi aktivoitumisen aalto myös sisältää aina jotain aikaisemmista aalloista eli liikkeen historiasta. Viime kädessä uusissa aalloissa onkin kyse yhteiskunnallisesta muutoksesta, joka pakottaa myös liikettä muuttumaan.⁹ On selvää, että esimerkiksi nykyinen somevälitteinen feminismi on tiedonlevittämisen tavoiltaan erilaista kuin 1960- ja 1970-luvun feminismi. Samanaikaisesti niistä voidaan löytää tiettyjä yhteneväisyyksiä, kuten tarve saada julkisuutta valtavirtamediassa oman vastajulkisuuden ohella.¹⁰ Yksi tapa julkisen keskustelun kynnyksen ylittämiseen on ollut menneisyyteen viittaaminen.

Linda Gordonin mukaan naisten vapautusliikkeeseen kuuluneet yhdysvaltalaiset ryhmät eivät 1960- ja 1970-luvulla useinkaan tunteneet varhaisempien feministien ajatuksia syvällisesti, mutta heistä haettiin esikuvia toiminnalle. Bostonilaiseen Bread and Roses -ryhmään kuulunut Gordon mainitsee esimerkkinä Emma Goldmanin (1869–1940) kuvalla varustetut t-paidat, joilla vahvistettiin anarkofeminististä identiteettiä.¹¹ New Yorkin radikaalien feministien ensimmäinen osasto puolestaan otti nimensä *Stanton-Anthony Brigade* suffragettiliikkeen keskeiseltä toimijalta Susan B. Anthonyltä (1820–1906). Yhdysvaltalaisen naisten vapautusliikkeen näkyvä toiminta jopa käynnistyi niin sanotun vanhan naiseuden hautaamisella, ja sen ensimmäisiä mielenilmauksia oli naisten vuosikymmenisen sorron symbolina pidetyn Miss America -kilpailun protestoiminen vuonna 1968. Yhdysvaltalaisnaisten yhden päivän lakkokin (*Strike for Equality*) järjestettiin äänioikeuden 50-vuotispäivänä vuonna 1970.¹²

Esikuvien hakeminen menneisyydestä ei ollut luonteenomaista yksinomaan yhdysvaltalaisfeministeille. Esimerkiksi syyskuussa 1969 perustettu hollantilainen ryhmä ”Hullut Miinat” (*Dolle Mina*) otti nimensä poliitikko ja naisasiakirjailija Wilhelmina Druckerin (1847–1925) lempinimestä Rautainen Miina. Myös ryhmän symbolinen korsetin poltto tapahtui Druckerin patsaalla vuonna 1970. Hollantilaisryhmä edusti yhdysvaltalaisnaisten liikehdinnästä inspiroitunutta niin sanottua uutta naisliikettä, joka sai jalansijaa eri puolilla Eurooppaa 1960- ja 1970-luvun taitteessa.¹³ Sen sijaan Suomessa varhaisen naisliikkeen keulahahmot nousivat 1970-luvun alussa esiin ennen kaikkea porvarillisten naisjärjestöjen historiatietoisuudessa. Osin kyse oli luonnollisesta kehityskulusta, sillä niin järjestöt ja poliittiset merkkipaalat kuin Helmi

Tengénin (1875–1971) kaltaiset yksittäiset voimahahmotkin viettivät pyöreitä vuosipäiviä tai nukkuivat pois, antaen syytä menneisyyden julkiseen muistamiseen.¹⁴ Lisäksi suomalaiset merkkinaiset kuuluivat järjestöjen omaan historiakerrontaan. Esimerkiksi Suomalaisen Naisliiton kesäkokouksessa vuonna 1965 yksi alustuksista käsitteli liiton perustajajäsenen Lucina Hagmanin (1853–1946) vaiheita.¹⁵ 80-vuotista taivaltaan juhlinut Naisasialiitto Unioni puolestaan järjesti vuonna 1972 kaksi juhlanäyttelyä, joiden avulla se halusi ”levittää tietoa naisasian historiasta, jota yleensä ei tunneta eikä sen vuoksi juuri arvostetakaan”.¹⁶ Leimallista naisliikkeen rakentamalle menneisyyden kertomukselle (*feminist storytelling*) oli kuitenkin tiettyjen, etenkin poliittisesti aktiivisten äänten nostaminen esiin.¹⁷ Naisliikkeen esitaistelijoiden avulla rakennettiin myös kertomusta suomalaisen tasa-arvon kehityksestä.

Naisasialiitto Unionia lukuun ottamatta pitkäikäiset naisjärjestöt eivät omaksuneet kansainvälisten uusfeministien toimintamalleja. Ruohonjuuritason toimintaan keskittynyt uusi naisliike alkoikin järjestäytyä Suomessa hieman muita länsimaita myöhemmin. Se tarkoitti sitä, että kansainvälisessä kirjallisuudessa muotoillut teoretisoinnit naisliikkeestä ja sen toimintatavoista olivat suomalaisryhmien käytössä alusta lähtien. Hyvänä esimerkkinä tästä on naiskulttuurin käsite, joka omaksuttiin muista Pohjoismaista. Norjalaisen sosiologi Berit Åsin vuonna 1975 julkaiseman tieteellisen artikkelin ohella keskeisenä vaikutteiden antajana lienee ollut ruotsalaistoimittaja Louise Waldén, joka oli muotoillut ajatuksensa jo vuonna 1973. Waldénilla naiskulttuurin ytimessä olivat naisten toimijuus ja itseilmaisuus, mikä konkretisoitui erilaisissa nais-alkuisissa poliittisissa projekteissa.¹⁸ Tähän sopii myös ruohonjuuritason feministiryhmien historiakäsitys: esikuvien sijasta naisten historia oli heille osa naiskulttuuria. Sen tavoitteena oli tehdä naisten kokemusmaailma näkyväksi sekä toimia voimaantumisen välineenä.

Oma historia oli sisäänkirjoitettuna esimerkiksi Marxist-Feministerna-ryhmän perustajajäseniin kuuluneiden Birgitta Bouchtin ja Carita Nyströmin vuonna 1975 julkaisemassa teoksessa *Denna värld är vår. Handbok i systerskap*. Uuden naisliikkeen käsikirjaksi tarkoitettun kirjan esipuheessa Boucht ja Nyström kirjoittivat haluavansa ”antaa naisille valmiuksia kokemansa sorron näkemiseen ja analysoimiseen sekä oman historiansa takaisin valtaamiseen. Siten he voivat saavuttaa feministisen tietoisuuden ja käsityksen omasta identiteetistään”.¹⁹ Ajatus noudatteli kansainvälisen naisten vapautusliikkeen ajattelutapoja, sillä oman elämän autobiografinen hahmottaminen toimi eri maiden feministiryhmissä avaimena itsetuntemuk-

sen kasvulle ja yksilön elämäntarinoiden pohjalta rakennetulle teorialle sukupuolten välisestä alistussuhteesta.²⁰

Omaan henkilöhistoriaan tutustumisen ajateltiin auttavan tiedostamisen kehittymisessä, mutta naisten historialla oli laajemminkin poliittista merkitystä taistelussa miesten ylivaltaa vastaan. Niinpä naishistoriaa opiskeltiin esimerkiksi Karmela Bélinkin johtamassa Naisasialiitto Unionin työryhmässä vuonna 1974.²¹ Seuraavana vuonna naishistoria kuului Marxist-Feministerna-ryhmän järjestämän kurssin ohjelmaan Helsingin ruotsinkielisessä työväenopistossa.²² Historiasta haettiin paitsi voimaantumista myös uusia näkökulmia naiskysymykseen.²³ Opintopiirien ohella menneisyyden käyttö konkretisoitui feministien omissa julkaisuissa. Etenkin menneisyyden työläisnaiset esiintyivät kuvituksena feministien lehdissä sekä muussa tiedotusmateriaalissa, kuten artikkelin aloittanut esimerkki osoitti. Aina menneisyyden käyttö ei ollut kuitenkaan poliittisesti motivoitua vaan jatkumoa koetun todellisuuden ja menneisyyden välillä käytettiin tehokeinona. Esimerkiksi *Akkaväki*-lehden kansikuvassa nähtiin 1800-luvulle sijoitettuna lastenvaunuja työntävä porvarisnainen ja silinteripäinen vanhempi mies, jotka käyvät seuraavan keskustelun vuonna 1979:

Mies: Mitenkäs pikku nainen [esitetty feministisymbolilla] tänään jaksaa?

Nainen: Kiitos kysymästä – voimistuu ja tulee vihasemmaksi päivä päivältä.²⁴

Naisten voimaantumista korostavat kuvassa olevat lukuisat feministisymbolit, joiden avulla on muodostettu niin taivaalla paistava aurinko kuin nurmella kasvavat kukatkin (Kuva 2.).

Etenkin alkuvuosina menneisyys tuntui sellaisenaan palvelevan feministien tavoittelemaa jaettua naiseuden kokemusta, sillä menneisyyden naisia saatettiin käyttää kuvituksena ilman selittävää yhteyttä käynnissä olleisiin keskusteluihin.²⁵ Vähitellen kiinnostus kanavoitui entistä voimakkaammin esihistoriaan, josta etsittiin matriarkaalisia yhteiskuntia sekä aiemmin tunnistamattomia tapoja käsitteellistä maailmaa.²⁶ Esimerkkinä voidaan käyttää Alussa oli nainen -näyttelyä vuodelta 1983. Sen taustalla oli kahdeksanhenkinen vapaamuotoinen työryhmä, joka oli lähtenyt rakentamaan uudenlaista historiäkäsitystä ottamalla alkupisteeksi myyttisen Äiti Maan. Eri ammatillisia taustoja edustaneiden naisten joukossa oli myös yksi historiantutkija, mutta menneisyyden tutkimisen lähtökohtien kuvattiin olleen henkilökohtaisia: ”Ne liittyivät oman identiteetin etsintään, naisen epävar-

Kuva 2: Akkaväki oli ensimmäinen uuden naisliikkeen lehti 1970-luvun Suomessa. Naisasioliitto Unioni aloitti sen julkaisemisen vuonna 1975. Lähde: Akkaväki 2/1979.

muuteen ja itsetunnon puutteeseen miesten hallitsemassa maailmassa.”²⁷ Samanaikaisesti feministiryhmän julkilausuttu tavoite oli kyseenalaistaa miesten määrittelemä historiankirjoitus,²⁸ mitä myös kehityksessä oleva akateeminen naishistoriantutkimus tavoitteli 1980-luvulla.

Ammattimaistumisen painottaminen erottaa akateemisen naishistorian aktivismihistoriasta

Naisten historia on olemassa. Vuosisatojen aikana se on tehty näkymättömäksi, koska miehet eivät ole halunneet kirjoittaa muuta naisten historiasta kuin minkä he ovat katsoneet arvokkaaksi.²⁹

Näillä Berit Åsin sanoilla alkoi Carita Nyströmin naiskulttuuria käsittelevä kirjoitus, joka julkaistiin ensimmäisen kerran *Vasabladetissa* vuonna 1975 sekä kaksi vuotta myöhemmin Feministit–Feministerna-yhteenliittymän ensimmäisessä julkaisussa *Nu går vi – Nyt mentiin*. Norjalaistutkijan ajatukset tunnettiin hyvin myös akateemisissa piireissä, mikä kuvastaa ruohonjuuritason feminismin ja akateemisen aktivismin kiinteää suhdetta. Karmela Bélinki määritteli väitöstilaisuudessaan oppialaansa eli naishistoriaa hyvin samankaltaisin sanakääntein kuin Ås: ”Tähänastinen historiankirjoitus on ollut miesten historiaa – naisten historia on yhä kirjoittamatta. [...] Naishistoriaan tarvitaan kuitenkin uusi teoria, se ei saa olla vain sosiologiaa vaan siihen on saatava mukaan myös humanistista syvätutkimusta”.³⁰

Vaikutteet eivät kulkeneet yksinomaan tieteestä käytännön toimintaan, vaan keskustelua käytiin osin rinnakkain, mistä naishistoria on oivallinen esimerkki. Vuonna 1977 *Suomen Kuvalehti* julkaisi ensimmäisen laajan artikkelin aiheesta haastatteleamalla naishistoriasta pro gradu -työn tehnyttä Kirsti Boedekeria. Artikkelissa naisten historiankirjoitus näyttäytyi voimaantumisenä, sillä Boedeker korosti historian tuntemuksen antavan naisille ”voimia kehittää itseään”. Se poistaisi naisten alitajunnasta ”väärät ennakkoluulot ja toisi tasa-arvon”, jolloin ”yhteiskunta saisi käyttöönsä kaiken sen kapasiteetin, kaiken sen voiman, tiedon, taidon ja sitkeyden joka on jokaisessa ihmisessä – myös naisessa”.³¹ Itsensä tasa-arvonaiseksi määritellyt Boedeker ei ollut ajatuksineen yksin, sillä vastaavanlaisia näkemyksiä oli esittänyt ruotsalaistutkija Gunhild Kyle, joka valittiin Pohjoismaiden ensimmäiseksi

naishistorian professoriksi vuonna 1984. Vuonna 1983 hän perusteli naishistorian merkitystä *Uuden Suomen* haastattelussa seuraavasti:

Muutos on tarpeellinen ja väistämätön. Tutkimalla naisten merkitystä saadaan naisille omanarvontuntoa, eikä heidän merkitystään ole niin helppo väheksyä kuin aikaisemmin. Se muuttaa yhteiskuntaa.³²

Kylen ja Boedekerin käyttämässä retoriikassa on selkeitä yhtymäkohtia feministiaktivistien käsityksiin naishistoriasta. Naisliikkeen suhde tiedekenttään olikin keskeinen 1980-luvun naistutkijoita kiinnostanut kysymys. Esimerkiksi Päivi Setälä tunnisti Kylen ja Boedekerin tavoin naishistorialla olevan merkitystä naisten yhteiskunnalliselle vapautumiselle, mutta korosti tutkimusalan ammattimaistumisen merkitystä.³³ Sosiologi Aino Saarille naisliikkeen mahdollistama uudenlainen kokemus naiseudesta puolestaan toimi ainakin jossain määrin alustana myös tieteelliselle naistutkimukselle. Siten tieteen kriittisyys ja emansipatorinen vapautuminen olivat kytkettävissä toisiinsa ja naisliikkeen rooli ”naisten yliopistona” oli tunnustettavissa. 1970- ja 1980-luvun taitteessa kotimaisella tiedekentällä elettiin niin kutsuttua siirtymävaihetta, jonka yhtenä tavoitteena oli Gerda Lernerin määritelmän mukaisesti kasvattaa naisten itsekunnioitusta ja ihmisarvoa, kuten Saarinen Lernerin mallia kuvaili. Tutkijoiden tapa korostaa naisten elämänpiirin erityisyyttä vertautui naiskulttuurin käsitteeseen, joka haastoi avoimesti miestapaisten valtavirtakulttuurin lähtökohtia.³⁴

Kansainvälisesti naistutkimus ja siihen liittyen naishistoria olivat alkaneet muotoutua 1960-luvulla, mutta feministisen ajattelun vakiintuminen osaksi historian tutkimusta tapahtui hyvin eriaikaisesti. Suomessakin naiseen liittyntä historian tutkimusta tehtiin jo 1960- ja 1970-luvulla, mutta 1980-luvulle tultaessa tutkimus ei ollut vielä samalla tavoin institutionalisoitunutta kuin se oli länsinaapurissa, puhumattakaan angloamerikkalaisista yliopistoista.³⁵ Myös kytkös naisliikkeeseen oli vielä joiltain osin olemassa. Esimerkiksi Aino Saarisen Oulun yliopiston historian laitoksella 1980-luvun alussa pitämät luentosarjat syntyivät paikallisten aktivistien aloitteesta.³⁶ Neuvottelua akateemisen naishistorian ja feminismiaktiivisuuden välillä käytiinkin enenevässä määrin juuri 1980-luvun alkuvuosina. Suomen Akatemian rahoittamassa ensimmäisessä naishistoriaprojektissa työskennelleet Merja Manninen ja Hannele Kurki määrittivät omia lähtökohtiaan seuraavasti vuonna 1984:

Naisen näkökulman ottaminen tutkimuspohjaksi on jo tavallaan naisen aseman tiedostamista, mutta se ei ole kuitenkaan lyömäase. Mitä on itse asiassa naisliike? Sitä olemme pohtineet paljon Helsingin Tutkijanaiset järjestössä, jossa toimii aktiivisesti 270 naista. Unioni, Feministerna jne ovat varsin pieni ryhmä. Tutkijanaisissa onkin herännyt ajatus, että itse asiassa naisasialiikettä on myös tässä järjestössä toimiminen. Tietenkin lähtökohtana ovat ensisijaisesti tutkijoiden ongelmat, mutta kyllä siinä on naisasia-aate takana [...].³⁷

Manninen ja Kurki esittivät näkemyksenä Helsingissä järjestetyssä yhteispohjoismaisessa naishistoriaseminaarissa, joka jouduttiin suuren kiinnostuksen vuoksi siirtämään valtionarkistosta Säätytalolle.³⁸ Naishistoria laajasti ajateltuna olikin pinnalla 1980-luvun alun julkisessa keskustelussa, vaikka akateemisen naishistorian vaatimattomuudesta toisinaan muistutettiin. Esimerkiksi Karmela Bélinkin väitöstilaisuuden uutisoinnissa kotimaisen tutkimusalan tilaa korostettiin Ruotsista haetulla vastaväittäjällä.³⁹ Päivi Setälän arvion mukaan naishistoriantutkijoita oli Suomessa kymmenkunta vuonna 1986.⁴⁰

Julkiseen feminismikeskusteluun aktiivisesti 1970-luvulla osallistunut Bélinki edusti ennen kaikkea naisliikkeen sisäistä historiakiinnostusta, mutta hänen väitöskirjansa hylkääminen toi eittämättä epätoivottua huomiota myös akateemiselle naishistorialle.⁴¹ Ehkä osin tästä johtuen akateeminen naishistoria alkoi tehdä selvää eroa aktivismitarkoituksessa kirjoitettuun historiaan sekä korostaa tutkimusalan ammattimaistumista⁴². Esimerkkinä voidaan käyttää Kaari Utrion *Eevan Tyttäriä*, jonka tiedepiireissä saama vastaanotto kiinnosti myös lehdistöä. *Suomen Kuvalehti* uutisoi artikkelinsa raflaavasti: ”Naishistoria ei ole vain seksiä ja sortoa”.⁴³ Artikkelin oli syntynyt naishistoriantutkijoiden yhteydenotosta, ja siinä tehtiin selkeää eroa akateemisen tutkimuksen ja aktivismin välille:

Sorron, alistamisen, jopa määrätietoisen [...] tuhoamisen teema tekee Utrion historiakirjasta naisille taisteluhaasteen, se kertoo pitkästä historiallisesta väärinkäytöksestä, johon ei voi reagoida kuin nousemalla sitä vastaan.⁴⁴

Siinä missä Utrion teos mukaili osin ruohonjuuritason feministien näkemystä naisista omana erillisenä luokkana, suomalaistutkijat korostivat nykypäivän ideologisten silmälasien vääristävän historiantutkimuksen metodologiaa. Samanaikaisesti akateeminen naishistoria alkoi näyttäytyä tieteellisyydes-

sään ehkä vaikeaselkoisemmalta kuin Utrion popularisoima naishistoria, joka lehdistökeskustelun perusteella eli kukoistuskauttaan sekä uusien historiikkiprojektien että historiategioiden lukemisen muodossa. *Eevan tyttäret* päätyi lopulta jopa koulujen oppimateriaaliksi.⁴⁵ Vaikka naishistorian pioneeritkin halusivat muuttaa maailmaa ja mieskeskeisen historiankirjoituksen käytäntöjä,⁴⁶ he vastustivat ajassa pinnalla ollutta suuntausta, jossa historiasta etsittiin vain seikkailuja ja jänniä juttuja, kuten Manninen asian ilmaisi.⁴⁷ Kyse ei ollut yksinomaan suomalaistutkijoista. Päivi Setälä piti Yhdysvalloissa uutena trendinä noussutta sukupuolikäsitysten tutkimista naishistorian imagon nostamisena ”liian poleemista feminististä tutkimusta vastaan”, kuten hän asian ilmaisi vuonna 1986.⁴⁸ Myös kotimainen tutkimus alkoi 1980-luvun lopulta alkaen siirtyä vähitellen naisten historiasta kohti sukupuolten historiaa, vaikka sukupuolihistoria nimitys vakiintuikin vasta 2000-luvulla.⁴⁹

Kuva 3. Naisten historian merkitystä korostettiin myös naistenpäivän mielenilmausta varten tehdyssä kyltissä vuonna 1981. Kuvaaja: Hannes Victorzon. Lähde: Museovirasto/Journalistinen kuva-arkisto (JOKA), Hufvudstadsbladetin kuvakokoelma, JOKAHBL3G_B01.1.

Lopuksi

Akateemista nais- ja sukupuolihistoriantutkimusta ei ole Suomessa yleensä tarkasteltu osana feminististä aktivismia, vaikka kansainvälinen tutkimus on osoittanut niin sanotun toisen aallon feminismiin vaikuttaneen naishistorian syntyyn.⁵⁰ Kotimaisella 1970-luvun uudella naisliikkeellä ja 1980-luvun alussa muotoutuneella akateemisella naishistoriantutkimuksella on kuitenkin jaettu, joskin ristiriitainen historiansa. Se on osin häivyttynyt näkyvistä, koska kotimaisessa tiedekäsityksessä yhteiskunnallinen aktivismi ja akateeminen tiedontuotanto on nähty pitkään toisistaan erillisinä toimintakenttinä. Niin sanottu taisteleva tutkimus, jossa yhtenä tavoitteena on esimerkiksi normatiivisten käsitysten purkaminen, ei ole tuntunut sopivan etenkin historian­tutkijoille.⁵¹ Vaikka naistutkimus ja myöhempi sukupuolentutkimus haastoi­vat tutkimuksenteon käytäntöjä jo 1980-luvulla, kotimaisten tutkijoiden aktivismi-identiteetti on ollut hennompi kuin esimerkiksi Yhdysvalloissa, jossa aktivismi sekä opetuksen sisältönä että toimintana on nähty tärkeänä osana akateemista keskustelua⁵². Aktivistihistorioitsijoita löytyy myös esimerkiksi Isosta-Britanniasta, jossa E. P. Thompson ei ollut vain sosiaalishistorioitsija vaan myös aktivisti. Thompson vaihtoi kommunistisen puolueen jäsenyyden 1950-luvulla rauhanaktivismiin ja oli keskeisiä hahmoja ydinaseiden vastaisessa liikkeessä (*European Nuclear Disarmament*) 1980-luvun alussa. Thompsonilla historian teoria ja käytännön aktivismi liittyivätkin erottamattomasti toisiinsa, mikä selittänee myös sikäläisen naishistorian vahvoja aktivismikytköksiä 1970-luvulla.⁵³

Jokaisella meistä on omat taustasitoumuksemme, jotka vaikuttavat vähintäänkin tutkimusaiheiden valintoihin ja lähdeaineistolle esitettyihin kysymyksiin. Harvempi nais- ja sukupuolihistoriantutkija on ajatellut itseään aktivistina, mutta tutkijoina olemme väistämättä haastaneet eri tavoin niin tieteenalan perinteitä kuin tiedonmuodostuksen muotojakin 1980-luvulta lähtien. Rachel Pain onkin määritellyt aktivismin jatkumona, joka määrittelee tutkimuksen tekoa eri aikoina eri tavoin.⁵⁴ Toisinaan kimmokkeena ovat yhteiskunnassa pinnalla olevat keskustelut ja laajemmat yhteiskunnalliset haasteet. Ei liene kenellekään yllätys, että esimerkiksi ilmastonmuutos ja Venäjän hyökkäys Ukrainaan ovat saaneet yhä useamman historiantutkijankin näiden teemojen pariin. Sukupuolihistorian kentällä puolestaan kysymykset sukupuolen moninaisuudesta ja rodullistettujen näkökulmasta ovat synnyttämässä uudenlaista historiankirjoitusta, jossa aktivismi ja menneisyys-

den analyttinen tulkinta sivuavat toisiaan. Pelkästään tuomalla nykypäivän julkiseen keskusteluun ja opetussisältöihin esimerkkejä niin sukupuolen kuin muidenkin ihmisiä erottaneiden tekijöiden vaikutuksesta menneisyyden ihmisten elämäntulkuihin voimme tutkijoina lisätä yhteiskunnallisen keskustelun monimuotoisuutta. Tutkimuksen ei ole syytä olla aktivismiveitoista eli menneisyyttä ei tule nähdä välineenä nykypäivän keskustelujen oikeuttamiselle. Parhaimmillaan akateeminen aktivismi saa tutkijat kuitenkin poistumaan norsunluutornistaan ja tuomaan tutkimusperustaisia näkökohtia julkiseen keskusteluun.⁵⁵ Siten sukupuolihistorian tutkijat voivat omalla työllään konkreettisesti vahvistaa demokratian toteutumista ja ihmisten yhdenvertaista ja tasaveroista kohtelua.

Dosentti Heidi Kurvinen työskentelee tällä hetkellä kollegiumtutkijana Turun yliopiston ihmistieteiden tutkijakollegiumissa (TIAS). Hän on erikoistunut media- ja sukupuolihistoriaan sekä yhteiskunnallisten liikkeiden tutkimukseen.

Viitteet

- 1 Downs & Manion 2004, 3.
- 2 Ahmed 2004; Hesford 2013, 19–21; Chamberlain 2017, 9–10; Kurvinen 2021, 237–239, 253–255.
- 3 Eyerman 2005, 43–53; Jasper 2011, 287–288; Wahl-Jorgensen 2018, 2074–2076.
- 4 Ahmed 2012, 62–63.
- 5 Wolff 2007, 1–2; Yoken 2021, 126–128.
- 6 Jallinoja 1983, 198–203, 217–218, 246; Bergman 146–156, 187–190; Taavetti 2012, 30–32.
- 7 Eeva-Kaarina Aronen, ”Naurettavuus on kohtalomme”: Uusi naisliike juurtuu kituliaasti. *Helsingin Sanomat* 9.3.1979, 10.
- 8 Hewitt 2012, 658–661; Kurvinen, kirjakäsikirjoitus.
- 9 Chamberlain 2017, 7.
- 10 Bradley 2003; Dow 2011; Mendes 2015; Kurvinen, kirjakäsikirjoitus.
- 11 Gordon 2016, 341, 344.
- 12 Dow 2003; Bradley 2003; Hesford 2013; Kurvinen, kirjakäsikirjoitus.
- 13 Geerlings 2015, 57–59, 73.
- 14 Ebba Östenson, Sjuttio år kvinnosak. *Hufvudstadsbladet* 19.19.1965, 7; Tyyne Paasi-vuori, Kansalaisvaltakirja naisille 60 v. sitten. *Suomen Sosialidemokraatti* 2.10.1966, 5; Maija Dahlgren, 50 make up. *Suomen Kuvalehti* 3/1971, 24–25.
- 15 Naisliitolla kesäkokous. *Helsingin Sanomat* 19.7.1965, 2.

- 16 Irma Ahlgren, 80-vuotias Unioni: Naisasiaa tarvitaan jatkuvasti. *Uusi Suomi* 13.2.1972, 4; För första gången får kvinnlig präst jordfästa i Finland. *Nya Pressen* 25.8.1971, 12.
- 17 Hemmings 2011.
- 18 Bergman 2003, 166–167; Yoken 2021, 127–128.
- 19 "[G]e kvinnor redskap att lära sig se och analysera sitt förtryck, att återerövra sin historia och därigenom nå fram till ett feministiskt medvetande och en uppfattning av sin egen identitet." Boucht & Nyström 1975, 9.
- 20 Reid 2020, 17.
- 21 Tasa-arvotiedote, työryhmien toiminnasta 1974, Julkilausumia ja tiedotteita (1895–1985) Db:3, Naisiasialiitto Unionin arkisto, Kansallisarkisto.
- 22 *Arbetarbladet* 6.1.1975, 2.
- 23 Fria grupper kärnan i nya kvinnorörelsen. *Vasabladet* 11.4.1976, 1, 14; Sonja Viitanen, 'Den frivilligt ödmjuka kvinnan': Fredrika Runeberg aktualiseras i kvinnokampen. *Österbottningen* 30.12.1979, 1, 4.
- 24 *Akkaväki* 3/1979, kansi.
- 25 Esim. *Akkaväki*-lehden ensimmäisessä numerossa oli kuva sekä 1800-luvun lopun naisista että 1940-luvulla lakkoilleista naisista. *Akkaväki* 1/1975. Ks. myös *Nu går vi – Nyt mentiin* 8.3.1977, 4, 10, 12.
- 26 Esim. Förbjuden kunskap. *Jakobstads Tidning* 3.3.1984, 11.
- 27 Kristina Alapuro, Historian kautta kohti tulevaisuutta: Naisten kesken. *Suomen Kuvalehti* 9/1983, 36–38.
- 28 Auli Nykänen, Höpöhöpö äijät. *Apu* 12/1982, 42–44; Ullis Golowin, Kvinnan som kom bort. *Åbo Underrättelser*, veckandan 29.1.1983, 1, 8.
- 29 Carita Nyström, Naisten kulttuuri – onko sitä? *Nu går vi – Nyt mentiin* 8.3.1977, 3.
- 30 Asko Hynninen, Karmela Belinki avaa uraa Suomen naistutkimukselle. *Etelä-Suomen Sanomat* 14.8.1984, 8.
- 31 Maarit Tyrkkö, Ukottuvan maailman käyttämätön voima nainen. *Suomen Kuvalehti* 16/1977, 8–10.
- 32 Kristiina Dammert, Naishistorian ensimmäiseksi professoriksi veikattu Gunhild Kyle: Naisia ei voida enää sivuuttaa. *Uusi Suomi* 23.1.1983, 21.
- 33 Setälä 1988, 143, 152–154.
- 34 Saarinen 1986, 15–16, 18–20. Päivi Setälän mukaan Gerda Lernerin ajattelu oli Suomessa erityisen suosittua 1980-luvulla. Setälä 1986, 109.
- 35 Korppi-Tommola 1983; Setälä 1986, 109; Markkola 1991; Liljeström 2014, 62; Kurvinen & Matilainen 2021. Ks. myös Pia Ingström, Kvinnohistoria: 'förändrande kunskap'. *Hufvudstadsbladet* 21.1.1984, 4.
- 36 Saarinen 1985, 2.
- 37 Leena Fields, Naishistorian tutkimus vasta alullaan Suomessa. *Länsi-Savo* 20.1.1984, 2. Myös *Etelä-Suomen Sanomat* 21.1.1984, 2.
- 38 Naiset osaksi historiaa. *Uusi Suomi* 22.1.1984, 12.
- 39 Helena Tiililä, Väitöskirja äänioikeustaistelijoista: Suffragetit herättivät naiset toimintaan. *Uusi Suomi* 13.8.1984, 6; Feministi väitteli feministeistä. *Apu* 34/1984, 63.
- 40 Setälä 1986, 109.

- 41 Vastaväittäjä Bélinkin väitöskirjasta: ”Hän ei pysty erottamaan olennaista epäolennaisesta”. *Uusi Suomi* 26.9.1984, 6.
- 42 Setälä 1988, 152–154.
- 43 Kristina Alapuro, Naishistoria ei ole vain seksiä ja sortoa. *Suomen Kuvalehti* 47/1984, 47–49.
- 44 Ibid.
- 45 Naishistoria oppiaineena. *Länsi-Savo* 8.12.1985, 9.
- 46 Pia Ingström, Kvinnohistoria: ’förändrande kunskap’. *Hufvudstadsbladet* 21.1.1984, 4; Kvinnofest i Vasa för jämställdhet. *Vasabladet* 9.3.1984, 12.
- 47 Kristina Alapuro, Naishistoria ei ole vain seksiä ja sortoa. *Suomen Kuvalehti* 47/1984, 47–49.
- 48 Setälä 1986, 112.
- 49 Aalto et al. 2011, 44–49; Kurvinen & Matilainen 2021, 77–78.
- 50 Offen, Pierson & Rendal 1991, xx–xxi; Davis 2007, 107; Ehmsen 2017, 40–44; Kurvinen & Matilainen 2021, 90–91. Kotimaista naishistorian opetusta ja tutkimusta sivutaan Kirsti Lempiäisen ja Liisa Rantalaihon teoksessa, jossa he avaavat myös naisliikkeen ja akateemisen naistutkimuksen kytköksiä. Lempiäinen & Rantalaiho 2023, 27–53, 69, 90–91, 100–101.
- 51 Suoranta & Ryytänen 2014, 16–17.
- 52 Downs & Manion 2004, 4.
- 53 Bess 1993; Sayer 2003, 6–7.
- 54 Pain 2003, 652–653.
- 55 Rhodes, Wright & Pullen 2018, 141–145.

Lähteet

Alkuperäislähteet

Boucht, Birgitta, ja Carita Nyström. *Denna värld är vår: Handbok i systerskap*. Helsinki: Boklaget, 1975.

Kirjallisuus

- Aalto, Ilana, Marjo Kaartinen, Annikka Konola, Anu Lahtinen, Maarit Leskelä-Kärki ja Tuohela, Kirsi. ”Ajatuksia historiasta sukupuolentutkimuksen kentällä.” *Naistutkimus* no. 1 (2011): 44–49.
- Ahmed, Sara. *On Being Included: Racism and Diversity in Institutional Life*. Durham NC: Duke University Press, 2012.
- Ahmed, Sara. ”Affective Economies.” *Social Text* 22, no. 2 (2004): 117–139.

- Bergman, Solveig. *The Politics of Feminism: Autonomous Feminist Movements in Finland and West Germany from the 1960s to the 1980s*. Åbo: Åbo Akademi University Press, 2002.
- Bess, Michael D. "E. P. Thompson: The Historian as Activist." *The American Historical Review* 98, no. 1 (1993): 18–38.
- Chamberlain, Prudence. *The Feminist Fourth Wave: Affective Temporality*. Cham: Palgrave Macmillan, 2017.
- Davis, Belinda. "The Personal is Political: Gender, Politics, and Political Activism in Modern German History." Teoksessa *Gendering Modern German History: Rewriting Historiography*, toimittaneet Karen Hagemann ja Jean H. Quataert, 107–127. New York & Oxford: Berghahn Books, 2007.
- Dow, Bonnie J. "Feminism, Miss America, and Media Mythology." *Rhetoric & Public Affairs* 6, no. 1 (2003): 127–149.
- Downs, Jim, ja Jennifer Manion. *Taking Back the Academy!: History of Activism, History as Activism*. New York: Routledge, 2004.
- Eyerman, Ron. "How social movements move: Emotions and social movements." Teoksessa *Emotions and Social Movements*, toimittaneet Helena Flam ja Debra King, 41–56. London & New York: Routledge, 2005.
- Feministinen aikamatka: Tasa-arvoasiain neuvottelukunnan tutkimusjaosto 1981–2006*. Tanen julkaisuja 9. Helsinki: Tasa-arvoasiain neuvottelukunta, 2006.
- Geerlings, Lonneke. "Bra burners': De korset-verbranding van Dolle Mina in trans-Atlantisch perspectief." *Leidschrift* 30, no. 2 (2015): 57–78.
- Hemmings, Clare. *Why Stories Matter: The Political Grammar of Feminist Theory*. Durham, NC: Duke University Press, 2011.
- Hesford, Victoria. *Feeling Women's Liberation*. Durham NC: Duke University Press, 2013.
- Hewitt, Nancy A. "Feminist Frequencies: Regenerating the Wave Metaphor." *Feminist Studies* 38, no. 3 (2012): 658–680.
- Jallinoja, Riitta. *Suomalaisen naisliikkeen taistelukaudet: Naisasialiike naisten elämäntilanteen muutoksen ja yhteiskunnallis-aatteellisen murroksen heijastajana*. Juva: WSOY, 1983.
- Jasper, James M. "Emotions and Social Movements: Twenty Years of Theory and Research." *The Annual Review of Sociology* 37 (2011): 285–303.
- Korppi-Tommola, Aura. "Kvinnans ställning i Finland under autonomins tiden." *Historisk Tidskrift för Finland* 68 (1983): 346–348.
- Kurvinen, Heidi. "Yhteiskunnallinen muutos ja suomalaistoimittajien ärtymys: Kuinka feminismistä tuli 1970-luvun lopun suomalaislehdissä vaikea sana." Teoksessa *Vihapuheen, viholliskuvien ja disinformaation historiaa: Vallan ja vastarinnan väliä*, toimittanut Marja Vuorinen, 233–258. Turku: Turun historiallinen yhdistys, 2021.
- Kurvinen, Heidi. *Feminism in the Finnish Print Media, 1968–1985*. Kirjan käsikirjoitus.
- Kurvinen, Heidi, ja Riitta Matilainen. "Nais- ja sukupuolihistoria kotimaisten yliopistojen opetuksessa 1980-luvulta nykypäivään." *Historiallinen Aikakauskirja* 1 (2021): 77–91, <https://journal.fi/haik/article/view/140780>
- Lempiäinen, Kirsti, ja Liisa Rantalaiho. *Naistutkimuksen alkuja: Muistikuvia akateemiselta kentältä*. Tampere: Vastapaino, 2023.

- Markkola, Pirjo. "Huslig ekonomi och kön i Finland på 1900-talet: En del av Finlands kvinnohistoria." *Historisk Tidskrift för Finland* 76 (1991): 429–431.
- Offen, Karen, Ruth Roach Pierson & Jane Rendall. "Introduction." Teoksessa *Writing Women's History: International Perspectives*, toimittaneet Karen Offen, Ruth Roach Pierson ja Jane Rendall, xix–xl. The Macmillan Press, 1991.
- Pain, Rachel, "Social geography: on action-orientated research." *Progress in Human Geography* 27, no. 5 (2003): 649–657.
- Rhodes, Carl, Christopher Wright & Alison Pullen. "Changing the World? The Politics of Activism and Impact in the Neoliberal University." *Organization* 25, no. 1 (2018): 139–147.
- Saarinen, Aino. "Naistutkimus – paradigmahaaste?" *Tiedotustutkimus* 9, no. 3 (1986): 11–25.
- Saarinen, Aino. *Vapautta naisille: Puheenvuoroja naisten historiasta, naisliikkeistä ja teoriasta*. Tutkijaliiton julkaisusarja 35. Oulu: Oulun yliopiston historian laitos, 1985.
- Setälä, Päivi. "Amerikkalainen naishistoriantutkimus mallina meille." *Historiallinen Aikakauskirja* 84, no. 2 (1986): 109–112.
- Setälä, Päivi. "Moni/nainen historiaan. Naishistorian sanoma." Teoksessa *Akanvirtaan*, toimittaneet Päivi Setälä ja Hannele Kurki, 139–157. Helsinki: Yliopistopaino, 1988.
- Sayer, Karen. *Modern Women's History: A Historiography*. Proceedings of History Week, 2003.
- Suoranta, Juha, ja Sanna Ryyänen. *Taisteleva tutkimus*. Helsinki: Into, 2014.
- Taavetti, Riikka. "Kohti sosialistista feminismiä: Marxist-Feministerna-ryhmä 1974–1978." *Naistutkimus* 25, no. 3 (2012): 30–42.
- Wahl-Jorgensen, Karin. "Toward a Typology of Mediated Anger: Routine Coverage of Protest and Political Emotion." *International Journal of Communication* no. 12 (2018): 2071–2087.
- Wolff, Kristina. "Cultural Feminism." Teoksessa *The Blackwell Encyclopedia of Sociology*, toimittanut George Titzer, 1–5. Blackwell, 2007.
- Yoken, Hannah. "Transnational Transfers and Mainstream Mappings: Women's Liberation Calendars of the 1970s and 1980s." Teoksessa *Translating Feminism*, toimittaneet Maud Bracke et al., 117–146. Cham: Palgrave, 2021, https://doi.org/10.1007/978-3-030-79245-9_5.

Markku Hokkanen

Imperiumin kiistelty kotiinpaluu 2020-luvun alun Britanniassa

---

Imperiumin, siirtomaavallan ja orjuuden muistaminen ja historia ovat olleet kiisteltyjä ja latautuneita teemoja Britanniassa, erityisesti viimeisen vuosikymmenen aikana. Patsaat, museot ja muut kulttuuri-instituutiot, sekä akateemiset ja populaarimmat esitykset imperiumin historiasta, perinnöistä ja vaikutuksista ovat olleet kiihkeidenkin väittelyjen aiheina. Julkinen keskustelu heijastelee osaltaan sitä, että jo pitkään tutkijapiireissä käsitellyt teemat ovat nousseet suuremman yleisön tietoisuuteen. Samaan aikaan akateemiseen tutkimukseen ja imperiumin käsittelyyn julkisessa keskustelussa kohdistuu myös huomattavia poliittisia ja yhteiskunnallisia paineita. Tässä esseessä tarkastelen näitä kehityskulkuja, kiistoja ja puheenvuoroja kirjallisuudessa ja mediassa. Samalla luon katsauksen eräisiin merkittäviin britti-imperiumin historiaa ja muistamista käsitelleisiin tutkimuksiin ja populaarimpiin esityksiin viimeisen kahden vuosikymmenen ajalta.

Trafalgarin aukiolle Lontoossa kohosi syksyllä 2022 taideteos, joka muistuttaa uudella tavalla brittiläisen imperiumin historiasta. Malawilaissyntyisen taiteilijaprofessori Samson Kambalun tekemä, kriitikkojen arvostama *Antelope*-patsas esittää imperiumia vastaan nousutta, 1915 teloitettua pastori John Chilembwea ja hänen brittiläistä lähetyssaarnaajastäväänsä John Chorleyta. Chilembwe on kuvattu ”elämää suurempana”, Chorley puolestaan reaalisessa koossa. Nämä kaksi hattupäistä hahmoa luovat aukiolle melkein lännenelokuvamaisen ”showdown”-tunnelman,¹ hiljaisen hetken kaupungin sydämessä ennen dramaattista yhteenottoa.

Kaksi vuotta aikaisemmin, kesällä 2020, patsaita kaatui näyttävästi etenkin Yhdysvalloissa, mutta myös Bristolissa. Tässä entisessä brittiläisen orjakaupan keskuskaupungissa kaadettiin mereen orjakaupalla 1600-luvun lopulla rikastuneen Edward Colstonin myöhäisviktoriaaninen patsas osana Black Lives Matter -liikkeen protestiaaltoa rasismia, kolonialismia ja orjuutta

vastaan. Tapaus toi osaltaan sekä orjakaupan että imperiumin muistamisen laajempaan tietoisuuteen Britanniassa.²

Chilembwen symbolinen nosto ja Colstonin kaataminen eivät kuitenkaan kerro yksinkertaista tarinaa imperiumin historiakulttuurin suoraviivaisesta ”dekolonisaatiosta” Yhdistyneessä Kuningaskunnassa. Pitkäaikaisesta kampanjoinnista huolimatta esimerkiksi Cecil Rhodesin kuva koristaa edelleen erään arvostetun Oxfordin collegen julkisivua. Konservatiivihallitus on ajanut 2020-luvulla lainsäädäntöä, joka on kriminalisoinut patsaiden kaatamisen ja rajoittanut oikeutta mielenosoituksiin. Imperiumin muistamisesta ja historiapolitiikasta laajemmin on tullut latautuneita aiheita julkisessa keskustelussa, museoissa ja vaikkapa historiallisissa kartanoissa.³ Perinteisestä brittimediasta esimerkiksi *Daily Telegraph* ja etenkin *Daily Mail* ovat edustaneet ajoittain hyvinkin aggressiivista ”vastaiskua” oikeistokonservatiiviselta puolelta ”wokena” tuomittuja tutkijoita ja kirjoittajia vastaan. Liberaalivasemistolainen *Guardian* on puolestaan julkaissut runsaasti kriittisiä kirjoituksia imperiumin, siirtomaavallan ja orjuuden historioista.⁴

Myös entisistä siirtomaista Britanniaan suuntautuneen siirtolaisuuden historia liittyy kiinteästi nykyhetken politiikkaan ja imperiumin perintöön. Siinä missä siirtolaistaustaisten poliitikkojen nousua Britannian johtopaikoille on etenkin konservatiivipuolueessa pidetty yleisesti edistyksellisenä, Windrush-skandaali, jossa karibialaistaustaisia, Britanniassa vuosikymmeniä eläneitä ihmisiä ”palautettiin” väkisin ja lainvastaisesti Karibialle, osoitti kriitikkojen mielestä sekä valtiovallan rakenteellista rasismia että historiallista sokeutta. Eräät uusista imperiumia käsittelevistä teoksista nostavatkin maahanmuuton historian kontekstit keskiöön.⁵

Imperiumin historian tutkijoillekin viimeaikaiset käänteet kiistoissa ja keskusteluissa menneisyydestä, historiasta ja muistamisesta brexitin jälkeisessä Britanniassa ovat olleet intensiteetiltään ja nopeudeltaan yllättäviä. Julkinen keskustelu heijastelee osaltaan sitä, että jo pitkään tutkijapiireissä käsitellyt kysymykset ja teemat ovat nousseet suuremman yleisön tietoisuuteen, mikä on ilahduttanut monia. Samaan aikaan akateemiseen tutkimukseen ja imperiumin historian julkiseen käsittelyyn kohdistuu kuitenkin painetta ja kritiikkiä kahdelta suunnalta.

Yhtäältä etenkin konservatiivinen media, poliitikot ja julkiset keskustelijat vaativat yliopistoja, tutkijoita, museoita ja muita kulttuuri-instituutioita esittämään positiivisempaa kuvaa Britannian historiasta. Samalla halutaan karsia usein vasemmistolaisena ja politisoituna ”wokeismina” tuomittua

tutkimusta ja populaariesityksiä, joissa painotetaan imperiumin, kolonialismin ja orjuuden aiheuttamia kärsimyksiä, vaurioita ja niiden jälkiseurauksia.⁶ Vielä 2010-luvun alussa britti-imperiumin eturivin historioitsija John Darwin saattoi todeta, että imperiumin kritisointi ei itse asiassa, toisin kuin monet esittävät, vaadi tutkijoilta erityistä rohkeutta.⁷ 2020-luvulla, sosiaalisen median ja ”kulttuurisotien” aikakaudella, osa imperiumin ja orjuuden historian tutkijoista on joutunut ilmeisen paineen alaisiksi paitsi ulkoisesti myös yliopistojensa sisällä.⁸ Toisaalta etenkin nuorempi tutkija-, opiskelija- ja aktivistipolvi vaatii aiempaa voimakkaammin myös yliopisto-opetuksen ja tutkimuksen ”dekolonisaatiota” eri tasoilla.

Tässä artikkelissa tarkastelen yllä mainittuja kehityskulkuja, kiistoja ja puheenvuoroja sekä imperiumin tutkijoiden että yleistajuisten kirjoittajien keskuudessa. Samalla luon katsauksen muutamiin viime vuosikymmenen merkittäviin britti-imperiumin historiaa ja muistamista käsitelleisiin tutkimuksiin ja populaareihin esityksiin. Pohdin myös ammatti- ja populaarihistorioitsijoiden julkisessa keskustelussa imperiumille antamaa roolia suhteessa Britannian laajempaan historiaan.

Imperiumi julkisessa keskustelussa

Brittiläiselle historia- ja julkaisukulttuurille on tyypillistä, että historiallista kirjallisuutta julkaisevat monet muutkin kuin ammattihistorioitsijat: vapaat kirjoittajat, journalistit ja poliitikot. Monet imperiumia viime vuosina kokonaisuvaltaisella otteella käsitelleistä akateemisista kirjoittajista työskentelevät muissa kuin historyyksiköissä, etenkin englannissa (oppiaine kattaa perinteisesti kielen ja kirjallisuudentutkimuksen lisäksi historiaa ja kulttuurintutkimusta), aluetutkimuksessa (esimerkiksi Afrikan, Aasian ja Karibian aluetutkimusyksiköt) ja yhteiskuntatieteissä.

Tarkastellessani epätieteellisellä otannalla Waterstones- ja Blackwells-kirjakauppojen tarjontaa keväällä 2023 totesin, että suurin osa uudemmista imperiumin historiaa käsittelevistä teoksista oli populaareja tai populaarin ja akateemisen rajalla liikkuvia, aikaisempaa tutkimusta syntetisoivia esityksiä. Pitkän linjan imperiumin historian asiantuntijoina uran tehneiden John Darwinin ja John M. Mackenzien teokset olivat poikkeus, mutta nekin olivat tietynlaisia synteesejä vuosikymmenten mittaisen työn pohjalta.⁹

Viime vuosien julkiset puheenvuorot imperiumista liittyvät läheisesti keskusteluihin orjuudesta, rasismista ja koloniaalisesta väkivallasta, jotka puolestaan yhdistyvät ylirajaiseen, kansalliseen ja paikalliseen yhteiskunnalliseen ja poliittiseen liikehdintään. Black Lives Matter -liike on yksi merkittävä esimerkki viimeksi mainitusta.¹⁰ Etelä-Afrikassa 2015 toiminut Rhodes Must Fall -liike, joka sai aikaan Rhodesin patsaan poistamisen Kapkaupungin yliopistolta, heijastui nopeasti Britanniaan akateemisten verkostojen kautta. Kapkaupungissa liike vaati muun muassa lukukausimaksujen alentamista, ei-valkoisen henkilökunnan lisäämistä ja eurooppalaisten tekstien aseman vähentämistä opetusohjelmassa ja sai osan vaatimuksistaan toteutettua.¹¹

Rhodesin perintö on elänyt etenkin Oxfordissa muun muassa huomattavien säätiövarojen ansiosta. Rhodes Trust -säätiö, joka rahoitti vuodesta 1902 alkaen lähinnä brittiläisen imperiumin maista Oxfordiin tulevia stipendiaatteja, muutti 2000-luvun alussa stipendinsä nimen Rhodes Mandela Fellowshipiksi. Rhodesin nimen yhdistäminen Nelson Mandelaan heijastelee muuttuneita poliittisia olosuhteita englanninkielisessä maailmassa. Myös Oxfordin yliopiston Rhodes House -kirjaston, joka on ollut eräs imperiumin ja etenkin Afrikan siirtomaahistorian tutkijoiden tärkeimmistä kokoelmista, nimeä on hieman muutettu: se on nykyisin *Bodleian Library of Commonwealth and African Studies at Rhodes House*. Rhodes on siirtynyt kirjaston nimessä alusta loppuun, mitä voidaan pitää pienenä arvonalennuksena.

Oxfordin yliopiston teologian emeritusprofessori Nigel Biggarin toukokuussa 2023 ilmestynyt teos *Colonialism: A Moral Reckoning*, jossa Biggar pyrkii britti-imperiumin moraaliseen arviontiin kristillisen etiikan näkökulmasta, on herättänyt kiihkeää keskustelua. Historioitsija Alan Lester on tuoreessa kritiikissään esittänyt, että Biggarin teos olisi akateemiseksi tutkimukseksi naamioitu poliittinen esitys, joka ei kestä historiatieteellistä tarkastelua, ja jossa imperiumi esitetään systemaattisesti positiivisessa valossa, väkivaltaa ja rasismia vähätellen.¹² Parhailaan käynnissä oleva keskustelu Biggarin teoksesta jää pääosin tämän esseen ulkopuolelle. Todettakoon kuitenkin, että Biggar kuuluu niihin imperiumia laajasti käsitteleviin kirjoittajiin, joiden aiempi tausta ei ole ammattimaisessa historiantutkimuksessa.

Imperiumi on noussut brittiläisessä julkisessa keskustelussa ja populaarikulttuurissa pinnalle ajoittain, vajotakseen sitten jälleen unohduksiin. Televisiossa ”imperiumi-buumeja” koettiin esimerkiksi 1980-luvun alussa, kun E. M. Forsterin kirjoihin perustuvat tv-sarjat *Matkasta Intiaan* ja *Jewel of the Crown* keräsivät suuria yleisöjä, ja 2000-luvun alussa, kun historioitsija Niall

Fergusonin *Empire*-sarja esitettiin Channel 4 -kanavalla. Fergusonin saman-nimisestä teoksesta tuli myyntimenestys, joka herätti sekä akateemista että laajempaa keskustelua Atlantin molemmin puolin, Irakin sodan ja Yhdysvaltain valtopolitiikan kontekstissa. Kuten Jon Wilson sarjasta kirjoittamassaan arvioissa totesi, televisiossa käsiteltiin brittejä merentakaisissa maailmoissa pikemminkin kuin brittiläistä imperiumia. Imperiumin monisyiset vuorovai-kutussuhteet, alueelliset variaatiot ja moninaiset kolonisoidut toimijat jäivät taustalle, marginaaliin ja statisteiksi kertomuksissa briteistä, brittiläisyydestä ja siitä, kuinka britit muokkasivat modernia maailmaa.¹³

Imperiumista ei ole viime vuosina nähty televisiossa kokonaisuutena Fergusonin tapaan, mutta keskustelijat edustavat nykyisin moninaisempaa Britanniaa ja ovat moninaisia imperiumin perillisiä. Televisiohistorioitsijana tunnetuksi tullut Manchesterin yliopiston *julkisen historian* (public history) professori David Olusoga on käsitellyt orjuuden tematiikkaa ja mustien brittien historioita. Pitkän YK-uran tehnyt intialainen poliitikko ja kirjailija Shashi Tharoor tuli tunnetuksi, kun hän argumentoi vuonna 2015 Oxford Unionissa, että Britannian tulisi maksaa korvauksia entisille siirtomailleen. Postkoloniaalisen kirjallisuuden tutkija Priyamvada Gopalin teos *Insurgent Empire* (2019) nosti keskiöön imperiumin aikalaiskriitikot, vastustajat ja kapinalliset sekä siirtomaissa että emämaassa.¹⁴ Myös orjuuden historia on saanut 2010- ja 2020-luvuilla kasvavaa huomiota, samoin kuin orjuuden ja imperiumin yhteydet.

Menneisyyttä käsitellään ja historiaa tuotetaan akateemisen historian lisäksi julkisessa historiassa ja laajemmassa *historiakulttuurissa*. Historiakulttuuriin kuuluvat esimerkiksi koulujen historianopetus, muistitieto (*oral history*), populaari historia, elämäkerrat, erilaiset historiikit, museot, patsaat ja muistomerkit, dokumenttiohjelmat, elokuvat ja pelit. Historiakulttuuriin kuuluvat myös lukemattomat yksityiset muistelmat ja tarinat, joita ihmiset kertovat toisilleen tai kirjoittavat ylös. Uusimmassa imperiumikirjallisuudessa tekijät tuovatkin usein perheidensä tarinat osaksi suurempia kertomuksia.

Punjabilaisille maahanmuuttajille Englannissa syntyneen kirjailija Sathnam Sangheran teos *Empireland: How Imperialism Has Shaped Modern Britain* nimettiin *Sunday Timesin* bestselleriksi pari vuotta sitten. Sanghera korostaa, että hänen teoksensa ei ole historiantutkimusta, vaan puheenvuoro siitä, miten imperiumin historia on muokannut nyky-Britanniaa.¹⁵ Sekä Sanghera että myöhemmin käsiteltävä Kojo Koram liittävät omat henkilöhistoriansa entisistä siirtomaista Britanniaan muuttaneiden vanhempien

lapsina olennaisiksi osiksi kirjojaan – ne ovat siis myös henkilökohtaista, perheiden ja sukujen historiaa ja muistamista.

Siirtomaa-ajasta ja imperiumin vaikutuksista kirjoittavat nyt yhä enemmän tutkijat, poliitikot, journalistit ja intellektuellit, joilla on sukujuuria esimerkiksi Intiassa, Pakistanissa, Nigeriassa, Ghanassa tai Jamaikalla. Osa imperiumia uusista kulmista tarkastelleista kirjoittajista tulee poliittisen kentän oikealta laidalta. Lyhyen uran valtionvarainministerinäkin tehnyt konservatiivipoliitikko, Cambridgessa taloushistoriasta väitellyt Kwasi Kwarteng julkaisi vuonna 2011 teoksen *Ghosts of Empire: Britain's Legacy in the Modern World*, jossa hän kritisoi Niall Fergusonin positiivista yleiskuvaa imperiumista. Kuten Amelia Gentleman totesi *Guardianin* sivuilla, tässä suhteessa Kwarteng oli kaukana siitä konservatiivipuolueen siivestä, jolle imperiumi on yhä lähinnä ylpeyden aihe ja jota esimerkiksi entinen pääministeri Boris Johnson edustaa.¹⁶

Samanaikaisesti kun aasialais- ja afrikkalaistaustaisten opiskelijoiden osuus Britannian globalisoituneissa yliopistoissa on kasvanut, keskustelut akateemisen opetuksen ja tutkimuksen ”dekolonisaatiosta” ovat vahvistuneet. Historia ei ole kenties yhtä perustavanlaatuisen kritiikin kohteena kuin eräät aluetieteet, mutta myös historiatieteen painotuksia ja sokeita pisteitä arvioidaan kriittisesti 2020-luvulla dekolonisaation viitekehyksessä.¹⁷ Esimerkiksi vuonna 2018 julkaistun Royal Historical Societyn raportin mukaan vain 0,5 % brittiyliopistojen historian alan tutkijoista ja opettajista oli identiteetiltään mustia.¹⁸ Historiantutkimusta ja -opetusta koskee myös se yleisempi haaste, jonka esimerkiksi Rhodes Must Fall -liike on esittänyt, eli että kolonialismin ja imperialismin rooli, vaikutukset ja elementit akateemisessa ja tieteellisessä tiedontuotannossa pitäisi tunnistaa ja niitä pitäisi käsitellä.¹⁹ Pakkomuuttoa itäisessä Afrikassa tutkineen Saima Nasarin tuoreessa puheenvuorossa dekolonisaation merkityksestä historiantutkimukselle korostuvat historiallisen tiedontuotannon suhde valtaan, erilaisten tieto-oppien pohtiminen sekä globaalin pohjoisen ja etelän tutkijoiden välinen epätasa-arvo, joka vaatii uudenlaista yhteistyötä, keskustelua ja toimintaa.²⁰

Imperiumin historiografia ja dekolonisaation haaste

”Vanha” britti-imperiumin historian tutkimus (*imperial history*) valmensi tulevia siirtomaavirkamiehiä, poliitikkoja ja tutkijoita. Se oli osa imperiumia ja

alkoi menettää merkitystään poliittisen dekolonisaation vuosikymmeninä 1950–1960-luvuilla. Samalla kun Britannian historia keskittyi yhä enemmän saarivaltion rajojen sisäpuolelle, perustettiin uusia aluetieteiden yksiköitä, joissa tutkittiin ja opetettiin muun muassa Afrikan, Etelä-Aasian ja Karibian historioita. Toisaalta toisen maailmansodan jälkeen brittihistorioitsijat alkoivat tutkia muun maailman historiaa laajemmin, suunnaten katseensa myös manner-Eurooppaan.²¹ Rakenteelliset ja poliittiset muutokset jakoivat historiakenttää Britanniassa 1960- ja 1970-luvulla: karkeasti yleistäen aluetieteiden historioitsijat olivat poliittisesti enemmän vasemmalla kuin perinteisten historian laitosten tutkijat. Mutta esimerkiksi uuden sosiaal historian, naisten historian ja vähemmistöjen historian suuntaukset vaikuttivat saarivaltakunnassa laaja-alaisesti historian ja lähitieteiden aloilla 1980-luvulle tultaessa. Imperiumin historia oli 1970- ja 1980-luvulla toisaalta aluehistorioiden, toisaalta Britannian historian katveessa. Myös erikoistuneet professuurien ja tutkimuskeskusten nimet kuvasivat enemmän brittiläisen kansainyhteisön (*commonwealth*) historiaa kuin vanhaa imperiumia.

Niin kutsuttu uusi imperiumin historia (*new imperial history*) alkoi voimistua 1990-luvun alkuun mennessä. Eräs keskeinen hahmo oli Lancasterin yliopiston professori John M. Mackenzie, jonka varhaiset tutkimukset keskittyivät imperiumin propagandaan ja populaarikulttuuriin. Mackenzien teesinä oli, että imperiumin merkitys ja vaikutukset Britanniassa olivat paljon laaja-alaisemmat kuin aiemmin oli tunnustettu. Sosiaali- ja kulttuurihistorialliset suuntaukset ilmenivät muun muassa imperiumin urheilukulttuurin tutkimuksessa. Kielellinen ja etenkin kulttuurinen käänne näkyivät 1990-luvulla ja 2000-luvulla muiden muassa Catherine Hallin, Antoinette Burtonin ja Tony Ballantynen tutkimuksissa.²²

Toisaalta esimerkiksi perinteiset poliittisen historian tutkimussuuntaukset jatkuivat etenkin Oxfordissa, ja imperiumin purkautuminen nousi esimerkiksi John Darwinin työn myötä uudelleentarkasteluun, kun keskeiset 1950- ja 1960-lukujen arkistoaineistot avautuivat 1980- ja 1990-luvuilla.²³ Vuosituhannen vaihteessa ilmestynyt kirjasarja *The Oxford History of the British Empire* lisäosineen oli imperiumin uuden historian suurprojekti. Sen kirjoittajakunta ainakin 1900-lukuun keskittyvän teoksen osalta painottui yhä Oxbridgeen. Miehiä oli enemmän kuin naisia, ja kirjoittajat olivat pääosin valkoisia globaalin pohjoisen edustajia eliittyliopistoista.²⁴ Alkuperäislähteiden osalta huomionarvoista on, että ”The British Documents on the End of Empire Project” on tuonut vapaasti saataville laajan kokoelman aineistoa

imperiumin monitasoisesta päätöksenteosta.²⁵ Brittihallinnon imperiumin loppuvaiheessa harjoittama väkivalta, ja arkistojen hävittäminen ja kätkeminen nousivat julkisuuteen 2010-luvulle tultaessa. Tuolloin myös salattu- ja aineistoja löydettiin osana Kenian ”Mau-Mau”-kapinan tukahduttamiseen liittyneitä julmuuksia selvittävää oikeusjuttua. Amerikkalaisen historioitsijan Caroline Elkinsin teokset, jotka liittyivät tähän oikeusprosessiin (jossa viidelle brittien käsissä kärsineelle kenialaiselle myönnettiin korvauksia), ovat nostaneet imperiumin väkivallan tarkastelun keskiöön.²⁶

Imperiumeja ja dekolonisaatioita tutkinut Stuart Ward muistuttaa tuoreessa puheenvuorossaan, että dekolonisaation ja postkolonialismin käsitteistöt olivat 1990-luvun tutkijapiireissä pitkälti erillään toisistaan. Dekolonisaatio oli tuolloin pääasiassa imperiumin purkautumista tutkivien historioitsijoiden käyttämä käsite, jolla tarkoitettiin tutkimuskohteena olevaa aikaa ja ilmiökenttää, ilman nykyajan poliittista ulottuvuutta. Kirjallisuuden- ja kulttuurintutkijat, joilla oli kriittinen ja poliittisempi ote imperiumin teemoihin, eivät yleensä puhuneet dekolonisaatiosta vaan sovelsivat postkoloniaalista teoriaa, joka puolestaan kytkeytyi postmodernismiin ja poststrukturalismiin. ”Uuden imperiaalisen historian” tutkijat alkoivat yhdistellä näitä muuten erillisiä näkökulmia, ja esimerkiksi kenialaisen kirjailijan ja kirjallisuudentutkijan Ngugi wa Thiongon vaatimus ”mielen dekolonisaatiosta” muistutti nykykeskustelun äänenpainoja. Ward toteaa, että 2003 ilmestyneessä *Twentieth Century British History* -lehden (TCBH) teemanumerossa dekolonisaatiosta ja postkoloniaalisesta puhuttiin kiinnostavasti lähes synonyymeinä. Viimeisen kahdenkymmenen vuoden aikana dekolonisaation käsitteen käyttö on kuitenkin laajentunut huomattavasti. Se on osittain syrjäyttänyt aiemmat postkoloniaalisen ja *subalternityn* käsitteet ja muuttunut protesteissa ja uudessa mediassa käyttökelpoiseksi iskusanaksi. Asioita voidaan nykyisin vaatia ”dekolonisoitavaksi” suoruudella, johon aiempi postkoloniaalinen käsitteistö ei taipunut.²⁷ Toisaalta dekolonisaatiota voidaan ajatella historiallisesti eriaikaisena, monipaikkaisena ja moniulotteisena ilmiönä. Ensimmäiset siirtomaat itsenäistyivät jo 1700-luvulla, ja toisista näkökulmista imperiumi tai kolonialismi eivät päättäneet siirtomaiden muodolliseen itsenäistymiseen 1900-luvun jälkipuolella vaan jatkuivat esimerkiksi taloudellisina, kulttuurisina ja tiedollisina valtasuhteina.²⁸

Keskustelut dekolonisaatiosta ovat osaltaan liudentaneet historian ja nykyhetken välistä rajaa ja tehneet imperiumin historiasta eksplisiittisemmin poliittista ja moraalista. Käsitteellinen muutos on hämmäntävä niille tutki-

joille, joille dekolonisaatio on ollut nimenomaan menneisyyden ilmiö ja tutkimuskohde. Kuten Saul Dubow on todennut, koloniaalisuuden ja dekoloniaalisuuden määritelmien laventuessa on yhä vaikeampaa saada niistä otetta ajallisesti ja paikallisesti rajattuina tutkimuskohteina.²⁹ Siinä missä kaksikymmentä vuotta sitten *TCBH*:n teemanumeron kirjoittajille dekolonisaatio oli ennen muuta historiallinen ilmiö, nyt dekolonisaation historioitsijoiden on Erik Linstrumin mukaan kamppailtava populaarimman suuntauksen kanssa, jolle dekolonisaatio on ennen muuta nykyhetkeä koskeva moraalinen vaatimus.³⁰ Taloushistorioitsija Vanessa Ogle on puolestaan korostanut kolonialismin ja imperiumien vaikutusten, seurausten ja rakenteiden arvioimisen tärkeyttä. Perinteinen kysymys siitä, ketkä hyötyivät imperiumista taloudellisesti, on yhä keskeinen, ja nyt voidaan kysyä myös, ketkä hyötyivät taloudellisesti imperiumin purkautuessa. Imperiumin merkitys teolliselle vallankumoukselle on yhä olennainen ja kiistelty kysymys, samoin orjuuden, siirtomaavallan ja kapitalismin yhteydet ja vaikutussuhteet. Näissä kysymyksissä keskustelua käydään yhä vilkkaasti Atlantin molemmin puolin.³¹

Orjuuden ja imperiumin perinnöt

Guardian käsitteli laajassa juttusarjassa vuonna 2023 orjuuden perintöä Manchesterissa ja myös lehden omia historiallisia siteitä orjatalouteen. Vaikka lehden historiallinen kotikaupunki ei ollutkaan samalla tavalla orjakaupan keskus kuin Liverpool, Bristol tai Lontoo, sen tekstiiliteollisuuteen perustuva kasvu rakentui orjatyövoimalla poimitun puuvillan varaan. *Guardianin* perustajista osa oli vaurastunut sijoittamalla orjatalouteen, ja muuten esimerkiksi työläisten oikeuksien ja demokraattisten reformien kannattamisella profiloitunut lehti vastusti Lincolnin ohjelmaa orjien vapauttamiseksi Yhdysvalloissa – josta suuri osa Manchesterin puuvillasta tuli 1860-luvulla.

Historiantutkijoille brittiläiset kytkökset orjakauppaan ja laajemmin orjatalouteen 1500-luvulta 1800-luvulle ovat olleet rikas tutkimuskenttä. Britannian valtio maksoi orjanomistajille korvauksia 1840-luvulta 2000-luvulle asti, ja nämä korvaukset jättivät jälkeensä mittavan arkistoaineiston, jonka avulla on voitu jäljittää monien yritysten, yliopistojen, organisaatioiden, perheiden ja yksilöiden yhteyksiä orjatalouteen.³² University College Londonissa toimii nykyisin Centre for the Legacies of British Slavery -tutkimuskeskus, joka sai alkunsa Catherine Hallin 2009–2015 johtamista tutkimusprojekteista.³³

Myös useissa brittiyliopistoissa, ensimmäisenä Glasgow'ssa, on ryhdytty viime vuosina selvittämään oppilaitosten yhteyksiä orjatalouteen. Glasgow'n yliopisto on ollut edelläkävijä myös restorative justice -ohjelmissa, sitoutuen tukemaan 20 miljoonalla punnalla yhteistä tutkimuskeskusta jamaikalaisen University of West Indies -yliopiston kanssa.³⁴ Viime vuosina eräät orjuudesta hyötynneiden sukujen jälkeläiset ovat esittäneet anteeksipyyntöjä ja sitoutuneet rahallisiin korvauksiin orjien jälkeläisille ja orjuudesta kärsineille yhteisöille. Asia on kuitenkin myös kiistanalainen: eräs entinen konservatiivipoliitikko ja orjuudesta hyötynneen Liverpoolin pormestarin jälkeläinen uhkasi *Guardianin* mukaan hiljattain Cambridgen yliopistoa oikeusjutulla, koska hänen nimensä paljastettiin historiantutkimuksessa.³⁵

Imperiumin muistamisen ja perintöjen haaste Bill Schwartzin ja Kojo Koramin teoksissa

Menneisyyden ja historian muistaminen tapahtuu monilla tasoilla; muistaminen on toimintaa. Se voi olla kollektiivista valtiollista, alueellista tai paikallista toimintaa, tai yksilöllistä. Se voi olla myös ylirajaista. Kun eurooppalaiset siirtomaaimperiumit hajosivat poliittisina yhteisinä nopeasti 1960-luvulle tultaessa, samalla purkautuivat tai heikkenivät niiden ylirajaiset muistamisen rakenteet, kuten imperiumin historia yliopistoissa. Jäljelle jäivät esimerkiksi brittiläiseen imperiumiin kuuluneiden kymmenien itsenäisten valtioiden kansalliset muistamisen kehikot, jotka olivat useissa maissa aivan uusia, sekä monia pienemmän mittakaavan muistamisen rakenteita esimerkiksi armeijan joukko-osastoissa, kirkoissa, kaupungeissa, paikallisyhteisöissä, yrityksissä, suvuissa ja perheissä.

Muisti, yksilöllinen ja kollektiivinen, on hankalasti määriteltävissä. Siitä tutkijat ovat kuitenkin pitkälti yhtä mieltä, että muisti on epäluotettava mutta keskeinen silta menneisyyden ja nykyisyyden välissä. Muistamisella ja unohtamisella voi olla paitsi poliittisia myös psykologisia ulottuvuuksia ja motiiveja; esimerkiksi traumaattisia ilmiöitä on usein haasteellista tutkia muistin avulla. Trauma voi pyyhkiä asioita muistista tai antaa niille uuden muodon ja uusia sisältöjä. Muistamisen konteksti on myös huomioitava. Sitä, mitä voidaan julkisesti tai yksityisesti muistella eri tilanteissa, määrittävät aina laajemmat poliittiset, yhteiskunnalliset ja kulttuuriset tekijät. Sillä, miten joku asia muistetaan tai unohdetaan, voi olla merkittäviä seuraamuksia.

Rikoksen muistamisesta voi joutua edesvastuuseen, velan muistaminen voi johtaa maksuvelvoitteeseen, anteeksipyyntöön tai anteeksiantoon. Muistot voivat synnyttää häpeää, ylpeyttä ja monenlaisia muita tunteita. Myös *unoh-tamisen* arvioiminen on hankalaa: se voi olla teeskenneltyä, tahallista, aitoa tai näiden jonkinlainen yhdistelmä.³⁶

Kirjallisuudentutkija ja historioitsija Bill Schwartz julkaisi vuonna 2011 teoksen *The White Man's World*. Siinä Schwartz selvittää, kuinka britti-imperiumissa rakentui 1800-luvulla tietynlainen idea ja kuva ”valkoisesta miehestä” ja valkoisuudesta imperiumissa monella tasolla: ideologisesti, kulttuurisesti ja poliittisesti. Schwartz tutkii, kuinka tämä valkoisen miehen raken-nelma tietyllä tavalla romahti imperiumin mukana toisen maailmansodan jälkeen. Kirjan viimeinen luku onkin ”Ian Smith: the last white man?”. Ian Smith johti valkoisen vallan Rhodesiaa 1960- ja 1970-luvulla ja menetti vallan Robert Mugaben johtamille nationalisteille Zimbabwen itsenäistyessä 1980. Smithin ja valkoisten rhodesialaisten tappio oli tuolloin poliittisesti selvä.³⁷

Schwartz esittää, että samaan aikaan kuin valkoinen mies näytti katoavan entisissä siirtomaissa, muisto valkoisesta miehestä ja valkoisuudesta heräsi oudolla tavalla, uudessa muodossa henkiin Britanniassa 1960-luvun puolivälissä, nyt maahanmuuton kontekstissa. Keskeinen hahmo tässä muutoksessa oli konservatiivipoliitikko Enoch Powell, joka pelotteli surullisenkuuluisassa ”Rivers of Blood” -puheessaan 1968 maahanmuuton Länsi-Intiasta, Afrikasta ja Aasiasta johtavan rotusotaan ja verilöylyyn Britanniassa. Powellin agitaati-on maaleina olivat pääasiassa britti-imperiumista Britanniaan toisen maailmansodan jälkeen jälleenrakennuskaudella saapuneet tummaihoiset ihmiset. Länsi-Intiasta Britanniaan vuonna 1948 saapuneen Windrush-aluksen mukaan puhutaan nykyisin ”Windrush-sukupolvesta”. Powellin puheet lisäsivät rasistisia hyökkäyksiä afrikkalais- ja aasialaistaustaisia ihmisiä kohtaan.³⁸

Powell tuomittiin yleisesti rasistina ja provokaattorina myös omassa puolueessaan, mutta hän sai tuhansittain ihailijapostia ihmisiltä, jotka pitivät häntä sankarina ja ”viimeisenä valkoisena miehenä”. Schwartz aloittaa-kin teoksensa Powellin kannattajien kirjeiden analyysistä. Hän esittää, että noissa kirjeissä ilmeni tietynlaisen unohtuneen, ”valkoisen miehen maailman” muistaminen. Schwartzin mukaan 1960-luvun lopun maailmassa, samoin kuin nykyisessä Britanniassa, rodun käsitteen, rotuajattelun ja rasismin merkitys on aivan keskeinen, mutta sitä on vaikea tutkia, osin unoh-tamisen ja vaikenemisen vuoksi. Rodun ja rasismin teemat ovat jollakin lailla nimeämättömiä, unohtuneita, näkymättömiä.³⁹ Osasyynä tähän on kieli,

jolla asioista puhutaan kiertoilmaisuin, samoin kuin vaikenemiset ja monimerkityksellisyydet.

Schwartz pohtii menneisyyden, nykyisyyden ja muistin suhdetta kiinnostavasti. Vaikka menneisyys on iäksi mennyttä, se vaikuttaa nykyisyyteemme osin näkymättömin tavoin. Muisti tuo menneisyyden nykyhetkeen, mutta pitkälti omilla ehdoillaan. Jos muistin käsittelemät asiat ovat erityisen vaikeita, hiljaisuus ja vaikeneminen voivat jatkua pitkälle tulevaisuuteen. Tai ne voidaan tunnistaa vasta paljon myöhemmin. Esimerkiksi Enoch Powellin tapauksessa imperiumi, kolonialismi ja niihin liittyvä väkivaltaisuus, trauma ja rasismi olivat 1960-luvun lopulla vielä niin lähellä, ettei niistä ollut helppo puhua julkisesti tai edes yksityisesti. Historiantutkimus, kuten myös kaunokirjallisuus, psykologia ja eri taiteen lajit, tekee osaltaan mahdolliseksi puhua siitä, mistä ennen ei voinut puhua.⁴⁰

Schwartz ammentaa kulttuurintutkija Paul Gilroryltä, joka on esittänyt teoksessa *After Empire* (2004), että Britanniassa toisen maailmansodan usein traumaattiset, läpitunkevat muistot ovat muodostaneet eräänlaisia sermejä (*screens*), jotka sulkivat suuren osan Britannian kolonialistista historiaa kollektiivisen näkökentän ulkopuolelle.⁴¹ Imperiumi ja kolonialismi olivat jotakin, jotka tapahtuivat ennen toista maailmansotaa, ja ne pitkälti unohdettiin. Uusi Britannia, moderni hyvinvointivaltio ja kansallisvaltio, syntyi toisessa maailmansodassa ja teki pesäeron vanhaan imperiumiin myös historiakulttuurissa ja populaarissa muistissa. Kouluopetuksessa imperiumia käsiteltiin ja käsitellään yleensä vähän, toista maailmansotaa sen sijaan runsaasti. Salman Rushdie muistutti jo 1980-luvulla teoksessaan *Saatanalliset säkeet*, että britit tietävät hyvin vähän omasta historiastaan, koska niin suuri osa siitä tapahtui Britannian ulkopuolella.⁴²

Viime vuosikymmeninä Britanniassa on kiistelty sekä imperiumin merkityksestä emämaassa että rodun käsitteen ja rasismien merkityksistä imperiumille. Schwartz edustaa linjaa, jonka mukaan rodun käsite oli keskeinen sekä siirtomaayhteiskunnan että brittiläisen yhteiskunnan toiminnalle imperiumin aikana. Vastakkaista näkemystä edustaa esimerkiksi historioitsija Bernard Porter teoksessaan *The Absent-Minded Imperialists* (2004). Porterin mukaan britit hankkivat imperiuminsa olosuhteiden ja sattumien pikemminkin kuin läpitunkevan imperialistisen ideologian ohjaamina. Näin ollen imperiumi ei ollut valtaosalle briteistä merkittävä ilmiö vaan muutamien innokkaiden imperialistien projekti. Porter ei myöskään pidä rasismia erityisen keskeisenä brittiyhteiskunnassa: imperialistit ja rasistit olivat yk-

sittäisiä tapauksia, kenties vaikutusvaltaisia mutta isossa kuvassa verraten marginaalisia hahmoja.⁴³

Schwartz on toista mieltä, mutta korostaa, että Porterin ja hänen välillään on merkittävä metodologinen ero: muistin käsite on olennainen Schwartzin lähestymistavalle. Porter sen sijaan on perinteinen brittiläinen empiristi, joka perustaa väitteensä melko kapeasti historialliseen todistusaineistoon. Porter suhtautuu Schwartzin mukaan moneen ilmiöön, kuten rotuun, skeptisesti ja lähtee siitä, että jos ilmiöstä ei löydy selvää todistusaineistoa aikalaislähteistä, sitä ei ollut olemassa tai se oli marginaalinen. Schwartz puolestaan esittää, että arvioitaessa imperiumin ja rodun merkityksiä täytyy huomioida sellaisia käsitteitä kuin identiteetti, mentaliteetti ja muisti, vaikka niiden tutkiminen on empiirisesti haastavaa. Schwartzin mukaan kapean empiristisellä tutkimusotteella ei voida ymmärtää sellaisia ilmiöitä, joiden eräs tärkeä ominaisuus on se, että niistä vaietaan, ne unohtetaan ja että niistä on vaikea puhua ja kirjoittaa. Jotta Porterin lähestymistavalla voisi osoittaa imperiumin keskeisyyden Britanniassa, pitäisi olla kirjallisia todisteita suurista ihmisjoukoista, jotka myöntäisivät avoimesti, että imperiumi oli aivan keskeinen osa heidän identiteettiään ja maailmankuvaansa, ja tarkoittaisivat ristiriidattomasti, mitä sanovat. Metodi muistuttaa Schwartzin mukaan enemmän juristin argumentaatiota oikeudessa kuin historian tutkimusta.⁴⁴ Jos ”savuavaa asetta” ei löydy, tapaus raukeaa: briteillä ei ollut imperiaalista identiteettiä, ellei toisin todisteta. Myös muut Porterin kriitikot ovat esittäneet, että identiteetit eivät ole yleensä niin selväpiirteisiä ja niin suoraviivaisesti tutkittavissa, että tällainen argumentaatio riittäisi.⁴⁵ Toisaalta esimerkiksi John Darwin pitää Porterin laajempaa tulkintaa imperiumin suhteellisen vähäisestä painoarvosta Britanniassa arvokkaana evidenssiin perustuvana vasta-argumenttina aikaisemmille, ”löysästi argumentoiduille ja metodologisesti epäjohdonmukaisille” väitteille.⁴⁶

Schwartz itse korostaa narratiivien, kertomusten ja symbolien merkitystä, muistamista ja unohtamista ”valkoisen miehen maailman” historian tutkimukselle. Kapea ”porterilainen” näkökulma rotuun olettaa, että rotu ei merkinnyt mitään valtaosalle briteistä ennen kuin suurempia ryhmiä tummaihoisia maahanmuuttajia alkoi saapua maahan vuoden 1948 jälkeen. Ikään kuin nämä imperiumin eri osista saapuvat karibialaiset, ghanalaiset ja pakistanilaiset olisivat astuneet historialliseen tyhjiöön, jossa ei ollut merkittävää rotuajattelua, rasismia ja ideoita valkoisesta vallasta. Ikään kuin Britanniassa ei olisi ollut tummaihoisia ihmisiä vuosisatojen ajan ja impe-

riumin valkoista vallankäyttöä tummaihoisia ihmisiä kohtaan ei olisi ollut olemassakaan.⁴⁷ Enoch Powellin suosio ja powellilaisuudeksikin kutsuttu maahanmuuttovastainen oikeistolainen poliittinen liike 1960-luvun lopulla ja 1970-luvun alussa osoittaa, että näin ei ollut. Vaikka Powell itse uskoi imperiumin olevan historiaa ja vaikkei valtaosa hänen kannattajistaan puhunut suoraan imperiumista, imperiumi oli olennainen osa Powellin ja hänen kannattajiensa maailmankuvaa. Schwartz korostaa tässä muistin merkitystä:

kun Powellin kannattajat julistivat olevansa valkoisia miehiä ja naisia, ja kun he kirjoittivat Powellille valittaen että mustat ihmiset olivat [...] tunkeutuneet tilaan, joka ei kuulunut heille; että heidät pitäisi lähettää takaisin; kun he esittivät, että he tiesivät maahanmuuttajien tavat, tuomiten näiden röyhkeyden; kun he unelmoivat aurinkoisista maista ulkomailla, missä valkoinen valta oli voimissaan; kun he kuvittelivat, että heidän kansakuntansa oli lyöty, tai ei enää ollut entisensä, tai ei ollut enää olemassa – tämä kaikki ammensi imperiaalisen menneisyyden muistoista. Britannia oli unohtanut paljon imperiumistaan 1960-luvun puolivälissä, mutta tämän unohtuksen sisällä oli muistijälkiä imperiumista; vaikka siitä ei usein puhuttu suoraan, se oli läsnä.⁴⁸ (Suom. MH.)

Schwartzin teos ilmestyi toistakymmentä vuotta sitten, mutta on tullut yhä ajankohtaisemmaksi myös Britannian ulkopuolella. Rodun käsitteistön ja rasismin merkitys imperiumille on selvästi esillä myös niin John Darwinin opineessa *Unfinished Empire* -teoksessa kuin Sangheran populaarimmassa ja henkilökohtaisemmassa esityksessäkin.⁴⁹ Tutkijoiden keskuudessa rasismin ja imperiumin historioiden yrkkä erottaminen ei ole erityisen vahvoilla.⁵⁰

Enoch Powell on tärkeä hahmo myös tuoreessa teoksessa *Uncommon Wealth: Britain and the Aftermath of Empire*, jossa ghanalais-brittiläinen oikeustieteilijä Kojo Koram piirtää pitkiä kaaria imperiumin historiasta brexitin jälkeiseen Britanniaan, käsitellen muun muassa yritysten, pääomien ja ihmisten liikkuvuutta, verotusta ja lainsäädäntöä. Koramin ote on poleeminen ja kanta-aottava tavalla, joka asettuu laajempaan julkisen moralisti-intellektuellin perinteeseen. Teoksen keskiössä on Aimé Césairelta omaksuttu ”bumerangi-teesi”: monet siirtomaissa imperiumin lopulla kehitetyt tai siellä ensin kokeillut toimintatavat kiertävät bumerangin tavoin ympyrän ja lopulta palaavat, kipeästi iskien, itse emämaahan.⁵¹ Koramin mukaan eräs tällainen toimintatapa on ulkoistaminen.

Britti-imperiumille oli luonteenomaista tehokas ulkoistaminen, jossa poliittista, hallinnollista ja sotilaallista valtaa ja valtuuksia annettiin yrityksille ja pienille ryhmille. Imperiumin yrityksillä, kuten Itä-Intian Kauppakomppanialla tai Cecil Rhodesin British South Africa Companyllä oli laajat toimintavapaudet. Ääritapauksissa niillä oli valtion kaltaisia oikeuksia, kuten verotusoikeus ja väkivallan monopoli, omat poliisi- ja asevoimat. Pääomien liikkumista edesautettiin ja vaurauden keskittymistä emämaahan, etenkin Lontoon Cityyn, suosittiin. Imperiumin purkautuessa näitä suuntauksia pyrittiin jatkamaan ”post-kolonioissa”. Cayman-saarten kaltaiset imperiumin kolkat muodostuivat uudennaisiksi veroparatiiseiksi varakkaalle eliitille. Vasta itsenäistyneet Jamaika, Ghana ja monet muut entiset siirtomaat eivät yrityksistään huolimatta pääsääntöisesti pystyneet puuttumaan globaaleihin pääomavirtoihin tai 1970- ja 1980-luvulla alkaneeseen yksityistämiseen ja säännösten purkamiseen. Näissä maissa hallitusten tehtäväksi jäi usein markkinoiden tarpeiden tyydyttäminen. Afrikan, Aasian ja Latinalaisen Amerikan demokratiaan pettyneissä maissa valtaan nousivat usein nationalistiset ja autoritaariset hallinnot. Koramin mukaan sama ilmiö on nyt nähtävissä lännessä, kun markkinavoimien ja nationalismin ”bumerangit” iskevät Britanniaan 2010- ja 2020-luvulla.⁵²

Koram mukaan imperiumin perintöä ja historiaa käsitellään erillään 2020-luvun alun Britannian taloudellis-yhteiskunnallisesta kriisistä, vaikka niitä pitäisi käsitellä myös yhdessä. Imperiumin peruja Koram näkee esimerkiksi monien veroparatiisien historiassa sekä tavassa, jolla Afrikan tai Aasian maissa avoimesti korruptioksi kutsuttuja toimintatapoja kuvataan Britanniassa usein ”chumocracyn” tai ”cronyismin” kaltaisina lieventävin kiertoilmaisuin.⁵³ Imperiumin keskeinen piirre oli se, että säännöt eivät olleet kaikille samat esimerkiksi poliittisten oikeuksien, liikkuvuuden, verotuksen ja ammatinharjoittamisen suhteen. Tämä eriarvoisuuden historian vaikutus näkyy Koramille niin veroparatiiseissa kuin ”kolmannen maailman” käsitteessä, josta tuli itsenäistymisajan optimismin jälkeen ylenkatsova nimitys köyhille entisille siirtomaille.⁵⁴

Koram korostaa, että Enoch Powell ajoi uusliberaalia talouspolitiikkaa ja siten osaltaan pohjusti maaperää Margaret Thatcherin kaudelle. Powell, joka 1940-luvulla oli kiihkeä imperialisti ja etenkin brittiläisen Intian ihailija, kääntyi kannattamaan uusliberaaleja ajatuksia ja etnistä nationalismia 1960-luvulla. Hänen visiossaan pääomat ja varakkaat, lähinnä valkoiset hen-

kilöt liikkuvat vapaasti, mutta köyhempien ihmisten, etenkin rodullistettujen entisen imperiumin ”toisten”, liikkuvuus entiseen emämaahan estettäisiin.⁵⁵

Koram tuo esiin oman sukutaustansa monipaikkaisena imperiumin viimeisten vaiheiden jälkeläisenä, jonka muistot Ghanasta ja Britanniasta limityvät ja luovat valaisevia kontrasteja. Koram muistelee, miten hänen isoisänsä ei jaksanut yhtyä riemuun Ghanan juhliessa 50-vuotiaasta itsenäisyyttään vuonna 2007. Imperiumin aikana Kultarannikolla syntyneen ja kasvaneen, Britanniassa Windrush-sukupolven edustajana vuosia työskennelleen ja itsenäisestä Ghanasta ylpään isoisän muistoissa itsenäisyyden aika yhdistyi myös pettymyksiin.⁵⁶ Koramin teoksessa, kuten myös Sangheran *Empirelandissa*, menneisyyden ja nykyisyyden rajat ovat huokoiset ja välillä katoavat. Tässä suhteessa näitä kirjoja on valaisevaa lukea rinnan TCBH:n tuoreen dekolonisaatio-teemakeskustelun kanssa, vaikka kumpikaan ei ole ammatti-historioitsijan kynästä.⁵⁷

Lopuksi

Koram kirjoittaa vetoavasti ja yhdistää erilaisia teemoja kiinnostavasti. Herää kuitenkin kysymys, missä määrin 1900-luvun lopun pääomien, verotuksen ja ihmisten liikkuvuuden historiassa oli kyse juuri britti-imperiumiin liittyvistä syy- ja seuraussuhteista ja konteksteista ja missä määrin laajemmasta globaalien kapitalismin historiasta. Imperiumin laajuus, monimuotoisuus ja pitkäaikaisuus tekevät toisaalta mahdolliseksi tulkita melkein mikä tahansa nyky-Britanniassa tunnistettava ilmiö osana imperiumin perintöä, toisaalta epäillä skeptisesti tämän kaltaisia yleistyksiä.

John Darwin on korostanut, että voidaan tunnistaa monia britti-imperiumeja. Imperiumin kokonaisuus oli tavattoman monimuotoinen poliittisesti, taloudellisesti ja hallinnollisesti, kulttuurista puhumattakaan.⁵⁸ Esimerkiksi imperiumin suhde orjuuteen vaihteli ja muuttui ajasta ja paikasta riippuen. Imperiumin kriitikot korostavat orjatalouden kertautuvaa merkitystä Britannian taloudelle tai orjuuden merkitystä rasismien historiassa etenkin 1700-luvulta alkaen, kun taas toisille 1800–1900-lukujen britti-imperiumi oli merkittävä orjuuden vastustaja ja orjakaupan lopettaja. Brittiläisessä historiatriaditiossa abolitionismia korostettiin 1930- ja 1940-luvuilla siinä määrin, että orjuuden taloushistorian uranuurtaja Eric Williams tokaisi sarkas-

tisesti näyttävän siltä, että britit ryhtyivät orjakauppaan vain päästäkseen lopettamaan sen.⁵⁹

Valinta käsitellä imperiumia yhtenä kokonaisuutena on siis tutkimuksellinen valinta. Se asettaa omat haasteensa, mutta mahdollistaa asioiden yhdistelemisen ja vertailun laajemmassa mittakaavassa. Tässäkin artikkelissa useasti käytetty termi ”perintö” (*legacy*) on toisaalta käyttökelpoinen, toisaalta epämääräisen laava käsite, joka sopii populaariteokseen, katsaukseen tai keskusteluun, mutta joka analyttisemmässä erityistutkimuksessa pitäisi määritellä tarkemmin. Kulttuurihistoriassa laveampi lähestymistapa on perinteisesti ollut helpompaa kuin poliittisessa tai aatehistoriassa. Huomionarvoista on, että viime aikojen tutkimuksessa imperiumin vaikutuksista on vahva taloushistoriallinen painotus, kun koetetaan selvittää, kuka hyötyi, miten ja kuinka paljon.⁶⁰

Entä onko brexit – Britannian EU-ero – imperiumin perintöä tai suoraa seurausta siirtomaaimperiumin ajan mentaliteetista, nostalgiaista tai imperiumin muistojen muovaamasta poliittisesta kulttuurista? Kysymykseen lienee mahdotonta saada helppoja vastauksia uskottavasti, ja keskustelu varmasti jatkuu.⁶¹ Erään kiinnostavan tulkinnan on esittänyt modernin Britannian historioitsija David Edgerton, jonka mukaan postimperiaalisen nostalgian vaikutusta EU-kansanäänestyksen tulokseen on liioiteltu. Edgerton esittää, että eroa kannattaneet tunsivat kyllä kaipuuta vanhaan, mutta eivät niinkään imperiumiin vaan nimenomaan imperiumin jälkeisen ajan kansallismielisyyteen, 1940–1970-lukujen Britanniassa, jossa rakennettiin hyvinvointivaltiota kansallisiin investoinnein koulutukseen, terveydenhoitoon ja talouteen.⁶² Siis Britanniassa ennen bumerangien iskemistä, Koram voisi todeta, ja ajanjaksoon josta karibialaisten, aasialaisten ja afrikkalaisten osallistuminen sotaponnistuksiin ja jälleenrakennukseen on Schwartzin ja Gilroyn mukaan laajasti unohdettu tai häivytetty.

Keskusteluissa imperiumin historiasta on kyse myös tunteista – erityisesti häpeästä ja ylpeydestä. Osa keskustelijoista on sitä mieltä, että imperiumin kriitikot menevät liiallisuuksiin ja siten häpäisevät Britannian historiaa, josta he itse löytävät paljon ylpeydenaiheita. Vasta-argumenttina esitetään usein, että jos oman maan, ryhmän tai suvun historiasta halutaan olla ylpeitä, on rehellisesti käsiteltävä myös tuskallisia ja häpeällisiä asioita ja pyrittävä korjaamaan menneisyyden epäkohtia mahdollisuuksien mukaan.

Kysymys mahdollisista kompensatioista tai korvauksista orjuuden tai siirtomaavallan uhreille ja heidän jälkeläisilleen on epäilemättä eräs kes-

keinen syy haluttomuuteen käsitellä brittitoimijoiden imperiumin aikana eri puolilla maailmaa aiheuttamia kärsimyksiä ja menetyksiä. Toisaalta historian käsittely ei sinänsä merkitse konkreettisia korvausvelvoitteita, joita ei aina vaaditakaan. Tharoor esimerkiksi vaati Britannialta Intialle symbolista yhden punnan korvausta, vaikka argumentoi Oxfordissa vakuuttavasti, että brittivalta aiheutti Intian kansantaloudelle mittavat vahingot 1700-luvun lopulta 1900-luvun jälkipuolelle. Toisella kannalla on esimerkiksi kansainvälisen oikeuden karibialaistaustainen tuomari, joka arvioi Britannian korvausvelvoitteen orjakaupasta olevan triljoonien puntien luokkaa.⁶³

Harvempi on esittänyt avoimesti, että imperiumin historiaan voisi suhtautua myös tunteettomasti ilman häpeää tai ylpeyttä, vaikka tämä saattaa olla yleinenkin julkilausumaton kanta. Sangheran mukaan imperiumin historiaa pitäisi opettaa laajasti kouluissa ja käsitellä julkisuudessa, mutta pitäisi päästä eteenpäin yksinkertaisesta hyvä-paha-vastakkainasettelusta, johon helposti ajaututaan.⁶⁴ Imperiumin historiassa merkittävää on myös, että imperiumin, orjuuden ja siirtomaavallan kritiikki rakentui osittain myös imperiumin sisäisesti. Imperiumia ja kolonialismia kritisoivat intellektuelit, poliittiset toimijat ja liikkeet saattoivat usein toimia vapaammin Britanniassa kuin siirtomaissa. Laajemmassa katsannossa monet imperiumin ja sen historian kriitikoista ovat imperiumin kasvatteja tai vähintäänkin jälkeläisiä. Imperiumia saatettiin kritisoida tehokkaasti paitsi moraalisesti ja poliittisesti myös satiirisesti ja taiteen keinoin. Myös Samson Kambalun tuotanto ja toiminta asettuu osaltaan tähän imperiumin satiiristen kriitikkojen perinteeseen.⁶⁵

Edellä olen korostanut kiistoja keskusteluissa imperiumista. (Kiivaimmat puheenvuorot on epäilemättä käytetty sosiaalisessa mediassa, johon en puutu tässä.) Imperiumin historiasta ja sen käsittelystä löytyy kuitenkin myös yksimielisyyttä, eikä kriittisten teosten vastaanotto aina jakaudu yksinkertaisesti liberaalien ja konservatiivien välillä.⁶⁶ "Historiasodilla" on tapana leimahtaa ja laantua verraten nopeasti, mutta perustutkimus kulkee usein tasaisempia ratojaan. Nähtäväksi jää, lisätäänkö esimerkiksi imperiumin käsittelyä kouluhistoriassa laajemmin ja heijastuvatko mahdolliset poliittiset muutokset seuraavien parlamenttivaalien jälkeen julkiseen keskusteluun imperiumin historiasta. Suurempi kysymys on myös, heikkeneekö Britannian historia tulevaisuudessa historian osa-alueena Yhdistyneen Kuningaskunnan eri osien mahdollisesti erkaantuessa toisistaan ja ylijärjaisen,

imperiaalisen ja globaalien historian vetäessä tutkimusta erityisesti brittiläisen viitekehyksen tuolle puolen.⁶⁷

Markku Hokkanen on historian yliopistonlehtori Oulun yliopistossa. Hänen tutkimusalojaan ovat 1800- ja 1900-lukujen brittiläisen imperiumin ja eteläisen Afrikan tarinat, erityisesti terveyden aate-, kulttuuri- ja sosiaalishistoria.

Viitteet

- 1 Searle 2022.
- 2 Ks. esim. Sanghera 2021, 7, 216–217, 232.
- 3 Tätä kirjoitettaessa esimerkiksi *British Museum* on kriisissä, jossa yhdistyvät paineet kyseenalaisesti hankittujen kokoelmien palauttamisesta eri maihin, skandaali laajamittaisista esinevarkauksista ja katoamisista, museon joutuminen konservatiivien ja liberaalien välisten 'kulttuurisotien' keskelle sekä pitkäaikaiset budjettileikkaukset. Ks. Higgins 2023.
- 4 'Kulttuurisodasta' imperiumin ympärillä ks. Sanghera 2021; Lester 2023; Biggar 2023b.
- 5 Patel 2021; Sanghera 2021.
- 6 Ogle (puheenvuoro artikkelissa Linstrum et al. 2022), 278.
- 7 Darwin 2012, xi.
- 8 Ks. esim. Shackle 2023 orjuuden perintöjen historiantutkijoiden kokemasta 'vastaiskusta' Cambridgen yliopistossa. Historiallisten kartanoiden yhteyksiä kolonialismiin ja orjuuteen selvittänyt Corinne Fowler on myös ollut ankaran 'trollaamisen' kohteena. Lester 2023, 767. Fowler 2021.
- 9 Darwin 2012; Mackenzie, 2022.
- 10 Ks. esim. Sanghera 2021, 337.
- 11 Linstrum (puheenvuoro artikkelissa Linstrum et al. 2022), 274.
- 12 Biggar 2023a; Lester 2023; Biggar 2023b.
- 13 Wilson 2003. Fergusonin teoksesta ja sen vastaanotosta ks. myös Hokkanen ja Särkkä 2008.
- 14 Olusoga 2017; Tharoor 2017; Gopal 2019.
- 15 Sanghera 2021.
- 16 Kwarteng 2011; Gentleman 2022. Ks. myös Grob-Gitzgibbon 2013.
- 17 Johdatuksena tuoreeseen keskusteluun ks. Linstrum, Ward, Ogle, Nasar & Gopal 2022, 274–303. On historian ironiaa, kuten Linstrum toteaa, että jo 1920-luvulla lanseerattu dekolonisaation käsite oli alun perin tarkoitettu konservatiiviseen ja nationalistiseen käyttöön: se oli käyttökelpoinen esimerkiksi esitettäessä toisen maailmansodan jälkeen Ranskan ja Britannian imperiumien hajoaminen välttämättömänä prosessina, ei tappiona.
- 18 Atkinson et al. 2018. Identiteitiltään mustien brittien osuus väestöstä on arviolta 3–4% 2020-luvulle tultaessa. Ensimmäinen musta historian naisprofessori Bri-

- tanniassa oli orjuuden historioitsija Olivette Otele, joka nimitettiin Bath Spa-yliopistoon 2018.
- 19 Linstrum et al. 2022.
  - 20 Nasar 2022 (puheenvuoro artikkelissa Linstrum et al 2022), 281–282.
  - 21 Eurooppalaisesta suuntauksesta ks. Evans 2009.
  - 22 Ks. esim. Hall 2002; Hall and Rose (eds.) 2006; Burton 2015; Burton (ed.) 2003; Ballantyne 2002.
  - 23 Darwin, 1988; 2009 2012.
  - 24 Brown and Louis (eds.) 1999, xxii–xxvi.
  - 25 *British Documents on the End of the Empire* -projektin arkistoidut verkkosivut.
  - 26 Elkins 2022. Väkivallan tutkimuksesta ks. myös Hokkanen ja Särkkä 2008.
  - 27 Ward (puheenvuoro Linstrum et al. 2022), 276–277.
  - 28 Nasar (puheenvuoro Linstrum et al. 2022), 289. Ks. myös Thomas & Thompson (eds.) 2018, 7.
  - 29 Dubow 2019, 113, siteerattu Ward (puheenvuoro Linstrum et al. 2022), 277.
  - 30 Linstrum 2022, 274.
  - 31 Ogle (puheenvuoro Linstrum et al. 2022), 279.
  - 32 Draper 2010; Hall et al. 2014.
  - 33 Centre for the Study of the Legacies of British Slavery -keskuksen verkkosivut (University College London).
  - 34 Ogle (puheenvuoro Linstrum et al. 2022), 280.
  - 35 Orjanomistajien jälkeläisten puheenvuoroista ks. Renton 2023.
  - 36 Schwartz 2011.
  - 37 Schwartz 2011.
  - 38 Schwartz 2011.
  - 39 Schwartz 2011, 12.
  - 40 Ibid., 12–13.
  - 41 Ibid., 441, viite 19. Gilroy 2004.
  - 42 Schwartz 2011; Sanghera 2021.
  - 43 Schwartz 2011, 13–17; Porter 2004.
  - 44 Schwartz 2011, 13–17.
  - 45 Schwartz 2011; Hall & Rose 2006, 16–17. Ks. myös Thompson 2005.
  - 46 Darwin 2012, 453. Darwin viitanee tässä Edward Saidin *Orientalismiin* ja moniin Saidin ja Michel Foucaultin ajattelusta ammentaviin tutkimuksiin.
  - 47 Schwartz 2011. Kansalaisuuden uudelleenmäärittelyn merkityksestä Britanniassa toisen maailmansodan jälkeen ks. Nasar (puheenvuoro Linstrum et al. 2022), 290; Patel 2021.
  - 48 Schwartz 2011, 31.
  - 49 Darwin 2012, 396–399; Sanghera 2021.
  - 50 Esimerkiksi David Cannadine esitti teoksessaan *Ornamentalism: How the British Saw their Empire* (2002) että briteille (eli brittiläiselle eliitille) imperiumi ja sen erilaiset yhteiskunnat ja yksilöt näyttäytyivät ennen kaikkea luokkahierarkioiden, ei rotuhierarkioiden linssien läpi. Vuoden 2020 keskusteluilmapiiriä puolestaan kuvastaa David Edgertonin muistutus, että rasismi Britanniassa ei selity *pelkästään* imperiaalisella historialla. Edgerton 2020. Myös Edgerton nostaa esille Enoch Powellin, ja tulkitsee tämän modernina nationalistisena, ei imperialistisena rasistina.

- 51 Koram 2023, 3–7.
- 52 Koram 2023, conclusion.
- 53 Koram 2023, 225.
- 54 Koram 2023. Tuoreesta tutkimuksesta veroparatiisien synnystä Ranskan ja Britannian imperiumien lopussa ks. Ogle 2020 ja 2017.
- 55 Koram 2023, 94–108.
- 56 Koram 2023; 1–2; 215–217.
- 57 Linstrum 2022, 284.
- 58 Darwin 2012, xi–xiv.
- 59 Williams 1994. Williamsin marxilaisesta traditiosta ammentava väitöskirja, joka hyväksyttiin Oxfordissa 1938, julkaistiin Britanniassa vasta hiljattain. Sen sijaan *Capitalism and Slavery* julkaistiin Yhdysvalloissa ensimmäisen kerran 1944. Darwin 2012, 2, 403. Williamsista tuli sittemmin Trinidadin ja Tobagon ensimmäinen pääministeri.
- 60 University College Londonin orjuuden perintöjen tutkimuskeskus erottelee sivuillaan kuusi eri perintökategoriaa: kaupalliset, kulttuuriset, historialliset, imperiaaliset, fyysiset ja poliittiset. Kulttuurihistoriallisista lähestymistavoista imperiumiin ks. Mackenzie 2022, 21–27. Mackenzie huomauttaa, että termi 'legacy' on kenties liian passiivinen, ja jättää ihmisten aktiivisen toimijuuden liian vähälle huomiolle.
- 61 Saunders 2020.
- 62 Edgerton 2018.
- 63 Tharoor 2016.
- 64 Sanghera 2021, 338–339.
- 65 Ks. esim. Kambalun omaelämäkerrallinen *Jive Talker or how to get a British passport* (2022), joka alkaa David Livingstone -sitaatilla.
- 66 Esimerkiksi Sangheran teos vaikuttaa saaneen kiittävän vastaanoton myös *Daily Telegraphin*, *Timesin* ja *Financial Timesin* sivuilla.
- 67 Ward (puheenvuoro Linstrum et al. 2022), 293.

Kirjallisuusluettelo

- Ballantyne, Tony. *Orientalism and Race: Aryanism in the British Empire*. London: Palgrave MacMillan, 2002.
- Biggar, Nigel. *Colonialism: A Moral Reckoning*. London: William Collins, 2023a.
- Biggar, Nigel. "On Colonialism: A Moral Reckoning: A Reply to Alan Lester". *The Journal of Imperial and Commonwealth History* 51, no. 4. (2023b): 796–824.
<https://doi.org/10.1080/03086534.2023.2209948>
- Brown, Judith M., ja Wm. Roger Louis (toim.) *The Oxford History of the British Empire, Vol. IV: The Twentieth Century*. Oxford: Oxford University Press, 1999.
- Burton, Antoinette (toim.) *After the Imperial Turn: Thinking with and through the Nation*. London: Duke University Press, 2003.
- Burton, Antoinette. *The Trouble with Empire: Challenges to Modern British Imperialism*. Oxford: Oxford University Press, 2015.

- Cannadine, David. *Ornamentalism: How the British Saw their Empire*. Oxford: Oxford University Press, 2002.
- Darwin, John. *Britain and Decolonisation: The Retreat from Empire in the Post-war World*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 1988.
- The Empire Project: The Rise and Fall of the British World-System, 1830–1970*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.
- Unfinished Empire: The Global Expansion of Britain*. London: Penguin, 2012.
- Draper, Nicholas. *The Price of Emancipation: Slave Ownership, Compensation and British Society at the End of Slavery*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
- Edgerton, David. *The Rise and Fall of the British Nation: A Twentieth-Century History*. London: Allan Lane, 2018.
- Elkins, Caroline. *Legacy of Violence: A History of the British Empire*. London: Knopf, 2022.
- Evans, Richard J. *Cosmopolitan Islanders: British Historians and the European Continent*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.
- Fowler, Corinne. *Green Unpleasant Land: Creative Responses to Rural England's Colonial Connections*. Leeds: Peepal Tree Press, 2021.
- Gilroy, Paul. *After Empire: Melancholia or Convivial Culture?* London: Routledge, 2004.
- Grob-Fitzgibbon, Benjamin. Review of *Ghosts of Empire: Britain Legacies in the Modern World* by Kwasi Kwarteng. *Britain and the World* 6, no.1. (2013).
<https://www.eupublishing.com/doi/full/10.3366/brw.2013.0084>
- Hall, Catherine. *Civilising Subjects: Metropole and Colony in the English Imagination, 1830–1867*. Chicago: Chicago University Press, 2002.
- Hall, Catherine, ja Sonya O. Rose. *At Home with the Empire: Metropolitan Culture and the Imperial World*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
- Hall, Catherine, ja Sonya O. Rose, "Introduction: being at the home with Empire." Teoksessa *At Home with the Empire: Metropolitan Culture and the Imperial World*, toimittaneet Catherine Hall ja Sonya O. Rose, 1–31. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
- Hall, Catherine et al. *Legacies of British Slave-ownership: Colonial Slavery and the Formation of Victorian Britain*. Cambridge: Cambridge University Press, 2014.
- Hokkanen, Markku, ja Timo Särkkä. "Puheenvuoroja kolonialistisen vallan ja väkivallan tutkimuksesta." *Historiallinen Aikakauskirja* 106, no. 2 (2008): 189–197.
- Kambalu, Samson. *The Jive Talker or How to Get a British Passport*. September Publishing, 2022.
- Koram, Kojo. *Uncommon Wealth: Britain and the Aftermath of Empire*. London: John Murray, 2023.
- Kwarteng, Kwasi. *Ghosts of Empire: Britain's Legacies in the Modern World*. London: Bloomsbury, 2011.
- Lester, Alan. "The British Empire in the Culture War: Nigel Biggar's *Colonialism: A Moral Reckoning*." *The Journal of Imperial and Commonwealth History* 51, no. 4 (2023): 763–795. DOI: 10.1080/03086534.2023.2209947
- Linstrum, Erik, Stuart Ward, Vanessa Ogle, Saima Nasar & Priyamvada Gopal. "Decolonizing Britain: An Exchange", *Twentieth Century British History* 33, no. 2 (2022): 274–303. <https://doi.org/10.1093/tcbh/hwac018>
- Mackenzie, John M. *A Cultural History of the British Empire*. London: Yale University Press, 2022.

- Ogle, Vanessa. "Archipelago Capitalism: Tax Havens, Offshore Money, and the State, 1950s-1970s." *American Historical Review* 122 (2017): 1431–1458.
<https://doi.org/10.1093/ahr/122.5.1431>
- "Funk Money': the End of Empires, the Expansion of Tax Havens, and Decolonization as an Economic and Financial Event." *Past & Present*, 249 (2020): 213–249.
<https://doi.org/10.1093/pastj/gtaa001>
- Olusoga, David. *Black and British: A Forgotten History*. London: Pan, 2017.
- Patel, Ian Sanjay. *We're here because you were there. Immigration and the end of empire*. London: Verso, 2021.
- Porter, Bernard. *Absent-Minded Imperialists: Empire, culture and society in Britain*. Oxford: Oxford University Press, 2004.
- Sanghera, Sathnam. *Empireland. How Imperialism Has Shaped Modern Britain*. London: Penguin, 2021.
- Saunders, Robert. "Brexit and Empire: 'Global Britain' and the Myth of Imperial Nostalgia." *The Journal of Imperial and Commonwealth History* 48, no. 6. (2020): 1140–1174
<https://doi.org/10.1080/03086534.2020.1848403>
- Schwartz, Bill. *Memories of Empire Vol. 1: The White Man's World*. Oxford: Oxford University Press, 2011.
- Tharoor, Shashi. *Inglorious Empire: What the British Did to India*. London: Penguin, 2017.
- Thomas, Martin, ja Andrew Thompson (toim.) *The Oxford Handbook of the Ends of Empire*. Oxford: Oxford University Press, 2018.
- Thompson, Andrew. *The Empire Strikes Back? The Impact of Imperialism on Britain from the mid-nineteenth century*. Harlow: Routledge, 2005.
- Williams, Eric, *Capitalism and Slavery*. Second edition. Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1994.
- Wilson, Jon. "Niall Ferguson's Imperial Passion." *History Workshop Journal* 56 (2003): 175–183. <https://doi.org/10.1093/hwj/56.1.175>

Sanomalehdet

- Edgerton, David, "Britain's persistent racism cannot simply be explained by its imperial history." *The Guardian*, 24 June 2020.
<https://www.theguardian.com/commentisfree/2020/jun/24/britain-persistent-racism-imperial-history>
- Gentleman, Amelia. "Ghosts of Empire: what Kwasi Kwarteng's book tells us about him." *The Guardian*, 30 August 2022.
<https://www.theguardian.com/politics/2022/aug/30/ghosts-of-empire-what-kwasi-kwartengs-book-tells-us-about-him>
- Higgins, Charlotte. "Politicians, not curators, are to blame for the British Museum's woes." *The Guardian*, 1 September 2023.
<https://www.theguardian.com/commentisfree/2023/sep/01/british-museum-curators-thefts-funding>
- Renton, Alex. "Antoinette Sanback's relatives owned slaves – and so did mine. We have to atone for that as best we can." *The Guardian*, 1 September 2023.

<https://www.theguardian.com/commentisfree/2023/sep/01/antoinette-sandbach-relatives-slaves-ancestors>

Searle, Adrian. "Samson Kambalu's Antelope review-an imperial showdown on the fourth plinth." *The Guardian*, 28 September 2022.

<https://www.theguardian.com/artanddesign/2022/sep/28/samson-kambalu-antelope-fourth-plinth-traffic-square-london>

Shackle, Shamira. "The Backlash: How Slavery Research Came Under Fire." *The Guardian*, 1 June 2023.

<https://www.theguardian.com/news/2023/jun/01/cotton-capital-legacies-of-slavery-research-backlash-cambridge-university>

Verkkolähteet

Atkinson, Hannah et al. *Race, Ethnicity & Equality in UK History: A Report and Resource for Change*. Royal Historical Society, October 2018.

https://web.archive.org/web/20181108030016/https://5hm1h4aktue2uejbs1hsqt31-wpengine.netdna-ssl.com/wpcontent/uploads/2018/10/RHS_race_report_EMBARGO_0001_18Oct.pdf. (viimeksi luettu 10.10.2023)

British Documents on the End of the Empire Project. Institute of Commonwealth Studies, School of Advanced Study, University of London.

<https://bdeep.org/> (viimeksi luettu 10.10.2023)

Centre for the Study of the Legacies of British Slavery- keskuksen verkkosivut, University College London, Legacies of British Slavery (ucl.ac.uk). (viimeksi luettu 10.10.2023)

Kati Parppei

Valtion ”historiamonopoli” ja historiatietoisuus Venäjällä

Kati Parppei pohtii esseessään nykyvenäläistä menneisyyspolitiikkaa historiatietoisuus-käsitteen valossa. Muutamien esimerkkien avulla hän tarkastelee sitä, miten Venäjän valtio pyrkii kontrolloimaan menneisyyden ymmärtämistä ja käsitteellistämistä sekä ohjailemaan muistamista.

U seimmissä niin sanotuissa länsimaissa on 1960–1970-luvulta alkaen käännetty ja muokattu historiantutkimuksen lähtökohdat perusteellisesti uusiksi, mutta Venäjällä ”uusien historioiden” näkökulmat ja keskustelu historiatiedosta tulkintoina ovat jääneet matalaksi ja näkymättömäksi, joskin sinnikkääksi aluskasvillisuudeksi. Neuvostoliitossa historiantutkimus ja -opetus kulkivat omia marxistisen historiakäsityksen linjaamia uomiaan. Viime vuosikymmeninä uusia näkökulmia on enenevässä määrin varjostanut ja niiltä on imenyt kasvuvoimaa eräänlainen valtiollinen historiamonopoli, eli valtarakenteiden omaksuma yksinoikeus menneisyyden (julkisten) esitysten tuottamiseen ja valvomiseen. Se painottaa jälleen historian oikeaoppisen opetuksen ja tutkimuksen merkitystä jopa kansalliselle turvallisuudelle.¹

Historiatietoisuus on epämääräinen, ajassa elävä ja väljä käsite, jonka voi määritellä monin tavoin halutun näkökulman mukaan.² Lyhyesti siinä voi sanoa olevan kyse ”ihmisen kyvystä ja taipumuksesta hahmottaa itseään menneisyyden, nykyisyyden ja tulevaisuuden näkökulmista käsin”³, eli siitä, miten ihminen asemoi itsensä ja olemassaolonsa suhteessa aikaan (ja miten hän ajan ylipäänsä ymmärtää ja käsitteellistää). Historiatietoisuuteen liittyy voimakkaasti yhteisöllinen ulottuvuus: omien yhteisöjemme tarinoiden ja tulkintojen, joita myös kollektiiviseksi tai kulttuuriseksi muistiksi kutsutaan, voi esittää toimivan pohjana, jolle rakennamme omaa, henkilökohtaista käsitystämme menneisyydestä ja paikastamme suhteessa siihen. Tarinoiksi voidaan tässä määritelmässä laskea niin julkiset esitykset – esimerkiksi koulukirjojen kuvaukset kansakunnalle merkityksellisiksi katsotuista tapahtumista – kuin vaikkapa perheissä, suvuissa ja kyläyhteisöissä suullisena perinteenä siirtyvät

kertomukset tai viihdeteollisuuden esityksetkin. Jorma Kalelan sanoin historiatietoisuus onkin vahvasti ”yhteiskunnan ja kulttuurin ehdollistamaa”.⁴

Menneisyyden hyödyntämisen näkökulma taas tulee mukaan kuvaan, kun pohdimme, keiden luomat ja ylläpitämät tarinat, tulkinnat ja kuvastot historiatietoisuuden rakennusaineksiksi päätyvät ja miksi; miten menneisyys asetetaan palvelemaan jonkin ryhmän tai valtarakenteiden nykyisiä tarpeita ihmisten historiakäsityksiin vaikuttamalla.

Yhtenäinen ”kaanon” kouluopetuksen pohjana

Suomessa käytössä olevissa historian opetussuunnitelmissa (tarkemmin määrittelemättömällä) historiatietoisuudella on suuri rooli. ”Historian opetuksen tehtävänä on kehittää oppilaiden historiatietoisuutta ja kulttuurien tuntemusta sekä kannustaa heitä omaksumaansa vastuullisen kansalaisuuden periaatteet”, linjataan syksyllä 2016 käyttöön otetussa suunnitelmassa.⁵ Lisäksi korostetaan ”historian tekstitaitojen” kehittämistä.⁶

Edelleen opetussuunnitelmassa kuvaillaan, että ”oppilaita ohjataan ymmärtämään historiatiedon tulkinnallisuutta ja moniperspektiivisyyttä sekä selittämään historiallisessa kehityksessä ilmenevää muutosta ja jatkuvuutta. Historianopetus auttaa oppilaita tunnistamaan yhteiskunnassa olevia arvoja, arvojännitteitä ja niissä tapahtuneita muutoksia eri aikoina”.⁷ Tavoitteena ovat siis jonkinlaiset metahistorialliset taidot, joiden avulla menneisyyttä koskevaa tietoa ja esityksiä sekä niiden merkityksiä sekä yhteisölle että yksilölle itselleen kyetään arvioimaan itsenäisesti. Tätä voi luonnehtia aktiivisen historiatietoisuuden muotoutumisena vastakohtana sille, että ihminen ottaa passiivisesti vastaan oman yhteisönsä historiakäsitykset ja -tulkinnat kykenemättä pohtimaan niitä kriittisesti.⁸

Venäjällä on niin ikään aktiivisesti uudistettu historianopetuksen – ja ylipäänsä kouluopetuksen – lähtökohtia ja tavoitteita. Lyhyt demokraattista kehitystä edistämään pyrkinyt suuntaus Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen vaihtui pian ajatukseen, että kouluopetuksen tulee ennen muuta vahvistaa isänmaallisuutta ja kansallista identiteettiä. Vuosien 2009 ja 2012 välisenä aikana julkaistiin valtiollinen koulutusohjeistus, jossa tästä tavoitteesta ei ollut enää mitään epäselvyyttä. Päämäärä oli linjassa nationalistisen ja konservatiivisen politiikan kanssa, jota alettiin hartiavoimin vahvistaa Vladimir Putinin vuonna 2012 alkaneella presidenttikaudella.⁹

Keskeiseksi tehtäväksi patrioottisen koulutuksen ja kasvatuksen vahvistamisessa tuli historianopetuksen ja siinä käytettävien oppikirjojen yhtenäistäminen. Helmikuussa 2016 Vladimir Medinski, tuolloinen kulttuuriministeri ja yksi valtion historiamonopolin aktiivisimmista ja näkyvimmistä rakentajista, julkaisi kirjoituksen "Historiallinen kaanon: terveen järjen paluu". Siinä hän ylistää Putinin alulle panemaa oppikirjauudistusta ja toteaa sen olevan "tärkeä askel kohti naurettavan, 90-luvulta perityn tiedollisen kamppailun, [eli] maan historiaa koskevien näkökulmien tarkoituksettoman 'monimuotoisuuden' ja sen tärkeimpien tapahtumien pakkomielleisen ideologisoidun tulkitsemisen päättämistä".¹⁰ Medinskin mukaan yhtenäistämishankkeen päämääränä on rakentaa "tieteeseen ja tiedon luotettavuuteen" pohjautuva "kaanoninen perusymmärrys Venäjän historiasta tämän kakofonian sijaan".¹¹

Kesäkuussa 2023 Medinski kommentoi seuraavalle vuodelle toteutuvaksi kaavailtua oppikirjauudistusta tähdentämällä, että valtiolla on oikeus päättää, miten sen historia esitetään ja että historiapolitiikka on samanlaisen valtiollisen toimijuuden piirissä kuin esimerkiksi talous ja kulttuuri. Niin ikään hän painotti Venäjän historian jatkuvuutta Rurikin dynastiasta nykypäivään: "se on yhtenäinen historia, joka pian täyttää 1200 vuotta."¹² Samassa yhteydessä opetusministeri Sergei Kravtsov kiitteli oppikirjahahmotelman esittelevän "kaikki päätapahtumat ja saavutukset, kaiken mistä olemme ylpeitä".¹³

Nämä lausunnot tiivistävät hyvin sen, millainen epistemologinen kuilu on auennut esimerkiksi suomalaisen ja venäläisen historian kouluopetuksen lähtökohtien välille. Siinä, missä suomalaisen nykyoppilaan historiatietoisuuteen katsotaan oleellisesti kuuluvan menneisyyttä koskevan tiedon tulkinnallisuuden ja muutosten ymmärtäminen, venäläisen opetuksen halutaan yhä tarjoavan vakiintunut, "tieteellinen" kansallisen kertomuksen eheä jatkumo, jonka oppilas passiivisesti omaksuu historiakäsityksensä ja isänmaallisuutensa kyseenalaistamattomaksi pohjaksi.¹⁴ Niinpä menneisyyden tapahtumat kehystetään anakronistisesti muun muassa ajatuksella Moskovan vallan vahvistumisesta ja laajenemisesta eräänlaisena kohtalonomaisena kehityskulkuna (samaa tapaahan vielä ennen toista maailmansotaa Suomen historia esitettiin itsenäistymiseen johtaneena kehityksenä).¹⁵ Moniäänisyys ja vaihtoehtoiset näkökulmat näyttäytyvät tässä valossa naurettavana kakofoniana tai "historian vääristelynä".¹⁶ Laajemmin ne edustavat länsivai-kutteista, rappeuttavaa liberalismia, joka johtaa valtioiden heikentymiseen ja jonka vastavoimaksi on totalitaristista otetta lujittavalla Venäjällä penätty myös historiakäsitykset kattavaa "valtiollista ideologiaa".¹⁷

Venäläisen historianopetuksen ja valtion ohjaaman historiakulttuurin kentälle ilmaantui 2010-luvun puolivälissä uusi ilmiö: eri kaupunkeihin rakennetut pysyvät multimedianäyttelyt. ”Venäjä, minun historiani” -nimisen kokonaisuuden laatimista ovat tukeneet niin kaasuyhtiö Gazprom kuin Venäjän ortodoksinen kirkkokin, josta on tullut aktiivinen toimija historiapolitiikan kentällä. Nämä näyttelyt on suunnattu ennen muuta koululaisille – opetusministeriö on suositellut käyttämään niitä aktiivisesti opetuksessa – ja niiden esitys Venäjän historiasta on linjassa koulun välittämän kuvaston kanssa jopa siinä määrin, että niitä voi väittää eräänlaiseksi digitaaliseksi oppikirjaksi.¹⁸ Näyttelyssä ei ole käännöksiä muille kielille, joten sen kohderyhmänä ovat yksinomaan venäläiset. Myyttihistoriallinen jatkumo esitetään vaikuttavassa muodossa korostaen Venäjää lännen ja liberalismin vastavoimana, joka on koko olemassaolonsa ajan joutunut puolustautumaan ulkopuolisia hyökkäyksiä ja painetta vastaan. Tämä jatkuva puolustustaistelu luonnollisesti kulminoituu toiseen maailmansotaan, eli venäläisittäin ”Suureen isänmaalliseen sotaan”, joka on niin näyttelyssä kuin koko venäläisessä historiakuvastossa ja -politiikassakin kunniapaikalla ja jonka raameihin myös hyökkäyssota Ukrainassa on kehystetty.¹⁹

Multimedianäyttely on sekava, osin fiktiivinen, monin paikoin virheellinen, läpeensä poliittinen – ja kriittisiä venäläistutkijoita syvästi tuskastuttava näennäishistoriallinen esitys.²⁰ Sen merkitystä historiatietoisuuden rakentajana varsinkaan koululaisten osalta ei kuitenkaan kannata vähätellä. Mielikuvien muodostumisesta tiedetään, että erityisesti lapsuudessa omaksutut kuvat ja käsitykset tapaavat olla vahvoja ja vaikeasti muutettavissa. Värikäs ja vaikuttava, oppikirjojen sanomaa multimedian keinoin tukeva esitystapa täydentää kansallisen historiakaanonin ja siihen saumatta liittyvien viholliskuvien passiivista siirtämistä kokonaisille ikäpolville. Se kuluttaa tehokkaasti happea vaihtoehtoisilta tulkinnoilta, joille altistuminen on toki nykytilanteessa epätodennäköistä muutenkin.

Ohjailun muistamisen merkit

Koululaiset ovat tärkein kohderyhmä valtiojohtoisen historiakuvaston iskos-tamiselle ja sen avulla toteutetulle ”patrioottiselle” kasvatukselle. Mutta historiatietoisuutta pyritään muokkaamaan ja muistamista ohjailemaan myös muun väestön osalta. Yksi tärkeä kansallista historianäkemyistä ruohonjuu-

ritasolle jalkauttava taho on Venäjän sotahistoriallinen seura, jolla on toimintaa ympäri Venäjää. Se perustettiin vuonna 2012 presidentin asetuksella ja sillä on tiiviit yhteydet Kremliin. Seuran puheenjohtaja on edellä mainittu valtiollisten historiahankkeiden puuhamies Vladimir Medinski. Eräänlaisena asiantuntijayhteisönä seuralla on tärkeä rooli aiemmin mainitun "tieteeseen perustuvan" kansallisen historiakuvaston pönkittäjänä.

Sotahistoriallisen seuran toimenkuvaan kuuluvat muun muassa erilaiset patsas- ja muistomerkkihankkeet, etsinnät taistelukentillä sekä erityyppisten julkaisujen tuottaminen "suurelle yleisölle" ja myös koulujen käyttöön. Seuran toimintaan kuuluu myös laajan historia-aiheisen verkkosivuston ylläpitäminen.²¹ Historiatietoisuuden viitekehyksessä muistomerkkihankkeiden keskeisyys seuran toiminnassa on erityisen kiinnostava ilmiö. Seuran verkkosivuilla kerrotaan, että olemassaolonsa aikana se on pystyttänyt yli 250 muistomerkkiä Venäjälle ja myös sen rajojen ulkopuolelle. Muistomerkkitoiminnan tavoitteiksi kuvaillaan "sotahistoriallisen kulttuuriperinnön" säilyttäminen ja popularisoiminen sekä "isänmaan sankareiden" ja muiden tärkeiden historiallisten henkilöiden muiston vahvistaminen patriotismin vaalimisen ja kansallisen sotahistorian "vääristelyn estämisen" nimissä.²²

Voi sanoa, että muistomerkkien avulla kansakunnan valikoivaa myyttihistoriaa tehdään tilallisesti näkyväksi ja käsin kosketeltavaksi maisemassa tai kaupunkitilassa. Samalla niihin voidaan liittää muistamisen ajallisia, rituaalisia elementtejä esimerkiksi vuosi- ja juhlapäivien myötä. Julkisessa muistomerkissä tiivistyy ikään kuin visuaalisesti julkisen, ylhäältä päin ohjailun historiakäsityksen ydin: tämän henkilön tai tapahtuman ovat auktoriteetit valinneet edustamaan yhteistä "perintöä" ja katsoneet sen muistamisen ja pysyvän merkitsemisen arvoiseksi.²³

Sen, miksi Venäjällä pannaan niin paljon painoarvoa patsaiden ja muistomerkkien pystyttämiseksi, voisi arvailla johtuvan ainakin kahdesta toisiinsa liittyvästä seikasta. Osaltaan se lienee jatkumoa jo Neuvostoliiton aikana kukoistaneelle patsaskulttuurille: erityisesti totalitaristisissa järjestelmissä patsailla ja muistomerkeillä on mielellään ohjailtu niin ajalle kuin paikallekin annettuja kollektiivisia merkityksiä.²⁴ Toisaalta se kertoo osuvasti myös nykyvenäläisen historiakulttuurin ja -kuvaston staattisuudesta ja yksiiääniyydestä sekä pyrkimyksestä esittää kansakunnan menneisyys yhtenäisenä ja sisäisesti eheänä jatkumona; kaanonina, jonka tärkeiksi arvioituja käännteitä ja henkilöitä paalutetaan konkreettisesti ja näkyvästi osaksi ihmisten historiatietoisuutta.

Mitä tulee historian "vääristelyn" estämiseen, sekin kietoutuu yhteen muistomerkkien kanssa. Ylipäänsä kaikki, mikä ei ole linjassa kansallisen historianäkemyksen kanssa tai jollain tapaa haastaa sitä, katsotaan Venäjällä historian vääristelyksi. Erityisesti tämä pätee "Suureen isänmaalliseen sotaan", jonka osalta neuvostosotilaiden sankaruutta ja nuhteettomuutta taistelussa natseja vastaan ei saisi kyseenalaistaa kotimaassa sen enempää kuin ulkomaillaakaan.²⁵ Varsinkin itäeurooppalaisten maiden näkemykset puna-armeijan toiminnasta ja neuvostomiehityksestä ovat olleet törmäyskursilla venäläisen sankarikuvaston kanssa. Neuvosto aikaisten muistomerkkien siirtäminen tai poistaminen noissa maissa on saanut aikaan pöyristyneitä reaktiota Venäjällä. Kun historiakäsitysten kontrollointi maan rajojen ulkopuolella ei ole enää onnistunut, on syytöksiä esitetty muun muassa vainajien häpäisemisestä.

Venäjän rajojen sisällä on ollut paremmat mahdollisuudet suitsia muistamista sekä ohjata julkista muistelua hankaliksi koetuista asioista kansallisen historiakaanonin ruotuun. Hyvä esimerkki näistä ohjailupyrimyksistä on yritys muuttaa Sandarmohin joukkohaudoille annettuja kollektiivisia merkityksiä. Karjalan Karhumäessä teloitettiin ja haudattiin jopa 9000 Stalinin vainojen uhria vuosina 1937–38. Neuvostoliiton romahdettua arkistot avautuivat joksikin aikaa ja itseoppinut historiantutkija Juri Dmitrijev ja Memorial-ihmisoikeusjärjestö saivat kartoitettua laajalti, keitä Sandarmohiin oli haudattu. Siitä tuli yksi tärkeimmistä poliittisen terrorin uhrien muistopaikoista Venäjällä. Historiapolitiikan kiristymisen myötä tilanne kuitenkin muuttui. Memorialin toiminnan vaikeuttaminen ja Dmitrijevin tuomitseminen vankilaan hämävien syytösten varjolla vuonna 2016 ajoittuivat yhteen uuden "teorian" kanssa, jonka mukaan paikalle olisi haudattu suomalaisten teloittamia venäläisiä sotavankeja. Sotahistoriallinen seura teki Sandarmohissa venäläismedioissa laajalti uutisoituja kaivauksia, joilla väite pyrittiin osoittamaan todeksi. Tavoitteeksi esitettiin muistomerkkin pystyttäminen näille vihollisen teloittamille neuvostosotilaille.²⁶

Vaikka kaivausten anti jäi vähäiseksi, tavoite oli jo saavutettu: oli saatu ainakin jossain määrin ohjattua Sandarmohiin liittyviä mielikuvia hankalasta ajanjaksosta kansaa yhdistäneen ulkoisen vihollisen tekemisiin. Muistomerkkikin saataneen epäilemättä aikaiseksi, jos niin halutaan, olipa muistettavaksi nostetusta tapahtumasta todisteita tai ei. Tapaus heijastelee siis osaltaan "Suuren isänmaallisen sodan" käyttämistä neuvostoajan valkope-

suun, mukaan lukien Putinin hallinnon pyrkimykset Stalinin rehabilitointiin esittämällä hänet ennen muuta suurena sotapäällikkönä.

Eräänlaisina muistomerkkeinä tai muistin paikkoina – ja samalla historiatietoisuutta ohjailevina elementteinä – voidaan pitää myös kansallisia juhlapäiviä.²⁷ Vuonna 2005 Vladimir Putin julisti neljännen marraskuuta "kansallisen yhtenäisyyden" päiväksi. Sillä oli tarkoitus juhlistaa puolalaisten karkottamista Moskovasta vuonna 1612 – tapahtumaa, jonka katsotaan päättäneen "sekasorron ajan" ja yhdistäneen kansan ulkoisen uhan edessä. Tämä on linjassa muun muassa presidentin puheissa jatkuvasti toistuneen yhtenäisyysretoriikan kanssa.²⁸ Lisäksi sillä koetettiin suunnata huomiota varhaisempaan historiaan hankalien lähihistorian vaiheiden sijaan. Käytännössä tämä juhlapäivä jäi kuitenkin väkinäiseksi ja päälle liimatuksi.²⁹

Toukokuun yhdeksäntenä juhlittavan Voiton päivän voi sen sijaan sanoa vakiintuneen kalenteriin Putinin Venäjän historiapolitiikan ja "Suuren isänmaallisen sodan" ihannoinnin vuosittaisena tiivistymänä. On erityisen kuvaavaa, että myös sen osalta julkiset muistamisen tavat on otettu ja omittu tiukasti valtion kontrolliin. Vuonna 2012 järjestettiin ensimmäinen "Kuole-

Kuva 1. "Kuolemattomien rykmentin" marssi Pietarissa Voiton päivänä 2014. Kuvaa-ja: Kati Parppei.

mattomien rykmentin” marssi, jossa osallistujat kantoivat sodassa kuolleiden sukulaistensa kuvia. Marssin olivat ideoineet liberaalit toimittajat protestiksi valtiojohtoista militaristis-poliittista juhlintaa vastaan. Mutta jo kahden vuoden kuluttua valtio oli ottanut johtaakseen kulkueiden järjestämisen eri kaupungeissa (sittemmin myös eri maissa) ja valjastanut ne näyttäväksi osaksi virallista Voiton päivän ohjelmaa.³⁰

Lopuksi

Historiantutkimuksen eettisenä lähtökohtana voidaan pitää *argumentaation* ja *rekonstruktion* yhdistelmää. Argumentaatio tarkoittaa tutkijan oman aikakauden yleisön vakuuttamista tutkimustulosten merkittävyydestä. Rekonstruktioilla puolestaan viitataan pyrkimykseen tehdä oikeutta tutkittavalle aikakaudelle ja sen ihmisille. Kun argumentaatio nousee menneen oikeudenmukaista kuvausta tärkeämmäksi, muuttuvat historian esitykset – myös tutkimustoimintaan pohjautuvat – tarkoitushakuisiksi historiapolitiikaksi ja propagandaksi.³¹ Voidaan aiheellisesti väittää, ettei menneisyyden valikoiva sovittelu kansalliseen historiakaan sopivaksi tee sille millään muotoa oikeutta, eikä se tee oikeutta myöskään ihmisille, joiden historiatietoisuutta pyritään rakentamaan ja muokkaamaan sellaiseksi, että se ensisijaisesti tukee nykyhetken poliittisia pyrkimyksiä.

Voi myös ajatella, että aktiivinen historiatietoisuus luo avoimen uteliasta suhdetta menneisyyteen tehden maailmaa ja ihmistoimintaa osaltaan ymmärrettävämmäksi.³² Paul Herman käyttää ”historiallisen keskustelun” käsitettä kuvatakseen kohtaamisiamme menneisyyden kanssa ja toteaa, että ”historiallisen keskustelun taito edellyttää yksilöitä, jotka haluavat rikastuttaa moraalisia universumeitaan toisista ajoista ja paikoista esitetyillä näkemyksillä (tai tulla niiden haastamiksi)”.³³ Ajatus Venäjistä ja sen historiasta erityistapauksena sekä tapahtumien valitseminen tukemaan tietynlaista kuvastoa vaientaa paitsi menneisyyden moniäänisyyden, myös tämän keskustelun tai vähintäänkin rajoittaa sen ennalta määrättyihin ja ohjattuihin puitteisiin. Venäläisessä virallisessa historiakäsityksessä menneisyys ei olekaan vieras kulttuuri, jolle esitettävät kysymykset on punnittava sen omista lähtökohdista käsin³⁴, vaan sen (ainoa hyväksyty) tulkinta nousee tiukasti nykyhetken tarpeista ja näkökulmista. Kausaliteetteja rakennetaan ja nii-

tä järjestellään anakronistisesti ja tarkoitushakuisesti myyttihistorialliselle venäläisyyden jatkumolle.

Mitä tästä seuraa? Ulkopuolisen on tietenkin mahdotonta arvioida yhteisön tai pikemminkin sen jäsenten kokemusmaailmoja. Mutta kollektiivisella tasolla valtiojohtoisen, imperialistisen ja ulkoisia uhkia painottavan historia-kuvaston iskostaminen sekä kansakunnan historiallisen erityislaatuisuuden painottaminen tukevat vaarallisimmillaan kehityskulkuja ja tapahtumia, jollaisia on nyt saatu todistaa Ukrainassa. Toisaalta se, ettei Venäjällä ole missään vaiheessa "tehty tiliä" ja käyty julkista, avointa keskustelua useampaan sukupolveen vaikuttaneista neuvostoajan tapahtumista, on jättänyt yksilöt, perheet ja suvut selviytymään niiden aiheuttamista ylisukupolvista traumoista ja muista seurauksista ilman yhteisen käsittelyn tuomaa tukea. Märkivän haavan peitteleminen patrioottisilla kiiltokuvilla ja toisaalta ulkoisen uhan kuvastoilla ei edistä yksilön aktiivista historiatietoisuutta (ja sen kautta realistista, kenties jopa tervehdyttävää suhdetta menneisyyteen), vaan pikemminkin jättää ihmiset passiiviseen historiatiedottomuuden, kollektiivisen amnesian tilaan.³⁵ Tämä historiallinen muistinmenetys voi osaltaan ruokkia myös poliittista passiivisuutta – yhdessä valtiojohtoisen kontrollin ja propagandan kanssa – jolloin se palvelee mainiosti itsevaltaisen hallinnon etuja.

***Kati Parppe** on yliopistonlehtori ja Venäjän historian dosentti Itä-Suomen yliopistossa. Hän on tutkinut historian poliittista käyttöä Venäjällä eri aikakausina hyödyntäen erityisesti historiallisen mielikuvatutkimuksen näkökulmia.*

Viitteet

- 1 Ks. esim. Venäjän yleisesikunta-akatemian tutkimusraportti, *Prognoziruemye vyzovy i ugrozy natsional'noi bezopasnosti Rossijskoi Federatsii i napravlenija ih neutralizatsii*, 556–562.
- 2 Ks. esim. Pihlainen 2011, 5–17.
- 3 Veijola 2016, 9.
- 4 Ks. esim. Assmann 1995, 125–133. Kalela 2020, 24; Veijola 2016, 10.
- 5 Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2014, historia, <https://eperusteet.opintopolku.fi/#/fi/perusopetus/419550/oppiaineet/466345>.
- 6 Ibid.
- 7 Ibid.
- 8 Veijola 2016, 9.

- 9 Ks. esim. Bluhm 2019, 25–53; Laine 2020, 517–540; Tsyrlina-Spady & Lovorn 2015, 41–57.
- 10 Medinski 2016.
- 11 Ibid.
- 12 "Vladimir Mediski – o edinom utšebnike istorii: Sušestvuet ponjatje gosudarstvennogo suvereniteta v istoričeskoj politike," 2023.
- 13 Ibid.
- 14 Samantyyppisiä tavoitteita ovat Suomessakin ajaneet äärioikeistolaiset, etnonationalistiset piirit.
- 15 Ks. esim. Ahonen 2017, 58–59, passim.
- 16 Ks. esim. Fedor 2021, 107–135.
- 17 "Nužno li stesnjat'sja gosudarstvennoi ideologii?" 2022.
- 18 Konkka 2021, 33–57.
- 19 Ibid.
- 20 Kurilla, Ivanov & Selin, 2018.
<https://www.ponarseurasia.org/russia-my-history-history-as-an-ideological-tool/>.
- 21 *Istorija.rf*. Esimerkiksi tässä ja edellisessä luvussa viitataan joihinkin sivustolla julkaistuihin teksteihin ja puheenvuoroihin.
- 22 "Monumental'naja propaganda. Zadatši".
- 23 Ks. esim. Donohoe 2014, 108–117.
- 24 Ibid., 109–110.
- 25 Ks. esim. Khapaeva 2009, 365–366.
- 26 Kattavan katsauksen aiheeseen on kirjoittanut toimittaja Anna Jarovaja (lähdelehtelössä Yarovaya), 2017.
- 27 Ks. esim. Marschall 2013, 11.
- 28 Parppei 2022, 39–55.
- 29 Smolkin-Rothrock 2014.
<https://www.opendemocracy.net/en/odr/what-are-russians-celebrating-when-they-celebrate-national-unity-/>.
- 30 Hanukai 2020, 803–805.
- 31 Kalela 2020, 54–55.
- 32 Ibid., 64.
- 33 Herman 2015, 131.
- 34 Kalela 2020, 98–101.
- 35 Ks. esim. Khapaeva 2009, 359–365.

Lähteet

- Ahonen, Sirkka. *Suomalaisuuden monet myytit. Kansallinen katse historian kirjoissa*. Helsinki: Gaudeamus, 2017.
- Assmann, Jan. "Collective Memory and Cultural Identity." *New German Critique* no. 65 (1995): 125–133. <https://doi.org/10.2307/488538>.

- Bluhm, Katharina. "Russia's conservative counter-movement – Genesis, actors, and core concepts." Teoksessa *New Conservatives in Russia and East Central Europe*, toimittaneet Katharina Bluhm ja Mihai Varga, 25–53. Milton: Routledge, 2019. <https://doi.org/10.4324/9781351020305>.
- Donohoe, Janet. *Remembering places: A Phenomenological Study of the Relationship Between Memory and Place*. Lanham: Lexington Books, 2014.
- Fedor, Julie. "'Historical falsification' as a Master Trope in the Official Discourse on History Education in Putin's Russia." *Journal of Educational Media, Memory, and Society* 13, no. 1 (2021): 107–135. <https://doi.org/10.3167/jemms.2021.130106>
- Hanukai, Maksim. "Resurrection by Surrogation: Spectral Performance in Putin's Russia." *Slavic Review* 79, no. 4 (2020): 800–824. <https://doi.org/10.1017/slr.2021.6>.
- Herman, Paul. *Key Issues in Historical Theory*. London: Routledge, 2015. *Istorija.rf*. <https://histrf.ru/>.
- Kalela, Jorma. *Historiantutkimus ja historia*. Helsinki: Gaudeamus, 2020.
- Khapaeva, Dina. "Historical Memory in Post-Soviet Gothic Society." *Social Research: An International Quarterly* 76, no. 1 (2009): 359–394. DOI: 10.1353/sor.2009.0008.
- Konkka, Olga. "'Russia My History'. A High-Tech Version of an Old History Textbook." *Journal of Educational Media, Memory, and Society* 13, no. 1 (2021): 33–57. <https://doi.org/10.3167/jemms.2021.130103>.
- Kurilla, Ivan, Sergei Ivanov & Adrian Selin. "'Russia, My History': History as an Ideological Tool." *Ponars Eurasia*, 6.8.2018. <https://www.ponarseurasia.org/russia-my-history-history-as-an-ideological-tool/>.
- Laine, Veera. "New Generation of Victors: Narrating the Nation in Russian Presidential Discourse, 2012–2019." *Demokratizatsiya*, 28, no. 4 (2020): 517–540.
- Marschall, Sabine. "Public holidays as lieux de mémoire: nation-building and the politics of public memory in South Africa." *Anthropology Southern Africa*, 36, no. 1–2 (2013): 11–21. DOI: 10.1080/02580144.2013.10887020.
- Medinski, Vladimir. "Istoritšeskii kanon: vozvraštšenie zdravogo smysla." *Istorija.rf*, 17.2.2016. <https://histrf.ru/read/articles/istorichieskii-kanon-vozvrashchieniie-zdravogho-smysla>.
- "Monumental'naja propaganda. Zadatši." *Rossiiskoe voenno-istoritšeskoe obštšestvo*. <https://rvio.histrf.ru/projects/monumental-promotion>.
- "Nužno li stesnjat'sja gosudarstvennoi ideologii?" *Istorija.rf*, 29.12.2022. <https://histrf.ru/read/articles/nuzhno-li-stesnyatsya-gosudarstvennoy-ideologii>.
- Parpei, Kati. "A thousand years of history': References to the past in the addresses to the Federal Assembly by the president of Russia, 2000–19." Teoksessa *Medievalism in Finland and Russia. Twentieth- and Twenty-First Century Aspects*, toimittanut Reima Välimäki, 39–55. Bloomsbury: London, 2022. DOI: 10.5040/9781350232921.0010.
- Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2014, historia*. <https://eperusteet.opintopolku.fi/#/fi/perusopetus/419550/oppiaineet/466345>.
- Pihlainen, Kalle. "Historia, historiatietoisuus ja menneisyyden käyttö." *Kasvatus & Aika* 5, no. 3 (2011): 5–17.
- Prognoziruemye vyzovy i ugrozy natsional'noi bezopasnosti Rossiiskoi Federatsii i napravlenija ih neitralizatsii*, toimittanut A. S. Korzhevski. Moskva: RGGU, 2021.

- Smolkin-Rothrock, Victoria. "What are Russians celebrating when they celebrate National Unity Day?" *Open Democracy*, 5.11.2014
<https://www.opendemocracy.net/en/odr/what-are-russians-celebrating-when-they-celebrate-national-unity/>.
- Tsyrlina-Spady, Tatyana, ja Michael Lovorn. "Patriotism, History Teaching, and History Textbooks in Russia: What Was Old is New Again." Teoksessa *Globalisation, Ideology and Politics of Education Reforms*, toimittanut Joseph Zajda, 41–57. Berlin: Springer, 2010. DOI: 10.1007/978-3-319-19506-3_4.
- Vejjola, Anna. "Historiatietoisuus, historiallinen ajattelu ja historian tekstitaidot: Uuden opetussuunnitelman moninaiset lähtökohdat." *Kasvatus & Aika* 10, no. 2 (2016): 6–18.
- "Vladimir Mediski – o edinom utšebnike istorii: Sušestvuet ponjatie gosudarstvennogo suvereniteta v istoritšeskoj politike." *Istorija.rf*, 16.6.2023.
<https://histrf.ru/read/news/vladimir-medinskiy-o-edinom-uchebnike-istorii-sushchestvuet-ponyatie-gosudarstvennogo-suvereniteta-v-istoricheskoy-politike>.
- Yarovaya, Anna. "Rewriting Sandarmokh. Who Is Trying to Alter the History of Mass Executions in Karelia, and Why." *Russian Reader*, 13.12.2017.
<https://therussianreader.com/2017/12/29/anna-yarovaya-rewriting-sandarmokh/>.

Abstracts

Ilona Pikkanen

Kasimir Leino's Jaakko Ilkka and Klaus Fleming (1901) in Turn of the Century Historical Culture

The article examines Kasimir Leino's historical play "Jaakko Ilkka and Klaus Fleming" (1901) and its theatrical performances. The focus is on newspaper reviews, particularly the interpretation of the character Jaakko Ilkka. The research provides context for the emergence of the "new Ilkka" around the 1900s, which is related to the political disputes of the Russification era, especially concerning Finland's political status as part of the Russian Empire. The portrayal of Ilkka during this period is discussed in relation to the concept of the ideal citizen associated with the voting reform and societal modernization. Ilkka is depicted as a justified champion of legality, resonating with the Finnish-speaking educated middle and upper classes. Simultaneously, Ilkka became an identifiable component of the socialist class struggle imagery.

Essi Jouhki, Liisa Lalu & Ville Soimetsä
Power Struggles and Gender Roles. Evaluating the Historical Image of the Finnish Union of Secondary School Students

In this article, we evaluate how the historical image of the Finnish Union of Secondary School Students (FUSSS, 1939–83) has been constructed and remembered. We assess how FUSSS activists from different backgrounds have participated in the construction of their organization's historical image, and why certain themes are emphasized over others. Specifically, we focus on two themes: the period of intense party politics during the 1970s and the significance of gender. The historical image of FUSSS has evolved over several decades, yet the predomi-

nant narrative has centred around party politics and power struggles among young men. This has overshadowed other significant phases and accomplishments of FUSSS, including the emergence of young women as active participants in society.

Kari Alenius

"Is this the Estonia we wanted?" Competing Interpretations of Re-Independence in Estonia's Leading Newspapers

This article analyzes the image of Estonia's re-independence and the subsequent social development conveyed by Estonia's three largest newspapers (Postimees, Eesti Päevaleht, Õhtuleht) in 2001, 2011 and 2021. Although these newspapers are officially unaffiliated, this article argues that they nonetheless provide three different politicized interpretations and images of history. Postimees supported the right-wing market liberal politics practiced in Estonia and therefore saw the social development after 1991 as positive. It also supported the national conservative interpretation of Estonia's struggle for independence. Eesti Päevaleht sympathized with left-wing interpretations, which resulted in nearly the opposite view. Õhtuleht was positioned between these two newspapers in terms of the image it conveyed, but was more similar to Eesti Päevaleht.

Antero Holmila

European Parliament, Transnational Cultural Memory, and the Holocaust

In this article, I examine how and, above all, why the Holocaust became a central tenet of transnational and pan-European memory politics. The development of the cultural memory of the Holocaust is interpreted through Jan Assmann's framework of cultural memory. The central

source material consists of documents from the European Parliament. The first part of the text explores the contexts of European integration, particularly how "identity integration" became an increasingly significant part of integration policies from the 1990s onwards and why the Holocaust was given such a prominent role in shaping identities. The second section utilizes the perspective of Assmann's cultural memory and elucidates how and why the European Parliament instrumentalized the Holocaust at the core of its memory politics.

Ville Kivimäki & Tuomas Tepora
Cultural Trauma as a Manifestation of Collective Memory

Wars are in a central role when people and communities define their historical identities. Remembering past wars is not only about heroic stories, but collective memory is also engaged with the violence's destructive and traumatic meanings. By combining the cultural memory perspective of Egyptologist Jan Assmann with the concept of "chosen traumas" by psychiatrist Vamik D. Volkan and the definition of cultural trauma by sociologist Jeffrey C. Alexander, the article deepens our understanding of how and why human communities remember war-related experiences of violence and loss. The article drafts a theoretical model to investigate the memory cultures of war, especially in democratic societies where dealing with the past is more multivocal and complex than in authoritarian, strictly state-controlled memory cultures.

Pia Olsson
The Sleeping Bear and the Power of Prayer. The Emotions Evoked by the War in Ukraine in the Memory-Ideologies of Finns

The article examines the interpretations Finnish people have regarding the war in Ukraine and the emotions attached to them. The analysis is

based on an affective reading of a written collection of personal narratives, titled "War in Ukraine," organized by the Finnish Literature Society in 2022. The narratives provide insight into how the past and present is seen in connection with one another, and the role emotional memories play in this process. Affective patterns consist of personal and shared memories, as well as shared and conflicting historical interpretations. These are accompanied by bodily experiences where emotions physically affect the narrator. The writings are multi-layered commentaries on societal discourses, linking together the moment of writing, personal experiences as well as history and memory politics.

Aalto ja Ylimaunu
On the Genderedness of Remembrance Culture – A Perspective on Finnish History

In this essay we examine the genderedness of public memory and memorization in Finland. We have conducted research on memorials related to the medieval period in Finland and have concluded that they are strongly associated with a masculine image of the past and a narrative of history that was created especially in the 1920s and 1930s. We give examples of this and a short overview regarding which women have been granted a public memorial or a memorial plaque.

Heidi Kurvinen
Perspectives on women's history and the use of history in second-wave feminism

This article is about the use of history within Finnish feminism of the 1970s and 1980s. The text focuses on grassroots activism and the formation of the academic field of women's history in Finland.

Markku Hokkanen
**Contested Return of Empire in
Contemporary Britain**

The history and memories of empire, colonialism and slavery have been contested topics in Britain, increasingly so during the past decade. Statues, museums and other cultural institutions, as well as scholarly and popular accounts of history and legacies of the British empire, have been debated at times fiercely. These debates stem partly from the gradual dissemination of topics that have been discussed among scholars for a while. At the same time, both academic research and public discussion about empire are under notable political and societal pressures. In this essay I consider some of these trends, debates and statements in recent publications and the media, drawing from select notable works on history and memories of the empire.

Kati Parppei
**The State's Monopoly on History and
Historical Awareness in Russia**

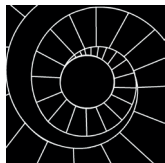
In this essay, contemporary Russian politicization of history is contextualized within the ambiguous concept "historical awareness". Selected examples are used to examine how the state aims to control the understanding and conceptualizing of the past and to steer collective remembering amongst its citizens.

Onnittelijat

Sirpa Aalto	Essi Jouhki
Anders Ahlbäck	Marianne Junila
Sirkka Ahonen	Mervi Kaarninen
Kari Alenius	Kristiina Kalleinen
Johanna Annola	Maija Kallinen
Juhana Aunesluoma	Kalle Kananoja
Julia Burman ja Erkki Sironen	Petri Karonen ja Anu Koskivirta
Pieter Dhondt	Kati Katajisto
Jari Eilola	Pauli Kettunen
Piia Einonen	Ville Kivimäki
Reetta Eiranan	Pia Koivunen ja Sami Suodenjoki
Ainur Elmgren	Laura Kolbe
Pirita Frigren ja Tuomas Laine-Frigren	Kimmo Kontio
Olavi K. Fält	Jukka Korpela
Pertti Grönholm	Aura Korppi-Tommola
Pertti Haapala	Jukka Kortti
Heini Hakosalo	Eerika Koskinen-Koivisto
Kaisa Harju	Heidi Kurvinen
Minna Harjula	Jouni-Matti Kuukkanen
Helka-Liisa Hentilä	Christer Kuvaja
Marjaliisa ja Seppo Hentilä	Ritva Kylli
Marjatta Hietala	Outi Kähäri
Markku Hokkanen	Anu Lahtinen
Antero Holmila	Liisa Lalu
Ilkka Huhta	Marko Lamberg
Martti Häikiö	Henna Lammi
Marja-Leena Hänninen ja Mikko Piippo	Matti Leiviskä
Pasi Ihalainen	Tiina Lempinen
Johanna Ilmakunnas	Maarit Leskelä-Kärki
Riikka Isoaho-Nousiainen	Tiina Lintunen
Tytti Isohookana-Asunmaa	Pirjo Markkola
Seija Jalagin	Anneli Meriläinen-Hyvärinen
Marja Jalava	Hannu Mustakallio
Jussi Jalonen	Nita Mäenpää

Matti Mäntylä	Kustaa H. J. Vilkuna
Arto Nevala	Nils Erik Villstrand
Marjaana Niemi	Kalervo Väänänen
Jouko Niinimäki	Timo Ylimaunu
Susanna Niiranen ja Matti Rautiainen	Ann-Catrin Östman
Kirsti Niskanen	
Jari Ojala	Englannin kieli, Oulun yliopisto
Pia Olsson	Historia- ja maantieteen laitos,
Kati Parppei	Itä-Suomen yliopisto
Petteri Pietikäinen	Historian ja arkeologian tutkinto-ohjelma,
Ilona Pikkanen	Turun yliopisto
Kimmo Rentola	Historian ja etnologian laitos,
Tanja Riekkinen	Jyväskylän yliopisto
Aapo Roselius	Historian Ystävien Liitto
Paula Rossi	Humanistinen tiedekunta, Oulun yliopisto
Marjo-Riitta Ruuska	Lähihistorian tutkimuksen seura
Esa Ruuskanen	Oulun Historiaseura
Tauno Saarela	Pohjois-Suomen Historiallinen Yhdistys
Annukka Sailo	Suomalaisen Kirjallisuuden Seura
Hannu Salmi	Suomen Historiallinen Seura
Matti Salo	Suomen Lottaperinneliitto
Ulla Savolainen	Tampereen Historiallinen Seura
Juha Siltala	
Hanna Snellman	
Ville Soimetsä	
Peter Stadius ja Henrika Tandefelt	
Irma Sulkunen	
Tuomas Tepora	
Kari Teräs	
Tuulikki Tuomainen	
Arja Turunen	
Pasi Tuunainen	
Roosa Tyni	
Johanna Uusimaa	
Kirsi Vainio-Korhonen	
Heli Valtonen	
Kaisa Vehkalahti	

Lähihistorian tutkimuksen seura

Seura edistää lähihistorian tutkimusta ja tuntemusta sekä toimii alan tutkijoiden ja muiden lähihistoriasta kiinnostuneiden valtakunnallisena yhteisönä.

Seura järjestää keskustelu- ja esitelmätilaisuuksia, viestii ajankohtaisesta lähihistoriallisesta tutkimuksesta sekä osallistuu tieteellisiin ja populaareihin tapahtumiin.

Kaikki lähihistoriasta kiinnostuneet ovat tervetulleita mukaan toimintaan!

Liittyäksesi jäseneksi lähetä nimesi, kotipaikkasi ja sähköpostiosoitteesi rahastonhoitajallemme osoitteeseen rahastonhoitaja@lahihistorianseura.fi.

Lähihistoria-lehti

Lähihistoria on avoimesti verkossa ilmestyvä aikakauslehti, joka julkaisee tutkimusartikkeleita, esseitä, puheenvuoroja ja muita kirjoituksia historian ja lähitieteiden aloilta.

Lehti tutkii lähihistoriaa avoimin mielin, rajat ylittäviä näkökulmia ja tutkimusotteita hyödyntäen. Tarkoituksemme on ymmärtää aikamme ilmiöitä historian keinoin.

Lähihistoria on menneisyyden läsnäoloa, historian jälkiä yhteiskunnassa, luonnossa, kulttuurissa ja politiikassa - kaikissa meissä, ajatuksissamme ja teoissamme. Myös historian käyttöön ja kollektiiviseen muistamiseen liittyvät teemat kuuluvat lähihistorian piiriin.

lahihistoria

Lähihistorian tutkimuksen seura